



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

# Odense Byes Historie,

af

Biskop Dr. C. L. Engelstoft.

---

Udgivet som andet Bind af Fyens Stifts litteraire Selskabs  
Samlinger til Fyens Historie og Topographie.

---

— 10 —

Odense.

Trykt i Fyens Stiftsbogtrykkeri (S. E. Dreyer).

1862.

## Forord.

---

De tilfældige Omstændigheder, der fremkalde et Skrift, kunne ikke være uden Indflydelse paa dets Form og Indhold, om de end ikke afgive noget Forsvar for Mangler og Misgreb i disse Henseender; jeg kan derfor ikke undlade at meddele Læseren, at nærværende Skrift er fremkaldt ved den Beslutning, som Fyens Stifts litteraire Selskab tog for et Aarstid siden, at udgive de Afbildninger af Odense, som høves for 3 Aarhundreder, nemlig fra 1593, 1660, 1760, tilligemed den nyeste Grundtegnning, hvoraf Hr. Geheime-Statsraad Trap tilbød Selskabet 300 Aftryk til saadan Brug. Denne Beslutning fremkaldte naturlig det Ønske at ledsage Afbildningerne med en historisk Forklaring, og da jeg tidligere havde syset med deslige Undersøgelser, blev det mig overdraget at udføre Selskabets Tanke. Det laae da som en given Forudsætning, at Arbeidet maatte anlægges historisk og navnlig mere historisk, end det almindelig er Tilfældet med de statistisk-topographiske Beskrivelser, som vor Literatur har af mange Byer, men som Odense endnu stedse har savnet. Hertil kom endnu, at det betydeligste Forarbejde for et saadant Foretagende, *Be del = Sim on s e n s* Bidrag til Odense Byes Historie, er anlagt saa aldeles historisk og kun angaaer Tider, der ligge langt tilbage (før 1600), saaat det synes, som om Odense allerede var forudbestemt til at fremstilles

## VI

i dets historiske Gang gennem Tiderne, uagtet vistnok denne Stoffsamling lod et stort Mellemrum mellem Nutiden og det Tidspunct, med hvilket den sluttede.

Jeg fulgte saameget hellere disse uvilkaarlige Anviisninger, som det synes mig baade en interessant og en betydningsfuld Opgave at forbinde det Historiske med det Topographiske, saaledes at Historien beholder den første Plads, (i hvilken Henseende jeg har gjort et tidligere Forsøg i min *Thursøes Historie*, 1859), og jeg fremlægger saaledes en *Odenses Historie og Beskrivelse* paa eengang, i det Haab, at et levende Billede af Byen, saadan som den til forskjellige Tider har været, derved skal fremgaae ved Siden af de Omskiftelser og Begivenheder, som have betinget samme.

Det ligger i Ideen om en *Byes Historie*, at den hverken kan medtage det Meget, som stæer i Byen, om det end kunde i sig være mærkeligt nok, og ikke heller opbevare Mindet om de mange, maaffee ofte endog betydelige Personligheder, som have levet der; men idet den fastholder Byen som Beretningens Gjenstand, maa den indskrænke sig til det, som har havt Betydning for Byen som By. Derfor vil man finde forholdsmæssig Lidet om Familier og deres Stjæbner, om Embedsmændene, de geistlige som de verdslige, og i det Hele Lidet om de kirkelige Forhold, angaaende hvilke jeg desuden har kunnet henvise til min *Odense Byes Sognehistorie*, 1854. Ikke heller kan Byens Historie optage de mange Stiftelsers, Bygningers og Institutioners særlige Historie og Beskrivelse, der have været eller endnu ere til; hvor nyttigt dette end kunde være for Nutidens Forvaltning, maa det dog erkjendes, at det langt vilde overskride een Boges Omfang og meget mere kræve mange særlige Skrifter, som ogsaa enkelte allerede have fundet. Men forsaavidt deslige Stiftelser have havt Betydning for Byen, blive de at paavise paa det Sted, hvor denne fremtræder stærkest, og jeg

## VII

troer overalt at have paaapeget de Kilder, hvor de, som ønske nærmere Underretning, kunne finde, hvad der hidtil er samlet. Naar saaledes en eller anden særlig Gjenstand behandles, vil, naagtet Bogens historiske Anlæg, dertil undertiden slutte sig Tilbageblik eller Fremblik, der gaae udenfor den Periodes Grændser, i hvilken ellers Fortællingen befinder sig; thi jeg har ligesaaalidet i Tid som i Orden bunden mig strengt til et bestemt Schema (som f. Ex. Pontoppidans *Origines Haunienses*), men bestræbt mig for at lade de meest constitutive Partier af det mangedeelte Stof fremtræde som saadanne i ethvert af de større Tidsaffnit, hvori Byens Historie naturligen deler sig. Bistnok er det deraf en Følge, at man i mangt et Tilfælde kunde søge forgjæves efter Oplysning om een speciel Gjenstand i et og andet Affnit (saasom Statter, Kirker, Skoler, Fattigvæsen), ligesom ogsaa, at man vil finde de samme Gjenstande behandlede med meget ulige Udførlighed og i meget forskjellig Orden i de forskjellige Affnit; men jeg antager, at det udførlige Sag-Register, som er vedføjet, skal sætte enhver Læser istand til at finde Alt, hvad her forefindes, ligesom den foran aftrykte Indholdsfortegnelse ogsaa vil kunne veilede til at finde de større Partier, som Læseren ønsker at opføre.

De Kilder og Hjælpemidler, jeg har benyttet, ville — uden tvivl meget fuldstændigen — findes angivne i Bogen selv. Jeg har vedblevet at følge denne lærde Sædvane, sjønt jeg har lagt an paa idetmindste i nogle Partier at skrive mere for Læsere, der søge Lecture, end for lærde Granstere; og jeg har ikke blot gjort det for at retfærdiggjøre, hvad jeg berettede, men især for at vise dem, der ønske nærmere Kundskab, hvor de kunne søge den. Det bliver derved overflødig her at opregne de mangfoldige Kilder, jeg har benyttet, og som tildeels ogsaa have et langt videre Omfang, saasom alle Beskrivelser af Danmark fra Adam af Bremen til Traps statistiske Vært og for-

## VIII

stjellige Reisebeskrivelser ; men forsaavidt som det kan være baade i sig selv af Interesse at kjende Byens Literatur og nyttigt for dem, der fremtidig ville granske i dens Historie, at kjende de Kilder, hvoraf der kan sees Mere, end hvad her er givet, har jeg anseet det passende i et Anhang, der er trykt som sidste Bilag, at give en Overfigt over de vigtigste Kilder og Kildesamlinger, hvori ogsaa vil findes den nærmere Forklaring om de af Selskabet foranstaltede Steentryk, som ledsage denne Historie.

**C. C. Engelstoft.**

---

# Indhold.

	Side.
1ste Afsnit. Denselse i den hedenske Tid. Byens Oprindelse og Navn — Beliggenhed — Dvins Helighed — Oldtidsminder . . . . .	1—17.
2det Afsnit. Denselse i Middelalderen.	
1019—1250. Christendommens Indførelse — Knud den Hellige — Kirker og Klostre — Byens Adlæggeser og Skjæbner . . . . .	18—41.
1250—1536. Klostre — Hospitaller og Capeller — Skoler og Værdom — Fattigvæsen — Gjestgivere — Møller — Gilder — Communalforfatning — Endst Indfyndelse i 14de og 15de Aarh. — Byens Tilstand i Alm. — Adelen — Haandværker — Bystat — Hof — Dronn. Christine — Bymarken — Kirkens Grundeieendomme — Myntret . . . . .	41—81.
1529. Byens Beskrivelse ved Slutningen af Middelalderen — Kongsgaard og Dronningegaarden . .	82—121.
3die Afsnit. Densels Historie fra Reformationen til Souverainitetens Indførelse, eller 1536—1658. Søfart og Handel — Fremskridt og Tilstande i det 16de Aarh. — Slotsbygning (Belehnningen 1580) — Oluf Bager — Denselse Adels — Landsting . . . . .	122—155.
Adelen i det 17de Aarh. — Stiftelser — Gymnasium — Tilstande i det aandelige Liv . . . . .	155—163.
Communalforfatning i det 16de og 17de Aarh. — Haandværksslaug — Raadhuset og Bythinget — Byens Bygningsforhold. . . . .	163—192.
4de Afsnit. Densels Historie fra Souverainitetens Indførelse til 1790. Krigsaarene — Adelsens Bortgang — Indquartering — Magistrat og dens Forhold til Stiftsøvrighed — Kirker — Hospitalet — Bogtrykkerie — Posthuus — Værde — Kommunen — Fordegodskjøb . . . . .	193—223.

	Side.
Ny Opkomst — det Lydskes Magt — Odense Slot — Skolevæsen — Handel og Haandværker og In- dustrie — Bymarken — Folkemængde — Noblesse — Bogtrykkerier, Aviser og Literatur . . . . .	224—251.
Communale Forhold i 18de Aarh. — Gadebelysning — Kirkeparationer — Byens Bygninger (Kloster — Landskthinget) og Udstrækning — Consumption .	251—267.
5te Afsnit. Odenses Historie fra 1790 til 1847. Stiftamtmand Buchwalds Foranstaltninger — Canalen — Adelen i Odense — Skuespil, Theater, Klubber — Skolevæsen, Fattigvæsen — offentlige Bygninger (Graabrødrekirke) — Byens Bygning og Udvidelse og Udseende . . . . .	268—293.
Gouvernementet — nyttige og videnskabelige Stiftelser — Foreninger — Religionspartier — velgjørende Stiftelser — Handel og Industrie . . . . .	293—302.
6te Afsnit. Odenses Historie 1847—61. Byens Udvidelse — Kongens Gade — Gas- og Vandværk — Albaniquarteret og Graabrødreløkken — Byg- ningsstil (Landssteder) — Folkemængde — Handel, Industrie, Laugene og Erhvervsforholdene — seneste Fremfærd og Tilstande — Kunst — National- monument . . . . .	303—325.
Bilag 1—7. GrevGeerts Confirmation af 1335 — Konge- brev om St Knuds Kirkes Laarn 1558 — Braunii theatr. urbium — Udtegnelser af Magistratens Em- bedsbog 1649 — Kongebrev om Bythinget — Ma- gistratsbevilling paa en Vandpost — Uddrag af Folketællingslisterne 1860 . . . . .	327—338.
Anhang: Om Odense Byes Historie, dens Kilder og Monumenter samt de medfølgende Grundtegninger, Kort og Afbildninger . . . . .	339—351.
Rettelser og Tilføielser . . . . .	352
Sag-Register . . . . .	357.
Navne-Register . . . . .	367.



## Første Afsnit.

---

### Odense i den hedenske Tid.

---

Odense Byes Oprindelse skjuler sig i det fjerneste Hedensold; ingen gammel Beretning, ikke engang noget historisk Sagn fortæller, naar og af hvem den blev anlagt og fik sit Navn; men den turde være ældre end nogen anden dansk By og er ved sit Navn selv knyttet til vor Histories første Begyndelse.

Som Mariager og Maribo røbe deres Oprindelse i den kristelige Tid, saaledes viser Odenses Navn hen til den Periode i vort Lands Historie, da Aserne droge herind med den nye Kultur, som indførte Agerdyrkning, og med den nye Religion, som fortrængte Herthas Dyrkelse og Tordengudens Tilbedelse som øverste Gud. Det er, som om vi her i Fyen endog kunne følge Indvandringen selv og finde Sporene af den nye Tingenes Orden i de Navne, som Landskaber og Steder fik: Aserne eller Asagotherne kom herind fra Dybsland og droge fra Elben til Sigtuna og Upsal; her paa Den kan Asnæs (Asens) have været deres første Fodfæste og det nærliggende Asborregaard (Aborregaard) deres Borg, hvorfra de forstyrrede Herthas Helligdom paa Ertebjerg (Herthabjerg) med Ornebjerg og den hellige Sø; den høieste Bakke i nordøstlig Retning derfra blev Freirs Bjerg (Frøbjerg), og ved den store Kalveaars betydeligste Bredning, hvor Odense ligger, fatte de sig

fast. I den nærmeste Omegn ligger Bellinge (Balder's Enge, Beldringe) og Frøs Skov (Fraugde, Fraugsbeth) og Aasum, som er Aasheim.<sup>1)</sup> Som Midtpunctet laae her Ddinsei eller Ddinøve, i Folkesproget Døense efter samme Forkortning, hvorefter vi sige Dnsdag for Ddinødag, kaldet efter den øverste Gud selv. Det vedkommer os ikke her at forfølge denne Culturstrøms øvrige Gang; men medens vi bemærke, at den i en anden Retning bevægede sig op i Jylland til Viborg og Dnsild, Dnsildherred, og fra Fyen som nyt Udgangspunct banede sig Bei gjennem Sjælland og Sverrig, hvor mange Steder fik Ravn efter Ddin, skulle vi kun bemærke, at de mythiske Sagn sætte Ddense i en langt betydningsfuldere Forbindelse med Ddin end de andre Steder, der have faaet Ravn efter ham. Det hedder, at Ddin tog Bolig paa Dthensei i Fyen, at han ligger begravet i Ddense, og meget Andet, tildeels modsigende Ting, berettes om Ddin i Ddense, saasom den mythiske Sagnkreds er saa riig paa Fortællinger om ham, hvis sande Indhold ingen Critik kan udfinde.<sup>2)</sup> Det mangler derfor heller ikke paa den Formening, at han skal have anlagt Ddense By, og om man just ikke kan tænke sig Stæder og Byer formelig anlagte i denne første begyndende Cultur, saa er det vistnok utvivlsomt, at Ddenses Anseelse og Betydning som By hidrører fra den odinske Tids Begyndelse i Danmark. Om Stedet tidligere var bebøet, om det havde et andet Ravn i den keltiske og den finske Befolknings Dage, som udentvivl begge andetsteds i Fyen have

1) Tildeels efter N. M. Petersen Danmarks Historie i Hedenold I, 119—20.

2) Snorro, Knytl. Saga og Suhm D. Hist. I, 155.

efterladt sig Spor, vide vi ikke<sup>1)</sup>; ei heller er der sikkert Spor af Urindvaanernes Færd paa dette Sted.<sup>2)</sup> Ddins Helligdom har i ethvert Tilfælde været stærk nok til at udslutte Mindet derom, og den er gammel nok til at give Odense i Tiden Plads foran alle Danmarks Kjøbsteder. Den er den eneste af de mange efter denne Gubdom benævnte Stæder, som har bevaret den Anseelse, Navnet antyder: Ottense i Holsten, Bønsbæk og Bønsild i Slesvig, Ddinsø, Dnse og Bønsild i Nørre Jylland, Dnsberg paa Samsø, Ddensved i Sjælland, Dnslunde og Dnsjø i Skaane, Dnsbjerg paa Bornholm ere alle, med Undtagelse af den førstnævnte Flekke, kun Landsbyer, forsaavidt de endnu ere til.

Naar Odenses Navn saaledes hensætter dens Oprindelse til Tiderne før Christi Fødsel, er det næsten overflødig at nævne den Fortælling, som fra tydske Skribenter er bleven udbredt ogsaa i Danmark, at Odense skal være anlagt af Keiser Otto den Store eller den Tredie, eller dog i Ottos Tid anlagt af Kong Harald Blaatand og kaldet Odense til Ære for denne Keiser, som paatvang ham Daaben. Næst den Anledning, som Navnets latinske Form i Middelalderen kunde give, da det ofte skreves Otthonia istedetfor Otthenæ og Otthinia<sup>3)</sup>, beroer denne Fortælling

<sup>1)</sup> Petersen a. St. S. 70. Alene for Hunnerup kendes en Navnesforandring, da det forhen hed „Dklesløv“ og „Thuse“ (Ved. Cim. Bidrag t. Dd. Byes Hist. 1 D. 1 S. 129 og 2 S. 199); men den kan være yngre.

<sup>2)</sup> Jettestuer forefindes nu ikke mere, af Oldsager er kun fundet almindelige Ting; ei heller er der hidtil opdaget sikkert Spor af Kjøkkenmøddinger.

<sup>3)</sup> Alle Navnets Former findes i Sc. Rer. Dan. III, 363, og Vedel Cim. Bidrag t. Dd. Byes Hist. 1, 1, 8.

paa den Begivenhed, at Keiser Otto den Tredie udstedte et Besskjærmelsesbrev for et kristeligt Bispedømme i Odense, som i hans Tid blev, om ikke oprettet, saa dog tilsigtet af den kristelige Mission. Naar det saaledes beroer paa en Misforstaaelse, bortfalder da ogsaa al Tale om et gammelt Træbillede, som indtil 1740 skal have siddet over Døren paa den Gaard, der engang skal have været Byens Raadhuus (hvor nu Larsens Hotel staaer), og havde bagpaa en Paa skrift fra det 17de Aarhundrede, at det forestillede „Kong Ottings Effigies“; og ligeledes bortfalder den Formening, at det skulde være denne Keisers Billede, Byens gamle Segl viste; det sidste er aabenbar Kong Knuds, og hvad Træbilledet har været, kan nu saameget mindre siges med Visshed, som det er forsvundet; men vi skulle i det Følgende komme tilbage til dets rimeligste Forklaring. <sup>1)</sup>

Smidlertid er Keiser Ottos ovennævnte Brev meget mærkverdigt; thi det er i dette, at Odense Byes Navn første Gang nævnes i et skriftligt Actstykke, som er kommet til vor Kundskab. Men det er af Aaret 987 og staaer saaledes paa den yderste Grændse af den hedenske Tids Historie.

Vide vi da Intet om de 1000 Aar, der allerede da vare hengaaede over Odense? Saa godt som Intet. Det er Navnet og Naturen, der maa tjene os til Veiledning, naar vi ville danne os en Forestilling om Byen i den hedenske Tid. Navnet har fra den første Begyndelse tvende Former: Dthensej og Dthensve. Den første forekommer navnlig hos den norske Samler af Oldtidsfagnene Snorro Sturlesen i det 13de Aarhundrede og i Kong

---

<sup>1)</sup> Ved. Sim. a. St. 21 fgg. En Tegning af dette Billede er med von Havens Alderdoms Levninger i Fyen, af Vedel Simonsen indsendt til det oldnordiske Museum; en anden er her i Byen.

Baldemars Jordebog<sup>1)</sup>, og ligesom Jordebogen har udtrykkelig Othensø, saaledes mener Snorro det ogsaa meget alvorligt med denne Navneform, da han siger, at Odin tog Bolig paa en *D* i Byen. Skulle vi da tænke os Byen i Oldtiden beliggende paa en *D*? Man kan uden stor Banfælighed paavise, hvorledes virkelig Byen kunde være omgivet af Vand, saafremt den laae som nu paa Aaens nordre Bredde; man kan endog paavise en dobbelt Vand-Ring, der kunde begrunde denne Forestilling. Gaaer man nemlig tilbage til de Tider, da Vandstanden var væsentlig forskjellig fra den nærværende, da f. Ex. det hele Engdrag, hvori Aaen nu løber, var fuldt af Vand, saa har man en anseelig *D* omsluttet af Aaen mod Syd og Vest og paa de andre Sider af Bogøestrand i Forbindelse med Næsbjühoved Sø, Roersdam og Sanderum Mose, der ved Hede-huset (Bymarkens Grændse) løber ud i Aaen<sup>2)</sup>, og paa denne store *D* laae da Byen mod dens vestlige Ende. Men foruden at det Navn, som skulde hidrøre fra disse Naturforhold, snarere blev Navn paa et Landskab end paa Byen alene, saa kan det tillige betvivles, at Vandstanden har været saadan i en nogenlunde historisk Tid; denne Vandstand hører meget mere til de Dage, da Jorden formedes under Vandets Paavirkning, og den vilde have medført, at mange Dale og lave Drag indenfor denne Døes Omkreds ogsaa maatte have været opfyldte af Vand og saaledes hele Eggen snarere have frembudt en Mængde af Smaasøer og Vandstrimler, der hævede sig op af Vandet, end et samlet

1) Othensøi hos Snorro a. St., Othensø i Sc. Rer. Dan. VII, 542; ligesaa Othensøi i Baldemar den 1stes Brev af 1174, Regest. diplom. I, 50. Ogsaa i Rholfs Saga (Suhm 4, 491), som er fra 15de Aarhundrede.

2) Saaledes Ved. Sim. a. St. S. 5—7 og Borgruiner S. 12—15.

Oland. Hvor langt man maatte gaae tilbage for at finde Tiden til denne Vandstand, kan sluttes deraf, at selv de Der i Odensefjord, som i Østers- og Muslingfjaller bære Spor af de ældste, for-ødinske Beboere, med den maatte have ligget under Havfladen.

En anden Vand-Ring, som kunde forklare Byens Ravn, paavises i det lille Aaløb, som endnu omslutter Byen mod Vest og Nord: Roersdams Udløb, Bækken, (nu Rosenbækken) deler sig nemlig Vest for Byen, saa at een Arm, som løber ud i Aaen ved nuværende Nagade, giver en Vandgrændse mod Sydvest; den anden Arm gaaer norden om Byen og sees at have forhen deelt sig i tre Løb<sup>1)</sup>, hvoraf nu kun det mellemste er tilbage, og atter samlet sig til eet, som falder i Aaen ved Hjertedam: det er en fuldt afluttet Vandgrændse, som tildeels følger Byens gamle Oberlinier og betegner en D, paa hvis østlige Deel Byen laae. Men, om denne lille Bæk endog engang var større og navnlig havde Bredninger paa flere Steder, hvoraf nu kun svage Spor ere tilbage, (bag Hospitalet, i Slotshaven, Hjertedam), er den dog for ringe, til at den naturligen kunde give Byen Ravn af en D. Ristnok vilde det tale for denne Mening, dersom Vognsbro, der fører over Bækken, skulde være Odinsbro (som Vognsild er Odinsild) eller Odensebro, thi det vilde da antyde, at man var sig bevidst, at man maatte over Vand ogsaa fra denne Side forat komme til Odins Stad; men dette Ravn findes i ældre Skrifter som Bangsbro, og er mulig slet ikke Andet end Broen ud til Markerne.<sup>2)</sup> Hvorhos det afgjort taler imod

<sup>1)</sup> See Tegningen af 1593 paa Planche 1.

<sup>2)</sup> Ved. Cim. 3, 117, hvor Ole Bager's Laasebrev mellem to Haver paa Heden nævner en tredie „i det Stræde Norden Bangsbro“. (Stræde er ofte blot Betegnelse af en indgroftet

at tillægge Navnet Ddensø nogen særlig Beviiskraft for Byens Naturbeliiggenhed, at denne Form deels forekommer sjeldnere, deels er en af de Endelser, som faa ofte uden al Grund have dannet sig ved Udtalen, f. Ex. Faro, Ledø, Sorø (Soer), Sønderlø (Sønderse<sup>1)</sup>), medens den derimod aldrig kunde have været fortrængt, dersom den virkelig havde haft en naturlig Berettigelse. Skulde det endelig ansees for vist, at Ddin tog Bolig paa en D i Fyen, kunde dette ogsaa være skeet ved, at hans Helligdom laae paa en D, uden at Ddense By behøvede at være en D.

Navnets anden Form Othensøve forekommer ikke blot i de samme gamle Sagn, men har ene Medhold i de ældste skriftlige Optegnelser fra 10de og 11te Aarhundrede.<sup>2)</sup> Endelsen vakler mellem wi og we; men da der ikke kan tænkes paa en Biig af Havet, der vel engang gjennem Bogøstrand og Næsbhoved Sø kan have naaet nær til Byen, men ingenfinde har haft Navn af Biig, maa Ordet forstaaes som Ddins Dffersted, Helligdom, Ddins Be. Og

---

Bei.) Endnu i en Grundtæxt af 1776 (i Raadst. Arch.) forekommer „Bangsbro“.

<sup>1)</sup> Ved. Sim. I, 2, 205.

<sup>2)</sup> Keiser Ottos Brev Ecclesia Ottonswigensis, Ælnoth (S R D. 3, 362 og 371) Othenswi og Othensia, Adam Brem. Odansve. (Jeg kunde tilføie Knud den Helliges Gavebrev til Lund Domkirke 1085, hvor der skrives Othense, men jeg antager, at dette Navn betegner Ddensøved i Skulleløv Sogn i Sjælland.) Othensi er den første danske Form, der forefindes 1107 og i Kong Erik Lamø Brev 1141 (Dipl. A. M. I, 245). Othens i Kg. Baldemars Brev af 1159 (Reg. D. I, 44) og Othense første Gang med Biskhed i St. Knuds Klosters Segl 1183 (Ved. Sim. I, 121), dog mulig allerede 1107 (Dipl. A. M. p. 245). I danske Actstykker: Ddensø 1417 (D. M. 5, 290) og Dnsse 1557 (Actst. udg. af Fyens St. lit. Selskab, 2 Saml. S. 19).

dette er saa godt som det Eneste, vi vide om Byen i den hedenske Tid, at her var Odins Tempel, Midtpunctet for Landets Gudsdyrkelse.

Men spørge vi nærmere, hvor denne Helligdom, hvor Byen selv laae, søge vi forgjæves efter et Artusindes Forløb baade efter Spor og Overlevering. Ronne bjerget, et med Kunst forhøiet og befæstet Sted paa Aaens sydlige Bred, rigtignok uden for alt hvad der kan kaldes D, og landfast med det stærkt stigende Jordsmon til Gunnerup, har altid først tiltrukket sig Opmærksomheden; her kunde Odins Borg, hans Grav, hans Tempel have været! Man tænker sig da, at hele Byen ogsaa dengang laae paa Aaens sydlige Side.<sup>1)</sup> Men ikke blot er ethvert Spor af denne gamle By forsvundet, saa at ikke en eneste Mennekebolig blev tilbage paa de til Ngerland opdyrkede Banker, saaledes som dog ellers de gamle Byer pleiede at blive staaende som Landsbh, f. Ex. Gammel Upsala, Gamle Kjøge; men ogsaa enhver Grindring om en saadan Flytning er udslettet, medens dog ellers andre Byer, som ved Overgangen til Christendommens Tid flyttedes, pleie at have bevaret Mindet om det gamle Stade, saasom Ribe, Roeskilde, Kallundborg, og endelig ligge Byens anseelige Marker i senere Tid alene paa Aaens nordlige Side, medens Landets Jorder gaae saagodtsom lige til den sydlige Bredde, hvilket er ligesom et Bink om, at de, der oprindeligt fra Odense opdyrkede Jorder, færdedes alene paa Aaens nordlige Side. Desuden kommer hiin store Jordhøi ikke til os under Navn af Bi-hjerg, Dnshøi eller andet, der kunde antyde dens Ælde, men alene under det ridderlige Navn Burgum, Borgen, og hvor let kan man ikke forklare sig dens Oprindelse af fil-

<sup>1)</sup> Saaledes Bedel-Simonson I, I, 20.



digere Tidens Forhold, da enhver By behøvede en Fæstning til Forsvar mod Sørovere og andre Fjender? eller af en Høvding, som der havde sin Bolig? <sup>1)</sup> Ogsaa formodentlig Naturforholdene bliver det høist usandsynligt, at Byen skulde have været anlagt paa Aaens sydlige Bredder; thi i Oldtiden søgte Menneffene gjerne Boliger, hvor de ved Vandløb kunde være beskyttede mod vilde Dyr og fjendtligt Overfald; men den sydlige Aabred er et jævnt dalende Høiland, som uden alt Vandløb er sammenhængende med de Skovstrækninger, der udentvivl dengang bedækkede hele den Slette, som strækker sig langt ud fra Odense i Syd og Vst. Derimod tilbød den nordre Aabred i fortrinlig Grad disse Betingelser. Der laae en Landryg bestaaende af tre eller fire sammenhængende Høie, som tildeels endnu, efter at Byen saamange Gange har været ødelagt og er blevet gjenopbyggt, ret vel ere kjendelige, navnlig ved de Fald, der skare sig mellem dem ned til Aaen <sup>2)</sup>; mellem disse Fald skjød Landryggen sig høinende mod Syd frem til Aaen og dannede høie Bredder eller tungeformede Høirande, under hvilke Aaen først bøiede af næsten i ret Vinkel mod Vst, derefter gjorde en Bøining for hver, saaledes at dens Løb mod Vst for hver Bøining tog et lidt nordligere Løic; den hele Landryg fik derved en lang Strækning fra Vest-Sydvest til Nordost, bølgeformig og udtunget mod Aaen, men jævnt nedgaaende mod Nordfiden, hvor Byens Bæk med Pjentedam afgrændsede den i en Bredder af kun omtrent 500 Alen fra det Nord for liggende Jordåmon.

<sup>1)</sup> Jf. om de gamle Navne paa Forsvarspuncter og Høvdingesæder, N. M. Petersen, D. S. 3, 401.

<sup>2)</sup> De ere fra Vest til Vst: Faldet, hvor gamle Vesterport stod (Piledammen), Hølsedore, Munkemøllestræde, Frokensflorets Sænkning og Pjentedam.

Her var just et Sted for en Bye; en fast Landtryg omgivet af den store Na og en Bæk og sumpige Strækninger, og skulde man søge de første Menneskeboliger udenfor den, maatte det snarere blive paa Holmene og de enkelte Bakker nordenfor Bækken, navnlig om og i Næsbyhoved Sø, end sønden for Naen; men de Beboere, vi kunde tænke os paa disse Steder, maae dog snarere have været den fjerneste Oldtids Slægt, da Urindvaanerne levede paa Der og i Vælehuse, end de Slægter, der kunde have anlagt en By, og selv om Ddins Helligdom skulde have havt sit Sted der, turde Bhen selv neppe tænkes nordligere end paa den beskrevne Landtryg.

Man har troet at finde Helligdommens Sted paa en Ø i Næsbyhoved Sø. I dens vestlige inderste Deel laae to Der, der kaldes store og lille Thorslund, og nordost for dem ligger en liden Ø Biholm; det er, som om Navnet selv her paaviste os Ddinsvi! <sup>1)</sup> Men den er saa overmaade lille og lav, at man neppe kan tillægge den en saadan Betydning; er Navnet virkelig et historisk Vidnesbyrd, kunde det betyde den hellige Holm, der hørte til Thors D; men det kunde mulig hidrøre fra langt silbigere Tider og blot betegne, at Den var bevoxet med Piiil, Vidier, eller efter fyenssk Udtale: Bier — i saa Fald et Navn af samme Oprindelse som det ofte forekommende „Bimose“. Alligevel er det i sig selv ikke usandsynligt, at Ddins Hov eller Tempel kan have ligget nord for Bhen paa en Bakke, i en Dal eller paa en Ø, som Snorro synes at sige. <sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> N. M. Petersen D. S. I, 119 og Webel Sim. Borgruiner. Denne Holm savnes blandt dem, der opregnes 1548, (B. Sim. Odense 2, 2, 52) men forefindes endnu.

<sup>2)</sup> Ved Næsbyhoved Sø siges det, at man paaviste Ddins Grav (Baggesen D. Stat. Udg. 1840. S. 259), men nu vides Stedet ikke.

Smidlertid kan der ogsaa findes Plads for det indenfor Byens Kreds, saagodt som paa hver Høi og i hvert Fald ud imod Naen: Tanken falder snarest paa den østlige Banke, hvor den første christne Kirke (Frue Kirke) reiste sig; men det høieste Punct af Bakkestrøget er det, paa hvilket St. Knuds Kirke staaer, og hvoraf en Deel endnu bærer Navn af Bjerg (Klingenberg), paa een af dem eller i den bredeste Sænkning imellem disse to kunde Odins af Træer omgivne Helligdom tænkes. I ethvert Tilfælde maae vi forestille os Byen liggende paa disse østligere Dele af Landryggen; thi saasnart Historiens Lys oprinder over den, see vi den langsom udvide sig fra Vst (ell. Nordost) til Vest, og først seent imod Nord.

Men dette er ogsaa Alt, hvad vi vide om Byen i Hedenold. Landskabet, hvori den laae, maae vi neppe tænke os saa saare forskjelligt fra det nærværende eller dog fra dette, som det var før dette Aarhundredes Begyndelse.<sup>1)</sup> Nævnlig tør vi ikke tænke os det dybe og brede Aalsøb med sine Enge mellem Høilandets Bredder paa begge Sider opfyldt af Vand: disse Jorddannelser høre en langt ældre Periode til. Naens Løb har i et Aartusinde ikke undergaaet nogen Forandring uden hvad Menneſkehaand har forarsaget, og i det nærmest forudgaaende Aartusinde, kan det neppe heller antages at have været Tilfældet i nogen betydelig Grad, i alt Fald neppe anderledes end at Vandløbet selv kan have ſkaaret sig dybere ned i Bunden og saaledes være blevet saameget smalere. Den lave Holm øst

<sup>1)</sup> Dette sees navnlig paa Situationskortet af 1717, som findes paa Planche 3. Dette Situationskort viser Vandets Grændser ved Aaret 1798, da Canalen blev paabegyndt, og antyder tillige ved de punterede Linier de Forandringer, som sees fuldstændigere paa Markkortet.

for Munkemølle, som endnu overflømmes ved høi Vandstand, var allerede 1336 Gjenstand for Handel<sup>1)</sup>, og denne Mølle, der endnu ligger lavt, var allerede anlagt i det 12te Aarh. Men desto mere have Vandene mod Landfiden, som ligge meget høiere end Aaen, dengang behersket Byens Omgivelser. Sanderum Møse og Koersdam have udgjort vidtstrakte Søer, Pjentedam var en anseelig Sø, og mellem begge har Byens Dæk, vistnok i det mindste bag det senere Graabrødre-kloster og hvor Pile-dammen laae indtil dette Aarhundrede, (ved Vesterport) dannet betydelige Overflømmelser, ligesom Nord for disse Næsbyhoved Sø traadte i to nu udtørrede Arme nær til Byen, baade ved Aløkkegaard og ved nuværende Toldbod, medens den med 2 andre, ogsaa nu udtørrede, Arme løb ud imod Nordost og umiddelbar forenede sig med Høvet i Fjorden.<sup>2)</sup> Dens Tilløb, Stavis Aa, har vistnok ogsaa engang været meget betydeligere, og naar man tænker sig dens lave Dalløb engang opfyldt af Vandet, kan man forstaae, at den ligeoverfor Nord for Odense liggende Landsby kunde blive kaldt Næsby, som beliggende paa Spidsen af det fra Sønderfö og Særslöv udløbende Høiland. At ogsaa denne Aa og hele Næsbyhoved Sø gav en god Udgang til Byen for Oldtidens Skibsfart, er en Selvfølge.

1) Ved. Sim. I, 2, 32. Den beskrives som den Holm Norden nedensfor Klosterets Løkke og sønden næst op til Aaen, altsaa liggende syd for Aaens daværende Hovedløb og i Berørelse med Marken syd for, ganske som den sees beplantet med Hegn paa Grundtegningen af 1593. Senere er Aløbet fordeelt paa begge Sider og den lille østligste Holm derved optaget til Forbindelse med den større vest for.

2) Dette sees endnu paa Pontoppidans Landkort, som viser Stigefjord og Næsbyhoved Sø som een bred Fjord fra Høvet (D. Atl. III).

Ved Siden af Vandet har Skovene ubentvivl givet Landskabet dets Character. Gunnerup Skov kan antages at have bredt sig vidt imod Nord og Ost, førend den Mand, som gav Torpen sit Navn, ryddede en Plads i Skoven <sup>1)</sup>, og lignende Rydningsarbejder foretoges Ost for den for at vinde Plads for den Gaard, der endnu til de seneste Tider har ført Navn af Røddegaard, forvansket til Rødegaaard, (Kragssberg <sup>2)</sup>). Nærmest ved Odense laae endnu til silbige Tider Kratskov langs Nabredden fra Gunnerup, som det tildeels sees paa Tegningen 1593. Mod Nord var ligeledes vistnok Alt Skov: Bredderne om Næsbyhoved Sø tyde derpaa endnu; Tollelund har vel Navn af Fyrretræer, og flere Marker have Navne, der henvise til gammel Skov (Ladegaardskov og Fuglesang), ligesom ogsaa endeel Skov endnu staaer om Marienlund. I Næsbyhoved Sø laae store og lille Thorslund, hvis Navne vidne om gammel Skov, og de to andre større Holme (store og lille Brasenholm, som nu ere Bakker i Engdraget) have endnu deres Skov. Mellem Skove og Aaen har Byen søgt sine Marker, væsentligst imod Ost og Vest, hvor Navnene Valles Mark i Ost og store og lille Heden i Vest endnu bære Oldtidens Præg. Den vestlige Mark havde ogsaa engang baaret Skov, „Roerskov“, hvoraf den sidste Levning nærved Hedehuset er borttrøddet i Mandt

<sup>1)</sup> Gunnerup er baade den gamle Form for dette Navn og tillige den, som ene kan forenes med, at samme Navn forekommer andensteds som Hune Slot (Hundslev) ved Rynkeby (Ved. Sim. 1, 2, 23), Hune, Huneby, Hunetorp i Hjørring Amt (Lrap's statist. Beskr. Sp. D. 2 Bd. S. 83). Det skrives 1472 Hynndorpp (Ved. Sim. 1, 2, 177) og skal være det samme som Øselsø (ib. 199 og 2, 2, 52).

<sup>2)</sup> Ved. Sim. a. Sk. 1, 31.

Minde og Byens store Mose i denne Mark bevarer Sporene af Skovene endnu.

Men om det Liv, der bevægede sig paa disse Steder, høre vi Intet; uagtet Fyen og Konger i Fyen saa ofte forekomme i vor rige Sagnkreds, er der kun en eneste Beretning, der udtrykkelig nævner Ddense: Kong Hogni af Ringsted laae efter et Svætog med sin Flaade ved Ddense; da kom den norske Prinds Sorle for at byde ham Bod for hans Fader, som han havde fældet: der stod da i Kalveaaen et stort og blodigt Slag, som efterat Sorle var overvunden, endte med Forsoning og Fostbroderskab.<sup>1)</sup> Men saa usikker er den hedenske Tids Historie, at det ikke kan afgjøres, om det skete i det 3die eller i det 7de Aarhundrede. Imidlertid antyder Sagnet altid, at Ddense havde en god Havn, hvortil Flaader kunde søge, og at Kalveaaen var dyb og bred nok til den Tids Krigsskibe.<sup>2)</sup> Rimeligviis har Byens Beboere ogsaa ad denne Vej drevet baade Svart og Sørvæveri, navnlig tyde endeel Spor paa Vikingstog til England, og for Handelen laae Byen ogsaa fordeelagtig ved den 9 Miil lange Na og den store Fjord, der paa en Tid, da Samfærdsfelen tillands var lidet kjendt, satte de største Strækninger af Landet i Forbindelse med den. Den havde heller neppe nogen Medbeiler i denne Henseende; thi om end enkelte andre Byer ogsaa dengang vare til (saasom Alsens, Føns ell. Fønsfære og mulig

<sup>1)</sup> Smstb. 1, 28.

<sup>2)</sup> Kalveaaens Navn hidledes vel af Sagnet fra den norske Anfører Kalf Arnesen, som i det 11 Aarh. faldt i et Slag i det nordlige Fyen (Wed. Sim. 1, 1, 56); men Slaget henlægges ikke til Ddense og stod desuden paa Landjorden. Paa Stedet synes Navnet at være aldeles ubekjendt, men kunde have en naturlig Oprindelse af Landsbyen Kaletorp, hvoraf endnu nogle Gaarde ere tilbage.

Esbendborg), synes Handelen ikke at have givet dem stor Betydning, saasom ingen af dem har Ravn af Kjøbing, og ikke heller synes de at have haft Anseelse nok til at drage Omegnen saaledes til sig, at de kunde danne særlige Herreder om sig, thi Byen var i den hedenske Tid kun eet Herred, hvori Odense dannede Staden. <sup>1)</sup> Om Landets Retspleie ogsaa har havt et Midtpunct i Odense, vide vi vel ikke, og man kunde tænke paa Ringe (som beliggende i Midten af Landet som Ringsted) eller Kollsted, hvor saa mange og store Steensætninger findes; men saasnart der bliver Tale om et Thing for Byens Land, er det i Odense, 1085 <sup>2)</sup>, og Forbindelsen mellem Gudsdyrkelse og Retspleie lader formode, at Odins Helligdom ogsaa gav Byen dette Fortrin, saaat den i alle Henseender var Dens Midtpunct i Kraft af den Gubdoms Anseelse, hvis Ravn den bar.

Denne Glands udslukkedes vel, men Byen beholdt sin Stilling i den christelige Ordning. Kampen mellem det Gamle og det Nye kjæmpe vi ikke, men Byen har rimeligviis holdt fast ved sin gamle Gud og længe afviist de Forsøg, som enkelte Missionairer muligen gjorde fra England; thi medens en jydsk Green af en byens Storslægt tidlig stillede sig i de Christnes Rækker, havde Hedenskabets sin sidste store Forkjæmper af samme Familie i Valne Toke, der havde sit Hjem i Nærheden af Byen og skal være hoisat (999—1018) i Slægtens Gravhøi mellem Odense og Alsum (Alsheim) — meget betegnende for den, der til det Sidste hængte fast ved Odin og de andre Aser. <sup>3)</sup>

<sup>1)</sup> Petersen a. St. 3. 201.

<sup>2)</sup> Suhm D. H. 4, 721.

<sup>3)</sup> Petersen a. St. 2, 174 antager Høien for hans Faderhøi. Ved. Sim. 1, 49. Ant. Annal. 2, 193.

Foruden denne Høi ere nu kun nogle enkelte Gravhøie i Nærheden af Byen (to ved Tollelund og en i Bulbro) og et Par i længere Afstand (ved Kullekroen og Nasum<sup>1)</sup>), men ingen Steensætninger tilovers som Minder om den Befolkning, der færdedes her i Martusinder, og kun sjældent er en og anden Aftekruffe<sup>2)</sup> eller et og andet Steenredskab kommet for Dagen i Omegnen af Byen.<sup>3)</sup> Muligen er dog een Person fra hine Tider endnu tilbage i kjendelige og betydelige Levninger: i Aaret 1818 opgroves i Byens Tørvemose en naturlig Mumie af et ungt Fruentimmer, klædt i Faareffind med Ulden paa og sammenshyet med Tarmestrænge; hvormange Aarhundreder det er, siden denne Skikkelse fandt sin Grav der, kan vel ikke bestemmes; men Intet er tilhinder for at tænke paa de Tider, til hvilke Dragten svarer.<sup>4)</sup> Jorden gjemmer mulig mangt et andet Spor af den fjerne Fortid; men det kan være ligesaa vanskeligt at finde som at forklare dem, efterat selve den Grund, hvorpaa Byen staaer, i Tidernes Løb ved Planering, Opfyldning og Vands Afledning er blevet væsentlig forandret. I de sidste Aar er ved Ombygning af en

<sup>1)</sup> Ved. Sim. I. 34. Han bemærker ogsaa, at efter Traditionen skal Nonnebjergtet engang have bestaaet af en stor Grav i Midten og flere mindre omkring den (I, 13); men en Tradition om en Plads's Udseende, der for 800 Aar siden blev indrettet til Fæstning og for 700 Aar siden til Kloster, kan billigtvis forbigaaes. Efter Bircherods Vidnesbyrd i Knud b. Hell. Hist. (Almeennytt. Samler 28 Bd. S. 231—32) skal der forhen have været mange flere Rjæmpehøie omkring Odense.

<sup>2)</sup> Ved. Sim. I, 18 fgg. og Adresscont. Efterretn. 1775 Nr. 30.

<sup>3)</sup> Smst. S. 34—36. Om tvende Baade, som opgroves ved Nonnebanken 1836 s. Hempels og Jversens Avis 1836 Nr. 72.

<sup>4)</sup> Mumie St. Knuds Kirke S. 300. Levningerne bevares nu i en Eggekiste i det wallendorphske Capel.



Gaard paa et af Byens høieste Puncter 20 Alen øst for Raadhuset (Vestergade Nr. 4) ved Udgravning i en Dybde af 7 Alen og under fire Lag Brolægning fundet tydelige Spor af et Vandsted, omsat med Kampesteen og Kiisgjerde: hvormange Aarhundreder maae ikke være hengaaede over dette Spor af Menneskers Færd, for at det hele Terrain kunde udfyldes til dets nuværende Høide! Under den tilsyneladende fuldkommen tørre Grund har Vandet beholdt sit gamle Stæde, og det har været nødvendigt at aflede det med en særlig Drainsledning i en betydelig Dybde til Aaen. Lignende Forhold tør være Aarsag i, at Pilotering har været fornøden paa mange andre Steder, som have et fuldkommen tørt Udseende, og mulig antyder saavel dette som de fleste Brøndes Beliggenhed et Vanddrag i Retningen fra Graabrødre Hospital mod Sydøst, der engang har ligget som et aabent Engdrag, men nu kun danner en underjordisk Vandgang. Paa andre Steder forefindes idel Sand og Gruus, saasom i den hele vestlige Deel af Byen og Frue Kirkes Høi: vi have for faa Aar siden seet en saadan Banke udgrave (i Haven til Mageløse), og paa lignende Maade kan vi tænke os Fordybningerne udfyldte ved Høidernes Afgravning, saaat vi maa forestille os, at Byens Beboere i Hedenold have haft et ganske anderledes bakket og gennemskaaet Jordsmøn at færdes paa, end vi nu have.



## Andet Afsnit.

---

### Odense i Middelalderen.

---

Odense gik som en anseelig By over i den christelige Middelalder; den Første, der som Dienvidne har berettet Noget om Danmark, siger, „at i Fyen er en stor Stad Odansve“;<sup>1)</sup> og dersom Odins Fald for en Tid havde unddraget den en væsentlig Grundvold for dens Anseelse, vandt den inden et Aarhundredes Forløb en ny Adkomst til at indtage en af de første Pladser ved at huse den fornemste danske Helgen inden sine Mure, thi om Kong Knud dannede sig en riig og mægtig catholsk Kirkeordning i Fyens Hovedstad.

Da Christendommen efter to Hundrede Aars Kamp med Hedenskabets feirede i Danmark, var Fyen udentvivelst kun lidet berørt af dens aandelige Magt. Den sachsiske Mission havde væsentligst arbejdet i Jylland, og de engelske Missionairer, som i Overgangen fra 10de til 11te Aarh. deeltog i Værket, samlede sig mere i Skaane og det østligere Danmark. Vel seer det ud, som om et Bispedømme allerede var oprettet i Odense i Harald Blaatands Tid, da Keiser Otto 987 udstedte det ovenfor omtalte Beskjærmelsesbrev; men ligesom man i det Hele har god Grund til at betvivle den store Nidkjærhed, som det kirkelige Sagn senere tillagde denne første døbte Konge, saaledes beviser

---

<sup>1)</sup> Adam Brem. de situ D. 4: „Civitas ibi magna Odansve“.

det keiserlige Brev ikke Andet end den tydske Missions Hensigt og Ønske om et Bispedømmes Oprettelse i Thyen og den keiserlige Politiks Bestræbelser for at bringe Nabo-stater under keiserlig Gøthed ved at besyttte Kirkerne, som oprettedes i dem. Isald en Bisfop har været udnævnt for Thyen i Odense, maa han betragtes som de mange andre, der dengang udsendtes for selv at danne sig et Stift<sup>1)</sup>, og der er intet Spor til, at det er lykkedes ham at indtage den Plads, hvorefter han kaldtes, eller at han fik nogen Efterfølger i dette Embede.<sup>2)</sup> Derimod fortælle usikre Sagn om, at den engelske Helgen Albanus's Reliquier skulde være komne og atter bortdragne fra Odense, og saavel dette som den store Anseelse, hvori denne Helgen senere stod i Thyen, hentyder mulig paa engelske Missionairers Besøg. I ethvert Tilfælde var det ved engelsk Indsyndelse, at det kristelige Værk først blev sat i Gang med Frugt. Da Knud den Store 1019 kom tilbage til sit Fædrenerige, satte han en Engländer til første Bisfop i Odense, og engelske Benedictinermunke fulgte ham, hvorved en nøie For-

1) Adam Brem. hist. eccl. 2, 23.

2) Da det i sig selv er rimeligst, at den tydske Mission først maatte have sat sig fast i den Egn af Landet, som var Jylland nærmest, fortjener det maaskee Opmærksomhed, at denne Keisers Biograph Theod. de Niem (elog. Ott. M.) omtaler Stiftelsen af en Otto- eller Odense-Kirke paa Næstet, „ecclesia Ottoniensis in Nissa“; den kunde være Fjends Kirke, som i et Afsladbbrev af 1478 kaldes Obbesunds kirke og ligger paa Fjendsnæs, hvor der ogsaa er en Obbe, der hedder Lønnis Obbe, Ottonis Obbe. Var det mulig her, han satte den Bisfop, der skulde i Ideen være Odense Bisfop? H. M. Petersen (D. S. 2, 97) forkaster hele dette Vidnesbyrd som en Fordreielse af det tydske Sagn, at Otto anlagde Odense; men netop Lillægget in Nissa turde pege hen paa en virkelig Begivenhed, som laae til Grund for dette Sagn.

bindelse med England blev knyttet, som varede gjennem et heelt Aarhundrede. Det var Frue Kirke paa Byens østligste Hoi, hvortil denne Begyndelse knyttede sig, enten den saa allerede forefandtes eller først blev anlagt ved de Midler, hvormed Kongen udstyrede sin nye Statskirke. Vi kan imidlertid ikke antage, at det var den nuværende Bygning, som da blev til; thi vel er den meget gammel, opført i en reen Rundbuestil og tildeels af Materialier som de ældste Kirkebygninger; men det var neppe dengang endnu nogen Steenkirke, der blev byggt; thi baade ere Hvelvingerne oprindelige og Taarnet bygget sammen med Kirkestibet, hvilket ikke let kunde være Tilfældet, hvis den var ældre end det 13de Aarhundrede.<sup>1)</sup> Ved Kirken ansattes et Præstefamfund, som tillige vare Benedictinermunke, med en Provst eller Forstander i Spidsen, og til denne Stiftelse hørte den Gaard, som endnu kaldes Provstegaarden, tæt op til Kirkebakken mod Ost og ned imod Aaen, hvor der i Tidens Løb dannede sig et riigt og anseeligt Præbende, Provstiet, med Sorder, Tiender, Landsbykirker og Gods, hvilket Kongen beholdt Ret til at bortgive, medens de øvrige Geistlige formodentlig fik Bolig i Præstegaarden, som ligger Nord for Kirken.<sup>2)</sup> De kaldte sig Marianer af Kirken; men deres Munkenavn har vedligeholdt sig i Navnet paa den Mølle, der laae ved Provstegaarden, Pjentesmølle, som i lange Tider kan ansees for Byens østligste Grændse, Pjenteport, Østerport.<sup>3)</sup>

<sup>1)</sup> Med hvad Grund dens Bygning ansattes til 1186 ell. 1189 (Ved. Sim. I, 1, 124, efter Hoffmann Fund. V, 217 og D. Atl. 6, 596 og Suhm D. S. 8, 68) er ikke let at forstaae, da ingen historisk Beretning derom havees.

<sup>2)</sup> Denne Præstegaard omtales 1478 (Actst. udg. af F. lit. S. 1, 67) og har aabenbart ikke været beregnet paa en enkelt Sognepræst.

<sup>3)</sup> Det første Navn er hyppigt (Ved. Sim. 2, 2, 51, 72, 148,

Dyens anden Sognekirke var Albani Kirke paa den østlige Side af den anden Landhøide, omtrent hvor nu Læseforeningens Gaard staaer, det var en stor og anseelig Træbygning i Knud den Helliges Tid.<sup>1)</sup> Om den mulig var ældre end Frue Kirke, bygget af de tidligere Missionærer, eller først blev bygget ved Biskoppens og Provstiets Foranstaltning, kan ikke siges; af Knud den Hellige selv er den ikke opført, som det uden gammel Hjemmel almindelig fortælles<sup>2)</sup>; men det forholdes sig vistnok saa, at Knud den Hellige viste denne Kirke sin særlige Gunst, da han lod den engelske Helgens Reliquier, efter hvem den var kaldet, overføre fra England og opstille tilligemed den hellige Osvalds paa dens Høialter.<sup>3)</sup> Den var tillige indviet Somsfru Maria, ligesom Frue Kirke, med hvilken den ogsaa

---

153, 156). Det sidste forekommer kun en enkelt Gang (smstb. 100); men aldrig St. Jørgens Port.

- 1) I Localets Bestemmelse er jeg væsentlig enig med Prof. Pal. Müller (Skoleprogr. 1846), men skal senere komme tilbage til dette Spørgsmaal, som har mere Interesse ved Kirkens Nedlæggelse end ved dens Opførelse.
- 2) Fra L. B. Bircherods Esterratn. om Odense er det gaaet over i alle Beretninger; kun Langebek har yttret en besteden Tvivl (S. R. D. 3, 366 Not.). Men naar man betænker, hvor let denne Tanke kunde opstaae deraf, at Knud bragte Albans Reliquier til Danmark og virkelig vilde bygge en ny Albanikirke, nemlig den nye Steenkirke, er det et afgjørende Beviis mod denne Formening, at Wlnoth, som selv levede paa Stedet og ikke let skulde kunne glemme Noget, der kunde tjene til Knuds Forherligelse, ikke med eet Ord berører, at han havde bygget den Kirke, hvori han blev Martyr, medens han ikke undlader at bemærke, at han havde ført de Reliquier, som forherligede den, over fra England. (S. R. D. 3, 372.)
- 3) Langebek (p. 368 not. e.) mener vel, at disse Reliquier, som aldrig nævnes uden ved den ene Leilighed, da Knud gik ind i Albani Kirke, skulde være hidførte tilligemed Albani af Knud; men dette siges bestemt kun om Albani (p. 372).

efter en langvarig Strid med de senere ankomne Benedictiner i St. Knuds Kloster, tilsidst blev forbundet under samme Geistlighed og Provstie. Men fra Begyndelsen af har denne Kirke en særlig Betydning, fordi der til den knyttede sig baade nye kirkelige Foretagender i Odense og den betydningsfulde Begivenhed, som afgav et Vendepunct i Folkestemningen i Danmark.

Knud den Hellige lod (som anført) St. Albans Reliquier føre herover rimeligviis med de Englændere, som han tillige indkaldte og hvoraf han gjorde En til Biskop<sup>1)</sup>; han anbragte dem vel i den daværende Kirke, men kun i den Hensigt snart at berede dem en anseeligere Plads. Han lagde nemlig samtidig Grunden til den første Steenkirke i Odense, en ny Albanikirke, tæt ved den ældre og paa samme Sted, som denne Kirke (St. Knuds) staaer endnu, utvivlsomt i den Hensigt, at give Thyens Stift sin Domkirke i denne Bygning, ligesom han paa samme Tid doterede Domkirken i Lund med Statsindkomster og Jordegods. Det var imidlertid ikke den Bygning, som nu staaer; thi den var af Granit, Kvadersteen<sup>2)</sup>, da man først 100 Aar senere

<sup>1)</sup> At Knud personlig skulde have ført Albani Reliquier fra England, er en Misforstaaelse, som har foranlediget mange frugtesløse Forsøg paa at finde Liden og Leiligheden til dette Foretagende; man har sat det i Faderens Regjeringstid, da Knud deeltog i Expeditionerne til England, eller i Broderens Regjeringstid, da han færdedes som Kriger paa Havet; men Wlnoth synes bestemt at hense det til hans egen Regjeringstid, nemlig naar han siger, at det var skeet „kort før“ hans Død. Der læses kun, at Albans Levninger vare „ved ham bragte over til Danmark“, og det er da meget rimeligt, at de ere bragte af Hubald, Wlnoth selv og andre Englændere, som han kaldte herind 1083 eller 1084.

<sup>2)</sup> *Insigni lapideo tabulatu* — S. R. D. 3, 378.

begyndte at bygge med brændte Steen i Danmark<sup>1)</sup>, og man maa billigen forundre sig over, at ethvert Spor af Knuds Qvadersteenskirke saa ganske er forsvundet; maaſkee Materialet er anvendt paa andre Steder<sup>2)</sup> eller nedlagt i Grundvolben af den nærværende Bygning, hvis høie Mure saa fuldkommen har bestaaet mod Tidens Magt i 5 à 600 Aar. Men Knuds Kirke var kun lidet fremskredet, da den gjærende Uvillie mod Kongens mange Foranstaltninger til Stats- og Folkelivets Omdannelse efter Tidens kirkelige Grundsætninger gav sig Luft i den blodige Tragedie, som tilbrog sig i Albani Kirke, den 10 Juli 1086.

Knud var udrustet med de Egenſkaber, der gjøre en stor Regent, i ualmindelig Grad. Blandt sine mange Sønner havde Svend Estritsen særligen anbefalet ham til at blive hans Eftermand, men istedetfor at naae Kronen, maatte han aflægge den største Prøve paa Selvfornægtelse under Bevidsthed om et stort Kald, da hans ældre svage Broder blev ham foretrukket. Broderens Død kaldte ham dog snart til Thronen, og han gik til den som Den, der vilde udføre et stort og helligt Værk. Der var tvende Hovedformaal, der stode for ham; i dem begge havde han sin store Onkle, Knud den Store, til Forbillede, det var ligesom hans Værk, han vilde optage. Det ene var Englands Gjenforening med Danmark, det andet var den christelige Livsorden og Lov, som han vilde gennemføre i sit Rige; men derhos var han personlig gennemtrængt af den

1) Høiens Ushbl. i Kirkeh. Saml. 2 Bd. 340, ihvilket Hefte man forresten finder paa eengang alle tre Fortolkninger af tabulatas samlede og de to forsvarede som eneste rette: Lavlegulv, Hvelvinger og Qvadersteensmuur. S. 340 og 118, 341.

2) Man kunde tænke paa Frue Kirke derved, da den formodentlig blev forvandlet til en Steenkirke paa samme Tid, som St. Knuds Kirke blev ombngt.

christelige Nidkjærlighed og opfyldt af Bevidstheden om et høiere Kald, langt anderledes end den gamle Knud, der var baade Uergjerrighedens og Lidenskabernes Slave. Det er bekjendt, hvorledes Knud den Hellige i Henseende til det første Formaal kun kom til det Punct, at Forberedelserne vare tilende — da skiltes Flaaden i Liimfjorden; men havde han ikke i sin Virksomhed for det andet Formaal taget saa haardt paa det frihedsvante Folk, havde neppe selv de haarde Straffebøder, som den fortørnede Konge paalagde, reist Folkemassen imod ham. Med en bydende Strængthed og en ubøielig Retsfærdighed hævede han en christelig Statsordens Krav tiltrods for de nedærvede Sædvaner i det nordiske Folkeliv, og han gjorde — siges der — et sidste Forsøg i denne Henseende i Anledning af Straffene for Flaadens Oplosning, idet han istedetfor Bøderne fordrede Underkastelse under den strengeste Tiendelov nemlig den i Retsproget saakaldte Personaltjende, at der skulde gives Kirken  $\frac{1}{10}$  af alt Erhverv efter egen edelig Opgivelse. Istedetfor Underkastelse under det, der for ham og Tidsalderens Førelere var Guds Lov, for hvilken han selv bødte sig med stor Trost, saae han hans eget Folk reise sig mod sin Konge. I Odense naaede Dyrøerne ham, og da han fra Kongsgaarden havde begivet sig hen til „den ikke langt fra liggende“ Albani Kirke, saae han sig forraadt og omringet af de vilde Skarer. En lille Kreds af Helte sluttede sig om ham, ikke for at slaae Dyrøernes Skare tilbage, men for at døe for deres Konge; han selv knælede for Alteret, læste, skristede, lod sig berette og tog Afsked med Sine; han løftede ikke sin Haand til Forsvar, vistnok ikke fordi Mod og Kjærlighed skulde have svigtet ham, men fordi han saae sit Livs Formaal umuliggjort; det var som en Gudsdom, at det ikke skulde være ham, ved hvem det skulde opnaaes;



han havde da ikke Andet at gjøre end at døe for den Sag, der var hans Livs eneste Maal. Han blev dræbt for Altetret, og de oprørte Skarer traadte ikke blot det Hellige, men al Menneskelighed under Fødder; de drog Kongens Broder Benedict frem fra et Nabohuus og sønderlede hans Lemmer. Kirken og Kongsgaarden bleve plyndrede; men de Geistlige toge Kongens Liig og begrove det tilligemed hans Broders i Kirken og de faldne Heltes i det nordvestlige Hjørne af Kirkegaarden<sup>1)</sup>; om de faldne Oprørere tales ikke, men mange vare faldne, og Blodet flød i Strømme ned ad Kirkegulvet: „jeg tænker“, siger Saxo, „at det udfyldte Blod og Fadermordernes, som flød sammen, randt i deelte Strømme uden al Sammenblanding, paa den ene Side det hellige, paa den anden det forbrøderste“<sup>2)</sup> — og virkelig stod her i et sørgeligt Billede Livets største Modfætninger imod hinanden, og hvor Budskabet om Kongemordet kom hen, maatte det vække Bevidstheden om to Tiders Aand, der her mødtes i et blodigt Sammenstød, hvis Enkeltheder for den rolige Betragtning maatte ligesaa meget dømme den ene Partis vilde Lidenskaber som anbefale den Sag, for hvilken Kongen og hans Mænd vare gaaede i Døden. Omslaget i Tids- og Folke-Aanden fuldbyrdedes efterhaanden, skjønt Knuds Efterfølger, der blev hyllet paa Odense Thing, ikke begunstigede det; St. Knud selv medvirkede efter sin Død. Otte Aar efter var Tiden moden til, at Geistligheden kunde samles for at optage hans Legeme og underkaste det Ildprøven; det blev da ført til den nye Kirke, hvis Bygning var kommen saavidt, at den kunde

1) I det Hele efter Wlnoth, som var Dienvidne. Atrium kan neppe være Andet end Kirkegaarden, som atria aabenbart betegner foran, og ikke Vaabenhuset, som almindelig antages.

2) Saxo ed. Müll. 2, 591.

modtage Helgenens Legeme i sin Kryptkirke (eller Grabhvalving under Choret), hvor det blev nedlagt i en Liigkiste af Steen. Kirken kaldes ved denne Heilighed „den søndre Kirke“ — den havde intet Ravn, men som den anden Albani Kirke, der skulde afløse den ældre, benævnedes den passende saaledes.<sup>1)</sup> Men den nye Helgenglands omstraaled Kirken, saaat den byggedes og begavedes som St. Knuds Kirke, og da Choret var færdigt, førtes han op af Grabhvalvingen og blev med al Tidens fuldeste Pomp den 19 April 1101 canoniseret og i Overværelse af en stor Mængde Geistlige og utalligt Folk nedlagt i en Kiste eller et Skrin, som anbragtes under Høialteret, hvorved Kirken blev ikke blot Jomfru Marias og Albani, men ogsaa St. Knuds Kirke, og den nye Helgen gav den dens egentlige Glands som dens Navn. „Jeg saae selv med mine syndige Dine“, siger den gamle Forfatter, „den hellige Martyrs dyrebare Levninger blive lagte i Kisten, hvide som Sne og indviklede i skjønt Silketoi“ — og med saadanne Følelser af hellig Andagt betragtedes Skrinet, som endnu er til, gjennem Aarhundreder. Historien omtaler, at hans Broder Benedict ligeledes blev lagt i en ny Kiste, og da der findes

<sup>1)</sup> Hos Ælnoth, hvem jeg i det Hele her følger, kaldes den „Basilica australis“, hvilket ogsaa med Hensyn til Beliggenheden for Albani Kirke er rigtigt, især da Nordboernes Nord holdtes noget østlig; thi der, hvor de to Kirker kom hinanden nærmest, viste den lige Linie mellem dem uden al Tvivl i Syd og Nord, skjønt Albani Kirke i sin hele Udstrækning vistnok laae meget østligere end den nye. Jf. isvr. Ved. Sim. I, 1, 76, hvor den Mening forsvares, at der menes et sydligt Sted i St. Knuds Kirke, eller at denne kaldes sydlig i Forhold til hele Byens Kirker, „den søndre Kirke i Byen“; men just Forholdet til Albani Kirke, i hvis Navn og Sted den skulde indgaae, forklarer bedst denne navnløse Betegnelse af en Forfatter, der meget godt vidste, hvad Navn den siden fik.

tvende endnu den Dag idag, maa man vel antage den anden for Benedicts, thi Albani og Osvalds Reliquier, som rigtignok egentlig af Knud vare bestemte for denne Kirke, ere rimeligviis blevne ødelagte ved Kongemordet eller forblevne i den Kirke, hvor de vare, da den imod Bestemmelsen blev staaende; de omtales aldrig mere, og Indholdet af det andet Helgenfriin er for fuldstændigt et Skelet til at det kan være den engelske Helgen. Vi vide ikke, hvor Benedicts Skrin blev anbragt, det fulgte formodentlig Broderens, fra hvem det laante sin Glands eller stod i et særligt Capel, som bar hans Navn, men efter Reformationen forefindes disse tvende Skrine, som af og til, fra 1582 til 1833, bleve Gjenstand for Undersøgelser, stedse sammen.<sup>1)</sup>

Kong Knud blev Danmarks fornemste Helgen, og hvilken Anseelse og Fordeel det maatte tilføre Odense, at have hans Helligdomme i Børge, kan man forestille sig, naar man fjender Middalderens Character, der prægede hele Livet med Religionen. Kun det østlige Danmark var tilbøieligt til at holde Hertug Knud (Lavard) i Ringsted for Sjællands Sktspatron; men ingen anden Helgen i Danmark havde en saa almindelig Anseelse som Martyrkongen; Odense tog hans Billede i sit Vaaben, som fremstiller Kongen i Harnisk med Rigsæblet i den ene Haand og en Fane i den anden, samt en Spydlilie under sig og i Fanen, hvorved betegnes Spyddobden, som dræbte ham; og for at antyde, at Helgenens Hvilested er i Byen selv,

<sup>1)</sup> Om disse interessante Levninger handler T. B. Birchrod i Noterne til Ælnoth (S. R. D. IV, 369 og 385, jf. Dän. Bibl. VII, 450) og især Paludan Müller i Nord. Tidsskr. 3, 339 og Mummé St. Knuds Kirke S. 248 fgg., hvortil endnu kan tilføies, at de ogsaa engang i Frederik den Femtes Tid bleve tagne i Diephn, isølge Ancherens Program (om St. Knuds Gilde) 11768.

er ofte tilføjet en Kirke og flere Bygninger paa hver Side. Selv Byens mindre Baaben har samme Oprindelse, tre gule Lilier i blaa Feldt<sup>1)</sup>, og vi ville overhoved finde St. Knuds Navn paa de mangfoldigste Maader knyttet til Alt hvad der havde meest Betydning for Byen, ligesom det gav den det Fortrin blandt Danmark's Byer tilbage, som Odins Navn engang havde begrundet. Man kunde derfor ogsaa have ventet, at Odense var blevet bestemt til Erkebispesædet, da dette i Aaret 1104 blev oprettet; men Hensynet til Ascens Person og Lunds bekvemmere Beliggenhed for et Erkesæde, som skulde gjælde de tre nordiske Riger, gjorde Udslaget til Gunst for Lund.

Paa samme Tid, som St. Knuds Canonisation fandt Sted, stiftede Kong Erik Tiegob et St. Knuds Kloster ved Siden af Kirken; det var engelske Benedictinermunke, der indkaldtes dertil, ligesom Biskoppen selv var en Engländer. Ved dette Kloster fik den nye Kirke en Præstestand, som fordunklede Byens tidligere Præsteskab, der kunde have ventet at gaae over til den nye Kirke, og Biskoppen fik Leilighed til at danne sig et Capitel eller geistligt Raad forskjelligt fra Marianerne, der hidtil havde udgjort Byens Geistlige og hvis Provsti syntes anlagt paa at være Domcapitel. Det maatte derved blive et Spørgsmaal, om den gamle Albani Kirke skulde opgives, og om de tidligere Geistlige i Byen med deres Provst i Spidsen skulde regnes for

<sup>1)</sup> Ved. Sim. I, 1, 87 og de der anførte Skrifter, samt Aagaard discriptio Othinæ 1737 p. 7—8. Ogsaa forekommer een Lillie baade i Segl og i Guldsmedstemplet og andensteds f. Ex. paa Skolden og nu paa Thinghuset. Lindormen paa dette Sted og i vort Selskabs Segl er Fyens Landsmærke. St. Knuds Kloster førte i sit Segl Kongens Billede siddende i Kroningsdragt med Rigskæble og Scepter (Ved. Sim. I, 1, 121) og dette er gaaet over til at være den protestantiske Biskops Embeddssegel.

eller til Biskoppens Capitel. Begge Spørgsmaal voldte Rivninger, som tildeels droge lange Følger efter sig, men de løstes saaledes, at den gamle Albani Kirke blev staaende og Præsterne ved Frue Kirke beholdt denne Sognekirke, som erkjendtes egentlig at tilhøre St. Knuds Kirke, mod en Løskjøbelse, og at Knudsbrødrene alene fik et Domcapitels Rettigheder, saa at Byen istedetfor to Kirker, som vistnok Kong Knud alene havde tænkt paa, fik tre, nemlig to Sognekirker og en Domkirke (tillige Klosterkirke) uden Sogn, saaledes som det var almindeligt, at Domkirkerne vare uden Sognemenighed, væsentligst bestemte til Messer, Sjælemesser og Chortjeneste Dag og Nat. Af denne Ordning blev det imidlertid en Følge, at Fyens Stift aldrig fik noget fuldt udformet Domcapitel med Erkedeg, Provst, Cantor og andre Prælater, samt at Provsten ved Frue Kirke oftere gjorde Forsøg paa at tilegne sig Deel i Bispevalget; tilsidst i de Tider, da Kirken var blevet gennemtrængt af verdslig Herskeshyges Mand, som det endog engang til den Yderlighed, at Munkene i St. Knuds Kloster bleve fortrængte af Provstiets Chorberrer, saaat Odense for en kort Tid fik et reglementeret Domcapitel (1474—1489); men Munkene kom tilbage, og til Gjengjæld satte en følgende Biskop sig i Besiddelse af Provstiet, nedbrød endog Provstegaarden 1504 og syntes ganske at have opløst dette Samsfund. Men ved Reformationen vare dog begge komne tilbage i det oprindelige Forhold, et geistligt Samsfund med Provsten i Spidsen og et rigt og mægtigt Kloster som Biskoppens Domcapitel med en Prior i Spidsen.<sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> See Helweg om de danske Domcapitler Side 17. Man kan unægtelig ogsaa i disse Forhold finde en Støtte for den ovenfor yttrede Formodning, at Albani Kirke kunde have været den ældste, en fri, af engelske Missionairer stiftet Kirke; thi naar da Knud den Store derefter 1019 stiftede en ny

St. Knuds Kirkes oprindelige Bygning skal allerede ved Byens Ødelæggelse af Søroverne 1157 have lidt saameget, at de følgende Biskopper da opbygte den som fra Ny af; Choret var færdigt 1162; om det Øvrige erfare vi Sættet, saakaldet som om denne Restaurations Materiale og Stil: rimeligviis var det endnu en Kirke af hugne Steen og i Rundbuestil. Men i Aaret 1247 eller kort før afbrændte den ved en ødelæggende Ildsbaade; og fra denne Tid daterer sig den nuværende Kirke, som stod under Bygning i mere end et halv Aarhundrede. Under de Ulykker og indre Kampe, der dengang svækkede alle gode Kræfter i Danmark, standsede det oftere begyndte Arbejde, indtil Gifco 1286 blev Biskop. Han var en Dominikanermunk, som havde været i Rom og med stor Iver antog sig Klosteret, Skolen og Kirken. Choret (med Undtagelse af den nuværende Gavl, som derhos senere er gjennebrudt) og en liden Deel af Skibet var færdig; det bar allerede

---

kongelig og biskoppelig Kirke, kunde Albani Kirkes Geistlige derved have følt sig tilsidefatte, og Knud den Hellige kunde have antaget sig dem, der havde den historiske Ret, idet han nu vilde føre Forrangen og Bispeembedet over til dem og gjøre deres Kirke til Domkirke. Den Usikkerhed, der er i Bispeækten i Knuds første Aar, og det tilskyndende Indgreb, han gjorde ved sin nye engelske Biskop, kan ogsaa tale for denne Forestilling, der paa den ene Side saa godt forklarer Provstens ofte gjentagne Forsøg paa at vindicere sig og Sine Deel i Bispevalget, og paa den anden Side forklarer det besønderlige Factum, at Biskop Hubald, som allerede skal være Biskop 1072, først skulde være indviet af Erkebiskop Afcser 1104 — maaskee kun da endelig anerkjendt. Man kan ellers ikke let forstaae, hvorledes Biskoppen kunde forlade den Kirke og det Samsund, hvortil han ved Bispedømmets Stiftelse af Knud den Store var knyttet; nu hjalp St. Knuds Anseelse til at nedbryde enhver Tvivl om hans Kirkes og Munkes Fortrin.

Spor af forskjellig Plan; navnlig var der beredt Grundlag for et Taarn eller en Kuppel over Korset, idet der paa-tænkte en Korskirke, og der var gjort Ansats til et Taarn ved Choret's nordlige Side, hvortil da et lignende ved Sydfiden maatte komme; men Gisico fuldendte Bygningen efter en forandret simplere Plan, som den staaer endnu, i en fri, let og ædel Spidsbuestil i stor Lighed med de engelske Kirker fra 13de Aarh.; kun de store Vinduer i begge Kirkens Gænder og det Taarn, som tilsidst blev sat paa Høifirkens Mure, ere følgende Tidens Værk. Gisico saae ikke engang sin Plan ganske fuldført, thi Kirkebygningen fortsattes endnu langt ind i det 14de Aarhundrede, medens han døde 1300—5, og Midlerne, som deels udskreves af Stiftet, deels samlede ved Afsat og Gaver, kom langsomt; men hans Navn er med fuld Ret knyttet til Kirkens skjønne Bygning ved den mærkelige Indskrift, som blev sat i støbte Muursteen rundt om Sideflibets Mure og forkynder, at Gisico 1301 opførte dette Værk, og at det skal opretholdes ved fromme Gaver. Til de Prædiker, det engang havde, hører et særdeles smukt Vindue omgivet af en muret Roset over den nordlige Hovedindgang, hvilket nu er skjult af Baabehuset. Den hele nordlige Side var fri for begge de nuværende Udbygninger, og paa den søndre Side var neppe Andet end en let Forbindelse med Klosteret ved begge Indgangene, indtil Biskop Mog. Kraffe 1474 opbygte et Capel for Trefoldigheden, Jf. Maria, St. Knud og Benedict (almindelig kaldet Knuds Capel), hvor nu Consistoriet er, og det antages, at der ogsaa paa samme Side mellem disse Indgange engang var et mindre Capel, kaldet Benedicts Capel, hvortil der blev indsamlet 1357 og som blev nedbrudt 1582.)

1) Om alt dette kan findes nærmere Forklaring i Høiens og Pal. Müllers Afhandlinger i Mummets St. Knuds

Medens dette foregik med St. Knuds Kirke, blev Frue Kirke og Albani Kirke ombygte og opførte af Steen. Frue Kirke antages at være bygt, som den staaer nu i

Kirke S. 84 og 60. Om Benedict's Capel særlig i Skoleprogr. 1846 S. 39 og Ved. Sim. 3, 17, men det hedder paa sidste Sted, at det laae nord paa Kirken, og ifølge ny Meddelelse fra Geheime-Archivet staaer virkelig i Registranten, at Kongebrevet af 15 Juni 1582 tillader at nedbryde „thet gamle Capell norden op thill St. Knuds Kirke.“ Imidlertid maa dog nok disse Ord forstaaes saaledes, at Capellets Nordside laae op til Kirken (i Nord stødende op til St. K. Kirke), thi paa Kirkens nordlige Side spores intet Capel før det, som Walkendorph i det 17de Aarh. bygte. Hvad Kirkens Laarn angaaer, er det den almindelige Mening, at det er opført i det 15de Aarhundrede, og denne Mening bestrækkes vel derved, at samtlige øvrige Domkirker i Stiftstæderne da havde eller fik deres Laarne (s. Ex. Aarhuus, Ribe), hvorved dog rigtignok kan bemærkes, at St. Knuds Kirke som en Klosterkirke vel betragtet kunde være uden Laarn (som Børglum Kirke). I sig selv er det vistnok ogsaa lidet rimeligt, at man efter Reformationen og forinden St. Knuds Kirke blev taget i Brug som Sognkirke, skulde have foretaget det kostbare Arbejde at opføre det Laarn, som den nu har, og som vi af Grundtegningen 1593 see, at den havde 50 Aar efter Reformationen. Imidlertid er der opstaaet grundet Tvivl om Laarnets Oprindelse fra den catholske Tid ved den interessante Opdagelse af et Kongebrev af 19 Nov. 1558 som Cand. Kall Rasmussen velvillig har meddeelt mig, hvori Christian den Tredie i Henhold til et tidligere (desværre ubekjendt Brev) paalægger Prior Christen Poulsen at gjøre St. Knuds Kirketlaarn færdigt snarest muligt og saa stærkt, at det kunde bære Byens Stormklokke tilligemed Kirkens Klokker. Vel er det saare vanskeligt at sige, om disse Breve have angaaet Opførelsen af et nyt Laarn eller alene en Forhøielse og Indretning af et tidligere tilstedeværende; de Ord, hvormed Indholdet af det første Brev angives, ere: „wn haffue tillforne befallet etther att skulle lade opbygge sti Knuds kirketornn till at hennge Stormclocken och andre kirkens klocker wdj;“ de kunne forstaaes paa begge Maader, men raadspørger man



Aarene 1184—89, og dens oprindelige Rundbuestiil passer ganske til Tiden saavel som Materialet, der for største Delen er Qvadersteen; men den Lighed, som Pillerne i denne Kirke have med dem i Dalum Klosterkirke, gjør det dog tvivlsomt, om de kunne hidrøre fra en saa tidlig Tid eller først fra det 13de Aarhundrede. Den blev neppe dengang byggt som en Korskirke, thi Sidesløiene, som endnu kaldes Capeller, adskille sig kjendelig fra Hovedskibet, navnlig det nordlige. Maastee var det sydlige Fløi bestemt til Præsternes Bolig før Præstegaardens Oprettelse, thi det fortælles, at „vor Frue Kloster blev forflyttet og forvandlet til et Capel, som forenedes med Kirken,“ og vi kjende Intet Andet, som kunde kaldes vor Frue Kloster, end Kirkens Præstefamfund, der, som ovenfor bemærket, skulde have udgjort et Domcapitel. Det nordlige Fløi er formodentlig en særlig Stiftelse, fra det 14de Aarhundrede; og det eneste Capel, om hvilket der habes nogen Beretning, (det nyværende Sacristi og Skriftestol) tilskrives Provst Urne, som lod sig begrave „sønden i vor Frue Kirke“; men det er mere bekendt af, at Skrædderlauget deri stiftede et Alter 1470, hvis smukt udkaarne Altertable endnu er til (afleveret til Museet i Kjøbenhavn), ligesom dets colossale Skab til vasa sacra endnu staaer paa sit Sted.<sup>1)</sup> Der har forhen været

---

Bygningen selv, vil man snarere finde Spor af en heel ny Paabgning end af en Forhoielse alene. Det er ogsaa rimeligt nok, at det ikke er i de catholske Tider, men efter Reformationen, at man for Laarnets Skyld har saa at sige besejret Høikirken den vestligste Hælvning ved de Substructure, som skulde bære det svære Klokketaarn.

<sup>1)</sup> Jf. min Sognehist. S. 188 fgg. En mærkelig Levning af gamle Dages Døvertro gjemmes i dette Skab; et stort Stykke Jern, indlagt i en Trææske, som er fundet mellem Gravene under Kirkens Gulv, formodentlig en Nagle, som Troen henværte til Christi Korsfæstelse.

en Steen i Frue Kirke, hvorpaa læstes: „1353 ottende Dagen efter Mariae Himmelfartsdag“ — mulig til Minde om en Reparation. Denne Kirke havde en stor Mængde Altene i Forhold til sin Størrelse, dens Sogn var uden Tvivl i den catholske Tid det største, og de anseeteste Borgere søgte der Begravelse.

Albani Kirke har rimeligviis været af en lignende Bygning; den havde idetmindste to Capeller, hvoraf det paa den nordlige Side var nyt 1435<sup>1)</sup>; men den synes ikke at have havt saa mange Altene. Naar den blev ombygget til en Steenkirke, vides ikke; men den beholdt ved denne Leilighed sin Plads saa nær op til St. Knuds Kirke, som neppe andetsteds i Danmark to Kirker have ligget ved hverandre — en naturlig Følge af deres oprindelige Bestemmelse, at den ene skulde afløse den anden. Iøvrigt har denne Kirke ingen anden Historie end den, som fremgik af, at den i Stilhed tjente som Sognkirke og modtog Altene og Gaver for Sjælemesser; Sagnet beretter, at en af dens Klokker engang foer ud af Taarnets Lydhul med en saadan Fart, at den faldt i Vaen, hvor endnu det dybe Gul, hvori den sank, (Klokkedybet) skulde kunne paabises, og det hedder, at der høres en lønlig Sang over Stedet, som anklager en Mester Eskild (formodentlig Klokkestøberen) for svigagtig Dmgang med det Sølv, som var ham leveret til Støbningsen.<sup>2)</sup> I vore Dage veed man ikke mere at paabise Klokkedybet.<sup>3)</sup>

1) Ved. Sim. 1, 2, 119 og 175. Min Sogneh. S. 6-7.

2) Vedel Sim. 1, 1, 63 og Thiele's Folkesagn 1, 206 (2den Udg. 2, 29).

3) Nogle lægge det paa den østlige Spidse af Holmen, Andre i det nordre Maløb. Paa Resens Grundtegning har den lille Ønde faaet dette Navn.

Naar Odense fik den tredie Sognekirke, St. Michaels eller St. Hans Kirke, er aldeles bekendt; Michaelis Kirke nævnes første Gang 1295 som en Sognekirke, og Sognet kaldes endnu 1485 St. Michaels Sogn; men fra Begyndelsen af 14de Aarhundrede er den et stort og anseet Johanniterklosters Kirke tillige, og dens nuværende Bygning er saa udpræget i Johanniternes Stil, at det er utvivlsomt, at de have bygget den, som den staaer nu, mulig 1330, som er det Aarstal, der uden al Forklaring stod indhugget i en Steen i Kirken. Men det besønderlige Forhold mellem den store og høie Kirke og det lave Taarn (s. Odense Grundtegning 1860) paatvinger ubilkaarlig den Tanke, at Taarnet kunde være en Levning af den ældre Sognekirke, der næsten er overbygget af den senere Kirke. I ethvert Tilfælde blev St. Hans Kirke baade en Klosterkirke og en Sognekirke; men det er uheldigt, at man ikke veed, naar den først er bygget, thi deraf kunde sluttes, naar Byen havde udvidet sig saameget, at en Kirke behøvedes paa denne Kant. Man kan neppe underskrive deres Mening, som betragte denne Deel af Byen som et vandrigt Uføre, der først i det 13de Aarh. skulde være blevet beboeligt; thi i de sidste 800 Aar have Vandforholdene neppe forandret sig anderledes end ved Mennekehænder; men vel er det rimeligt, at Byen oprindeligt indskrænkede sig til Høiderne langs Aaen og først derefter udbredte sig mod Nord, thi det gamle Hovedtorvs (Fisketorvets) Beliggenhed altid forudsætter, at endeel af Jordsmonnet mod Nord tidlig har været bebygget. St. Hans Kirke har fra det 14de Aarh. af forsaavidt en glimrende Historie, som den fornemste Adels berigede og forherligede den og navnlig tilhugte de mange Capeller, hvoraf endnu flere staae optagne i Kirken selv, saaat dens Skib næsten er firkantet og kun det lange Chor

har beholdt sin oprindelige Skikkelse. Uheldigviis have oeconomicke Hensyn foranlediget den Forandring i dens gamle Architectur, at tre Capeller paa hver Side ere blevne samlede under eet Tag og med de uforholdsmæssige og usfjønne Gable. I sine Belmagtsdage har denne Kirke udgjort et herligt Mindesmærke om en reen og let Bygningsstiil, og der har idetmindste fra det 15de Aarhundrede hvilet en vis Glands over den og dens Sogn formedelst mange Adeliges og det kongelige Slot Næsbhoveds Forbindelse med den og det ridderlige Herrekloster.<sup>1)</sup>

Antage vi St. Hans Kirke for at have været til i Midten af det 13de Aarh., ved hvilket Tidspunct vi ville standse, for at kaste et Blik paa Byens almindelige Vilkaar, saa have vi ved Siden af tre Sognekirker og Domkirken kun at nævne eet stort Kloster og eet, som kun løst berørte Byen. Det store Kloster er St. Knuds, som hurtig hævede sig til Rigdom og Anseelse, saaat endog en Konge, Erik Lam, træt af Livet indtraadte i Munkenes Tal og lod sig begrave i Kirken indenfor den Dør, som Munkene daglig gik ind ad. Klostret førte i sit Segl Kong Knuds Billede sidbende i Kroningsdragt med Omskrift: sigillum sti Canuti Regis et Martyris de Othense.<sup>2)</sup> Det andet Kloster er et Nonnekloster, hvis Stiftelse udgik fra det. Den gamle Borg, som siden er kaldet Nonneborg og Nonnehjerget, fik engang i det 12te Aarh. den kirkelige Bestemmelse, som dette Navn antyder. Det var Nonner af

1) Jf. isvrigt om Kirkens Oprindelse og Historie min Sognehist. S. 14 og 122. Indberetningen af 1755 (paa det St. Kgl. Bibl.) beretter, at der endnu dengang stod endeel catholske Billeder paa de tre søndre Capeller. Kirkens egne Mure have mange Spor af lignende og andre Prydelser.

2) Ved. Sim. I, 1, 121.

Augustinerordenen, som mulig 1175—1183 fik et Kloster her; Ordenen var dengang ny og dannede den qvindelige Orden til Dom-Capitlerne, saaat disse Chorfruers Indførelse her rimeligviis stod i Forbindelse med St. Knuds Klosters Bestemmelse til Domcapitel. De kaldtes Nonnerne af Borgen. De bleve her imidlertid ikke længe; thi i det 13de Aarhundrede findes deres Kloster at være forlagt til Dalum, hvor det udviklede sig til et stort og rigt Nonnekloster, hvis Abbed ogsaa gjorde Fordring paa Deel i Bispevalget. Men deres korte Nærværelse efterlod sig ikke blot Spor i de Grave, som senere ere fundne paa Stedet<sup>1)</sup>, men gjorde et saa stærkt Indtryk paa Byen, at det Navn, de gav den store Høi, der havde huset dem, vedblev uforandret at gaae i Arv fra Slægt til Slægt. Dette Nonnernes korte Ophold ved Odense gjør det ufornuddent at handle vidtløftigt om den underjordiske Gang, som skulde have sat Mandsklostre i hemmelig Forbindelse med dem — et Sagn, der gjentages paa saa mangfoldige Steder, men paa intet Sted nogenfinde er blevet godtgjort ved Opdagelsen af disse Gange, som dog lettelig kunde gjøres. Her hedder det almindeligt, at Gangen gik ud fra Graabrødkloster (hvor man endnu 1811 troede at see Nedgangen<sup>2)</sup>); men Graabrødre Kloster var ikke til, før Nonnerne vare borte! og naar man andensteds f. E. mellem Beldenafs Gaard og Landstthinget, har troet at spore Muren, kan man let forklare det, som er seet: paa det nævnte Sted stod f. E. indtil 1539 eller 1580 en Kirkegaardsport, hvis Grundbold der kan ventes. Netop fra St. Knuds Kloster, hvis Munke stode i aandeligt Forhold til Borg-

<sup>1)</sup> Ved. Sim. I, 1, 132.

<sup>2)</sup> Smstb. I, 1, 130 fgg.

nonnerne og vare dengang de eneste Munke, har man aller-  
mindst kunnet opspore noget Udgangspunct for den inter-  
essante Løngang, og hverken det ene eller det andet af disse  
Klostre har nogensinde paadraget sig det Banrygte, som den  
verdørlige Aand altid var saa beredvillig til at knytte til  
Coelibatet.<sup>1)</sup>

Om andre Bygninger og Anlæg i Odense før 1250  
vides Intet og faare Lidet om Byens egen Historie. I det  
11te og 12te Aarhundrede antages Byen at have lidt flere  
Gange under fjendtligt Overfald, nemlig imellem Aarene  
1043 og 1064 under de blodige Krige med de norske Kon-  
ger Magnus og Harald Haarderaade; men naar et Slag  
antoges leveret 1054 i Odense Na eller i Nærheden, som  
skal have givet Naen Navn af Kalveaaen, fordi Kalf Arne-  
sen faldt i Slaget, er det et løst norsk Sagn, og det var  
ikke let tænkeligt, at en fremmed Anfører skulde have givet  
den gamle Na sit Navn. Sikkrere er det, at Odense i det 12te  
Aarhundrede hjemføgte af Landets store Plage de vendiske Sø-  
røvere og mulig flere Gange blev afbrændt mellem 1150  
og 1157, navnlig i Biskop Nicolfs Tid, som saae „Byens  
førgelige Brand“ og Landets Udelæggelse af disse Fjender,  
der lode kun saa Indbyggere tilbage.<sup>2)</sup> Men disse Ord ere  
Alt, hvad der vides om denne Ulykke, som isvrigt spores i  
St. Knuds Kirkes Historie og mulig har medført Albani

---

<sup>1)</sup> Naar man har villet give denne formeentlige Løngang en mi-  
litair Betydning, (Ved. Sim. I, 1, 128—29) savner det  
ogsaa al Rimelighed ved et saa aabent og ubesættet Sted, som  
Odense, og al Grundvold formeibest Usikkerheden i Alt hvad  
der kan vides om Kongeborge her.

<sup>2)</sup> S. R. D. VII, 220 og Saxo ed. M. p. 706.

Kirkes Opførelse af Steen. Man har meent, at den nye omtalte Hvi paa Naens Sydside skulde være blevet befæstet i denne Anledning, da det vides, at Svend Grathe anlagde adskillige Fæstninger paa Kysterne imod Brenderne; men man kan ligesaa godt antage, at den da blev ødelagt af Sørøverne, og virkelig var den ved sin Beliggenhed lidet skikket til at forsvare Byen. Overhoved spores ingen Fæstning der i den historiske Tid, thi baade Knud den Hellige 1086 og Svend Grathe 1154 havde kun en Kongsgaard (curia regia), ingen Borg, arx, da de opholdt sig i Odense, ligesom hele Dienvidnets Beretning om Knuds Drab er gennemtrængt af den Forestilling, at Kongen boede i en aaben Kongsgaard ei langt fra Albani Kirke. Det Gnefte, der vidner for, at der engang maa have været en Borg paa Nonnebjerg, er Navnet Burgum, som gik over paa Klostret; men hvorlænge den havde ligget øde, før Nonnernes Tid, lader sig ikke sige, medens den naturlige Formodning snarest er for den Antagelse, at den krigeriske Bestemmelse laae Aarthundreder tilbage, da man fandt Stedet egnet for de fromme Søstre, eller at Borgen kun har været en hedensk Høvdinges Herresæde.

Byen maa imidlertid have reist sig hurtigen af sin Aske, thi allerede 1159 eller 62 holdt Valdemar den Store Daneshof der, og 1189 var den Vidne til en end større Forsamling, der havde intet Mindre til Formaal end at bevirke et Korstog fra Danmark. Knud den 6te og alle Biskopper og Rigets Store vare der forsamlede med pavelige Legater og modtog da de Budskaber, som dengang gennemføre Europa om Jerusalems Erobring og de Vantroendes Seir over Christenhedens Helte. Alle stode dybt bevægede, og et Tog af 15 Høvdinge blev Frugten af

Mødet.<sup>1)</sup> En anden Aand turde have hersket i den Nationalforsamling, som holdtes i Odense 1245 ogsaa med en pavelig Legat, for at tage Forholdsregler mod Kong Erik Plouppennings Fordringer paa Krigsstyr af Kirken. Men med al kirkelig Glæds maa dog Odense endnu 1231 have været blandt de mindre Byer, eftersom Kongens Indtægt af Byen i Baldemars Jordebog kun angives til 150 Mark Penge og senere 167 Mark, hvilket var betydeligt mindre end Helsingborg og Kallundborg og omtrent lige med Aalborg, Randers, Helsingør og Årsens. Dog maa derved bemærkes, at af Odense Midsummergejld var en betydelig Deel eller det Hele tillagt St. Knuds Kirke og Kloster, og man veed ikke ret, om dette skal tænkes indbefattet eller udelukket i Jordebogens Skyld sætning; antages det udelukket, bliver Odense omtrent lige med de førstnævnte Byer, men staaer endda langt tilbage for Ribe, Roskilde og Lund.<sup>2)</sup>

I Midten af det 13de Aarhundrede led atter Byens Velstand et sørgeligt Knæk; i den 8-aarige Krig mellem Brødrene Kong Erik og Hertug Abel, blev den i Aaret 1247 skjændigen afbrændt af Abels Tropper (St. Knuds Kirke antages at være brændt kort før ved Baade.) Det er forgæves at spørge om denne Ødelæggelses Omfang og Virkninger: alt hvad vi vide, ere de anførte saa Ord; men naar man siden, 1279, seer, at Kongen har indkjøbt Grunde omkring det nuværende Graabrødre Kloster, tør man antage at idetmindste den vestlige Deel af Byen har været lagt i Aske, ligesom ogsaa mulig Nonneklosters Forflyttelse til Dalum, hvis den ikke allerede var skeet, kan staae i Forbindelse med denne Ødelæggelse. Det var saaledes det tredie

<sup>1)</sup> S. R. D. V, 346 sqq.

<sup>2)</sup> S. R. D. VII, p. 223-24. Ved. Sim. a. St. I, I, 145



Arhundrede, i hvilket Odense var ødelagt ved fjendtligt Overfald, og det blev ogsaa det sidste, hvorimod den endnu blev hjemstøgt af to store Ildbrande i det 15de og 16de Arhundrede og oftere plyndret af fjendtlige Skarer, som vi skulle see i det Følgende.

Efter Ødelæggelsen 1247 var Odense 1258 Skuepladsen for en ret mærkelig Begivenhed. Kong Christopher I udfkrev en Forsamling til sin Søn Erik Glippings Kroning i Odense, men Erkebiskoppen indfandt sig ikke og ei engang Biskop Regnar af Fyen<sup>1)</sup>; og derfor blev der Intet af Kroningen. I Henseende til Byens egen Historie er det Mærkeligste, at den nu fik to store Klostre af det Slags Munke, som dengang nylig havde udbredt sig som en rivende Strøm over Christenheden: Tiggermunkene. Kong Erik Glipping, som i mange Maader antog sig Kjøbstederne og Culturens Fremme, stiftede Franciskanerne, der i Danmark kaldtes Graabrødre, en kongelig Gaard til et Kloster og indkjøbte Grunde omkring den af de lovlige Befiddere, saaat han gav dem det hele Strøg mellem den almindelige Gade, som gik fra Vest til Ost, (Vestergade) og Byens Bæk, samt mellem den vestlige Gade (nu Graabrødrestrædet) og Henrik Sømærs, forhen Myntmesters, Grund, dog med Undtagelse af to Grunde, som befandtes at tilhøre Albani Kirke og laae i Hjørnet, hvor Gaderne løbe sammen.<sup>2)</sup> Dette er den første topographiske Oplysning om Odense, der gives, i det kongelige Skjøde af 1285; det maa antages, at H. Sømærs Grund laae omtrent, hvor nu Afslygaden ligger, eller lidt østligere, thi det er vel muligt, at Klosteret oprindelig havde et større Gebet

<sup>1)</sup> Belschow Om Biskop Regner. 1841. S. 12.

<sup>2)</sup> Kongebrev af 1285 i S. R. D. V, 516.

end senere, da det efterhaanden lod Borgere bygge eller selv byggede Leiehuuse paa Udkanten af sin Grund, saaledes som f. E. en heel Huuslinie opstod mellem Vestergade og Klosters Kirkegaard.<sup>1)</sup> Det berettes i Munketroniken, at han gav Munkene sin egen kongelige Gaard med alle dens Bygninger; men Ordene selv (curia regalis) byde ikke nødvendig at tænke paa en Kongsgaard (curia regia), og et Slot maatte synes mindre egnet for denne Bestemmelse end en Kronens Gaard i Almindelighed, som Ordet nærmest antyder. Med et Kloster fulgte naturligviis en Kirke, og saasnart Choret var færdigt, indrettede Kong Erik sig sin Familiebegravelse der, hvori dog kun hans tvende Døtre begravnes 1283, da hans Død for Kongemorderens Gaand 1286 tilintetgjorde hans egen Bestemmelse i denne Henseende, uagtet han havde ladet den thinglæse. En Altertavle stod som Minde om hans Omhu for denne Helligdom til kort før Reformationen. Som Kirkens Chor allerede var færdigt i Eriks Levetid, saaledes bragte de driftige Samlere vistnok ogsaa snart den øvrige Kirke i Stand, og naar det derfor fortælles, at den først 1343 blev indviet og helliget S. Maria, maa det rimeligviis forståes om en ny og udvidet Ombygning, hvoraf ogsaa Kirken selv har Spor, idet det synes kjendeligt, at den først havde været en Kirke uden Sidekibe, men senere havde faaet 3 Skibe ved Gjennembyrning af den nordlige Sidevæg og Ombygning af den sydlige, rimeligviis samtidig med Hvelvingernes Anbringelse. Denne Kirke

<sup>1)</sup> Naar Ved. S i m. I, 1, 182 formedelst Ordet Myntmesteren tænker sig Gaven udstrakt til Myntergaarden (bag Mynterstrædet) og altsaa indbefattende Byens gamle Torv og overhoved den halve Bye, er det vistnok uden al Grund og hænger sammen med den uhjemslede Forestilling, at disse nordligere Strøg laae som et Uføre ubeboede.

laae syd for Hospitalet (som Grundtegn. Pl. 2 vise) og udgjorde fjerde Længde i en liden Klostergaard, Fratergaarden, der var heelt omgiven med lave Buegange under eller foran Husene og Kirken; bag denne laae en anden Gaard, nu kaldet Brøndgaarden, og flere af de Bygninger, der staae endnu, tilhøre mulig Klosters første Anlæg. Som det begyndte med Kongegunst, saaledes endte det ogsaa, thi det var dette Kloster, som Kong Hans's Dronning Christine fortrinlig hndede: hun stænkede det den berømte Altertable af Claus Berg 1515 og tog selv tillige med sin Mand og sin Søn Frands Hvilested i Kirkens Chor, hvor ogsaa omsider Christian den Anden samlede med sine Forældre.

Dominicanerne (Prædikebrødrene) eller Sortebrødrene fik omtrent paa samme Tid deres Kloster i Odense, beliggende ligeledes ved Byens Bæk, men aller længst imod Ost, saaledes at Klostret laae omtrent, hvor den nordlige Huusrække staaer paa nuværende Sortebrødretorb, Kirken omtrent midt for Torvet, og Kirkegaarden østligere. Der er intet bekjendt om dets Stiftelse, men af det Forhold, hvori Adelen stod til dette Kloster, idet den idelig holdt sit Vandemøde der<sup>1)</sup>, og af den Bemærkning paa Grundtegningen 1593, at mange Adelige boede i det seculariserede Kloster, tør mulig sluttes, at adelige Slægter havde været virksomme ved dette Klosters Stiftelse som Kongen ved Graabrødrøklosters, i ethvert Tilfælde modtog det i Tidens Løb store Gaver af Adelsfolk.<sup>2)</sup> Dets Kirke var indviet St. Peder, og hele Klostret kaldtes ogsaa St. Peders Kloster. Det havde formodentlig et Locale, der var egnet til offentlige Forsamlinger, thi baade Kongerne og Biskoppens Officialer holdt Rætterthing i dets Convent-

<sup>1)</sup> Saaledes 1458 og 1475. Ved. Sim. I, 2, 148. 149. 178, 184.

<sup>2)</sup> Daugaard om de D. Klostre S. 205.

stue<sup>1)</sup>), og der samlede 1538 den første protestantiske Biskop med endeel Adelsmænd for at forberede Kirkens nye Ordning.<sup>2)</sup>

Med samme Tid spores endelig ogsaa de Johannitterbrødre, som samlede sig i det store St. Hans Kloster ved St. Michels Kirke. De optræde saa smaat som muligt, idet de 1280 fik Magistratens Tilladelse til at lade deres Dvæg græsse i Alaløkken<sup>3)</sup>; men de endte med at eie den hele Mark og meget Mere af Odenses Omgivelser mod Nord og Vst. Formodentlig har de begyndt som Hospitalsbrødre: der laae et Sygehuus paa St. Hans Kirkegaard, hvormed et Capel var forbundet, og som stedse blev vedligeholdt af Klostret, indtil det efter Reformationen er blevet Embedsbolig for Sognepræsten til St. Hans Kirke. Men Historien oplyser ikke, naar og hvorledes Hospitalsbrødrene hævdede sig til St. Michels Kirkes Præsteskab og bleve istand til at reise Klostret og Johannitter-Kirken. Det Forhold, hvori de stode til Kongens Lehnsmænd paa Næsbhoved Slot, som var deres fødte Bærg og Skjtsherre, antyder en kongelig Medvirkning til denne Overgang; vi vide kun, at Munkene bleve St. Michels Sogns Sognepræster og Klosterpræster tillige, og at Klostret navnlig i det 15de Aarh. hurtig tiltog i Rigdom og Anseelse, begunstiget og søgt af de fornemste Adelsfamilier, som stiftede Sjælemesser, Altære og Capeller i og ved dets Kirke.<sup>4)</sup>

Naar disse Klostre, som vi hidtil have nævnet, nærmest fremtræde som store Stiftelser til Guds Ære og til Fuld-

<sup>1)</sup> Ved. Sim. I, 1, 164. 2, 1, 79.

<sup>2)</sup> D. Atl. 6, 591.

<sup>3)</sup> Ved. Sim. I, 1, 177.

<sup>4)</sup> Pal. Müller Om St. Hans Kloster i Odense 1831, og min Sogneh. S. 14—23.

byrdelse af gode Gjæringer, som kunde tjene dem selv og Andre, medens de tillige paa mange Maader gavnede og værnede om Livets høiere Interesser, saa havde andre Stiftelser mere umiddelbart christelig Kjærlighedsgjærning til Formaal, og deslige Stiftelser bleve flere, jo mere de store Stiftelser lode Syge- og Fattigpleien træde tilbage. En St. Jørgens Gaard laae allerede 1295 udenfor Pjentesmølle, og den var ikke alene et Hospital for Spedalske, men tillige et Kloster med en anseelig Kirke, som var indviet til St. Laurentius. Denne Stiftelse, hvis Oprindelse er ligesaa ubekjendt som de fleste andre St. Jørgensgaardes, laae Nord for Gaden, der hvor den udvider sig, og strakte sig rimeligviis nær ned til Pjentedam, indbefattende det nuværende Skræppestræde.<sup>1)</sup> I den sildigere Tid før Reformationen var det en kongelig Forlehning, der overdroges tilligemed dets Gods mod Forpligtelse at underholde de Syge og opretholde Gudstjenesten; om det tillige var Hospital for et Landdistrict, der besøgtes med Hospitalets Vogn, vides ikke, saalidet som om det havde anden Understøttelse af Byen, end at det eiede en Deel af Byjorderne mod Vst.<sup>2)</sup>

Ende i Byen vare derimod tvende Hellig Geisthuuse, Stiftelser til syge Pilegrimes Pleie og for andre Svage og Fattige, „som ikke kunde gange fra Huus til Huus efter deres Føde“.<sup>3)</sup> Det ene laae paa Korsgaden (fra Porten i nuværende Larsens Hotel imod Vst) og kaldtes Helliggeists Huus ved Bythinget; men dets Oprindelse kjendes ikke historisk, og kun et dunkelt Sagn antyder mulig, at det engang havde været Byens Raadhuus; i saa Fald kan

<sup>1)</sup> Ved. Cim. I, 1, 197.

<sup>2)</sup> Ved. Cim. I, 2, 166—67.

<sup>3)</sup> Saaledes betegnes den lignende Stiftelse i Faaborg. Aest. udg. af lit. S. 1, 133.

det betragtes som Byens egen første Fattigstiftelse. Det var til før 1438, da dets Præst og Forstander nævnes i et Landsthingsbvidne <sup>1)</sup>, og det tør have været en ret anseelig Stiftelse, med en Kirke, hvori Kongerne holdt Rets-terthing <sup>2)</sup>, og en udstrakt Kirkegaard mod Vst. Det havde derhos en Hovedgaard <sup>3)</sup>, formodentlig den saakaldte Prior-  
gaard, hvor da Forstanderen boede, paa Hjørnet af Vester-  
gade og Staalstrædet <sup>4)</sup>. Det andet Helliggeisthuus blev stiftet 1478 paa St. Hans Kirkegaard mellem det nye nævnte Sghgehuus og Klostret (senere, 1555, Embeds-  
bolig for Capellanen) af to Raadmænd eller ved deres For-  
anstaltning, og i en vis Forbindelse med det næsten sam-  
tidige Helliggeisthuus i Ålsens <sup>5)</sup>.

Ligeledes havde Byen tvende Stiftelser, der bare St. Gjertruds Navn: om den ene veed man kun, at der 1505 laae et Gjertruds Capel udenfor Ddense, og det er mulig-  
viis dette, der har givet St. Gjertrudsstræde Navn, saaat det kan tænkes at have ligget vest for Graabrødre  
Kloster eller mulig hinsides Bækken og udenfor Byens da-  
værende Grændse, som gik fra Bækken ned imod Vestergade  
mellem Klaregaden og Smedestrædet. Det andet laae paa  
Dvergadens Nordre Side øst for Fisketorvet og var vel  
egentlig en Gildesgaard, men havde ogsaa en Kirke og  
Kirkegaard <sup>6)</sup>. Et af disse er ved en sønderlig Misfor-

<sup>1)</sup> Actst. udg. af lit. S. I, 1, 123 (den Sidste var Peder Mule. Smstb. 2, 1, 114).

<sup>2)</sup> 1497. Smstb. 2, 1, 52.

<sup>3)</sup> Smstb. 3, 152 og Hofm. Fund. V, 180.

<sup>4)</sup> Ved. Sim. 1, 1, 23 og 2, 2, 28, 58, 164; 3, 152. Hofm. Fund. V, 168 og 180.

<sup>5)</sup> Smstb. 2, 1, 1. De vare Jesf Mule og Hieron. Olai.

<sup>6)</sup> Paa Grundtegningen 1593 sees et Spiir, som mulig er det sidste Spor af St. Gjertruds Kirke.

staaelse kommen til at glimre i Klosterhistorien, da det hedder <sup>1)</sup>, at Odense havde et St. Gjertruds Kloster, som ejede „det adelige Guds Gjertrudsholm“; men dette Guds indskrænker sig til den lille Ø i Naen ovenfor Odense, som kaldes saaledes og formodentlig tilhørte enten et af Fattighusene eller et af de St. Gjertrudsaltere, der vare i Kirkerne. Endelig havde Byen endnu et Capel paa Heden, kaldet Hellig Kors's Capel, og fik 1522 omfider et Nonnekloster, St. Clara Kloster af Franciskanernes Orden. Det blev stiftet af Dronning Christine af endeel af hendes egen Gaard (nuværende Bispegaard) og stod under kongelig Forlehning tilligemed Dalum Kloster. Vel havde det kun en kort Tilværelse, men dog altid lang nok til baade at give den Gade Navn, der synes at være blevet aabnet for dets Skyld, og til at bevare sig i Folketalen saa længe, at den evangeliske Sognepræst ved Albani Sogn, som fik Bolig i en Deel af Klosterbygningerne, endnu 30 Aar efter Reformationen blev benævnt „Mester Jørgen til St. Clara“ <sup>2)</sup>. I dette Kloster skjulte sig formodentlig ogsaa et Capel; og der kan endnu have været flere baade Capeller og Stiftelser, som ikke have efterladt sig Spor; men 6 store Kirker (Vor Frue, Albani, St. Knud, St. Hans, Graabrødre Maria Kirke, St. Peders) og 4 store Klostre tilligemed de nævnte 7—8 Hospitals- og andre Capeller samt de Fattigboder eller Hospitaller, der dels bestode særskilt, dels vare forbundne med alle Klostrene, give allerede et stort Billede af Middelalderens kirkelige Samfundsborden i en By, der dog neppe talte over 3000 Sjæle.

<sup>1)</sup> Pont. D. Atl. 3, S. 441.

<sup>2)</sup> Web. Cim. 2, 2, 185.

I Spidsen for al denne Orden stod Biskoppen, hvis Embede i Tidernes Løb vorte op til et fyrsteligt Rigslehn, der omfattede Gaarde og Godser over hele Stiftet. I Odense havde han uidentvibl stedse, idetmindste siden Knud den Helliges Tid, sin Resident's øst for St. Knuds og Albani Kirke, hvor nu Frøkenklostret er; den kjendes vel først fra omtrent 1420 <sup>1)</sup>, men der er intet Spor af nogen anden tidligere <sup>2)</sup>. Rogens Kræffe skal 1466 have begyndt at bygge de nyere Bygninger <sup>3)</sup>; men den store Hovedbygning reistes af Jens Andersen 1504—8 tildeels af Stenene af Provstegaarden, som han tillod sig egenmægtig at nedbryde <sup>4)</sup>. Denne Gaard kaldtes Bese-gaarden længe efter Reformationen. En anden anseelig Bispegaard blev bygget af samme Biskop paa den sydlige Side af Flakhavnen 1518 og stod der ligetil 1857, da den

<sup>1)</sup> Actst. I, 68.

<sup>2)</sup> Naar der opstilles den Formodning, at Biskoppen først boede paa Frue Kirkegaard og at Kong Valdemar havde sit Slot paa dette Sted indtil 1247 (Bed. Cim. I, 1, 118), er det aldeles fri Phantasse, og man har neppe nogensteds Exempel paa, at en Bispegaard blev flyttet.

<sup>3)</sup> D. Mag. 2, 14.

<sup>4)</sup> Indskriften over Døren, som endnu Bircher og Kjendte, meldte dette, samt at 1504 kostede en Lønde Byg 3  $\text{fl}$ ., 1505 kostede den 4 og de andre Aar som sædvanligt, hvilket skal være 8  $\text{fl}$ . Pall. Müller Jens And. S. 109 og 25. Danske Atl. S. 451. Mærkeligt er det isørigt, at denne Bygning aldeles savnes paa Grundtegningen 1593, hvor Bispegaarden er tegnet, som om den laae ud imod Gaden, saa at den Muur, der nu danner Porten, dengang var Forsiden af den to Etager høie Bygning. Den har ogsaa ganske rigtig Spor af Vinduer. Det samme er Tilfældet paa Resens Grundtegning 1660. Men man kan dog neppe antage, at den nuværende Hovedbygning skulde hidrøre fra P. Brahe, som rigtignok foretog Ombygninger i det 17de og 18de Aarh. og da maatte have flyttet Indskriften fra dens oprindelige Plads.



for Kirkens Skyld blev nedbrudt. Den var bestemt til Bispestolens Cancellie, navnlig som et geistligt Domhuus, men vistnok ogsaa til Forvaltning af Bispestolens Gods og Handel og mulig tillige til den geistlige Jurisdiction. Bygningen, som kun udgjorde en enkelt Længde i Straa Retning mod Pladsen og Kirken, er formodentlig opført paa St. Knuds Kirkegaard, eftersom denne i Aaret 1504 var bleven udvidet mod Nord, og Biskoppen nu fandt det hensigtsmæssigt at benytte endeel af det indlagte Jordsmøn til sin Tjeneste.<sup>1)</sup> En Steen med hans Navn og Aarstallet og en anden med hans Vaaben prydede Bygningen<sup>2)</sup>, som isøvrigt var meget solid Grundmuur og havde paa flere Steder smale murede Nør, som Skorstene, fra den øverste Etage til de hvælvede Kjeldere — man mener, at det var Canaler til at faste Pengene ned i disse Skatkamre.

Et saadant mægtigt Hierarchi i en By maatte naturligviis have den mangfoldigste Indflydelse paa alle offentlige Forhold. Det repræsenterede selv umiddelbart de aandelige Interesser ligesaavel som Fattigforsørgelsen. Det er derfor ogsaa indenfor Kirkens Gnemærker, vi maae søge, hvad der skulde give Byen Betydning i Henseende til Videnskab og Skole. St. Knuds Kloster danner i denne Henseende et mærkeligt Punct; thi den første Bog, der er forfattet indenfor Danmarks Grændser, er skrevet indenfor dets Mure, men rigtignok af en Mand, der var født i England, og paa Latin, nemlig Wlnoth, som skrev Knud den Helliges Historie. Han var rimeligviis kommen hertil 1085 og

<sup>1)</sup> Ved. Cim. 2, 1, 139 og 81. Pal. Müller Jens Anders. 82—83 (2den Udg. S. 104), hvor overhoved en fuldstændig Skildring af Bispestolens Eiendomme forefindes.

<sup>2)</sup> De findes nu i Odenses nordiske Museum.

mulig Abbed eller Prior i Klostret, da han skrev 1109<sup>1)</sup>. En anden Udlænding, som ogsaa var Munk i et Odense-Kloster, Thomas Ghesmer, har 1436 skrevet sin latinske Danmarks Historie her og dertil benyttet en Odense Borgers, Henrik Dubels, Haand<sup>2)</sup>. Men snart hentede danske Mænd selv deres lærde Dannelse i Udlandet, og St. Knuds Kloster havde derfor ogsaa Stiftelser, der skulde understøtte deslige Reiser<sup>3)</sup>, især af Peder Pagh († 1329) og flere private Velgjørere; thi Klostrene vare i mange Tilfælde i Middelalderen hvad i vore Dage Legat-Bestyrrelser ere, kun at de oftest selv overtog Forpligtelserne som en Byrde ligesom Entreprenører og Forsørgelsesanstalter. I Hjemmet oprettede det den første lærde Skole 1277: St. Knuds eller Albani Skole, hvis Midler Biskop Gisico 1286 forogede med Penge til Sko og Klæder og Bedelag for 16 Disciples Føde i Klostrets Dmgang. Provstiet stiftede en lignende Skole 1308 i den Skolebygning, som endnu ligger (forandret til Liigcapel) paa Frue Kirkegaard<sup>4)</sup>, og denne Bygning tør nu være en af de ældste i Odense, samtidig med St. Knuds Kirke, navnlig en af de ældste, der er bevaret i sin Stiil. Den undergik vel 1528 en Reparation, hvorom en Steen med Provsten Anders Globes og de tvende Kirkeværgers, Michel Mules og Anders Nielsens, Navne og Førstnævntes Waaben vidner; men den beholdt den oprindelige rene Spidsbuestiil fra det 14de Aarh., som endnu for Gables Vedkommende staaer urørt,

<sup>1)</sup> Han kaldes Præst ved St. Albani Kirke (Peterfen Danske Literaturs Historie, I, 28).

<sup>2)</sup> Sc. R. D. 2, 400.

<sup>3)</sup> Ved. Sim. I, 1, 172 og 2, 33, 44. Sc. R. D. V, 227—29.

<sup>4)</sup> Senere udvidet (Ved. Sim. I, 2, 80 og 100) ved en kongelig Gave til 12 Disciples Underholdning.

efter at Sidemuren og det nederste Parti af den vestlige Ende er ombygget ved dens Indretning til Vigcapel<sup>1)</sup>. Endelig fulgte St. Hans Kloster Exemplet. 1447, og fik Tilladelse til at oprette en Skole, men dog under indskrænkende Bifkaar, navnlig at Ungen maatte optages over 15 Aars Alder, og da en Borgemeester Joh. Muhle har underskrevet Oprettelsesdocumentet, er det ikke en usandsynlig Formodning, at Byen (eller idetmindste Sognekirken) har haft Deel i denne Skoles Oprettelse, men en Borger-skole var den ikke derfor<sup>2)</sup>. Alle tre Skoler vare Kirkeskoler, som afgave Sangchor og Degne til Kirkerne, og deres eneste Maal var at danne tilkommende Geistlige.

Af lærde Mænd havde imidlertid Odense ei mange at opvise; Samtiden priste vel Adskillige for deres Værdom og Indsigt; men de fleste vare vel kun kyndige i Kirkeret og dygtige til Forretninger. Biskoppen af Fyen var ofte Kongernes Canzler, og flere Klostermænd brugtes i offentlige Gverv tildeels i Udlandet. Den Eneste, hvem man formodentlig tillagde en større theologisk Værdom, var Niels Jensen i Sortebrødre Kloster; thi derfor blev han 1421 af Paven beskikket til Storingvistor i Norden<sup>3)</sup> — den eneste som Danmark har haft af denne Slags Embedsmænd, men hans Embedsgjerning har ogsaa holdt sig saa fuldkommen i det skjulte, at der intet Spor er nogensteds af den „hellige“ Inquisition's Virksomhed, og Odense kom saa-

<sup>1)</sup> Jf. især. Nyerups antiq. Reise i Fyen 1814. Den af Wedel Simonson yttrede Formodning, at det skulde være den ældste oprindelige Bispepresidents fra den Tid Frue Kirke var Cathedralkirke, savner al Hjemmel og modsiges ved Bygningsstilen selv, thi i det 11te Aarh. byggedes i byzantinsk Rundbuestiil og ikke af brændte Steen.

<sup>2)</sup> Ved. Sim. I, 2, 136.

<sup>3)</sup> Pont. Ann. eccl. 2, 539. Grams oratio i Dän. Bibl. VII, 509.

ledes ikke til at indtage den Plads, der synes det tiltænkt, som Midtpunct for denne bedrøvelige Art af Kirkeeregjering. Men stedse vare der Mange, som yndede og befordrede Videnskaber og boglige Kunster, saasom blandt de Sidste Provsten Joh. Urne og Dronning Christine, og St. Knuds Klosters Priorrække slutter med en Mand, om hvem ogsaa dette gjælder og som forærede Kong Christian den Tredie en stor og skjøn Samling af 500 tegnede Billeder og Adelsvaabener, Christen Poulsen.<sup>1)</sup> Mod Slutningen af Middelalderen kom Bogtrykkerkunsten, og sjønt Ddense naturligviis i flere Aarhundreder endnu ikke fik noget Bogtrykkerie, saa har dog Tilfældet villet, at den første Bog, som vides at være udgivet i Danmark, netop blev trykt i Ddense af en omreisende Bogtrykker 1482, en latinsk Historie om Krigen paa Rhodus.<sup>2)</sup> Ogsaa en Bogbinder forekommer i Ddense 1496 og 1500<sup>3)</sup>, og nogle af de første danske Skrifter, der kom under Presen, havde hjemme her, nemlig den danske poetiske Bearbejdelse af trende religiøse Digte, som Præsten ved Albani Kirke Hr. Michael forfattede paa Dronning Christines Anmodning 1496 og for hvilke han er blevet kaldet „sin Tids Kingo.“ Han døde ei længe efter, og hans Skrifter kjendes kun i Udgaver i Kbhvn. 1514 og 15; men dersom han, som rimeligt er,

---

1) Ved. Sim. 2, 2, 124.

2) Møller Bogtr. Kunst. Hist. S. 162. Bogen findes alene i Upsala. Ogsaa Provsten Joh. Urne lod endeel Ritualbøger trykke, men det skete i Ribe ell. Kjøbenhavn, Ved. Sim. 2, 1, 91. D. Mag. 1, 300.

3) Billum Bogbinder var En af de Borgere, som stiftede Mariae Psalters Broderskab, (Actst. 1, 59) og arbejdede 1510 for Dronning Christine (B. S. 2, 1, 117).

selv har udgivet dem første Gang, er han den første Forfatter, der har skrevet danske Bøger for at offentliggjøre dem i Trykken.<sup>1)</sup> Det var tillige „Catholicismens Svanesang“, der lød fra Hr. Michels Læber, thi det Næste, der blev skrevet i Odense, tilhørte Reformationskampens Dage.<sup>2)</sup> Af Bibliotheker findes kun et svagt Spor af et ved Albani Kirke.<sup>3)</sup>

De Fattige vare efter en skjøn oldchristelig Talebrug Kirkens Rigdom, og man tænkte sig stedsende endeel af Tienden som bestemt for dem, ligesom det tildeels var i deres Navn og til Almisse, at Kirker og Klostre modtog de Frommes Gaver. I de Tider, da Folket skulde føres over fra den hedenske Livsform, der ikke kjendte saadan Mennekkelighedens Pligt, var det af stor Betydning, at Kirken samlede paa eengang til Guds Ære og til Lindring af Livets Tryk for den Ulykkelige. Men Forvaltningen var kostbar, og Kirkens verdslige Glands gjorde store Krav, udenat disse derfor altid laae udenfor dens berettigede Formaal (s. Gr. at føre Kunst og Videnskab ind i Livet, at optræde med Pragt og al Culturens Præg), og dobbelt svækkedes Kirkens Fattigpleie fra den Tid Paverne i Rom begyndte systematisk at udsuge Landenes Kraft gennem Kirkens Tjenere. Alle store Klostre havde deres Hospital eller Fattighuus eller betænkte de Fattige for Klosterskole; men i Kjøbstæderne blev dog dette i Tidens Løb saalidet tilstrækkeligt,

1) Petersen Danske Lit. Hist. 1, 144—45. Nu udgivne af Molbech 1836.

2) Povl Eliens Skrift mod Hans Michelsen 1526 (s. min Paulus Eliæ S. 155—57) og Jens Andersens Breve til Ålbens og Viborg Borgere, samt Jørgen Sadolin's Overtættelse af Luthers Catechismus og den Augsb. Conf.

3) Deb. Cim. 2, 1, 77.

at der behøvedes særlige Foreninger til dette Formaal, af hvilke Odense ogsaa fik sine i de allerede nævnte St. Sorgens Hospital, Helliggeisthusene, St. Gjertrudshusene og mulig flere. I Kirkerne og Klostrene stiftedes ogsaa ofte særlige Messer med udtrykkelig Bestemmelse om Almisfeuddeling, eller Bespisning paa visse Dage (ofte rigtignok ogsaa om et bedre Maaltid end det daglige for Munkene selv); men det er en Selvfølge, at Messепræsten maatte have sin Løn forud af den samme Gave, thi Giveren havde ogsaa villet sikke sig selv en evig Sjælemesses Betsignelse. Af større Stiftelser af denne Art havde Odense kun een: Biskop Mogens Raaffes Almisse. Han byggede det ovenomtalte Capel ved St. Knuds Kirke og oprettede saavel et heelt Præsteembede derved som en Fattigalmisse. Han skænkede nemlig det store Steenhuus, paa St. Knuds Kirkegaard, som han kjøbte af Peder Marsvin og som laae paa den Grund, der nu er Borger skolens Gaardsplads, til Bolig for Capelpræsten og bestemte endeel af Leien af de Voder, der hørte til Gaarden, til en Almisse<sup>1)</sup>; denne beløb sig til 15 Mk. aarlig til Odense Byes Fattige, og skulde bruges til Klæder og Sko: imidlertid var den ikke saa ringe, som det kunde synes, thi den lille Pengesum svarede dog dengang til over 30 Tønder Byg. Mange mindre kunne have knyttet sig til de mangfoldige Vicariater eller Altere, hvis Præster havde Embedsboliger rundt om i Byen; men de ere sporløst forsvundne. Forresten var det overladt den private Velvillie at give dem, som gif omkring, og at betænke de Fattige i Fattighusene, i hvilken Henseende Dronning Christine gav det sidste skønne Exempel i Catholicismens Tid; thi man seer af hendes Regnskaber, hvorledes

1) D. Mag. 2, 20.

der idelig uddeelttes Gaver til de Fattige paa denne og hien Kirkegaard og i disse eller hine Boder — ved Siden af anseelige Sendelser til Munkenes Boder. En eiendommelig Kjendsgjerning forekommer i dette Regustab, naar det hedder: „23 Sk. til Badstumanden i Odense for Sjælebad;“<sup>1)</sup> det bethyder, at Dronningen lod give fri Bad for Fattige i Guds Navn (til sin Sjæls Frelse), og da ogsaa Provst Urne i sit Testament 1503 betænkte de Fattige med Badslugang<sup>2)</sup>, viser dette, at Byen havde en offentlig Badstue, ligesom vi andensteds finde, at Dronningen ogsaa selv havde en saadan i sin Gaard.

Nær beslægtet med denne Fattigpleie var Kirkens Forpligtelse til at antage sig Pillegrimme og Rejsende, thi selv de, der kunde betale, var ei altid istand til at finde Modtagelse. I Odense var der det egne Forhold, at Byens Beliggenhed førte saamange Rejsende dertil navnlig af den høiere Stand, baade dem, som søgte Regjeringen fra Udland og Indland, og dem, som reiste i offentligt Kald. Kong Baldemar den Anden begavede just derfor St. Knuds Kloster med store Privilegier 1203, „eftersom Munkene af Kjærlighedspligt vare forbundne til at beværte næsten alle dem, der reiste gennem Riget“<sup>3)</sup>; og uagtet senere Kong Erik Klipping befalede, at der skulde oprettes Kroer i Landet, og forbød at gjæste Klostre og Klærke, beholdt dog Klostret alligevel de givne Privilegier og meente ogsaa senere at have Anledning til at besvare sig over Gjæsteriets Byrde<sup>4)</sup>, thi St. Knuds Kloster vedblev at tjene til Herberg for fornemme Rejsende længe efter Reformationen, og

1) Ved. Sim. 2, 1, 123.

2) Smst. 2, 1, 77.

3) Ved. Sim. 1, 1, 143 og 154.

4) Smstb. S. 165 og 1, 2, 18.

af noget andet Herberg end Klostre og Borgeres Huse er der ikke Spor i den catholske Tid. Dette Kloster stod ogsaa som et Slags Herrehuus i Staden, da det fra Begyndelsen af havde den halve Deel af Bykatten, foruden endeel af den jydste Skat, og Kronens Indkomster af Den Sylt.<sup>1)</sup>

I det Hele stod Kirken som Bærer og Gaandthæver af en ny Livsorden: den biskoppelige Retspleie skulde gjøre de nye Grundsætninger for Ret og Pligt gjældende i Kraft af den guddommelige Lov, som Folket nu skulde lyde, og udrustedes derfor med al den Myndighed og Frihed, som behøvedes til en kraftig og selvstændig Optrædelse. Ved Siden af det Religiøs-Sædelige indesluttede eller medførte den kirkelige Statsorden tillige de mangfoldigste Elementer til en ny Cultur i alle Livets Forhold; som Landklostrene udbredte og hævede Agerbrug, Havedyrkning og Fiskeri, og Kirkerne bevirkede Anlæg af Veie og Broer samt mangfoldigt Samqvem, saaledes havde ogsaa den kirkelige Ordning stor Indflydelse paa Kjøbstedernes Forhold og det borgerlige Samlivs Udvikling. Vel gik det dermed tilfaldt saaledes, at Kirkens Mænd tilegnede sig Mere af borgerlig Dont, end der tjente det borgerlige Samsfund; men i de første Aarhundreder efter Christendommens Indførelse var den gavnlige Paavirkning umiskjendelig.

Ved Munkene fik saaledes Odense sine første Møller; thi istedetfor at forhen Trælqvinden malede Kornet paa Huusqværnen, lærte den nye Cultur at benytte Vandkraften, som Naturen fremsød. Det er rimeligt, at allerede Knud den Stores Benedictinerpræster anlagde Djentemølle ved Byens Bæk, hvis Vandmasse var lettest at beherske og havde størst Fald; Navnet ansees for at hidrøre

<sup>1)</sup> Ved. Cim. 1, 1, 91. 97.



fra disse Benedictiner, skjønt den almindelige danske Form for Benedict er Bent, og Møllens Navn mulig ogsaa kunde betegne den ringe, knappe Vandmasse paa Stedet. I Tiberne's Løb kom denne Mølle til at tilhøre Byn, maaskee fordi Sognegeistlighedens Eiendom regnedes under Byn.<sup>1)</sup> Det store Aløb benyttede derimod St. Knuds Kloster til Anlæggelse af Munkemølle og formodentlig ogsaa tidlig til Anlæggelse af Giby Mølle; Klosteret betragtede sig som Eier af Naen og lod sig oftere tilfikkre baade Møllernes Skattefrihed og Fiskeretten i Naen.<sup>2)</sup> Disse Møller tjente ikke alene Munkene og Nonnerne paa Nonnebakken, som 1193 tilkjøbte sig Ret til at lade male en Lime om Ugen i Munkemølle<sup>3)</sup>, men ogsaa Byn, og Klosteret fik endog 1175 et Mølleprivilegium, at Odense Borgere ikke maatte føre deres Korn til andre Møller end Munkenes;<sup>4)</sup> man kunde deraf fristes til at formode, at Niente Mølle først da var blevet anlagt eller da blev erhvervet af Byn; thi andre Møller i Nærheden eksisterede neppe, saasom Dalum Mølle formodentlig skulder Klosteret sin Anlæggelse, og Næsbhoved Mølle forudsætter de Inddæmninger, som skete i Baldemar Atterdags Tid, da Regjeringen kraftig antog sin den Sag, der først var drevet af Klosterfolk.<sup>5)</sup> Af Bæitmøller er intet Spor ved Odense, skjønt de allerede forekomme i det 12te Aarh. i Sjælland, og Vandkraften er desuden her saa rigelig, at der indtil de allerfæneste Tider

1) Byns Laghævd 1534 Actst. 1, 73, og Forbshylsbogen 1643.

2) Ved. Sim. I, 1, 154 og 188. I Klosters Eiendomsregister 1548 opføres ogsaa begge Møller, smstb. 2, 2, 50.

3) Smstb. C. 126. Nonnerne betalte denne Ret dyrt, thi de gave en By for den, hvilken antages for at være Hannerup By. Jf. 1, 2, 199.

4) Smstb. 1, 1, 154.

5) Smstb. 1, 2, 50.

ikke fandtes nogen Bæirmølle ved Byen, førend Munkemølle 1846 udduede sin Virksomhed paa denne Maade samtidig med Dampmøllens Anlæggelse. Som Klostrene havde deres Møller, saaledes findes de ogsaa omgivne af Humlegaarde, Aalborgs, Uffehaver, Raadgaarde, Teglegaarde og hvad andet der hørte til det borgerlige Livs Udvikling.<sup>1)</sup>

I et videre Omfang greb Kirken dannende ind ved de Gilder, som alle vegne oprettedes i Kjøbstederne under en eller anden Helgens Beskyttelse og med et religiøst Præg. De betegne det Omslag i Lidsaanden, som Christendommen bevirkede. Det var ikke blot til gjensidig Sikkerhed under en endnu svag Retsorden og til gjensidig Bistand, at Gilderne stiftedes, men ogsaa til Afslæggelse af Hedendommens Sædvaner saafom Sørøveri, Stratenrøveri, Mord, Drukkenskab og al Raahed, og i det Hele til at bevirke den Sammenlutning imellem Borgerne, som det gamle Folkeliv savnede, og som Christendommen udduede ud over Livet selv; thi Gildesbrødrene skulde ikke blot hjælpe hinanden i Livet, men ogsaa bekoste Messer for de Afdøde. Det første og største af alle danske Gilder har hjemme i Odense, Knud Konges Gilde, der var stiftet af Folket allerede før hans Canonisation, stadfæstedes af Kongen 1101; det udbredte sig over hele Danmark fremfor noget af de to andre kongelige Gilder (Hertug Knuds og Kong Erik Ploupenningss.)<sup>2)</sup> I Odense var dette Gilde saa anseet, at det var en Forordning, der af Lovgivningen selv stillede til Enhver, der vilde optages i Kjøbmandsgildet, at han først skulde være Med-

1) Ved. Sim. 2, 1, 44 og 2, 2, 101. 123.

2) En Gildeskræa er meddeelt af Bircherod i Suhms Saml. 1, 1, 5 og er stemmende med den Udskrift af dets Skræa af 1430, som omtales Ved Sim. 1, 2, 115 og findes i Gehrn. Arch.

lem af St. Knuds.<sup>1)</sup> Alligevel er det gaaet saa ubemærket gjennem Tiderne, at man næst dets Gildeeskraa, som væsentlig gaaer ud paa gjensidig Hjælp og Bistand og derhos har nogen Lighed med Bitterlagsretten, saagodtform Intet erfarer om det<sup>2)</sup> og ei engang kan paavise dets Gildehuus, som det da vistnok har havt<sup>3)</sup>, eller noget af dets Gods eller Rente, der fra dets Alter og Vicarie kunde være gaaet over til anden Anvendelse ved Reformationen. Gildets Medlemmer maatte især have samlet sig paa St. Knuds Dag, og da denne Helgens store aarlige Messé ogsaa maatte drage store Skarer af Andægtige til Byen, er det naturligt, at ogsaa Verdens Anliggender knyttede sig dertil; det gif her som overalt i Middelalderen, at store Kirkedage bleve tillige til store Handelsdage; Byen fik sit store St. Knuds Marked i Juli Maaned ligesom saamange tyske Byer deres „Messé“, det kaldtes „iaarmarkedet, som er at (ved) St. Knuds Messé“<sup>4)</sup>.

De andre ældste Gilder, hvori de enkelte Corporationer samlede sig til gjensidig Hjælp og Rets og Ordens Opretholdelse indenfor deres Kredse, ere ikke bekjendte fra den Tid, da deres Opkomst havde meest Betydning for Livets nye Udformelse; de kjendes kun af deres senere fornøiede og forandrede Vedtægter (Skraa), hvori de mere fremtræde som Laug til den borgerlige Dønts Varetægtelse, Enighed

1) Ved. Sim. 2, 1, 46.

2) Gildets Segl forestillede Kong Knud sidende og bar Bogstaverne T R O (smst. S. 29), hvis det ikke snarere er C R O Canutus Rex Othinensis.

3) Ved. Sim. (1, 1, 206) gjætter paa Klingenberg; snarere kunde man gætte paa det store Steenhuus, som paa Tegningen 1593 sees paa den sydlige Side af Vestergade ligesom Indgangen til Graabrødre Kirkegaard.

4) Retst. 1, 44.

og selskabelig Samqvem; men i dem alle er dog tillige en kirkelig Stiftelse eller Tjeneste vedtaget, hvilken Lauget skal opretholde, og Diet er henvendt paa det Evige ved Forskrifter om Begjængelse og Sjælemesser og Forbønner for afdøde Medlemmer, som knyttes dertil; de præge derved sig selv som christelige Haandværker og Laug. Et saadant hed Laurentii Gilde, som havde sit Alter i Frue Kirke og en Gaard, hvis Beliggenhed ikke kjendes<sup>1)</sup>; et andet var Hellig Trefoldigheds Gilde eller Kjøbmændenes Gilde, som havde sit Alter og Præsteembede i Albani Kirke, fornyet 1476 og 1496 og stadfæstet af Kongen ved Meddelelse af Handelstandens Privilegier<sup>2)</sup>; andre vare Skrædder- og Overskjærer- (o: Manufacturhandler) Gildet, som havde Alter i St. Knuds Kirke, Smedegildet, som havde Alter i Albani Kirke, Skomagergildet, som kaldtes Vor Frue Compagni<sup>3)</sup>, og vistnok flere, hvis Vedtægter ikke kjendes, da selv et Svendegilde var oprettet af Skomagersvendene 1405<sup>4)</sup>. Alle omfattede baade Mændene og deres Koner. Men i den sildigere Middelalder fik Odense tvende andre Gilder af en mere ublandet religiøs Character og derhos tilgjængelige for alle Stænder. Det ene var det store Glende Lag eller vor Frue Gilde, som blev stiftet 1435

1) Ved. Sim. 2, 1, 175, Actst. 1, 71 og Hofm. Fund. VI, 259.

2) Ved. Sim. I 2, 186 og 164, og 2, 1, 45 og Actst. 1, 34. Suhms Saml. I D. 1 S. 15-29.

3) Actst. 1, 38-59 og 2, 66. 71 og Ved. Sim. 2, 1, 136. Bagerne synes ogsaa at have havt et Gildesalter, der dog kun gav 2 Mk. Hofm. Fund. VI, 259.

4) Dets Skraa i Ny D. Mag. 6, 51 fgg. Man seer deri, hvorledes de Gildesvedtægter til Ordens og Sømmeligheds og Sædeligheds Fremme, der ikke findes i Mesterlaugenes senere Laugsakraer, havde beholdt deres Plads i Svendenes.

og havde et stort Steenhuus nord for Albani Kirkegaard (ligesom nuværende Torvestræde). Navnet skulde betegne, at Foreningen havde umiddelbart Forkrænkeligheden og Menneskets Overgang fra Udlændigheden til det sande Fædreland for Die, og Hovedbestemmelserne i dens Skraa vare ogsaa næst Oprettelsen af en evig Messetjeneste ved vor Frue Alter i Albani Kirkes nordre Capel en meget anseelig Begjængelse paa fælleds Regning for ethvert Medlem, der afgik ved Døden. Medlemmerne maatte kun være 30 Aar, og efter Tour skulde de bekoste Gildets aarlige Festmaaltid Mandagen efter Christi Begjæmsfest. Det var saaledes kun et Gilde for rige Folk, og man finder ogsaa de fornemste Personer, Biskopper, Præster, Adelsmænd og selv Kong Hans og hans Familie iblandt dets Medlemmer — ligesom den Tids adelige Klub, hvis Medlemmer alle tituleres Hr.<sup>1)</sup> Det var en Skabning af en aristokratisk Tid og staaer rimeligviis i Forbindelse med den tydske Indflydelse, som paa den Tid gjorde sig gjældende i Odense. Gildeskraaen er plattydsk, angiver Pengene i lybske Mark og er underskrevet med 25 Navne, af hvilke idetmindste 10 aabenbart ere tydske, ligesom det hele Gildes Navn hidrører fra tydsk Sprogblending. Iøvrigt er Intet bekjendt om dette Gildes Historie i de 100 Aar, det bestod, men ved Reformationen gik dets Indtægt af Seieboder og Jordegods, som beregnedes til ikke mindre end 51 Mark, til Skolebæsenet, og dets Gaard til Kongen. Det yngste Gilde

<sup>1)</sup> Ved. Cim. 1, 2, 119 og 175 og Actst. 1, 81-84 og Suhms Saml. 1 Bd. 1 S. 38, hvor en Medlemsliste er aftrykt, der indeholder 300 Navne, formodentlig samtlige afdøde og levende Medlemmer ved omtrent Aar 1510; alle benævnes Hr. undtagen de, som havde en lærd Titel, og kun een Søster er iblandt dem, nemlig Dronning Christine.

var Mariæ Pfalters Broderſkab, ſom ſtiftedes 1496 og havde ogſaa ſit Alter i Albani Kirke.<sup>1)</sup> Dets Gudstjeneste var den rigeste, thi foruden 4 Gange aarlig ſtor Aminbelle af de Afdøde ſkulde holdes 4 Dage om Ugen Meſſe og megen Chorſang for Selskabets Regning. Det beſtod af Præſter og Lægfolk og ſynes at have ſøgt ſin hele Betydning i Andagt og Afkads Erhvervelse — et Assuranceſelskab for Saligheden, ſom dengang paa ſaamange Maader var tilfals for Penge. Af lignende Art maa ogſaa Chriſti Begems Gilde have været, derſom der iøvrigt i Odense var Andet end et Alter af dette Navn i Albani Kirke; dets Gods i Fyen omtales, og Erik af Pommern ſtjænkede det Myntergaarden; men et Gilde af dette Navn vides dog kun at have exiſteret i Fyens Stift paa Holland<sup>2)</sup> — et Gilde, ſom iøvrigt meget ligner det Glende Gilde og oprettebdes 1388 ved tydſke Adelsmænds Indflydſe.<sup>3)</sup>

Var Kirkens Indvirkning paa Land og By fra førſt af en udenlandſk Indflydſe, ſom bragte andre Folks Cultur ind i Landet, ſaa var den ikke den eneſte af denne Art. Odense har ikke lidet været paavirket af en umiddelbar Forbindelſe med det Tydſke til to forſkjellige Tider. Fra Midten af 13de Aarh., hvor vi ovenfor ſlap Byens almindelige Hiſtorie ved den ſtore Brand 1247, begyndte Communalforfatningerne at udvikle ſig i Danmarks Rijsbæder ved Borgernes eget Sammenhold og Vedtægter, ſom bleve Kilben til deres Stadsretter. Foruden

<sup>1)</sup> Actſt. 1, 59.

<sup>2)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 74, 106 og 113. 2, 2, 128 (1, 2, 155) Münſter Kirchengesch. 2, 903.

<sup>3)</sup> Den latinſke Straa hos Pont. Ann. eccl. II, 231. Et andet af ſamme Navn i Aalborg 1431 ſ. Nielsen Hell. Aref. Gilde Abh. 1836 S. 22.

Byfogden, Kongens Foged, der her ligesom paa Landet, skulde paasee Kongens Ret ved de Domme, som Thingmændene affagde, begyndte nu Byerne at have valgte Raadmænd (consules), og Borgerne betragtedes fra Kong Abels Tid som en Stand i Staten. Nogen særlig Indflydelse af denne Konges korte Regjering, der isøvrigt paatvang Stiftet en Tydsker til Biskop, spores vel ikke; men da Fyen i det 14de Aarh. som Pant kom under de holsteenske Greber fra 1317 og Odense navnlig fra 1317 til 1348, begrundedes en varigere Indflydelse. I Grev Geerts Tid nævnes første Gang Odense Borgeres Privilegier som Gjenstand for Regjeringens Stadfæstelse 1335, og det er rimeligt, at de første Privilegier vare givne af den slesvigsk Kong Waldemar, der 1327 havde givet Bogense Privilegier<sup>1)</sup>. Deres Indhold kjendes imidlertid ikke, men paa en Tid, da ingen almindelig Kjøbstadlobgivning var til, maatte de specielle Privilegier begrunde Byernes Rettigheder og bleve derfor i Reglen udbidebe ved hver Stadfæstelse. Ogsaa fik Odense paa denne Tid sin Borgemester, et Embede, der ikke spores saa tidlig i nogen anden By i Kongeriget,<sup>2)</sup> men som udviklede sig vilkaarlig af Formandskab for Raadmændene, hvorfor Borgemesteren almindelig kaldes proconsul (For-Raadmand). Den første Borgemester, der nævnes i Odense, var Albert Grote, som døde 1352<sup>3)</sup>, og 1374 optræder i et Document „Borgemester og Raad og ganske Menighed i Odense.“<sup>4)</sup> Den første Borgemesters Navn

1) Ved. Sim. 1, 2, 30.

2) De første ere i Malmø 1360, Kjøbenhavn 1385, Randers 1387. (Rosenvinge Retshistorie 1, 103.)

3) Ved. Sim. 1, 2, 49. Civium primus kalder Hamdfort ham Sc. Rec. D. 1, 308.

4) Ved. Sim. 1, 2, 61.

lyder mere thysk end dansk<sup>1)</sup>, og dette er Tilfældet med en Mængde Borgere's fra samme Tid;<sup>2)</sup> maaskee har ogsaa det thyske Forhold i dette Aarhundrede efterladt sig et Vidnesbyrd i Benævnelsen af Byens ældste Vesterport, Holsterthor, Holzedore; thi om man end gjerne i misforstaaet dansk Talebrug kunde kalde den Port, der viste mod Alsens og Faaborg, Holstensporten<sup>3)</sup>, synes dog Endelsen Thor at tyde paa den thyske Tales Magt. Endog af thysk Ret er der for saavidt Spor, som der oftere nævnes keiserlige Notarier.<sup>4)</sup> I det Kirkelige gjorde ogsaa de thyske Præster et Forsøg paa at forandre Reglerne for Bispevalget, men de Danske hævdede den nedarbede Ret.<sup>5)</sup> Det var en Eftervirkning af de sørgelige Tider, at de holstenske Grevers Anhang ligesom til Afsted kunde i Forening med oprørske Thyer erobre og brandskatte Odense 1357.<sup>6)</sup> Derimod vides intet Særligt om Odenses Skjæbne i de Dages store Glendighed, den forte Død.

Efter Baldemar Atterdags Død 1375 var Odense det Sted, hvor Tidens store Spørgsmaal drøvedes: et indenlandsk, et norsk eller et thysk Kongevalg. Herredagen endte uden Afgjørelse<sup>7)</sup>. Folkestemningen gjorde Udslaget for det norske, og efter Kong Olufs Død, blev Dronning Margrethe hyllet i Odense 1387 i St. Knuds Kirke og paa Byens Landsthing; men da hun lod sin thyske Søster-

<sup>1)</sup> Han siges ogsaa at have været fra Lübeck. Smst. S. 48.

<sup>2)</sup> F. E. Hennich Silou, Smale Hinke, Speck, Heinrichen Fynlaun, som var Borgemester 1386, Hennichen Westphal, Garlob.

<sup>3)</sup> Som Ringstedgaden i Roeskilde, Frederiksborggaden i Rissenhavn.

<sup>4)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 65 og 67.

<sup>5)</sup> Sammest. 84 og 41.

<sup>6)</sup> Sammest. 1, 2, 51.

<sup>7)</sup> Hvitfeld S. 555.



datters Søn Erik af Pommern vælge til Konge, aabnedes Danmark i end videre Omfang for en ny Paavirkning fra Tydskland. Det var dennegang meest den tydske Adels, der inddroges i Riget, hvor den udøvede sin Indflydelse paa det adelige Aristocraties Udvikling; navnlig opkom derved det personlige Adelskab istedetfor den gamle danske Lehnsadel samt Rangforskjellen indenfor Adelsstanden, og Grændsen blev skarper mellem de Fries Stand og de senere saakaldte Ufrie. Hvad Virkning dette havde for Landbefolkningen, er bekjendt nok af Bornedskabets og Høveriets Historie (to tydske Ord, som afløste de danske Brydier og Dagværk); men for Kjøbstederne turde det idetmindste til en Tid have haft en gavnlig Indflydelse, indtil de adelige Rettigheder traadte i Strid med det Kjøbstederne anviste Erhverv; thi de danske Kjøbsteder bleve nu deelagtige i de Privilegier, som forlængst vare tillagte Kjøbstederne i Udlandet. Det var overhoved først i det 15de Aarhundrede, at Regjeringen ret begyndte at antage sig Kjøbstederne, og den i saa mange Henseender miskjendte Kong Erik af Pommern gav et Exempel, som Christopher af Baiern fulgte. Den førstnævnte Konge indførte Laugstvangen, for at fremme Haandværkerne (efter Datisdens Begreb), og udstedte det første Forbud mod Haandværker paa Landet; Handelen skulde være Byernes andet Erhverv, og alle de Borgere, der ikke vare Embedsfolk (Haandværker), antoges at leve af „Kjøbmandskab og Udbrygning og anden Kjøbmands Haandtering“. Udelukkende Ret til Handel blev endnu kun enkeltviis tilstaaet nogle Kjøbsteder i deres Provinds; Odense fik den neppe før Christian den Andens almindelige Lov derom 1522; men alleflags Begunstigelser til at lette Kjøbstedborgeres Handel bleve givne. Tillige udviklede sig Byernes Com-

municipalforfatning: de største Byer fik to Borgemejstre, og ved den paatænkte Ordning af de tre Rigers Kongevalg 1436 skulde Borgerstanden deeltage ved 12 Borgemejstre. Disse fik nu ogsaa kongelig Stadsfæstelse, dog under Forudsætning af Borgerfællets Valg. Odense havde allerede 1435 to Borgemejstre, og 1441 bestemte Kong Christoffer, at Kongen skulde beskikke dem.<sup>1)</sup> Raadmændenes Antal var ikke bestemt, rimeligviis 7 eller 8. At der under disse Konger kom mange pommerse Adelsmænd til Danmark og mange thdske Haandværkere og Kjøbmænd til Kjøbstederne, er bekiendt; og allermest turde dette gjælde Odense, ikke blot fordi saamange thdske Navne forekomme der, endog blandt Raadmænd, Borgemejstre og Borgere<sup>2)</sup>, men ogsaa fordi man har et uforkasteligt Vidnesbyrd om, at den betydelige Befolkning af Adelige, som senere forefindes i Odense, skal hidrøre fra Erik af Pommerns Foranstaltninger i Anledning af hans Forsæt at sætte sin Fætter Hertug Bugislaus paa den danske Throne. Han overgav nemlig alle Slottene i Fyens Stift i denne Hertugs og pommerse Adelsmænds Bærg og satte fremmede Krigsfolk under deres Befaling; derhos „ansaae han for godt, at Adelen skulde indflytte og boe ubi Kjøbstederne, særdeles i Odense, for at holde Hertug Bugislaus det andet Folk til Lydighed.“<sup>3)</sup> „Ved denne Leilighed menes det stettinske Huus at være bygt i Odense“, tilføier samme Forfatter, som om han talte om Noget, der var Alle bekiendt; men uheldigviis

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 120 og 126. (Actst. 1, 24-25.)

<sup>2)</sup> Robert Richartsen, Otto Fengershr, Petrus Hært, Eckard Sacklow, Otto Smeg, H. Dibel, Belov, Hardenberg, Lodevig de Mezen, van Hagen, Joh. Hansen, Reinichsen, Wiemann (Ved. Sim. 1, 2, 102-110. 115-17. 130. 132. 136. 141 og 2, 1, 7. 11.)

<sup>3)</sup> Switsfeld S. 792.

veed ingen Tradition nu at paavise dette Huus eller at forklare dets Bestemmelse. Man har gjættet paa en Govedvagt, en Caserne; men rimeligere maa dog tænkes paa et Huus til selskabeligt Samkvem. Et Aarhundrede senere forekommer tilfældig Navnet paa en Gaard i Obergadon, som kaldes Herrehuset, og da ellers ingen Forklaring af dette Navn tilbyder sig, turde det være muligt, at dette var det stettinske Huus; kun er det besønderligt, at Hvitfeldt omtaler det som bekjendt eller tilværende i hans Tid, da dette Herrehuus allerede da var optaget i den saakaldte Niesenske Gaard (Nr. 11). Man kan derfor ikke heller afvise den Mulighed, at det stettinske Huus er det nuværende Raadhuus: det forekommer ikke med historisk Visshed paa denne Plads før 1480, men dog da som alt længe beliggende der; og dets ganske eiendommelige Bygningsstiil (saadan som den idetmindste kjendes i de senere Tider) hentyder unægtelig paa en fremmed Herkomst: det var prydet med polerede Granitsøiler, som løb op ad Gavlen og Side-Muren, nogle brede, hvoraf endnu to Fodstykker sees ved den tilmurede Dør paa Gavlen, de fleste smalle og glatte; Gavlene vare takkede og besatte med smaa Taarne, og den hele Bygning havde et alvorligt mørkt Udseende.<sup>1)</sup> Maaſkee var dette den stettinske Bygningsstiil, og Huset kunde let efter de stettinske Herrers Bortgang være blevet Byens Raadhuus (om det ikke fra Begyndelsen af tillige havde været byggt dertil) og have beholdt den selskabelige Bestemmelse, hvortil den øverste Etage ogsaa i de følgende Tider stadig blev brugt. Men det maa tilstaaes, at der ikke er Visshed for denne Formodning mere end for den

<sup>1)</sup> Hofm. Fund. V, 7, og Bircherods Manusk. (89).

anden, og at derhos det stettinske Huus kan have været paa endnu et tredje Sted, hvor det intet Spor har efterladt sig. Saaledes er det gaaet de stettinske Herrers private Huse; men en Eftervirkning var det, at mange Adelsfamilier vedbleve at have deres Gaarde i Odense, især paa Nørregade, hvor de tildeels endnu kunde sees 1811 og beskrives af et Dienvidne: „disse Huse vare kun 4 Fag brede, anden Etage var bygget længere ud end den første; Herrens og Fruens Baabener vare udhugne i Bjelken over Døren, og denne, som knap var saa høi, at man kunde gaae opret derigjennem, var lukket med to horizontaltværdeelte Dørre, prydede med allskjøn Billedhuggerarbeide og et massigt i Snorkler udskaaet Jernbeslag.“<sup>1)</sup> Man vil endnu gjenfinde Grundformen i Gaardene Nr. 49, 60, men de kunne ligesaavel hidrøre fra hjemfødte eller nationaliserede Familier (Kimbeck, Schinkel, Rönnow o. s. v.) som just fra de stettinske Herrer.

Disse Adelsmænd forsmaaede ikke at regnes til Byens Borgere; man finder tidlig Adelsmænd blandt Borgemestere og Raadmænd,<sup>2)</sup> ligesaa vel fremmede som danske, og de fremmede bleve snart hjemme og daniserede tildeels deres Navne.<sup>3)</sup> Det er naturligt, at dette kunde tilføre Byen ogsaa et borgerligt Aristocrati, og snart saae man fornemme Borgere begjære Andeel i den nye Ære at optages i Adelsstanden ved Adelsbreve af den kongelige Raade.<sup>4)</sup> 1440 blev Borgemester Hans Mule nobiliteret, 1493 ligeledes Borgemester Peder Bonde, senere Jørgen Knudsen

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 121.

<sup>2)</sup> Dønsfor S. 66 Note 2 og P. Jens. Marsvin 1403, Nycho Andrea 1461, Robert Harbt 1470, Kotte 1473.

<sup>3)</sup> F. E. Podebusk, Krabbe, Moltke.

<sup>4)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 132 og 2, 1, 40. Nyerups Ant. Reise i Arh. Stift. S. 72 (Skilbringer 4 Bd. Unhang.)

Seeblad, 1500 Peder Michelsen (Akelei) o. Fl. og vi skulle i det Følgende see, hvorledes denne Ambition vedligeholdte sig i Byen som den varigste Eftervirkning af de tydske Herrers Tid. I Sprog og Liv blev ikke egentlig større Spor af det Tydske tilbage i Odense end andetsteds i Danmark: Rjøbmændene regnede efter Iybsk Myntfod, man skrev Sahrmarkt (Aarsmarked) og brugte mange tydske Ord i Haandværkerne, men dog ikke engang saa meget som senere, eftersom man endnu kaldte Plattenslagere Pladeslaere. Nogle Egenheder, der tyde paa tydsk Oprindelse, findes i den slyenske Dialect, saasom Landeveien efter en Bye, enten i Spidsen af den spørgende Sætning (enten vil du have dette eller hiint?); men det er vanskelig at hensefve dem til nogen bestemt Tid, og Byen stod ogsaa senere aaben for megen Paavirkning af Tydsk.

Bed Midten af det 15de Aarhundrede leed Odense atter ved et fjendtligt Overfald eller en stor Ildbrand — de historiske Spor ere uklare; og medens den Beretning dømmet sig selv, som fortæller, at Bønderne 1444 stak Byen i Brand<sup>1)</sup>, er det vistnok, at der har fundet en ødelæggende Ildbrand Sted saalænge før 1480, at der da behøvedes Mænd af den høieste Alder til at bevidne, hvorledes Gaderne havde gaaet før Branden. Af det Thingsvidne, der 1480 blev optaget om en enkelt Gade, der nu ikke er til, men løb langs foran (syd for) den nordlige Huustrække paa det store Torv i Flugt med Adelstrædet, erfarer man, at en Brand har ødelagt dette Midterpartie af Byen saa fuldstændigt og for saa lang Tid, at Gadenes Tilværelse kunde glemmes: en Borger byggede sin Port udover Gadenes vestlige Ende ved nuværende Skomager-

<sup>1)</sup> D. Aftl. VI, 589, støttet paa et Manuskript af Bircherød, som var brændt 1728.

kræde, en Anden hængte et Bed for den østlige, og Gaden kunde 1480 kun mindes af enkelte Oldinge, hvis Sukommelse endog gif 60 Aar tilbage.<sup>1)</sup> Vi tør vel deraf slutte, at Brønden har idetmindste omfattet hele Qvarteret mellem Torvet og Dvergaden, og dersom den ovennævnte Beretning har nogen Gjæmmel, maa man antage, at den ogsaa har strakt sig til St. Knuds Kloster og flere af Byens Kirker, ihvorvel det ikkun svagt spores i Kirkerne's Historie<sup>2)</sup>, og en saa stor Udelæggelse vanskelig kunde være forblevet saa lidet omtalt. I ethvert Tilfælde spores denne Ildbrand ikke i Byens oeconomiske Stilling.

I Communalforfatningen gjorde sig efterhaanden det aristocratiskke Element mere gjældende i Odense som i andre Kjøbsteder i det 15de Aarhundrede, og dermed steg Regjeringens Indflydelse paa Communen. Borgemeisterne skulde ifølge Christian den Førstes Brev af 1454 vælges af Kongen blandt to indstillede Raadmænd og forblive i Embedet paa Livstid, med mindre Kongen selv vilde affætte dem;<sup>3)</sup> efter Kong Hans's Forordning 1495 skulde Haandværkere være udelukkede fra at blive Raadmænd og Borgemeistre, med mindre de vilde opgive deres Haandværk, og endog Raadmænd skulde nu vælges af Borgemeister og Raad efter Indstilling af de 15 Rodemeistere,<sup>4)</sup> og i det Hele fik Magistraten baade ved disse og ved de tidligere Privilegier

<sup>1)</sup> Dette Thingssvidne er trykt i Actstykk. 1, S. 68.

<sup>2)</sup> Frue Kirke skal være restaureret 1467 (Wed. Sim. 1, 2, 167.) St. Knuds K. fik 1464 og 65 af M. Kræffe nyt Pulpitur i Choret, Klosteret ny Bygning (smstb. 160 og 163.) Samme Biskops Bygningsarbejde ved Bispegaarden kunde ogsaa staae i Forbindelse dermed. (Densf. S. 47.)

<sup>3)</sup> Brevet hos Wed. Sim. 1, 2, 143.

<sup>4)</sup> Smstb. 2, 1, 41-43.

af 1474, <sup>1)</sup> en mere udstrakt baade administrativ og dømmende Myndighed, endog tilfids 1525 Befaling aarlig at sætte Priserne for Gaandværkernes Vare samt (efter Korn- og Humleprisen) paa Brød og Øl. <sup>2)</sup> Det blev saaledes Kjøbmændene, der kom til at udgjøre den herskende Stand; deres Næring var lidet bestemt angivet i de ældre Privilegier: Kjøbmandskab og Brygning og anden Kjøbmandsgjerning, og da de i Kraft deraf forbød andre Borger at brygge Øl til Salg, gjorde disse Andragende til Christian d. Første 1461 og forklarede, at Øllet vilde vorde bedre ved fri Concurrence. Kongen befandt ogsaa, at det engang berømte Odense Øl var meget „forarget“ (forværret), men istedetfor at give Brygningen fri, paalagde han Magistraten at bestikke nogle til Bryggere her i Byen, som ikke maatte drive anden Næring; <sup>3)</sup> Kjøbmændene beholdt deres almindelige Ret til Brygning ved Siden deraf, og tilfids tilladtes det dog ogsaa Borgerne at sælge kandeviis. <sup>4)</sup> Bryggeriet var den Tids Brændeviisbrænding. Kjøbmandstanden fik 1496 sine særlige Privilegier i Form af en Kongelig Stadfæstelse af deres Gildeskræa. Det var en Bestemmelse deri, at Ingen maatte være Kjøbmand i Byen uden at henhøre til dette Gilde, men Gildeskræaen tillod kun et Antal af 30 Par (Mænd og Kvinder), saaat dermed Kjøbmændenes Kreds var affluttet. Blandt forskjellige Bestemmelser om deres Kjøbmandskab, findes ogsaa den om deres Levnet, at de ikke maa lade sig finde i deres Gildeshus længere end til Kl. 10 om Aftenen og ikke der drive Dobbelt eller lege Bartavl. Endelig giver den For-

<sup>1)</sup> Actst. 1, 25-29.

<sup>2)</sup> Ved. Cim. 2, 1, 162.

<sup>3)</sup> Smstid. 1, 2, 154.

<sup>4)</sup> Smstid. 2, 1, 46 og 52.

skrift for Markeder (fremmede Kjøbmænds Handel), at Marked skal holdes med Lømmer, Træsko, Gold, Kurve, Truge og Olkar paa Flakhafnen, med Fisk, Silb, Flesk og Kjøb fra de øverste Fiskebænke til de nederste; men de, som ikke havde gode Vare, skulde holde ved Helliggeisthuus (i Korsgaden) og ved Thinget (længere nede i Øvergaden).<sup>1)</sup> Mærkeligt nok, at der ikke tales om Korn og Dvæg, og Manufacturvare — maaskee regnedes Slikt ikke til Markedsvarerne. Hvor fuldstændigt Haandværkerne vare repræsenterede i Odense, er vel ikke nøie bekjendt; men kan man slutte fra Smedelauget, faaer man et temmelig høit Begreb derom: i dette Laug vare samlede Smede, Kleinsmede, Knivsmede, Kobbersmede, Grydestøbere, Plattenslagere (o: Harniskmagere), Remmesnidere, Sværdsegere, Sadelmagere og Randedstøbere; det er intet Under, at det voldte Banfelighed at samle alle disse i eet Laug og først lykkes ved deres tredie Skraa, som skulde forebygge ydermere Manddrab, Slagsmaal og Skade.<sup>2)</sup>

Men baade Handel og Haandværker leed under mangfoldigt Tryk deels ved de privilegerede Stænders Toldfrihed og Handel, deels ved Herregaardenes Haandværkere og deels ved Capitalernes Øvergang i de geistlige Eiendomme; og saa fra Udlandet trykkes Handelen ved Hansfestædernes endnu store Øverbægt og Haandværkerne ved Fremmedes Indvandring og Omreisen.

Af Byffatten i og for sig skulde man ikke faae Formodning om megen Velstand, thi den beløb sig kun til 300 Mk., som Privilegierne bestemte; men naat man seer, at der kun var een By i Danmark, der gav samme Byffat,

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 2, 1, 46.

<sup>2)</sup> Deres nye Skraa af 1496 i Actst. 1, 42.



nemlig Malmø<sup>1)</sup>, og at Odense blev til Krigsrustning ansat til et heelt Skib med 80 Mand, hvilket alene paalagdes Kjøbenhavn, Malmø og Ribe, medens Årsens og Svendborg i Fyen, og Aarhus og Randers i Jylland vare fælleds om eet<sup>2)</sup>, kan man deraf slutte, at den regnedes lige med Landets 3 største Handelsstæder. Flere Kjøbmænd kjendes ogsaa, som vare rige og anseete i Begyndelsen af det 16de Aarh., Ved. Bondo, Nis Kotti, Henrich og Jørg. Kræmer, Michel Mule, Michel Pedersen (Åkelei)<sup>3)</sup>; hos denne Sidste indlogerede ikke alene Dronningen sine fornemme Gjæster, men ogsaa Kong Christian den Anden tog engang 1517 Bolig hos ham, ligesom han i mange Aar var en af Byens Borgemestre.<sup>4)</sup>

Det var uidentivl ikke til ringe Fordeel for Livet og den høiere Kultur i Odense, at der i de sidste Aartier af Middelalderen var Hof i Byen. Ikke blot yndede Kong Hans saameget Næsbyhovedslot, at det blev kaldet Hansborg efter ham;<sup>5)</sup> men hans Dronning levede deels paa dette Slot deels i Byen i omtrent 20 Aar og regjerede saavel en Tid over en stor Deel af Landet som bestandig over Odense By.<sup>6)</sup> Bistnok er hendes Navn stærkest knyttet til Livets kirkelige og religiøse Side, men hendes virksomme Omhu strakte sig til alle Anliggender, og selv med

1) N. D. Mag. VI, S. 312: Kjøbenhavn gav 280 Mk., og Aarhus, Randers, Ribe og Ålborg hver 200 Mk.

2) Hvitfeld S. 1356. Ved en tidligere Rustning 1519 stillede Odense 22 Ryttere, Svendborg 16, Årsens 12 (B. Sim. 2, 1, 141).

3) B. Sim. 2, 1, 93, 94, 103, 104, 117, 123, 131, 133, 137, 2, 2, 3.

4) Ved Sim. 2, 1, 113, 123, 137.

5) Ved. Sim. Borgruiner S. 35.

6) B. S. 2, 1, 49 og 177. Hun oppebar Byfættan (300 Mk.) og det kongelige Sagesald (200 Mk.) 2, 1, 159.

en tarvelig Hofholdning fulgte mange Impulser i mange Retninger. Der nævnes i hendes Tid to Læger i Byen; <sup>1)</sup> hun indkaldte den berømte Billedskjærer Claus Berg, som forfærdigede Altertablen til Graabrødre Kirke og andre Kunstværker i sit store Værksted paa Dvergaden; <sup>2)</sup> der nævnes Guldsmede, Signetstikkere og Metalkunstnere i hendes Regnskabsbøger, og den lille Begyndelse til boglige Kunster, som spores, har ikke savnet hendes Opmuntring. <sup>3)</sup> Ogsaa en lettere Afgang til Byen fra Nordsiden tilskrives hende, nemlig den saakaldte Jordbro, der gik fra Nørrgade øst om Slotsøen til Dronningebroen (omtrent nu Veien til Tolderlund) og derfra længere i Nord, saaat de, som fra Nørr-Sletten vilde søge Byen, ikke længere behøvede at tage vest omkring Næsbhoved &c. <sup>4)</sup> Dronningens sidste Gave var Byens eneste Nonnekloster, Claræ Klostret, det sidste Kloster, der blev stiftet i Danmark og som først efter hendes Død 1522 kom istand. Efter den Tid var vel intet Hof i Odense, men fra 1523 til 27 holdt Kong Frederik den Første næsten aarlig Herredag eller Rigsraadsmøde i Byen, og Tidens brændende Spørgsmaal, den geistlige Stands Gods og Rettigheder tilligemed den evangeliske Prædiken, forhandlede der, fornemmelig paa Herredagen 1527, paa hvilken den geistlige Jurisdiction blev ophævet og de Evangeliske vandt Kongens Beskyttelse. Allerede

<sup>1)</sup> Smst. 91 og 110.

<sup>2)</sup> Smstb. 2, 1, 128.

<sup>3)</sup> Drenf. S. 52.

<sup>4)</sup> Ved. Sim. Børgruiner S. 37. Andre tilskrive Dronning Margrethe disse Anlæg; men under Historiens Lausbed kan man lettere tænke sig, at Christines Værk blev overført paa denne berømte Dronning end omvendt. Et Mindesmærke viser endnu Dronningebroens gamle Plads, for Canalen overfor Jordbroen.

1528 befalede Kongen Odense Magistrat at overtage Bestyrelsen af Allergods og Kirkegods (i Sognekirkerne), <sup>1)</sup> og de store kirkelige Stiftelser beredte sig ved Contracter og Lovhævd mod en forestaaende Storm paa deres Eiendomme.

Det var et af de Under, som den Tid alt længe havde følt, at faa bethdelige Eiendomme og Capitaler gik ved de kirkelige Stiftelser ud af Handel og Omsætning, og selv ved Reformationen lykkedes det ikke Byen at undgaae et føleligt Tab, som strakte sig til mere end Halvdelen af dens gamle Marker. Det kan ikke betvivles, at Odense Marker oprindelig havde strakt sig over det hele Landskab Vst for Byen til Nasumbro og Bisforup, samt over den hele Mark nord for Byen til Næsbyhoved Sø og Baagø Strand. Da Næsbyhoved Slot blev anlagt, afstod Byen en Mark til Kong Valdemar Atterdag og St. Knuds Kloster Tolderlund Skov, som Capitlet vistnok havde faaet fra Byen. <sup>2)</sup> Alaløkken, som den hele vest for liggende Mark kaldtes, tilhørte endnu 1280 Byen, thi Magistraten gav da Johaniterne den første Tilladelse til at lade deres Dvæg græsse der; <sup>3)</sup> senere kan man forfølge, hvorledes større og mindre Stykker af denne Mark kom i Klosters Besiddelse ved Gave, Pantfætning og Kjøb, og tilsidst var Klosteret ene Herre over den saabelsom over den øst for liggende Kræmmermark og Dele af de end fjernere Marker. <sup>4)</sup> Provstiegaarden og St. Jørgens Gaard erhvervede det Meste af de østlige Marker, Pallemarken o. fl. <sup>5)</sup>

<sup>1)</sup> D. Atl. VI, 582.

<sup>2)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 61. 62.

<sup>3)</sup> Smstid. 1, 1, 177.

<sup>4)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 146, 173. 174. 2, 1, 34, 68, 73, 83, 185. 2, 1, 105. 189 og samlet 2, 2, 100-101.

<sup>5)</sup> Smstid. 1, 2, 166-67. 2, 2, 198.

og mod Byh eiede St. Knuds Kloster Naen med Holme og Enge og mange Ager byh for den samt mange spredte Forjorder om Byen.<sup>1)</sup> Bispestolen besad Bispeløkken byh for Naen og erhvervede Blegpladsen ved samme 1508 ved et Magelæg mod en Byggegrund;<sup>2)</sup> Graabrødre og Sortebrødre Kloster fik, Ager for Ager, de ved sidstnævnte liggende Løkker, der engang hed Tageløkken, senere bar Klostrene's Navne,<sup>3)</sup> og mange Altere og Vicarier havde Ager og Løkker hist og her omkring Byen. Vel blev det oftere gjentaget, at Ingen maatte sælge eller pantsætte Byjorder uden til Medborgere<sup>4)</sup> og at Alle skulde give Kirken i Penge hvad de vilde give; men Klostre og Kirker fik dog stedse mere Fordeiendom, da de stedse havde Penge til Raadighed, ofte kjøbte for halv Priis, fordi Sælgeren tillige betingede sig Messer, ofte fik Eiendomme til midlertidig Pant for laante Penge, ofte satte saa store rentefrie Laan i Folks Eiendom, at Pantet aldrig blev indløst o. desl. De store Klostre dreve deres Forder som Herregaarde og brugte dertil endog Hoverie af deres Bøndergods i Omegnen, hvortil Kongen 1536 endnu stadfæstede St. Knuds Klosters Ret.<sup>5)</sup> Byens Markter vare derved indsbundne paa alle Kanter undtagen mod Sanderum, hvor Roersdam og Roerskov stedse synes at have tilhørt den. Smidlertid følte formodentlig Byens Borgere mindre denne Afgang af Byjorder i de Tider, og Klostrene bragte i ethvert Tilfælde Udbyttet til Byen; men da Reformationen kom, forblev kun en liden Deel af

1) B. Sim. 1, 2, 205, 129 og 45, 159, 183, 203, 2, 2, 138, 52.

2) Actst. 1,

3) B. Sim. 1, 2, 72, 90, 101, 141, 158, 166, 2, 1, 21, 83,

4) Ved. Sim 1, 2, 189 og 1, 1, 168.

5) Ved. Sim. 2, 1, 205.

disse Marker hos Byen, nemlig Tiggerkostrenes, Alternes og Bispestolens; de store Herreklostre og Provstiet (med St. Jørgensgaard) bleve Krongods og tilsidst privat Eieendom i udenbys Besidderes Eie.

Mere følte Byens Borgere Virkningerne af de geistlige Grunderhvervelser indenfor Byen. Alene St. Knuds Kloster vides at have eiet 22 Gaarde i Byen og St. Hans Kloster 13, og da de andre Klostre og geistlige Stiftelser ligeledes samlede mange af Byens Gaarde under Kirken og aldrig nogenfinde folgte igjen, var Kirken tilsidst ved Reformationstiden i Besiddelse af en meget betydelig Deel af Byens Grundeieendomme. De fleste kom vistnok ved fri Gave, enten til et Alters og Vicaries Oprettelse og bleve da Præsteboliger eller Renteboder stundom med Leieboder til, eller de blot havde til Hensigt at udvide en Stiftelses Midler; mange kjøbtes ogsaa af Klostrene, navnlig under Form af Pantfætning, og da Kirken ingen Rente maatte tage, blev Forholdet ofte ordnet paa den Maade, at Eieren tilskjødede Klosteret Gaarden imod Ret til mod en ringe Leie at beboe den i sin og Arvingers Tid — et Slags Arvefæste, der var meget almindeligt og mulig dengang frembød andre Fordele, som vi nu ikke kjende, foruden at den ubemidlede Borger paa saadan Maade kunde for godt Kjøb vinde Fortjeneste som Kirkens Belgjører.<sup>1)</sup> Paa denne Maade og i mange Leieboder, som Klostrene anlagde, boede en stor Deel af Borgerne tilleie hos de Geistlige, og da disse selv beboede store udstrakte Klostre og mangfoldige Vicariegaarde, turde Kirken være nær ved at eie den halve By. Alle

---

<sup>1)</sup> Exempler fra 1371 til 1530 see Ved. S. 1, 2, 59, 92, 130. 151. 156. 170. 173. 174. 178. 2, 1, 11. 13. 16. 20, 25, 91. 110. 140—141, 174, 182, 183.

tede i Aaret 1444 beklagede Borgerne sig for Kongen over Følgen af dette Forhold, nemlig at Grundbesidderne forhøiede Afgiften over hvad den havde været i Kong Valdemars, Dronning Margrethes og Kong Erik's Tid, og Kong Christoffer udfærdigede virkelig et Kongebrev, at Ingen maatte forhøie Jordskyld eller Jordleie for Borgerne, for at ikke disse skulde forarmes og ikke skulde kunne svare Kronen deres Skatter — en Forordning, som Kong Christian den Første 1459 maatte gjentage.<sup>1)</sup> Fra en anden Side klagede Borgemeester og Raad over det Samme 1490, at nemlig de Gaarde og Jorder, som Canniker og Præster kjøbte og pantede af Borgerne, bleve skattefrie, og derfor kjendte Kong Hans og Rigsraadet for Ret, at saadanne Giere skulde svare det Samme som de tidligere, da disse ikke kunde have afhændet dem med mere Ret, end de havde havt.<sup>2)</sup> Kong Christian den Anden vilde endelig have standset dette hele Unde grundigere, dersom hans Lov, der forbød Geistlige at kjøbe faste Eiendomme, var blevet gjældende; men flere af de bekjendte Eiendomsærhvervelser tilhøre Frederik den Førstes Tid. Reformationen standsede Erhvervelsen, og da Gaardene bleve i Arvesfæsternes Besiddelse for den gamle ringe Afgift, eller afhændedes for bestandig for en lignende f. Gr. 4 Mk. aarlig af Skræddernes Laugshuus,<sup>3)</sup> tabte Klagen sin Betydning. Det var kun et Spørgsmaal, om Arvesfæsterne kunde sælge, og en Tid efter Reformationen, da de begyndte at lade Gaardene gaae i Handel og Vandel uden at adsørge den forðums Grundeier, haandthævede Kong Frederik

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 131 og 148.

<sup>2)</sup> Smstb. 2, 1, 33-34.

<sup>3)</sup> Actff 2 Saml. S. 67.

r i f d. 2den 1570 idetmindste St. Knuds Klosters Ret, saa at Priorens Santhkke skulde erhverves ved flige Leiligheder; <sup>1)</sup> men omfider er ethvert saadant Baand gaaet i glemme, saa at Kirker og Stiftelser have nu kun adskillige høist ubetydelige Jordskjylbøspenge som et Minde om de Tider, da de eiede Gaarde og Guse.

Naar vi saaledes have seet Odense gjennem hele Midbelalderen blandt Landets første Byer, er det ikke uventet, at dens Navn ogsaa forekommer paa Rigets Mynt. Dette er endog Tilfældet igjennem 4 Aarhundreder. Næst Lund og Roeskilde er Odense den Bye, der kan opvise de ældste Mynter: Svend Alfifa Søn, som synes at have haft et Slags Statholderskab over Fyen, slog Mynt i Odense i Begyndelsen af det 11te Aarhundrede. Senere skete det Samme i Erik Glippings Tid i det 13de og i Erik af Pommerns Tid i det 15de. <sup>2)</sup> Men om Byen derfor kan antages at have haft nogen Myntret, er meget tvivlsomt. Den Ret at præge Metallet til Penge tilstodes vel enkelte Kjøbsteder, som igjen tog Afgift af den, der udøvede dette Gaandværk, eller deelte Fordelen med Kongen; <sup>3)</sup> men deraf er intet Spor i Odenses Privilegier eller i en særlig Odense Mynt. Derimod forekomme i det 13de og 14de Aarh. et Par Myntmestre i Odense, vel ikke i Virksomhed, men benævnedes som „forhen Myntmestere i Odense“ og boende der, <sup>4)</sup> saa at man idetmindste maa antage, at de

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 2, 2, 151 og 160.

<sup>2)</sup> Mynterne forefindes i det kgl. Myntkabinet, hvis Directeur har velvillig meddeelt mig Underretning. Jf. isvrigt Dän. Bibl. 7, 583 og Ved. Sim. 1, 1, 60. 94. 175. 185. 2, 114.

<sup>3)</sup> Saaledes havde Slesvig den Ret at forestaae Udprægning, Jus slesvic. antiq. § 31 i Kosob Ancher's D. Lovhistorie 1 Bd. Add. p. 9.

<sup>4)</sup> 1285 Henrik Sømær, der ogsaa slog Mynt i Roeskilde, og 1859 Foltelin. Ved. Sim. 1, 1, 175 og 2, 52; jf. ovenfor S. 41.

engang have havt Værksted og Arbejde der. Men først i det 15de Aarhundrede forekommer Spor af en offentlig Stiftelse, som kunde kaldes Byens Mynt, Myntergaarden, og eftersom baade Byen og Kongen tilegnede sig Retten til at disponere over den, da den blev nedlagt, tør man vel antage, at ogsaa begge havde havt Deel i dens Oprettelse. Af de meget ufuldstændige Antydninger, der ved Aarene 1420—28 fremkomme, synes at kunne sluttes, at Byen havde udlagt en Gaard, som forhen hed Bulhuus, til Mynt, at Myntmesteren havde bygget paa en Grund, som tilhørte Kongen, samt at Kongen havde tillagt ham Fordegods, der nu regnedes til Gaarden. Men vi vide ikke, naar denne Stiftelse blev til, thi vi erfare først dens Tilværelse ved dens Nedlæggelse i Aaret 1420: da blev den nemlig heel og holden skjænket til Christi Begems Alter i St. Knuds Kirke og blev fra den Tid en kirkelig Forlehnning, hvilken Kongerne overdrog til adelige Lehnsmænd; Myntprägning i Odense ophørte fra denne Tid, og om Gaarden selv førtes en langvarig Proces, som det synes, mellem Byen og Regjeringen, da denne angreb det af Byen udstedte Skjøde.<sup>1)</sup> Men denne Myntergaard har efterladt sig blivende Spor i Navnet paa den Gade, som førte ind til den og endnu kaldes Mynterstrædet, ligesom ogsaa den østligste Deel af Sortebrødretorv 1660 benævnes Myntergaden<sup>2)</sup> og endnu 1705, da Pladsen laae øde, kaldtes Mynten og Myntegaard.<sup>3)</sup> I senere Tid har Sagnet

<sup>1)</sup> De spredte Notitser findes hos Ved. Sim. 1, 106. 114. 137 og 155 og 2, 1, 171 og 2, 51. 126.

<sup>2)</sup> Resens Grundtegning, (Planche 2) men man kunde være tilbøielig til at ansee det for en Trykfeil istedetfor Myntergaarden.

<sup>3)</sup> I et Kgb. 7 Sept. 1705 forespurgte Konge, om ikke de øde Baaninger med Have-Plads, som kaldtes Mynten, kunde benyttes til de Militaires Brug, og i Magistratens Svar betegnes Stedet som de øde Pladser „ved Sortebrødre Kirkegaard og Myntegaard kaldet“. (Orig. i Raadst. Ark.)



forflyttet Navnet til den store Gaard paa Hjørnet af Obergaden og Mynterstrædet eller søgt Forklaringen i det nærmere liggende Factum, at en privat Mand, Oluf Bager, i det 16de Aarh. fik Tilladelse til at slaae Smaamynt. Myntergaarden og Mynterstrædet ere langt ældre end Bagers Tid, og den rette Myntergaard maa have ligget, hvor nu ethvert Spor af den er forsvundet, efter at først Pladsen har været øde, dernæst bebygget med Rytterstalde og endelig nu besat med smaa Privathuse. <sup>1)</sup>

Som vi her berøre en Enkelthed af Byens Topographie i Middelalderen, saaledes synes det passende at slutte dette Afsnit med en Skildring af Byens Udseende ved Udgangen af Middelalderen, idet vi derved baade faae Leilighed til at samle, hvad der i det Foregaaende er berørt, og at tilføie mangt et Træk, der ikke kan finde Plads i en historisk Oversigt. Vi tænke os derved Byen, som den var omtrent 1529, før den Ildebrand, der paa den Tid ødelagde den nordlige Deel, og før de store Forandringer, som Reformationen drog efter sig og som for endeel fremtræde paa Fugleperspectivet af 1593 (Planche I). Men idet vi gjennemgaae den catholske Stad, skulle vi dog tillige have den protestantiske for Die og paa et og andet Punct føre det Gamles Historie til Afslutning, hvor denne alene bestod i en hurtig eller langsom Forsvinden. Med disse Tanker ville vi forsøge en Vandring gennem

<sup>1)</sup> Det er saaledes uden al historisk Grund, naar man i det store Hjørnehuus, som nu stundom kaldes Myntergaarden, i Kjelbereren vil efter 450 Aars Forløb finde Spor af Myntværkstedet; Huset er Bindingsværk fra det 17de Aarhundrede, og det maatte være et besønderligt Sammentræk, dersom Oluf Bager skulde have ladet sin Mynt slaae i det gamle Mynterstræde, saameget usandsynligere som denne Gaard ikke findes blandt dem, Oluf Bager eiede 1584.

Staden, og tage Affked med St. Knuds By, for at følge Odense over i den nye Tids Vilkaar.

Komme vi fra Nyborg, nærme vi os Odense, ligesom nu, fra Sydost; men Landeveien gaaer sydligere mellem Rødgaard (Kragssberg) og Blangstedgaard (Biskoppens Lyststed), omtrent hvor den gamle Kragssbergvei gaaer. I Nærheden af Byen dreier Gibsstrædet af i østlig Retning, omtrent hvor Grønhusene nu ligge, og denne Gyde var ubentvibt Veien til Kjørteminde.<sup>1)</sup> Vi forefinde intet Andet end Marker, Toster og Haver ligetil Odense Aa, og af dette tilhørte Lidet Byen. Byfreden (o: Byens Jurisdiction) begyndte vel ved Østebek, Østerbek, (som løber fra Kragssberg imod Øst ud i Aaen)<sup>2)</sup>; men Byen eiede lidet mere end Veien, thi til begge Sider laae St. Knuds Klosters Marker og Enge og 16 udleiede Haver; til Øst havde tillige Frue Kirke noget Jord, og Gibhmændenes Marker gif her tæt op til Byen, som Gunnerup Byes Marker besligere.<sup>3)</sup> Møglebro førte over Aaen, og indenfor den stod Møglebroport, Broen kaldtes saaledes i Modsetning til de flere Smaabroer, som vare slagne over Aaen ved Bispegaarden (nubærende Frøkenkloster) og Munkemølle. Indenfor denne Port var der endnu Zorder mod Øst mellem Frue Kirke og Aaen; dog var der tillige Guse paa Zorderne. En særlig Brogade eksisterede ikke; men mod Vest begyndte Nedergades Huustrække. Vi maae følge

1) At Gibsstrædet ikke var en Gade i Byen dengang, men en Vei udenfor, sees af Documentet i Actst. I Saml. S. 72.

2) Privil. af 1477 i Actst. I Saml. S. 25. Østerbekshusene omtales endnu i Matriklen 1776.

3) Dette og Mere erfares af et Raughævd af 1534 i Actst. I Saml. S. 71, samt af Christen Poulsens Register over St. Knuds Klosters Eiendomme og Udkomst. Ved. Sim. 2, 2, 50 fgg.

den; thi det nuværende Frue Kirkestræde var neppe dengang en aaben Gade, men kun den vestlige Huusrække paa Kirkegaarden.<sup>1)</sup> Vi maae imidlertid forud bemærke, at naar vi tale om Huusrækker og Gader, maae vi hverken tænke os Huse som de nuværende eller Rækkerne sluttede som nu. De fleste større Huse vendte Gavlens mod Gaden og havde deres Port i Baghuset ud imod en Baggade; de afsilttes fra hinanden ved Leermure eller Plankeværk eller Gjerder og Haver eller Smøger til Tagdryp, hvilke sidste ofte senere bleve til smaa Gyder; de mindre Huse vare Boder, Rækker af Halvtag eller smaa Huse med Siden til Gaden, ofte byggede paa den større Gaards Grund. Ikke heller maae vi tænke os Kjøbstadbygning overalt: Kong Frederik den Første havde vel 1528 tilskrevet Magistraten, at alle Straatage inden Michelsdag skulde aftages samt alle Gjerder afbrydes og bygges Plankeværk eller Leergaard istedet<sup>2)</sup>; men længe efter behøvede dette Paabud at gjentages, ihvorvel den store Ildbrand 1529 maatte have lært Bigtigheden af Tegltage; Gjerder ud til Adelsgaden omtales endnu 50 Aar senere.

Gaae vi altsaa op ad Nedergaden, finde vi til begge Sider Borgerhuse, hvoraf enkelte svarede Jordskyld til Kloster og Geistlige.<sup>3)</sup> Ved Skjolden, som er et almindeligt

<sup>1)</sup> Denne Gade forekommer først 1573 og 1589 (Bød. Sim. 2, 2, 164 og 3, 179); men den er formodentlig blevet til efter Reformationen ligesom Gaden nord for St. Knuds Kirke ved at bestjære Kirkegaarden. Huusrækkens hele Stilling vidner derom; Kirkegaardsporten har da staaet ligesom den lille Stump af Gade, der førte derind fra Møllebrogaden.

<sup>2)</sup> Bød. Sim. 2, 1, 172.

<sup>3)</sup> Biskop Welden af solgte den Gaard, Oluf Werkmester beboede, til Byen 1508 (Actst. 1 Saml. S. 70), og St. Knuds

Ravn for en aaben Plads eller Plet, hvor flere Gader samle sig, støder Nedergaden sammen med Dvergaden, som dengang begyndte ved Skjolden og derfra gik alene mod Vst, svarende til Nedergaden som dens Dvergade 3: den paa Bakken liggende Gade. Hvad der nu indbefattes under samme Ravn, vestlig for Skjolden, hed dengang først Sildeboderne (formodentlig „Adelgaden ved Sildeboerne“) saakaldet af Noget, som laae paa den nordlige Side af Gaden og rimeligviis var et Sildefalteri eller Udsalg af Silde<sup>1)</sup>; lidt længere mod Vest stiftede Gaden atter Ravn og kaldtes Algaden (ell. Adelgaden) indtil Korsgaden eller maa skee snarere ligetil Flakshavnen. Gaae vi frem ad denne Gade fra Skjolden og betragte først den nordre Side, vide vi kun, at de Bygninger, som nu ere de ældste, Løveapotheket og Jordan, ikke vare til dengang; den gamle Klub, som 1840 er ombbyggt, turde have været den sidste, der blev tilbage af de Huse, der stod dengang. Hvilke andre Bygninger der stod, vide vi ikke; formodentlig Borgerhuse, og Historien nævner kun een offentlig Bygning der, St. Gjertruds Gildes Gaard og Kirke. Den laae ud til Fiskertorvet — hvor dens Spir endnu kan skjælnes paa Grundtegningen af 1593 — og har altsaa formodentlig med sin Kirkegaard dannet Hjørnet af Gaden og Torvet og maa skee optaget flere af de tilgrændsende Byggegrunde, der oprindelig strakte sig fra Dvergaden bag om ud til Fiskertorvet eller Nørregade. Hvorvidt nogle af de store hvalvede

---

Kloster eiede to Jordsmøen (Wed. Sim. 2, 2, 50). St. Anna Gilde eiede en Gaard der 1532 (smstb. 2, 1, 190.)

<sup>1)</sup> Sildeboderne laae ligeoverfor den niðsenske Gaard (Wed. Sim. 2, 1, 37 og 114), og paa Grundtegningen 1593 kaldes hele Gaden saaledes. Uden al Grund tænkes der paa Sjæleboder eller anden offentlig Stiftelse ved dette simple Ravn, (Wed. Sim. a, St.)

Kjældere, som nu findes under flere af Husene øst for St. Gjertrud, kunne hidrøre fra Gildeshuset, kan ikke siges; men de bære alle et saadant Præg, at de vel kunne ansees for anlagte til Kjøbmænds Brug i Frederik den Andens Tid. Betragte vi den sydlige Side, bemærke vi efter adskillige Smaahuse fra Paaskestrædet et Steenhuus, som Bartholemæus Bøge havde beboet 1508, og næst ved det et stort Steenhuus, som kaldtes Herrehuset.<sup>1)</sup> Navnet er det Æneste, der vides om det: skulde det være det stettingste Huus fra Kong Erik's Tid? eller skulde det være en Adelsgaard, hvor Adelen samlede sig? maaskee en Gaard for Landsthingsmændene? thi saavidt det kan skjønnes, laae den umiddelbart ved Thingstedet i Byen.<sup>2)</sup> Vest for dette Huus laae en aaben Plads — Bythinget — ligesom i andre Byer paa den Tid, maaskee der, hvor senere Torvestrædet blev anlagt.<sup>3)</sup> Derefter fulgte ogsaa paa denne Side en stor kirkelig Stiftelse: Helliggeisthuset, med dets Hospital, Kirke og Kirkegaard — det saakaldte „Helliggeist Huus ved Bythinget“. Ud til Gaden laae mulig enkelte Borgerhuse paa Kirkegaarden; men Stiftelsen selv strakte sig over den hele Kvadrat nær hen til det nuværende Skomagerstræde. Kirken laae vestligst, og dens Sted kan mulig endnu paavises i den østlige Deel af Larsens Hotel, hvor ved den sidste Ombygning 1853 tydelig saaes Spor af Hvælvinger, som havde spændt fra Muren i den vest-

<sup>1)</sup> Ved Sim. 2, 1, 111 og 114.

<sup>2)</sup> Den er senere optaget i den af Ole Bager opførte store Gaard, den niðsenske Gaard (Nr. 11), og saa ganske forsvundet, at Tegningen af 1593 ikke giver mindste Antydning af den, rigtignok da heller ikke af Ole Bager's nye Gaard.

<sup>3)</sup> Bevist for denne Opfattelse beroer paa et enkelt Sted i Ole Bager's Laasebrev 1584 (Ved. Sim. 3, 112) og skal nærmere blive udviklet i det Følgende.

lige Side af Porten til Gable; af det østlige Nabohuus over det Rum, som nedenunder er afdeelt i tre hvalvede Kjældere; i saa Fald maa Nabohuset, hvormed Kirken var sammenbygget, have været Hospitalet selv.

Naar vi saaledes have naaet Korsgaden, hvis Navn uidentivt er af nyere Oprindelse<sup>1)</sup>, aabner sig til Venstre Albanistrædet, det nuværende Skomagerstræde; det havde dengang Guse paa begge Sider og ligesaa langt paa den østlige som nu paa den vestlige alene; for Enden lufkede Albani Kirkegaard. Mange af disse Guse tilhørte Klostre og Kirker, St. Knuds Kloster opførte hele Gaden blandt sine Eiendomme.<sup>2)</sup> Skomagernes Laugshuus laae allerede paa sin Plads, flere andre Guse skulle vi nedenfor lære at kjende. Blive vi paa Dvergaden, see vi til Høire nedad Staalstrædet, som dengang synes at have heddet Grønnegade Sti eller Stræde<sup>3)</sup>; paa Hjørnet af dette Stræde og Vestergade ligger en Bygning i kirkelig Stil; den kaldes Priorgaarden, og det er Alt hvad vi vide om den; mulig var den Helliggeistis Hovedgaard, som senere forekommer, og kan have været Forstanderens Bolig.<sup>4)</sup>

I den smale Deel af Gaden til Flakshavnen (enten den nu hed Ubelgade eller Vestergade) laae Raadhuset lige-

<sup>1)</sup> I det 17de Aarhundrede forekommer det, men 1776 betegner det de 4 Gader, som danne Korset, i deres hele Udstrækning fra Skjolden til Flakshaven og fra Torvet til Nørregade.

<sup>2)</sup> Ved. Sim. 2, 2, 51.

<sup>3)</sup> Navnet forekommer 1528 (Actst. 1 Saml. S. 71), og af et Docum. i Raadst. Arch. af 1548 sees den at ligge ved Graabrødre Muur..

<sup>4)</sup> Ogsaa en Priorløkke forekommer blandt Markerne, og til Helliggeistshuset i Faaborg hørte en Priorstov, som endnu bærer dette Navn.

som nu. Andet Huus fra det boede Borgemester Niels Mule<sup>1)</sup>, ligeoverfor havde St. Knuds Kloster flere Gaarde.<sup>2)</sup> Fra Flakhavnen følge vi Vestergade videre frem. Her boede Borgere, men tildeels i Gaarde, som tilhørte Kirker eller laae paa den Grund, der engang havde tilhørt Graabrødre-kloster. Dette gjælder den hele Række af Huse paa Nord-siden langs Graabrødre Kirkegaard; to af dem tilhørte Albani Kirke, navnlig St. Annas Alter, hvilket kan have givet den nærliggende lille St. Annagade Navn<sup>3)</sup>; St. Knuds Kloster havde 1320 faaet en af den Borger Peder Marsvin, som var Stamfader til den berømte Abelslægt af dette Navn.<sup>4)</sup> Længere mod Vest boede Raadmand Hans Stryg, hvis Eiendom strakte sig ned til Bækken.<sup>5)</sup> Mod den nordlige Side aabnede sig som nu 3 Sidegader, det østlige Graabrødrestræde (nu Aylgaden), som førte om til Klosters Havemuur; den førte Indgang til Kirkegaardspporten (ved nuværende Svaneapothek) og det Stræde, der gik til Graabrødre Klosters Ageport, eller Graabrødre Stæntestræde, saakaldet fordi der var Gang derfra over til St. Hans Kloster<sup>6)</sup>; fra Strædet selv førte en Plads eller Gade, som nu (uvisst hvorfor) kaldes St. Gjertrudsstrædet, ind til Kirkegården, der saaledes paa alle Kanter var omsluttet af Baghuse og laae foran Kirken. Til Syd-siden laae mange Borgergaarde, som tildeels havde deres Porte i Pugestrædet, men mellem dem laae ogsaa Ga-

1) Ved. Sim. 3, 177.

2) Emsfb. 2, 1, 50.

3) Emsfb. 2, 2, 145 En tredie Gaard, som tilhørte dette Alter, laae dog mulig i selve Strædet, Hr. Knud Berthelsen's, 2, 1, 198.

4) Emsfb. 1, 2, 59.

5) Emsfb. 2, 1, 40.

6) Emsfb. 2, 1, 83 og 198, der var to Stænter, mellem hvilke der laae en Gaard. 2, 1, 20.

ver og Smaahuse. Til denne Side var Clarægaden den eneste Sidegade, dens Navn var nyt eller maaskee neppe engang i Brug; det første Stykke til Pugestrædet var vistnok et gammelt Stræde, medens det sidste til Horsetorvet var nylig aabnet for Claræ Klosters Skuld, og den hele Gade kaldtes endnu 1568 ikke med noget egentligt Navn.<sup>1)</sup> Og her endte allerede den gamle By: den store murede Vesterport stod nær ved Clarægaden<sup>2)</sup>, en colosfal Steenbygning, som den sees paa Grundtegningen 1593. Dog var den allerede da ikke Byens yderste Grændse; thi 1489 nævnes allerede den yderste Vesterport<sup>3)</sup>, som imidlertid maa have ligget nær ved den murede, omtrent ved nuværende Smedestræde.<sup>4)</sup> Udenfor dette Punct laae Haver ud imod Piledammen og Bjørnsløkke og Bangsbro, saavelsom mod Skid ned til Aaen, hvor navnlig St. Knuds Kloster havde flere Haver at leie ud langs med denne. Udenfor disse Haver igjen laae vidtstrakte Bymarker til Skid og Vest, tildeels ogsaa Skov (Koerskov eller Rodt)<sup>5)</sup> og her havde Byen beholdt sin gamle Eiendom

1) I et Thingvidne 1568 i Raadst. Archiv. kaldes den „det Stræde inden den murede Port ind til Bispenes Aabildhave.“

2) Ved. Sim. 2, 1, 16. 2, 50. 3, 170.

3) Smst. 2, 1, 30. 53.

4) Vel findes den yderste Vesterport paa Grundtegningen 1593 langt længere mod Vest, hvor den stod til 1804; men af alle Antydninger skjønnes, at Byen indtil 1536 ei gik længere end omtrent til Magelsø, saaat man neppe kan tænke sig Porten saa langt mod Vest, mellem Haverne; desuden kaldes denne Port 1584 „den yderste nye Vesterport“, (Ved. Sim. 3, 116); saaat man med Grund kan antage, at Odense 1530 havde en yderste Vesterport, og 1580 en anden yderste nye Vesterport, som sees paa Tegningen.

5) Saaleeds kaldes Byens Skov stadig i gamle Kæmnerregnskaber fra 16de og 17de Aarh. (paa Raadhuset.) Byens Skov omtales 1495 (Ved. Sim. 2, 2, 42.)



ubeskåret af Klostrene, saaat Byfreden her ogsaa gik lige til Clauesbek og Hølebekkfløt, hvilket sidste Sted er Grændsen til Bulbro Marker.<sup>1)</sup>

Ved denne yderste Vesterport løb nu et lidet Stræde mod Syd, Begyndelsen var det nuværende Smedestræde, derefter turde det have bøiet lidt mod Vest (istedetfor at det nu bøier mod Vest) og løbet ned til Laen østligere end nu, tæt ind under nuværende Bispegaard's Udhuus, hvor nu Skolegaardens (Girshfelds) Have er. Det havde intet Navn, thi ligesom Smedestrædet først har faaet sit Navn af Smedenes Laugshuus, som kom der mellem 1580—90, og tidligere blot kaldtes „det Stræde, som løber ind til Hølsedorestrædet“<sup>2)</sup>, saaledes findes det hele Stræde (med Indbefattelse af det nuværende Hølsedore) endnu 1568 betegnet blot som „det Stræde ved den murede Port og ned til Laen“, og der førtes Klagemaal over, at Folk flyttede Gjerder og Plankeværk ud i det og fyldte det med Ureenhed —<sup>3)</sup> hvilket ligesom angiver, hvorledes den nederste Deel blev efterhaanden skudt længere mod Vest. Ved disse Stræder finde vi vel ogsaa Hølsedaare eller Hølsedorstrædet, men ganske anderledes, end det er nu: det var en Tværvei gennem Haven, som løb parallel med Landeveien (Vestergade) og Laen, uidentivl en Levning af en gammel Udførsel (Porten ad Hølstøen) til Faaborg og Alsens, men som nu er aflagt; rimeligviis havde Porten i sin Tid staaet lige for Pugestrædet og St. Annagaden, og da den sydlige

1) Privil. 1477 og et Thingbvidne 1471 i Actst. 1 Saml. S. 26 og 63. Det sidste kaldes her Hølsbeckslid. Ingen af disse Steder kan paavises nu.

2) Ved. Sim. 2, 1, 30-31 og 53.

3) Thingbvidnet 1568 (i Raadst. Arch.) Det kaldes ogsaa 1584 endnu blot „Strædet ved Laen“ (Ved. Sim. 3, 116.)

Udførsel blev aflagt, kunde ret naturlig en Gang mellem Haverne være bleven tilbage, og ligeledes kunde ganske naturlig en ny Bei være blevet lagt fra St. Annagade ind til den nordlige Landevei, (gjennem nuværende Mageløs og dens Have), hvilket mulig endnu spores i det paafaldende Factum, at den sydlige Huusrække i Vestergade foran Mageløs er saaledes trukket tilbage, som den er (see Grundtegn. 1861.) Ved Begyndelsen af det 16de Aarhundrede var Holsedore, som sagt, kun et Stræde mellem Haverne udenfor Byen<sup>1)</sup>, og det nuværende Holsedorestræde var Byens Grændse.<sup>2)</sup> Her stødte man paa Byens Havelværk, den gamle Befæstning, som traadte istedetfor Mure og Grave; Havelværket løb langs med det nuværende Smedestræde<sup>3)</sup>, men vi vide ikke, hvorvidt det var fortsat til Laen eller indskrænkede sig til Vortens nærmeste Omgivelse og altsaa kun afgav en Bedækning for Landeveien.

Vende vi nu tilbage ad den samme Bei for at følge Dvergaden fra Skjolden til Byens Østerport, bliver Udstrækningen til denne Side ikke heller stor. Fra Skjolden, hvor den gamle Dvergade begynder, møder os først paa Gaden nordlige Side en Gaard med det særlige Navn Kjærufsgaard, som tilligemed Bøndergods 1471 var kjænkset St. Hans Kloster<sup>4)</sup>; dernæst see vi paa det østlige

1) Ved. Sim. 2, 1, 159. De betegnes „mellem Holsedore og Laen“. I Byens Jordskylsbog 1649 forekomme ogsaa to Afgifter 2 s. og 1 s. for „Anpart af en gammel Bei til Holsedore“. fol. 72.

2) At dette Stræde paa Grundtegningen 1593 er lagt altfor langt sydligt, er en Følge af denne Tegnings hele Anlæg, som udstrækker alle Dimensioner fra Syd til Nord i den nederste Deel af Kortet langt over de rette Grændser.

3) Ved. Sim. 2, 1, 30.

4) Ved. Sim. 1, 2, 174 og 2, 2, 99 og 105. Den sees maaskee paa Grundtegningen af 1593: den store Gaard, der vender Gavlen mod Gaden nær ved Skjolden.

Hjørne af nuværende Oberstræde den store gamle grundmurede Gaard, i hvilken Claus Berg havde sit berømte Bærksted og som Dronning Christine (Hjænkede ham.<sup>1)</sup>) Mellemstrædet hed dengang Sortebrødrekløsters Stræde og førte formodentlig til Klosters Pørt; paa Strædets østlige Side laae en stor Gaard, som med Steenhuus og Træhuus og alt Tilliggende strakte sig fra Overgaden til Klosteret og havde 1433 tilhørt Stamfaderen til den adelige Slægt Mule.<sup>2)</sup> Op igjennem Mynterstrædet saae man den store Myntergaard, uidentvivel længst tilbage ned imod Byens Bæk: det gamle Bulhuus, som havde været Myntmesterens Bolig og den kongelige Mynt, men i Aaret 1420 med tilhørende Gods af Magistraten og Kong Erik var fjænket til Christi Legems Vicarie i St. Knuds Kirke, var nu som en kongelig Forlehnning overdraget adelige Lehnsmænd, tilsidst forlehnet til Thjelluf Erikssens Enke Fru Mette Schinckel, men dog stedse hentregnet til St. Knuds Kirkes Gods.<sup>3)</sup> Mynterstrædet synes at have været lidet bebygget; paa den vestlige Side havde

---

1) Af Bærkstedet, som var i Sidehuset, er nu intet Spor tilbage, som endnu var Tilfældet 1811 (Bød. Sim. 2, 1, 129), og Gaardens Grund er meget indskrænket ved Udbygning; men de gamle Mure staae endnu i Forhuset med den gamle rundbuede Luge i Gavlen, og de turde være de ældste Mure i Privathuse her i Byen.

2) Bød. Sim. 1, 2, 117.

3) Ovenfor S. 80. Den laae saaledes for Sortebrødre Kirke, at en Plads kunde betegnes som Sydvest for Myntergaarden og Nordost for denne Kirke. (Bød. Sim. 2, 1, 164.) Myntergaarden sees uidentvivel som en stor Bygning paa Tegningen 1593 paa det nordøstlige Hjørne af Graabrødreplads. Naar Resen fremstiller en Gaard som luffende for Strædet, maa det være en anden senere Bygning.

Mst. Johan Friis en stor Grund, der strakte sig fra Dvergaden heelt op imellem Myntergaarden og Sortebrødre Kloster<sup>1)</sup>, og paa den østlige Side omtales ogsaa Jord og Grund og Eng.<sup>2)</sup> I det hele bliver her Bebyggelsen svagere; ind igjennem Præstestrædet sees Frue Præstegaard med Porthuset midt for Gaden, og paa den østlige Side af dette Stræde indtog en stor Eiendom, der kaldtes den røde Gaard, hele Strædet og de to Gaarde til Gaden, og strakte sig langs Præstegaarden med sin Have heelt ned til Pjentedam.<sup>3)</sup> Lidet nedensfor endte Huusrækken, idet Pjentedam dengang bredte sig ud til en bred Sø. Gaden kaldes stundom her Østergade<sup>4)</sup>, ligesom ogsaa Navnet Dvergade meest passer for den Deel alene, som har en tilsvarende Nedergade, altsaa fra Skjolden til Frue Kirke. Paa den sydlige Side af Dvergade fra Skjolden til Frue Kirke var Alt optaget af Borgerhuse, der dannede den tæt sluttede Trekant mellem Dvergade, Nedergade og Frue Kirkegaard; Historien veed Intet at berette om dem i det Enkelte; men man seer endnu, hvorledes de større Gaarde i Dvergaden have haft deres Porte og Porthuse ud til Nedergaden som Baggade og efterhaanden have afgivet Byggegrunde til særlige Eiendomme i denne Gade, hvor endnu enkelte findes, der kun have 5 à 6 Alen i Bredden. Mod Frue Kirkegaard laae en Altergaard til St. Anna, som senere blev Capellanens Embedsbolig.

1) Ved. Sim. 2, 1, 164.

2) Smst. 2, 1, 171-72. Actst. 1 Saml. S. 65.

3) Af et Skjøde 1625 (i Rdst. Arch.) sees, at Jens Mule udføndrede den midterste Deel af denne Eiendom, Hjørnehuset med en lang Have, som han solgte til Hans Steffensen.

4) Ved. Sim. 2, 2, 51. Ogsaa Gaden udenfor Porten kaldes saaledes smstb. og 138.

Mange af disse Gaarde svarede en Jordskuld til Kirken. Østen for denne Trekant (udentvivel den ældste By) laae nu kun Frue Kirke, den gamle Skole fra det 14de Aarh. og Provstegaarden, og i den Sænkning, hvormed Byens Høiderng her slutter, laae Pjente mølle og Pjenteport. Dog finde vi Byen allerede i Begreb med at gaae op ad Bakken udenfor Pjentedam: St. Jørgens Hospital for Spedalske med Kirke (St. Laurentii) og Kirkegaard og noget Gods ligger paa Weiens nordlige Side, dengang tilligemed Provstiet forlehnet til Kongens Rentemester Anders Glob<sup>1)</sup>; paa den sydlige Side havde Hospitals-Præsten sin Residents<sup>2)</sup>, og St. Knuds Kloster eiede ogsaa et Par Gaarde paa denne Wei, ligesom flere Huse laae paa Østergade udenfor Pjenteport eller udenfor St. Jørgen.<sup>3)</sup> Langs Weiens bære flere Damme, hvoraf een, Gummesdam, først i vore Dage er udtørret. Sydlig for Weiens laae en Eng Østerma, (eller Achismath) hvorover baade Klostret og Byen paastod Eiendomsretten<sup>4)</sup>. Landeveien førte meest kun til Provstegaardens og andre Klosters Marker, dog gif „Byfreden“ til Hanebek paa denne Side og indbefattede tillige hele Weiens selv, som Byens

1) Ved. Sim. 2, 1, 164; senere til Niels Steen (for en Tid) 2, 1, 202. Man skulde troe, at Middelfart Commune havde Deel i det ifølge førstnævnte Sted.

2) Smstid. 2, 1, 74. cf. 1, 2, 88.

3) Smstid. 1, 2, 111, 112; 2, 2, 51, 72. (Senere flere: 2, 2, 153, 156) og 1, 2, 141.

4) Smstid. 2, 2, 51 og 2, 1, 199; formodentlig regnede Klostret den enten til Aaen eller til de nævnte Huse; det tillod Folk at indgjærde Stykker af den: Actst. 1, 66. Nu kaldes den Helteengen.

Skibsvei. <sup>1)</sup> Det var ikke Landeveien til Kjerteminde, da der endnu ingen Bro var ved Aasum. <sup>2)</sup>

Men vi vende tilbage til Bhen. Ved Pjenteport fremsød Stedet selv den letteste Befæstning: Mølleaaen gik i et samlet Løb til den store Aa, og Provstegaarden, som vistnok havde Volde og Grave om sin Borggaard indtil 1504, dækkede det lavere Terrain; Mølledammen, som endnu i 1700 var bred og strakte sig langt i Nord, var forstærket ved Dæmning eller Jordvold, saa at man neppe kan sige, om det er Vandet eller Volden, der menes i Navnet Pjentedam. Den krigeriske Bestemmelse var imidlertid næsten forglemmt, og en Række af Borgerhuse trængte sig nær ind paa Jordvolden nordlig for Porten opad til Sortebrødre Kloster, bag om Frue Præstegaard. Der skulde løbe et offentligt Stræde, et Hærstræde, langs Pjentedam, men Bhen havde 1495 behøvet at optage Thingsvidne paa, at 5 Borgere her havde bygget ud paa Bhen's Vold og Grund <sup>3)</sup>, og selv 1568 løb den samme Klage paa Bythinget. <sup>4)</sup>

Følge vi dette snevre Stræde, som formodentlig endte ved Dominicanerklostrets Markport, og fortsætte Vandringen hen ad Bhen's Befæstning, komme vi forbi Sortebrødre

<sup>1)</sup> Priv. 1477. Actst. I Saml. S. 26. Naar der er trykt Honebef, er det en Feil; vel er Hanebef ei mere til, men „Hanebefshusene“ og Fredstenen selv viser endnu, hvor den har løbet, fra Marken (Vaasles Hoi) til Aaen ned ved Giby Mølle; nu har Vandet faaet Afløb til Canalen.

<sup>2)</sup> Paatænktet først 1578. Ved. Sim. 2, 2, 187.

<sup>3)</sup> Actst. I, 69.

<sup>4)</sup> Thingsb. 1568 i Raadst. Arch. Der blev klaget paa „Forfang ved Bhen's Volde ved Pjente og uden Pjente og paa en Sti ved det Omløb af Pjentedam og hvis af Volden som indhegnet er imod Minde“.

Klosters Gave og befinde os paa en Mark, Tagerløkken, gennem hvilken Byens Bæk har sit Løb, og som strækker sig langs Klosters Frugthave<sup>1)</sup> vestlig frem imod St. Hans Kirke; den tilhørte deels det nævnte Kloster, deels Franciskanerklostret, som desuden senere arbejdede hiint; de tvende inderste Stykker kaldtes derfor ogsaa Sortebrødre- og Graabrødre Løkke, medens den østlige Deel udenfor Vandløbet i Tiden fik Navn af Wangs Løkke.<sup>2)</sup> Men vi standse her foran Baghuse af Nørregade. Disse havde alt længe paa dette Sted udslættet Sporene af de gamle Fæstningsværker, der vistnok engang havde fulgt Bækens Løb og endnu erindres om sig paa den anden Side af Nørregade, hvor nu en liden Gade bærer Navn af Gravene, det er de gamle Nørregravs sidste Spor; bag Graabrødrehospital kan de have fortsat sig videre i vestlig Retning, (og Bækken kaldes der ogsaa Gravene)<sup>3)</sup> indtil Befæstningen maatte opgive Bækken for at bryde ind over Markerne til Vesterports Havelværk: der var bag Graabrødre et Sted, som kaldtes Djævelsrækken<sup>4)</sup>, maaskee staaer Navnet i Forbindelse med Fæstningsværker, maaskee er det kun et vanskeligt Gangtræ over Bækken fra Graabrødre Stænder til St. Hans Kloster.<sup>5)</sup>

Men den By, hvis Landside vi saaledes have omgaaet, var kun den ældste: omtrent fra Aarene 1250—1300 havde en ny By reist sig imod Nord. Vi tage bort Udgangspunct fra nuværende Korsgade, hvor Helliggeisthuset laa ligesom den Deel af Byen, som strakte sig mod Nord. Mellem

1) Ved. Sim. 1, 2, 72.

2) De to første ere nu bebyggede.

3) Ved. Sim. 3, 35.

4) Nævnes 1534 hos Ved. Sim. 2, 2, 198.

5) PaaSagen der nævnes 1588. Ved. Sim. 3, 35.

de vestlige Huse og St. Gjertrud udvidede Fiskertorvet sig, dog neppe i en større Bredde end nu<sup>1)</sup>, det kaldtes ogsaa Justitsstorvet; der stod Ragen, som det synes i Form af en Statue, Byens Vartegn tillige<sup>2)</sup>, og længere nede Fiskerskamler eller Fiskerbænke, som stode tvært over Torvet. Mellem de tvende Fiskerskamler, formodentlig paa den vestlige Side, var et Huus, som Severin Løge 1505 skjødede til St. Knuds Kloster, og man betegnede endnu 1581 Husene paa Fiskertorvets nordlige Side som liggende ved de nederste Fiskerskamler.<sup>3)</sup> Ved Torvets østlige Side gik Gaden videre i Nord. Her boede Raadmand Hans Jensen 1471, efter hvem Strædet norden for hans Gaard blev kaldt<sup>4)</sup>, og her passere vi den gamle Byes Grændse, Bækkens midterste Løb, som formodentlig var Hovedløbet af de trende og nu ene har holdt sig. I een lang Strækning have vi her St. Hans Klosters Grund paa den ene Side, med Kirke, Sygehuus o. m., dog havde den adelige Slægt Bryske havt sin Gaard syd paa St. Hans Kirkegaard, indtil Gert Bryskes Enke 1462 skænkede den til Klofret.<sup>5)</sup> Men paa den anden Side er omtrent hele Strækningen fra Hans Jensens Stræde til Skulken-

<sup>1)</sup> Det er en traditionel Forestilling, at Oluf Bager skal have bebngget den østlige Side af Fiskertorvet længere ud paa Torvet, end St. Gjertruds Kirkegaard gik; men den er uden Hjemmel.

<sup>2)</sup> Galger omtales ikke undtagen en, som blev reist 1564 for dem, der ikke vilde modtage Kongens Klippinge for god Betaling. (Bød. Cim. 2, 2, 132.) Men Galgebakken var udenfor Byen (ved Rugaardsveien), hvor den endnu paavises.

<sup>3)</sup> Smstd. 2, 1, 91. Et Skjøde af 1581 (i Raadh. Archiv), hvorved Oluf Bager folgte det mellemste Huus til Raadmand Jacob Jespersen.

<sup>4)</sup> Smstd. 1, 2, 175 og 176.

<sup>5)</sup> Smstd. 1, 2, 156. Maaskee sees den endnu som det gamle Baghuus i en af Slottets Gaarde.



borg optaget af Adelsgaarde, og om i Skulkenborg strakte sig disse Herreboliger. <sup>1)</sup> Det var Familierne Bjørnsen, Limbek, Frille, Rønno, Daa, Gyldenstjerne, Bilde og Schinkel, der boede her, og efter 300 Aars Forløb staae endnu sandsynligen flere af disse Gaarde, og Rabnet Rønno har vedligeholdt sig der til vore Tider. Ogsaa den adlede Slægt Mule og Ved. Michelsen Akelei havde Eiendomme her <sup>2)</sup>, Raadmand Jes Mule havde en Have, som laae ind i Skulkenborg, netop hvor endnu en Havemuur staaer. Udenfor Skulkenborg vidner i det mindste eet Huus, paa den vestlige Side om, at Giler Rønno byggede der 1544 <sup>3)</sup>, ligesom han ogsaa havde en Have ligeoverfor <sup>4)</sup>. Forresten var der neppe langt fra Skulkenborg til Nørreport: den yderste Nørreport og de yderste Nørregrave omtales sammen allerede 1471 <sup>5)</sup> og befandt sig, hvor Bækkens tredie Løb, nu det lille Vandløb fra St. Hans Kloster, overskærer Gaden; udenfor var kun Haver og Marker, men ligetil Porten finde vi Spor af Klosters Besiddelser <sup>6)</sup>, endog stundom udenbys Klosters. <sup>7)</sup> Fra Nørreport gik Jordbroen i en stor østlig Bue øst omkring Tollelund til Næsbjohoved Slot, og store Skarer droge ad den, naar det var Tid

1) Ved. Sim. 1, 2, 162. 137. 139. 148. 2, 1, 7. 20. 99. 171. 141. 2, 2, 99.

2) Smstid. 1, 2, 162 og 139. 148. 169. 175 og 2, 1, 182 (Hofm. Fund. 5, 183.)

3) Bjelken over Porten i Nr. 76.

4) Ved Sim. 3, 117.

5) Smstid. 1, 2, 174.

6) Smstid. og 2, 2, 99.

7) Hans Wang i Bogense havde 1550 en Gaard i Forlehnning, som tilhørte et Vicarie i Middelfart (Ved. Sim. 3, 76. 80.)

at besøge Helligdommen i Cluset, hvortil der var stor Sammenstrømning af Folk.<sup>1)</sup> Byens Grund var her allermeest begrændset af St. Hans Klosters og Næsbyhoved Slots Eiendomme; de Steder, der her angave Byfreden, nemlig Sglevad, Rosenkilde og Aalevad<sup>2)</sup>, fjendes ikke mere og laae mulig for en Deel lige ved Byens Guse; det sidste Navn er mulig tilbage i Navnet paa Marken Aaløkken (for Aallykken).

Fra Nørregade gik, som nu, i Vest Vindegaden, en kort Gade, til Vindegadens Port, som stod nær ved St. Hans Kloster selv, og udenfor løb vel Vindegaden videre, men kun som en Vej mellem Haber<sup>3)</sup> til Bjørnsløkken og Aaløkken; den var imidlertid lang nok til at forsvare sit Navn, „den krumme Gade“, som man nu har forlagt til et heelt andet Sted og kaldet den gamle Vindegade Slotsgaden. Vest om Klostret løb et Stræde til Klosters Hedeport (Markport) og Nørreport, det blev aslagt 1575.<sup>4)</sup>

Vi forlade hermed atter St. Hans Sogn, som saaledes vel havde mange af de Fornemste inden sin Kreds, men dog var det mindste og havde, som der blev sagt ved den nye Kirkeordning, „kun liden Almue og ingen Bønder.“<sup>5)</sup> Paa Veien standse vi atter i Korsgaden ved Helliggeisthuset for at kaste et Blik langs op med Siden af Priorgaard: her løber Staalstrædet til Graabrødre Kloster og Gravene. Dette Navn forekommer ikke i den ældre Tid; Sagnet vil, at det skal hidrøre fra Stalde, og man gjætter, at den catholske Biskop Jens Andersen Beldenak her har

1) Paastriften paa Tegningen af 1593.

2) Actst. I Saml. S. 26.

3) Deb. Cim. 3, 117. 163 og 2, 2, 98, og 3, 117.

4) Emsbd. 2, 2, 173 og 99.

5) Erik Krummed. Fundatb. (Hofm. VI, 260.)

ladet sine Stude fede; det er muligt, men da Kong Frederik den Anden 1579 befalede, at Byen skulde bygge Stalde til at modtage 2000 Heste <sup>1)</sup>, kunde den ogsaa have brugt det til Stalde ved denne Leilighed; Biskoppen havde Herregaarde nok til sine Stude, og endnu flere Anledninger til Stalde skulde vi finde i det Følgende. Strædet hedde endnu senere Grønnegadesti.

Gaae vi fra Korsgaden atter mod Vest forbi Raadhuset, dreie vi ind paa Flakhavnen, et af Byens Torve; formedelt Jens Andersens nye Bygning paa St. Knuds Kirkegaard <sup>2)</sup> havde denne Plads den samme uregelmæssige Form, som vi alle have seet før denne Bygning's Borttagelse. Til Vest var Porten til St. Knuds Kirkegaard, mellem Biskoppens Cancelli og den store Gaard bag Raadhuset (senere Landsthinget, nu Borgerkolen). Denne Gaard havde dengang sin Hovedbygning ind imod Kirkegaarden: det var et stort Steenhuus, som tilhørte Familien Marsvin, men Biskop Mogens Krasse kjøbte det af Peder Marsvin for deraf at fundere den gudelige Stiftelse, han knyttede til sit Capel ved St. Knuds Kirke. Vicaren til dette Capel havde det store Steenhuus til Resident's, (den sidste var Mg. Joh. Walkendorph) og i Gaarden vare opførte Leiehuse, hvis Leie skulde vedligeholde Bygningen og afholde Almisen. <sup>3)</sup> Ved Siden af denne Gaard til Vest laae en anden Præstegaard, Vicarens til St. Anna Alter i St. Albani Kirke; Jørgen Gyldenstjerne (Kong Frederik's Secretair) havde denne Bolig ved Reformationstiden, senere Christen Poul-

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 3, 1.

<sup>2)</sup> Døenf. S. 48.

<sup>3)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 179 og 3, 152. D. Mag. 2, 18-24.

fen.<sup>1)</sup> Det tredie Huus paa denne Linie, adskilt ved et Gaardsrum, tillige Hjørnehuset til Albanistræde, var kjøbt af St. Knuds Kloster 1405 og beboedes fidsst af Domprovsten Chr. Peder sen fra Viborg<sup>2)</sup>, der af Kongen brugtes meget til Ordningen af Kirkevæsenet i Refor= mationsaarene, og det blev efter hans Død 1544 afhændet til Skrædderlauget til Laugshuus, som det er endnu. Nabohuset i Albanistrædet var Skomager nes Laugshuus allerede 1404, et Huus med endeel Boder. Men bag ved alle disse Bygninger gik et lidet Stræde eller en Gang sønden Raadhuset ved Raadhuussteger set<sup>3)</sup>, hvilket ogsaa var temmelig fornødent, da Albanistrædet var lukket ved Kirkegaarden, og maaskee særlig fornødent for Steger set; den østlige Deel af denne Gang blev først i Slutningen af 16de Aarh. forenet med Gaardene nord for<sup>4)</sup>, men den vestlige spores endnu i den Abning mellem Raadhuset og Borger skolen, som forneden er lukket med Hovedbagten.

I Albanistrædet (nu Skomagerstrædet og Torv) staae vi paa et Punct, hvor Bygningernes Beliggenhed har undergaaet allermest Forandring. Ikke alene havde Albanistrædet Huse paa den østlige Side, ligesaa langt ned som endnu paa den vestlige, eller endnu længere: der laae sydligt indtil 1544 Skræddernes Laugshuus, og nordligere en stor Kjøbmandsgaard, Henrik Paves, som Smedelaug et 1488 havde kjøbt til Laugshuus, og en Bod imellem dem,

1) Ved. Sim. 2, 2, 69 og Actst. 1, 52 samt Henriksen og P. Müllers Progr. 1846 S. 11.

2) Ved. Sim. 1, 2, 92.

3) Bl. A. sees det af Thingvidnet 1480 i Actst. 1 Saml. S. 68.

4) Ved. Sim. 3, 30. 172 og 172. Man tør endnu finde et Spor deraf i det Factum, at denne Gaards ene Fag (Portfaget), som staaer over det forrige Stræde, har Udseende af Tilbygning.

som dog Smedelaugget senere kjøbte til<sup>1)</sup>, og denne Gaard (ligeoverfor Skomagernes Laugshuus) var en Hjørnegaard; thi, hvor nu Torvet begrænses af den nordlige Huustrække, løb foran denne et offentligt Stræde med en heel Række Huse paa den sydlige Side, som altsaa opfyldte den nordlige Halvdeel af nuværende Torv. Dette Stræde blev hævdet som Hærstræde ved et Thingsvidne 1480, fordi den nævnte Hencik Pave efter en Ildbrand omtr. 1420 havde bygget sin Port udover det i Vest og Jens Willumsen sat et Led for det i Ost.<sup>2)</sup> Ved dette Stræde, hvoraf nuværende Adelsstræde er den eneste Levning, var der saaledes en lang Gade parallel med Obergaden fra Paastestrædet lige til Flakhavnen. Dette Stræde havde vistnok kun Baghuse fra Obergaden paa den ene Side, men paa den sydlige Side havde det to anseelige Gaarde. Den ene var det elende Gildes store Steenhuus, der senere er sporsløst forsvundet, (omtrent for Torvestrædet); den anden kaldtes Krageborg, den stod paa det østlige Hjørne og bøjede ind i det Stræde, der løb langs med Bispegaarden (= Trøfentklostret) ned til Naen eller Holmen, og var tildeels opført paa Albani Kirkegaards Grund 1510—20.<sup>3)</sup> Denne Gaard fører os saaledes til den østlige Side af nuværende Torv; det Stræde, som løb der, havde Bispegaarden paa den østlige Side; den vestlige dannedes af Albani Kirkegaard, og nedenfor denne af St. Knuds Klosters Abildgaardsmuur<sup>4)</sup>, thi Klosters Have indtog hele Rummet mellem Naen og begge Kirkegaardene. Af disse Stræder har det nordlige, som nu er forsvundet, intet Navn; Adels-

1) Actst. 2 Saml. S. 68, 69. Ved. Sim. 2, 1, 27 og 35.

2) Samme Thingsvidne i Actst. 1 Saml. S. 68.

3) Ved. Sim. 2, 2, 46.

4) Smstid. 2, 2, 46.

strædet kaldes „det Stræde, som ligger til Bispegaarden“, (og vistnok hørte til dens Grund), og ligesaa lidet vides, om Paaskestrædet, som vistnok da maatte være til, havde sit Navn; thi dersom det har det efter Byfogden Laurids Paaske, kan det først være opstaaet efter Midten af det 16de Aarhundrede. <sup>1)</sup> Det Stræde, som løb ned til Aaen, kaldtes „Bispegaardsstrædet, som løber til Holmen“ <sup>2)</sup>, og dette svarer til den nu nylig anlagte Albanigade, kun at det havde en mere vestlig Retning i Flugt med den Muur, hvori nu Frøskelostrets Port er; thi baade førte Albani Kirkegaardsmuur det saaledes med sig, og tillige vide vi, at det viste mod Holmen, som ligger vestligere i Aaen. Om der dengang var en Bro over Aaen, saaledes som det sees paa Grundtegningen 1593, er meget tvivlsomt; thi der forekommer intet Bink nogenfinde om nogen offentlig Passage her, og den kunde ogsaa kun føre til Bispegaardens Mark <sup>3)</sup>; men det er vel muligt, at Biskoppen her havde sin Bro til eget Brug.

Albani Kirke og Kirkegaard laae saaledes bag ved Bygninger, som ikke mere ere til, og naar man siger, at det nuværende Torv er Albani Kirkegaard, fordi Kongen ganske rigtig senere gav Byen denne Kirkegaard til Torv, saa maae vi dog erkjende en stor Forandring af Localite-

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 3, 30. 36. Ogsaa paa Markerne ere der Steder, som hedde Paaskes Krog og Paaskes Banke. Mads Paaske levede ogsaa paa samme Tid, Ved. Sim. 3, 117.

<sup>2)</sup> Smstd. 2, 2, 46. Resens Grundtegnung.

<sup>3)</sup> Det svage Spor af en Bro, som indeholdes i Biskoppens Mageffiste med Byen af 1508 om Møglebro Madt, nuværende Blegghave, (Actst. I Saml. S. 70) synes kun at angaae en Bro mellem denne Holm og Bispeløkken, en Forbindelse mellem Engen og Marken paa den sydlige Side af Aaen.

terne. Vilde vi drage Albani Kirkegaard's gamle Grændselinier, falder den vestlige Linie omtrent fra Vinklen mellem det vakkendorffte Capel og St. Knuds Kirke til det Punct, hvor nuværende Borgerstole og Rabogaarden støde sammen <sup>1)</sup>; den nordlige Linie gaaer fra Skræddernes Laugshuus skraanende tværs over Torvets Længde, parallel med de Guse, som nu danne Torvets Nordside, men i lang Afstand fra dem, omtrent imod Midten af Torvets nuværende Østside, netop hvor i Aarene 1770—77 Grundvolden af en lang Muur blev forefundet <sup>2)</sup>; ved Krageborg, som laae lidet ind paa Kirkegaardens nordlige Hjørne (udfor Hjørnegården til Adelsstrædet), begyndte den østlige Grændselinie og gif ned imod Naen eller St. Knuds Klosters Abildgaard, formodentlig til Bakfens Rand, hvor St. Knuds Kloster 1547 havde en Gaard <sup>3)</sup>, den sydlige Side gif da bag ved alle de øvrige nuværende Bygninger paa Torvets Sydside op imod St. Knuds Kirkegaard. Saaledes ligge samtlige disse Bygninger paa den gamle Kirkegaard, medens Torvet indbefatter et stort Stykke, der engang har baaret en Huustrække og udgjort et Stræde. Hvor laae nu Albani Kirken selv? dersom Grundtegningen 1593 har den, sætter den den nøiagtigt paa den nuværende Læseforenings Grund; men deels mangler baade Choret, som tidlig blev nedbrudt, og Taarnet, deels iagttager denne Tegning ikke Kirkerens solrette Beliggenhed, og der kan ikke være Tvivl om, at Albani Kirke ligesaavel som St. Knuds har ligget i skraa Retning for Torvet ligesom dens hele Kirkegaard efter de nu angivne Linier. Udentvivel har den ogsaa ligget saa vestlig paa sin Kirke-

<sup>1)</sup> Jørgen Gylbenstjerne boede paa St. Knuds Kirkegaard, (D. Mag. 2, 24), Christen Poulsen paa St. Albani (Skoleprogr. 1845 S. 55.)

<sup>2)</sup> Adress. Cont. Gft.

<sup>3)</sup> Ved. Sjm. 2, 2, 46.

gaard som muligt, da ellers vanskelig St. Knuds Kirke kunde siges at ligge syd for den, og vi kan derfor vel antage, at den har ligget skraa hen over Væseforeningens Grund, saaat det tidlig nedbrudte Chor rakte frem over den Hak, som denne Gaard danner med Discontokassen, og ind paa den næste Gaards Grund. Saaledes har den haft en Rand af Bakken udenfor sig mod Syd, om ikke saa bred som den Deel af Kirkegaarden, der laae Nord for den.

I de Dage, da Kirke- og Kirkegaard vare ved Magt, udgjorde de saaledes her Byens sydlige Side, med fri Udsigt over Na og Land, og til begge Sider sluttede dette Partie sig til lignende kirkelige Anlæg ved Naen. Mod Vest, ligetil Nebergadens Vaghuse, laae Bispegaarden. Den eiede fra gammel Tid den ligeoverfor liggende Mark, Bispe- eller Beseløkken, og Biskopperne havde en Humlehave der.<sup>1)</sup> Jens Andersen Beldenaek erhvervede 1508 fra Byen desuden den liben Engplet, som kaldtes Møglebro Madt og nu er Blegpladsen<sup>2)</sup>; vel regnede St. Knuds Kloster den for sin (som en Holm i Naen, hvilken desuden Biskop Peder Pagh skulde have skjænket Klostret 1336), og ved Kongens Hjælp fik Klostret den 1519 for en Tid tilbage<sup>3)</sup>; men den fulgte senere Bispegaarden. Om Gaardens Udseende i de Tider, er det vanskeligt at gjøre sig en klar Forestilling. Hovedbygningen (Frøskneklostret), som den staaer endnu, er formodentlig i det Væsentlige Jens Andersens Værk<sup>4)</sup>, da han i Aarene 1504—8 opførte

<sup>1)</sup> Bed. Sim. 2, 2, 120. Jfr. Hommelhuset (i Rsc. 16 Jan. 1733).

<sup>2)</sup> Actst. 1 S. S. 70.

<sup>3)</sup> Bed. Sim. 1, 2, 32. 2, 1, 141 og 2, 51. Den maa uden tvivl afstilles fra Møglebroholm eller Holmen, som laae vestligere og kaldes ogsaa Beseholmen.

<sup>4)</sup> Jf. ovenfor S. 48 hvad der i denne Henseende volder Betænkelighed.



sin Bispegaard tildeels af Steen og Tømmer af Provstegaarden, som han egenmægtig nedbrød, og skændt den i Folkeopstanden 1534 blev beskudt med Kanoner, led den neppe meget, ligesom de Forandringer, Frederik den Anden lod foretage 1560, ikke heller have efterladt sig fjendelige Spor. <sup>1)</sup> Men Omgivelsen maa have været heel forskjellig: Gaarden var befæstet, og Folket hoven behøvede (siges der) Baade for at komme over og stikke Ild i Porten. <sup>2)</sup> Smidlertid kan man dog umulig finde Plads for egentlige Grave; men man kan tænke sig anseelige Befæstninger mod Sydsiden, hvor Aaen kan være ledet ind, og man støder endnu i Haven paa Grundlag af Muur og Taarne, der tyde derpaa; mod Landsiden maa Gaarden vistnok kun have haft stærke Mure, hvilke vi maae tænke os paa de Steder, hvor nu den hele Krands af Bygninger staaer fra Porten i Ringmuren til Vaassestrædets sydlige Ende; den ældste af disse (i Abelsstrædet), som bærer Rosenvingernes Naaben, turde være fra Slutningen af det 16de Aarhundrede <sup>3)</sup>, og da var Gaarden i Privates Eie, som kunne have afhændet Grunde til Bebyggelse <sup>4)</sup>, hvormed forøvrigt Regjeringen ogsaa allerede begyndte <sup>5)</sup>. Men

<sup>1)</sup> Maaskee byggedes da det Huus mod Gaden, hvoraf Ringmuren er Levning.

<sup>2)</sup> Hvitfeldt fortæller dette (S. 1428), og efterføm han selv vistnok ofte har seet Stedet 50 Aar efter, da han havde Provstiet i Forlehnning, maa man saameget mere lide paa hans Ord.

<sup>3)</sup> Indskriften over Porten har nemlig Bogstaver fra den Tid.

<sup>4)</sup> De ere nemlig senere tilkjøbte til det nuværende Kloster.

<sup>5)</sup> Mads Knivsmed fik 1578 en Byggegrund ved Aaen (Veb. Sim. 2, 2, 182) og naar Mogens Henriksen Rosenvinge allerede nævnes som Nabo til Bispegaarden 1584, (Smstid. 3, 115) er det meget rimeligt, at han ogsaa allerede da havde kjøbt den Jord, hvorpaa den ovennævnte Gaard i Abelsstrædet staaer.

i de catholiske Biskoppers Tid stod vistnok Bispegaarden ene paa sin rummelige Plads — det eneste Exempel paa en befæstet Bispegaard i en Stiftsstad — men Jens Andersens var ogsaa en sjelden verdensflog og herskesyg Biskop. Det kan være en af Grundene til, at Kongens Sendebud toge den sidste Herrebiskop til Fange ikke i hans Huus, men som han traadte ud af Albani Kirke.

Fra Bispegaarden gaae vi over Albani og St. Knuds Kirkegaard, som grændsede sammen. Latinskolen (Albaniskole) laae, hvor dens nu forlattede Bygning endnu ligger; kun var den kortere end Borgerkolen nu, da den i Aaret 1596 blev ombygget og forlænget 12 Alen<sup>1)</sup>, og desuden har den i Tidernes Løb undergaaet store Forandringer.<sup>2)</sup> Den lille firkantede Bygning, som er tilbygget Skolen og kaldes den danske Skole, var dengang ikke til. Skolen havde en stor Have for sin sydlige Ende.

Men den betydeligste Bygning var her St. Knuds Kirke og Kloster. Kirken er ovenfor omtalt og var vel ikke saa anseelig som nu, da den var uden Taarn. Men den havde takkede Gable og maatte imponere ved sin Størrelse. Mulig har Kirkeklokkerne været anbragte ude paa Klingenberg, som deraf kan have sit Navn. Bag Kirken laae St. Knuds Kloster og udbredte sig over det hele Rum langs Aaen ved Klingenberg til den omtalte Abildgaardsmuur ved Bispegaardsstrædet. Bygningerne laae nærmest Kirken, og ligesom Gymnastiebygningen (eller Stiftsbibliotheket), der endnu staaer, maa ansees for et af Klosters Fløie<sup>3)</sup>, saaledes har udentviol ogsaa et andet

1) Jac. Madsens Bisstatstb. ved Crone p. 26.

2) Henrikken i Efterr. om Ddense Skole 1846 S. 15.

3) Det kaldes „Omgangen“ 1625 og hængte sammen med de øvrige Klosterbygninger (Hofm. Fund. V, 14 og 19).

Fløi ligeoverfor strakt sig nær henimod Kirken og ved en muret Gang været forbundet med den vestlige Indgangsdør fra Sydsiden. <sup>1)</sup> Det nu indhegnede Rum foran Gymnastiet var saaledes Klosters egentlige Gaard (Fratergaarden), hvori Kirken udgjorde det nordlige Fløi. Men nedenfor denne laae mange flere Bygninger, hvoraf endnu Levninger ere tilbage, og da Klosters Lade i senere Tider stod, hvor Gilschovs Boder nu ligge, og alle Bygninger indtil Munkemølle regnedes til Klosters Grund, er det rimeligt, at dets Bygninger have strakt sig lige til Laen ved Munkemølle. Der gik en Agervei <sup>2)</sup> til denne Mølle langs Klosteret og Skolen, altsaa ud fra Flakshavnen; det var Byens Møllevei, men vistnok ogsaa Klosters Kjørevei til dets Port, som rimeligviis laae paa samme Sted som nu. Denne Kjørevei gik ikke længere end til Møllen, ingen Bypport omtales paa dette Sted; men man kan ikke betvivle, at Klosteret havde Udkørsel til sine Marker. Denne Wei gik tildeels mellem Haver og aabne Grunde; en Have havde Klosteret (som sagt) ved dens øverste Deel mellem Indkørselen og Skolen <sup>3)</sup>; paa den anden Side laae Horsetorvet og Grunde, som tilhørte Klosteret og Kronen, men om hvis Bebyggelse og Udseende det er saare vanskeligt at have en klar Forestilling. Pugestrædet er det eneste firkte Fodfæste, det

<sup>1)</sup> Denne Dør stod i Kong Erik Lams Tid saaledes i Forbindelse med Klosteret, thi derfor lod han sig begrave indenfor den (Wed. Sim. 1, 1, 102), og det turde være muligt, at vi endnu den Dag idag see et Stykke af en Munkegang, der langs med Klosterbygningen har ført lige imod denne Dør, nemlig den lave Dobbeltmuur, der sees paa den gamle Klosterbygning lodret mod Kirke døren. Den hele vestlige Længde i denne Gaard har strakt sig langt nærmere til Kirken.

<sup>2)</sup> Efterretn. om Od. Skole 1846 S. 13.

<sup>3)</sup> Wed. Sim. 2, 2, 124.

var Baggaden for Vestergade og havde Navn af Skolen, som laae for den østlige Ende; men hverken den nu saakaldte Udelgade (ell. Kirkestrædet) eller Klaregaden kan fjernes, for ikke at tale om Bispens Plan, som ved sit Navn røber sin sildigere Oprindelse. Det er det sidste Parti af Byen, vi have at beskrive, og vi ville gjøre et Forsøg.

Vi have gjennemgaaet næsten den hele By og intetsteds fundet et Slot eller endog blot en Kongsgaard: skulde da Kongen intet Sted have havt i den hele By, som kunde kaldes hans? var han ganske fortrængt af den om sig gribende Kirke? I Knud den Helliges Dage var der en Kongsgaard, som blev plyndret af Oprørerne og omtales som liggende ikke langt fra Albani Kirke.<sup>1)</sup> Vi kan ikke angive, hvor den laae; men ligesaa lidt som den kunde være et befæstet Slot udenfor Byen som Nonnebjerg<sup>2)</sup>, ligesaa lidt kan den have været det senere St. Knuds Kloster.<sup>3)</sup> I det følgende Aarhundrede omtales ogsaa en Kongsgaard, uden at dens Beliggenhed bliver klarere: Svend Grathe samlede Magnaterne 1154 paa „sin Gaard ved Odense“<sup>4)</sup>; men deraf tør ikke sluttes, at den just laae langt borte udenfor Byen eller hiinsides Aaen, thi „ved Odense“ kunde siges om ethvert Sted paa Byens Udkant, og i det 12te Aarhundrede turde Meget, navnlig vestlig for St. Knuds Kirke, kunne kaldes saaledes, om det end senere er blevet Deel af Byen; til Beviis kan anføres,

<sup>1)</sup> Wlnoth, ovenf. S. 24.

<sup>2)</sup> Vedel Simonsens Mening (1, 1, 72).

<sup>3)</sup> Wlnoth's Laushed, som selv skrev i St. Knuds Kloster, er afgjørende Beviis, ligesom hans udførlige Beretning udelukker Forestillingen om en befæstet Borg, hvilken Saro tildeels synes at have tænkt sig.

<sup>4)</sup> Ved. Sim. 1, 1, 104-5.

at St. Knuds Kloster selv i et Kongebrev af 1174 siges at ligge „ved Ddense.“<sup>1)</sup> Kong Baldemar den Store nævner ogsaa 1180 ligefrem sin Gaard som „Ddense Kongsgaard“ (propria curia Olhiniensis)<sup>2)</sup>, og et Aarhundrede efter synes vi endelig at erfare Kongsgaardens Beliggenhed, da Kong Erik Blipping 1279 stjænkede sin egen kongelige Gaard til Graabrødrene til deri at stifte deres Kloster.<sup>3)</sup> Skulde nu dette være den samme Kongsgaard, der bestandig har været omtalt? Skulde Kongen have givet Slotsbygningen til et Tiggerkloster? Det seer ikke meget rimeligt ud, og naar Ordene tages nøie, staaer da ikke heller Kongsgaard, curia regia, men curia regalis, en Kongen eller Kronen tilhørende Gaard; hvortil endnu kommer, at man af et andet Actstykke seer, at Kongen udfjøbte en stor Deel Grundeiere omkring den Gaard, han stjænkede Munkene<sup>4)</sup>. Vi tør deraf slutte, at denne kongelige Gaard ikke just har været en anseelig Kongsgaard. Mon da Kongen havde og beholdt en anden? I næsten 300 Aar forekommer intet Spor af, at Konger have boet paa deres egen Gaard i Ddense. Alle Kongerne vare hyppig i Byen og holdt Retterthing i forskjellige offentlige Bygninger: St. Hans Kirke, Hellig Geist Huus Kirke, Sortebrødre Kloster og Kirke, Provstegaarden<sup>5)</sup>; ofte boede de paa Ræsbhoved Slot, som var anlagt i det 14de Aarhundrede.<sup>6)</sup> Men deres Bopæl i Byen angives aldrig; først 1520 kommer det pludselig frem som en Klagepost over Biskop Jens

1) Reg. Diplom. 1, 50.

2) Ved. Sim. 1, 1, 116.

3) S. R. D. V, 515.

4) Emstb. V, 516.

5) Ved. Sim. 1, 2, 112. 165; 2, 1, 52. 78. 89. 142.

6) Ved. Sim. 2, 1, 25 (28) 183.

Under sen, at han ved Provstegaardens Nedrivelse havde unddraget Kronen det Sted, hvor Konger i Danmark havde deres Natleier og anden Herlighed <sup>1)</sup> — et utvivlsomt Beviis for, at Kongerne i det 15de og 16de Aarhundrede søgte ind til deres geistlige Lehnsmænd. Provsten har dog neppe været den eneste, eftersom de to store Herreklostre, St. Knuds og St. Hans, ligesaavel kunde modtage Landsherren, og det befindes ogsaa, at Christian den Anden oftere benyttede St. Hans Kloster, selv naar han lod sig holde i Odense af sine Lehnsmænd fra Landet <sup>2)</sup>, og dette var saameget naturligere, som det ridderlige Kloster, der endog stundom kaldtes St. Johannes Gaard, i det Hele stod i nærmere Forhold til Kongen, da hans Lehnsmænd paa Næsbyhoved var dets fødte Børge. <sup>3)</sup> Desuden logerede i det Mindste den samme Kong Christian ogsaa hos en Privatmand 1517, Borgemester Michel Pedersen Akelei <sup>4)</sup>, og Frederik den Første overlod Magistraten 1532 at bestemme hans Logis. <sup>5)</sup> Alt dette beviser noksom, at Kongerne ikke havde nogen brugbar Gaard i Odense; men den hele Tid igjennem turde dog mulig en Kongsgaard have havt sin Plads, hvor den i Overgangen fra 15de til 16de Aarhundrede pludselig kommer tilsyne, som Dronningegaarden.

Odense By og Næsbyhoved med flere Lehn var Kong Hans's Dronnings, Christines, Livgeding, og da hun fra 1503 fordetmeste boede her, finde vi hende ikke blot paa Næsbyhoved, men almindeligen boende i Byen paa den Gaard,

<sup>1)</sup> Ved. Cim. 2, 1, 145.

<sup>2)</sup> Smstb. 134 og 136 jf. 167.

<sup>3)</sup> Smstb. 1, 2, 144-45. 156-59.

<sup>4)</sup> Smstb. 137.

<sup>5)</sup> Smstb. 187.

som blev et Claræ Kloster og nu er Bispegaarden, mellem Horsetorvet og Hølsedore. Hverken Gaarden eller Benævnelsen tyde paa et nyt Anlæg, hvorved først da en ny Bolig for Dronningen skulde være reist; hun foresandt en ældre Bygning, udbidede den ved Indkjøb, søiede selv Nytt til, og saa snart hun var død, kaldte Kongen Gaarden „vor Gaard“, „Odensegaard“, „Kongsgaarden i Odense.“<sup>1)</sup> Disse Forhold give andre tidligere, svage Spor Betydning: saasnart Horsetorvet nævnes, i det 15de Aarh. 1442, sees det, at ikke blot Klofret og Byen eie Grundene der, men ogsaa Kongen<sup>2)</sup>; og derhos omtales fra samme Tid en Adelsflægt, som i næsten 100 Aar havde Bolig paa Horsetorvet, og flere kom til i det 16de Aarhundrede.

Det er derfor ikke urimeligt at forestille sig en gammel Kongsgaard paa dette Sted, den tredie af de fremtrædende Landhøider ud imod Aaen; Kongsgaardens Grund kan i ældre Tid have strakt sig vidt ud til alle tre Sider, saaat Kong Erik Klipping kunde anvise Graabrødrene en Rest af dens nordlige Tilliggende og Knud den Hellige og Erik Tiegod Knudsbrødrene en større Part i Øst og andre Konger tillægge dem de Haber, som Klofret eiede vest for ved Aaen, medens Kongsgaarden selv henstod ubenyttet, efterdi de store kirkelige Lehnsgaarde tilbode Kongerne brugbarere Boliger.

I Dronning Christines Tid og overhoved i Catholicismens sidste Tid maa dette Parti af Byen i ethvert Tilfælde have havt et heelt andet Udseende end nu. Adelsgaden deelte det ikke i to Dele, men fra Pugestrædet til Horsetorvet strakte sig de Grunde, som vare bebyggede eller

<sup>1)</sup> Breve af Jan. 1523 i Reg. Dipl. 1, 748. 758-59. Suhms Saml. 2, S. 57 og nye Saml. 1 Bd. 385 og 3 Bd. 158.

<sup>2)</sup> Ved. Cim. 1, 2, 129.

benyttede. <sup>1)</sup> Som Følge deraf maae vi tænke os Hørfetorvet bethdelig udvidet i Nord og begrændset mod Syd af Dronningegaardens Omgivelser i en skraa Linie fra Munkemølle (imellem Møllen og nuværende Tugthuus) til nuværende Bispegaard's Havens nordlige Hjørne; Hørfetorbets nordlige Huustrække stod formodentlig ikke meget sydligere, end Adelgaden nu ligger. Der var altsaa en anseelig Plads foran Dronningegaarden, over imod St. Knud's Kloster, og Ugeveien forbi dette var uidentivl Dronningegaardens eneste Communication med Byen, thi da Dronning Christine ønskede en fortere Wei til Graabrødrekloster, maatte hun kjøbe sig en Gjennemgang gennem en Borgers, *Peder Bondes, Eiendom* <sup>2)</sup>, omtrent hvor nu Klaregaden gaaer, og denne Gade opstod formodentlig derved. <sup>3)</sup> Paa Hørfetorvet havde Ridder *Johan Bjørnsen* 1442 og 43 kjøbt en Gaard af Byen og en Toft og Grund af Kongen <sup>4)</sup>, hvilke han endnu havde udvidet ved Indkjøb af Nabo-huse <sup>5)</sup>; hans Sønesøn Ridder *Tiellof Griksen* (*Bjørnsen*)

<sup>1)</sup> Grunde folgtes efter Angivelse; „fra Pugestrædet til Hørfetorvet“, (Wed. Sim. 2, 1, 190) og dette er endnu Tilfældet 1574 (Smstd. 2, 2, 166).

<sup>2)</sup> Contract, hvorefter hun svarede aarlig 4 s. for den — ifølge hendes Regnskabsbog Wed. Sim. 2, 1, 109.

<sup>3)</sup> Bygningerne i denne Gade vidne endnu om denne Oprindelse, idet det er siensynligt, at nuværende Bispegaard's Havemuur, der indtil for faa Aar siden stod 2 à 3 Alen længere ude i Gaden, har viist nær imod det nordlige Hjørne af Kirkestrædet og Claregaden og saaledes aflukket for den øverste Deel af Gaden, der ei heller siges at naae til Maen.

<sup>4)</sup> Wed. Sim. 1, 2, 128. 129.

<sup>5)</sup> Smstd. 138. En Proces med en Borger Malmann om Nabo-grunden 1461 og 62 (Wed. Sim. 1, 2, 152 og 155 og 157) tjener meget til at opløse Forholdet. Han nævnes iøvrigt ogsaa som den, der havde og folgte en Gaard i en anden Gade, maaskee Nørregade. (Smstd. 1, 2, 152.)



eiede den i Christines Tid.<sup>1)</sup> Silbigere kjøbte Mogens Gjøe en Gaard af St. Knuds Kloster<sup>2)</sup>, og Dronning Dorotheas Hofmesterinde Fru Elise fæstede en Grund af samme.<sup>3)</sup> En af Byens Borgemestre, som var blevet nobiliteret 1493, den ovennævnte Peder Bønde, boede der ogsaa.<sup>4)</sup> Men saavel der som i Pugestrædet laae betydelige Haver<sup>5)</sup> og Grunde, som for største Delen tilhørte Klofret eller Byen. Klofret havde ogsaa Boder, som laae op til Dronningens Gaard og som hun leiede af Klofret<sup>6)</sup> formodentlig for at øve christelig Velgjørenhed mod Fattige, hvori hun gav et saa skjønt Exempel.

Men hvad vi ganske savne i denne Deel af Byen, er *Klingenberg*: Navnet forekommer ikke i de gamle Actstykker, og dog synes oftere Steder at omtales, som maatte ligge paa denne Plads. Det nævnes første Gang 1537 i den Forbindelse, at en Mand siges at have kjøbt *Klingenberg*.<sup>7)</sup> Smidlertid kan det neppe have været Navnet paa en enkelt Gaard; thi det forekommer som Navn paa Pladser og Gader i Lübeck, Hamborg, Slesvig, Abentraa, Haderslev og Christiania. Maaskee var det det Sted, hvor St. Knuds Kirkes Klokker vare ophængte, da Kirken intet Taarn havde, eller maaskee den lille Plads havde Navn af

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 2, 1, 119 og 125.

<sup>2)</sup> Emstd. 2, 2, 30.

<sup>3)</sup> Ved. Sim. 2, 1, 197.

<sup>4)</sup> 2, 1, 100. 109 og 125. Om Abelskabet see Bircher. collect. p. 78.

<sup>5)</sup> Dlus Wagger eiede en stor Humlehøve ved Pugestrædet (3, 115.)

<sup>6)</sup> Emstd. 2, 1, 89. 101. Hun havde lignende ved St. Hans Kirke S. 108 og mulig flere S. 119. 124.

<sup>7)</sup> Emstd. 2, 2, 4. Gjesling Jubell. 2, 2, 141. 184. Det var den berømte Familie Pontoppidans Stamfader, en Bønde fra S. Broby.

den idelige Ringning, som hørtes der, baade fra Kirken og fra Klostret<sup>1)</sup>; men da det samme Navn andetsteds forekommer uden Forbindelse med nogen Ringning og derhos i Slesvig skrevet „Klenbjerg“, turde det vel ikke være umuligt, at det kunde være det samme som Lillebjerget og blot betyde den lille Bakke i Modsatning til den store Kirkebakke, hvoraf Klingenberg i Odense er en Udkant og Affaldet.<sup>2)</sup> Der gik Veien til Dronningegaarden.

Vi kunde ønske at kaste et Blik ind i den Dronningegaard, hvor den fromme Christine færdedes og hvor Christian den Anden dvælede paa sin Flugt efter de jydiske Rigstraaders Opsigelse — hvor forskjellig var denne Konges Komme fra den Tid, da Kong Knud kom flygtende mulig til den samme Gaard, ihvorvel det hos begge var en ny Tid, der vilde bryde frem! Men det er meget Lidet, hvad der kan siges om denne Kongsgaard, som var i Begreb med at blive et Kloster, det sidste, som blev stiftet i Danmark. Det Meste, vi vide, er allerede sagt, at Dronningen udvidede Gaardens Omfang ved Indkjøb og Leie, og reiste en ny Bygning: dette skete i Aarene 1508—9<sup>3)</sup> og maa formodentlig forstaaes om den grundmurede Hovedbygning, der indtil 1810 var Biskoppernes Residents og hvoraf endnu to hvælvede Kældere ere tilbage. Den var to Etager og havde en liden Karnap paa Nordsiden.<sup>4)</sup>

1) Saaledes Ved. Sim. 1, 1, 206, som tillige gjætter paa St. Knuds Gildes Gaard med Borgernes Stormkloffe.

2) Dette er en Formodning af Cand. Kall-Rasmussen, der ogsaa har meddeelt mig endeel af ovenstaaende Noticer. I Christiania er Klingenberg saaledes ganske tydelig en lille særlig Heide og mulig ligesaa i Slesvig. Jf. Pont. D. Atl. VII, 500, Grundtegn. af Slesvig.

3) Ved. Sim. 2, 1, 113-116.

4) Ifølge en Legning i Bispe-Arch. Derhos synes Prospecten af Odense i Lahdes Byer og Herregaarde 1805 at vise en Chorliggende Udbygning i den østlige Ende, som dog ellers ikke kjendes.

Paa en anden Bygning var det Svale<sup>1)</sup>, og de Levninger af Dronningens Regnskabsbog, som ere tilbage, indeholde mange Enkeltheder, hvoraf man seer, at der var Boliger for Hofmesterinden, Fogeden o. A., Humlehaber, Stalde og hvad Mere der er Selvfølge ved en Hofholdning; men de give ingen Oplysning om Bygningernes Beliggenhed eller Udstrækning. Af hvad der senere erfares om disse Bygningers Brug, sees imidlertid, at der foruden det, der nu er Bispegaarden, laae et Huus i en Deel af Haven, og tre Huse, hvor nu Tugthuset ligger. Dronning Christine gav disse Bygninger en ny Bestemmelse. Hun vilde, som bekjendt, ende sit Liv som Nonne og agtede at omgive sig i sit eget Huus med Nonner af St. Claræ Orden (Graabødrenes qvindelige Orden)<sup>2)</sup>; men inden hun blev færdig med Indretningen, som formodentlig blandt Andet krævede de Ringmure, hvoraf der i Grunden findes Levninger til flere Sider omkring Bispegaarden, overraskedes hun af Døden 1521. Gavebrevet var imidlertid givet, og der siges, at Nonnerne paa Pabens Befaling bleve indførte d. 21de Sept. 1522<sup>3)</sup>; men enten nu dette blot gjælder den pavelige Stadsfæstelse af Klostret, eller Kongen endnu havde Plads nok ved Siden af det nye Kloster, saa tog Christian den Anden endnu Bolig paa sin Gaard i Begyndelsen af Aaret 1523, men ratihaberede tillige sin Moders Bestemmelse ved at paalægge Lehnsmanden over Dalum Kloster tillige at antage sig og vedligeholde Claræklostret.<sup>4)</sup> De følgende Konger benyttede ikke Kongsgaarden mere, og det hele Omfang af Bygninger med Humlehaber, Kaalhaber

1) Ved. Cim. 2, 1, 111. 112.

2) S. R. D. V, 516.

3) S. R. D. V, 516.

4) Brev af Jan. 1523 i Suhms Saml 2, 2, 56-57.

og Abildgaard blev under det fælleds Navn af Claræ=Klostret, men uden Spor af Capel og Kirkegaard, som dog maa have været der, af Christian den Tredie uddeelt til fem Embedsmænd, som der fik Bolig 1538, „efterdi Nonnerne vare borttrømte og Klostret øde“, nemlig Bisoppen, Sognepræsten og Capellanen til Albani Kirke, Læseimesteren og Rectoren, af hvilke kun den førstnævnte er blevet der, medens de Andre Tid efter anden og senest Sognepræsten, i Aaret 1746, forlod disse deres første Boliger. <sup>1)</sup>)

Endnu fortjener det at bemærkes, at der i Naen lidt vestlig for Claræklostret skal kunne findes Levninger af gamle Væle=Broer, som have været lagte over begge Aaløbene paa dette Sted; ganske sandsynligt er det ogsaa, at Kongsgaarden har haft en Udførsel til den Side; men det gaaer længere tilbage end nogen historisk Kundskab; Marcker havde Gaarden neppe der, hvorimod den Eng i Lumby Sogn, som nu tilhører Iden, (Særsløv= eller Bispeengen) kan være overført fra Næsbyhoved Slot til Dronningegaarden.

Med denne Gaard have vi naaet Byens vestlige Grændse ved Naen: kun Gaver laae udenfor, og den havde mulig engang ligesom Provstegaarden i Ost affluttet Byens Befæstning ved en Grav og Havelværk fra Naen til Hølsedøre. <sup>2)</sup>) Soge vi tilbage til vort Udgangspunct, kunne vi følge Naen. Ved Slusen i Vest var den som nu indledet til Munkemølle, som laae paa den lange D og tilhørte St. Knuds Kloster tilligemed Engdraget udenfor, Munk=

<sup>1)</sup>) Jf. min Sognehistorie S. 73. 75 Not. og Henrichsen Odense Skole 1846 S. 31 og 52.

<sup>2)</sup>) Det paaafaldende Terrain Uffald fra Bispegaardens Have til Nabohaven, næsten 2 Alen, kunde tyde paa, at denne var Kongsgaardens Boldgrav i sin Tid.

mose, der forhen heed Munkegang.<sup>1)</sup> Alaløbet har ogsaa sin Historie, der bedst kan sees paa Grundtegningen 1593, hvis Paalidelighed vi ikke have Grund til at betvivle. Det sydlige Løb forenede sig dengang med Mølleaaen strax bag ved Møllen, og den Deel af Møllens nuværende Terrain, som kaldes Holmen, var saaledes fuldkommen adskilt fra den vestlige D og tilhørte St. Knuds Kloster som en Have, hvortil der var Overgang fra Klosters egen Have. Øst for denne laae en isoleret liden Holm, som maa antages at være bleven landfast med denne Klosterhave ved den Forandring, det sydlige Alaløb undergik, og maaskee er det denne Holm, der har givet den hele D østlig for Møllen Navnet af „Holmen“ og „Beseholmen“.<sup>2)</sup> Engang efter 1593 maa nemlig være blevet gravet et nyt sydligt Alaløb fra Langebro til det Sted, hvor nu Møllebandet forener sig med Aaen, et Arbeide, som mulig ogsaa endnu kan spores i den lige Retning, Alaløbet har der, og i den afgravede Landryg, der sees nærmest øst for Nonnebanken. Den gamle Bredning ved Møllen blev da opfyldt til at danne den nuværende Skovs, og det har endnu i Mandes Minde kostet store Mængder af Fyldning at tillukke det gamle Løbs Levning, Kattedammen. Men saalidet har Vandstanden forandret sig, at alle disse Strækninger endnu kun have sig saare lidet over Vandet og oversvømmes ved Høivande. Ved Biseholmen, som muligen er det Samme som Møglebroholm, staae vi atter nær vort første Udgangspunct, Møglebroport.

Vor Rundgang har ladet os finde Byen 1530—36 omtrent lige saa stor, som den viser sig paa Grundtegningerne af 1660 og 1760, alene med Undtagelse af de to

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 203. <sup>2)</sup> Jf. ovenf. S. 104.

Oberpuncter i Ost og Vest; den næstfølgende Tid kunde nemlig indskrænke sig til at benytte Pladsen paa andre Maader. Ved Reformationen fik man saamange Bygninger til Raadighed og saamange Pladser, hvor Kirker og Klostre og andre Stiftelser havde staaet, at der ikke fattedes Rum endog for en anseelig Tilvæxt i Befolkningen: vi ville følge de vigtigste af disse Forandringer. Endeel Bygninger forbleve, saaledes som Clareklostret, til Kirkens og Skolens Tjeneste, eller overgik senere dertil, saasom St. Annas Vicariegaard til Rectorbolig og nogle Bygninger paa St. Hans Kirkegaard til Præstebolig; Graabrødre-kloster blev forvandlet til et almindeligt Hospital for Fyens Land, og dertil henlagdes Sortebrødre Kloster, hvis Kirke blev nedbrudt; ligeledes henlagdes Hellig Geisthuus o. fl. smaa Stiftelser, endog fra andre Kjøbsteder, dertil. Albani Kirke blev nedlagt og Menigheden overshyttet til Graabrødrekirke, Kirkegaarden blev skænket Byen til et Torv med Forpligtelse at udlægge et Stræde langs Husene fra Albani Stræde til Dugestrædet; Taarnet skulde bære Byens Stormklokke; men Byen anvendte ikke Gaven efter Bestemmelsen, maaskee fordi Tølelsen frastødtes ved de friske Grave, som her til den sidste Tid havde modtaget de Døde fra Byens største Sogn; det varede 40 Aar, inden denne Tanke udførtes, og da skete det paa en anden Maade, som nedensfor skal omhandles. Fik Byen saaledes Lidet af det kirkelige Bytte, tog Kongen desto mere. Provstiet blev anvendt til Lønningsehn for Rigets og stundom Kongens Kanzler, saa at blandt Andre Arild Hvitfeldt og ligeledes Christen Thomesen Sehested have været Provster i Odense: en ny Provstegaard blev opført, som sees paa Tegningen 1593, og først da de souveraine Konger folgte Kronlehnene, kom

Stald- og Officiantbygningerne i Byens Gie. St. Knuds rige Kloster blev efter Prior Christen Poulsens Afgang Embedslehn for Kongens Kankler i Forening med Dalumkloster, senere udlagt til Ryttergods, og gik omsider over i Privates Gie. St. Hans Kloster blev strax Sædet for Kongens Lehnsmænd efter Næsbhoveds Fald og tillige Kongernes almindelige Residents (hvorom Mere nedenfor), og efterat ogsaa dets store med Næsbhoved Ladegaards forenede Marker havde været udlagte til Ryttergods, ere de komne i privat Gie. Begge den catholske Biskops Gaarde bleve ogsaa Kongens: den ene paa Torvet blev afhændet omtrent 1576, og den anden paa Flakhabnen blev Byens første Apothek, da Kongen i dette Tiemed 1549 overlod den til Cornelius von der Hamsfort<sup>1)</sup>, og det var uidentivl først denne Anvendelse, der har foranlediget denne Gaards fljæve Udvidelse, idet der 1575 opførtes et firkantet muret Taarn (formodentlig et Laboratorium) i nogen Afstand sydost for Hovedbygningen og dette senere blev forbundet med Forhuset under en spids Vinkel.<sup>2)</sup> Paa lige Maade har Kongen vistnok disponeret over Myntergaarden, som flere Adelige eiede 1562<sup>3)</sup>, og Helliggeisthuus's saakaldte Hovedgaard, hvilken Fru Else fik til sine mange andre Forlehninger, og som mulig er Priorgaarden.<sup>4)</sup> Maaskee har ogsaa Adelen kunnet gjøre Reclamationsret eller Patronatsret umiddelbar gjeldende for endeel af disse Eiendomme. I Kraft af denne Ret findes Mourik Vodebusk i Besiddelse af Biskop

1) Ved. Sim. 2, 2, 71.

2) Saaledes saaes det at være ved Nedbrændningen 1857, Hovedbygningens Carnis saaes paa den Deel, som var dækket af Sidesloien.

3) Ved. Sim. 2, 2, 126 og H. Kanzaus Kort.

4) Ved. Sim. 3, 152. 2, 1, 2.

Kraffes Stiftelses Gaard Syd for Raadhuset.<sup>1)</sup> Det Legat, for hvilket den dannede Grundlaget, blev vel vedligeholdt, men kun som en Afgift af 15 Mk. aarlig, istedetfor at det engang havde repræsenteret en Indtægt af 30 Tønder Byg. Glende Gildes store Steenhuus skal omtales nedenfor. Om andre kirkelige Localer kunne vi kun sige, at Helliggeist's Kirke og Kirkegaard blev skænket af Kongen til flere Borgere under Tet<sup>2)</sup>, men formodentlig først langsomt bebygget med de Huse, der nu ligge fra Torbestrædet til Skomagerstrædet. St. Gjertrud's Kirke blev længe staaende som Ruin og Tomte; saaledes laae ogsaa Albani Kirke og St. Jørgens udenfor Byen, og mange Smaacapeller bortfaldt sporløst med de Stiftelser, hvortil de hørte.

Det maa gjøre et sørgmodigt Indtryk at betragte disse Spor af den Udbyggelse, der overgik Vidnesbyrdene om Fortidens Tro og stærke Iver; Reformationen vilde kun en Gudsdyrkelse i Aand og Sandhed og Kjærlighedsgjerninger mod de virkelige Nødlidende, Guds sande Fattige. Det skulde nu være andre Kræfter end en udbortes mægtig Kirkeorden, der skulde bære Livet. Men paa eet Punct kom man hurtig til at føle, at Livets Krav maa indrømme det Giinsidige ogsaa en Plads i Rummet: ved de mange Kirkegaardes Afslæggelse blev Graabrødre Kirkegaard saa overfyldt, at Kongen 1551 maatte forbyde at begrave Liig der i 10 Aar og henviste dem, der ønskede Frijord, til St. Jørgens Kirkegaard<sup>3)</sup>; men dette var ikke engang nok,

<sup>1)</sup> Kongebr. i Henrichsens Program S. 51 og flere Data fra Festen 1580, da Kongen holdt Laffel der.

<sup>2)</sup> Ved. Sim. 3, 164.

<sup>3)</sup> Smstb. 3, 158 Kgebrev af 20 Januar 1551.



faaet Kongen samme Aar maatte overlade Borgerne Sortebrødrekirkegaard til en almindelig Begravelse, hvortil han søiede det Vilkaar, at de skulle indhegne den og opføre et Capel paa Stedet.<sup>1)</sup> Længe blev dog ingen af disse Kirkegaarde i Brug, men Trangen vedvarede derfor ogsaa, lige indtil Odense fik sin Assistentkirkegaard, udenfor Vesterport 1810—15.

Ogsaa det stærke Livsrøre, som Kirken havde fremkaldt, maatte nu standse. Den store Sammenstrømning af alle Stænder til St. Knuds Messe havde ligesom i sin sidste Time givet et Beviis for den Betydning, den kunde have for Statssamfundet; i Aaret 1534 var det just denne Fest, der havde samlet saamange Adelsmænd i Byen, at de kunde strax paa Efterretningen om Borgerkrigens Udbrud følge den jydsk Adels Exempel, idet de d. 9de Juli i Hjalles Kirke valgte Kong Christian den Tredie.<sup>2)</sup> St. Knuds og de andre Messer forstummede nu, St. Knuds Helgenfriin blev afspillet og skjult, og de mange Samfund, som havde sammenknyttet Individier og Stænder, opløste sig. Vel gif mangan en Levning over i den nye Tid: St. Knuds Marked beholdt sin Plads i Folkelivet, og baade Adels og Borgere samlede sig hver for sig i nye Foreninger; men det maatte vare en Tid, inden det Stød kunde forvindes, som det Gamles Fald førte med sig.

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 2, 2, 75 Rgebr. af 20 Juni 1551, jf. min Sognehist. S. 61.

<sup>2)</sup> Palud. Müller Gr. Feider 1, 242.

## Tredie Afsnit.

---

# Odenses Historie fra Reformationen til Souverainiteten,

eller

fra Ildbranden 1529 til Svenskekrigen 1658.

---

I den religiøse Opvækkelse og Kamp, som betegne Reformationens bevægede Tiaar (1526—1536), tog Odense By ikke nogen mærkelig Deel. Biskof blev Reformationssagen drøbtet paa flere Rigsdage i Odense, og fra en af dem udgik endog de afgjørende kongelige Forordninger, som begrundede Religionsfriheden 1527; men Borgerne i Odense findes ikke at have gjort deres Villie saaledes gjældende for de nye Grundsætninger, som det skete i adskillige andre Kjøbsteder; maaskee var det catholske Hierarchie i Begyndelsen for mægtigt i Byen, og senere behøvedes Borgernes Medvirkning her mindst, da Odense fik en Biskop, som selv boiede sig for Tidens Krav og traf Foranstaltning til den evangeliske Lærdoms Fremme i Staden og Stiftet. Knud Gyldenstjerne kaldte saaledes 1532 Jørgen Jensen Sadolin til at prædike Evangeliet i St. Knuds Kirke, og da han senere blev den første evangeliske Biskop (dog efter først at have været Præst i Kjøbenhavn), anmærkede den catholske Prior i St. Knuds Kloster i sine Optegnelser, at han prædikede Knud Gyldenstjerne ud og sig selv ind i Byens Stift. Men hvad der ikke maatte

være udrettet med Ordet, blev snart indhentet i Grebefei- dens urolige Dage, da begge krigsførende Partier gavede Reformationen Magt, hvor de kom frem. Odense var en af de Byer, der oftest skiftede Herkøb i denne ødelæggende Tvedrags Dage, og maatte derfor desto mere føle Trykket af Landets almindelige Nød.

Det er just ikke nogen glædelig Forestilling, man kan danne sig om Byen ved Overgangen fra Catholicismen til den nye Tid. Byen havde lidt meget ved en stor Ildbrand i Febr. 1529.<sup>1)</sup> Vel skal det have været den mindre bebyggede Deel af Byen, omkring ved St. Hans Kloster, der afbrændte; men Ulykken var dog saa stor, at da Kongen maatte fritage de Brandlidte for Bykøb, blev denne formindsket med  $\frac{1}{3}$ .<sup>2)</sup> Hertil kom nu de ulykkelige Aar, i Mellemriget og Grebefeiden; den første Oprørsfare i Fyen tog Veien lige til Odense, bestød Bispegaarden med Kanoner fra Albani Kirkeetaarn og begik under Skrædderen Henrik Skræp mange blodige Excesser. I den paafølgende Krig blev Odense i Løbet af eet Aar plyndret 3 Gange, nemlig to Gange af Kongens og een Gang af Grebens Tropper, der ogsaa udøvede megen blodig Voldsagjerning i Byen. Dens Fæstningsværker vare netop stærke nok til at friste til et Slags Forsvar, hvoraf Følgen kun var den fjendtligste Behandling; men Plyndringen var den ene Gang ogsaa en Straf for Frasald; og paa Plyndringerne fulgte endda haarde Brandskatter.<sup>3)</sup> Ved slige Leiligheder kan man let forestille sig, at St. Knuds og Benedicts Helgensfriin kunne have mistet deres gyldne Metalbeflødning.

<sup>1)</sup> S. R. D. V, 242.

<sup>2)</sup> Ved. Sim. 2, 1, 183.

<sup>3)</sup> Pall. Müller Gr. Feide 1, 415. 436.

Men uagtet al saadan Rød reiste Byen sig forholdsmæssig hurtigen igjen; dennegang var det Handelen, der hævede den, og med Velstanden samvirkede kongelige Befalinger mere end kongelig Gunst — havde det gamle Odense skildt St. Knud og Kirken sin Glæds, blev nu Handelen og Regjeringen de væsentligste Piller for dens Velfærd.

Naar Odense i Oldtiden havde ligget gunstig for Handel og Skibsfart, var det dog efterhaanden blevet anderledes, eftersom Skibene bleve større og mulig Grundene i Fjord og Aa vorte op. Der var ikke længere Skibsfart lige til Byen — det dunkle Navn Flakhavnen, der første Gang forekommer 1496, tør man vel ikke tage for et Beviis for, at her har været Havn<sup>1)</sup> — men Byen havde fra gammel Tid sin Havn eller Skibsted længere borte, ved Ellemose, i Ellemose Aa.<sup>2)</sup> Denne Aa er intet Andet end Odense Aa selv, der kaldtes saaledes fra Dalum til dens Udløb<sup>3)</sup>, men Ellemose eller Ellemose Eng var et bestemt Sted ved Aaen, som laae nær ved Korup (Bisforup)<sup>4)</sup>, og der er ingen Tvivl om, at det er det samme, som kaldtes Skibma (Skifsmadt)<sup>5)</sup> og endnu kaldes

1) Kunde man tænke Navnet gjældende Mere af det sydlige Terrain ind under Kirkegaarden, kunde man troe, at det hidrørte fra en Flad, lav Havn i Aaen, som Smaaflibe eller Baade kunde benytte, og man kunde see Sporene af den i et nu udterret, gravet Aaløb i St. Knuds Klosters Have, ligesom hele det nordlige Aaløb her er „flak“, som betyder det Flade, Fladstevand etc. Mulig betyder det ikke Andet end det eneste flade Sted paa det gamle Odenses bakkede Jordbmon.

2) Privil. 1477 i Actst. udg. af F. St. lit. Selsk. I Saml. S. 26 og 27.

3) Jac. Mads. Distatsbog v. Grøne S. 24 og 66.

4) Ved. Sim. 1, 2, 205. „Østen for Korup op til Aaen“.

5) J. Laughøvd af 1534 beskrives det som „Diger, Grøfter og Skjel udviser fra søndre Ende og indtil Korbrup Skjel“. Actst. a. St. S. 73.

Skibsmaen. St. Knuds Kloster havde først regnet denne Eng, som al Nabredden, til sine Eiendomme, men 1288 havde Byen ved et Magekifte tilkjøbt sig den mod to andre Marker <sup>1)</sup>, og fra den Tid, om ikke før, havde Byen der sin Lods- og Ladeplass. Endnu sees der paa dette yderste Hjørne af Byens gamle Mark en halv Miil fra Byen og ligesaa langt fra Naens Udløb kjendelige Spor af den tidligere Færd paa dette nu forladte Sted: en Dæmning langs Naen og et fordybet Engdrag indenfor betegner mulig, at en gammel Bredning er blevet affkaaret eller en Havn udgravet. Til dette Sted førte Ddense Skibsvei, som gik ud af Pjente Port og et Stykke øst for Byen breiede mod Nord til Ellemoseeng. Hele Veien var indbefattet i Byens Fred (eller Jurisdiction), der ellers ad denne Side kun gik til Hanebek, hvor Fredstenen endnu staaer. <sup>2)</sup> Fra Ellemose regnedes i vidtløftigere Forstand Ddense Havn til Meskovsgab eller Mesingesund, og Byen var eneberettiget til Handel paa den hele Fjord <sup>3)</sup>, hvorfor den i Aarene 1596 til 1605 førte en vidtløftig Proceß med Morten Schinkel til Strupgaard, da han ved Klintøre eller Klintebjerg og Dvigøvsøholm udskibede Korn og førte direct Handel med en Kjøbmand i Flensborg. <sup>4)</sup> Men denne Søvei tillod kun smaa Skuder med Sild, Tømmer o. A. at komme Byen

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 205, nemlig Ebsetoftes Mark og Hynngsmark. Det er mærkeligt, at Klosteret alligevel regnede Ellemose Eng til sine Eiendomme 1534: maaskee det ansaae sig for blot at have afftaaet Brugen af Engen.

<sup>2)</sup> See ovenfor S. 93.

<sup>3)</sup> Actst. a. St. S. 73 og 27.

<sup>4)</sup> Ved. Sim. 3, 58 og 66-67. Nogle dertil hørende Indlæg findes i Raadstuenes Archiv. Paa det gamle Kort af 1698 kaldes Klintebjerg alene Klinte.

paa  $\frac{1}{2}$  Miil nær. De større Skibe maatte løse og lade ved Baade, og selv Afgangen for mindre Skibe, blev i Aaret 1572 vanskeliggjort ved en stor Vandflod, som tilfattede Aaen med Sand og forfyldte Dybet.<sup>1)</sup>

Ved Siden af denne Søvei maae Odense Borgere tidlig have søgt Havet over Kjerteminde; thi da Kong Hans 1503 tog den sidstnævnte By i Beskyttelse mod Forprang, stadfæstede han et Handelsforhold mellem Odense og Kjerteminde-Borgere, som fra Arildstid havde fundet Sted.<sup>2)</sup> Maafee havde Odense i Oldtiden betjent sig af Kjertingefjord ligesom af Odense Fjord, mulig endog før der reiste sig en By ved dens Minde<sup>3)</sup>, men vist er det, at i det 16de Aarhundrede vendte Odense Byes Handel sig stærkere mod denne Side; der berettes, at Odense Borgere bleve 1539 fritagne for at erlægge Brotoldpenge i Kjerteminde<sup>4)</sup>, og i den følgende Tid seer man, at de vare betænkte paa at bane denne Handelsvei ved forskjellige Foranstaltninger. En saadan var det, at de i Aarene 1569—70

1) Byen ansøgte dette i et Bønnskrift til Peder Dre om Lettelse i Krigsstyret og nyttrede, at det vilde blive en stor Beføstning, om de ellers kunde finde Raad og Middel til at gjøre Noget derved. (Concept i Raadstue Arch.)

2) Actst. a. a. Et. S. 149. Det Folkesagn antyder noget Lignende, som fortæller, at Kjerteminde har faaet sit Navn af den Dom, Ddin fældede mellem disse to rivaliserende Byer: „vær du mindre“. (Thiele's Folkes. 1, 158.)

3) Stedet har givet Byen Navn, efterat Landsbyen Kjerting havde givet Fjorden og Udløbet sit Navn; 1499 forte Byens Segl: Kærtingemendense Sigillum (Pont. Atl. VI, 610). Den forekommer ikke i Valdemars Tordebog, hvorimod Munkebo nævnes der som Statsejendom (Sc. R. D. VII, 523.)

4) Ved. Sim. 2, 2, 10 efter Bircherod, i hvis Manuskript der ved en Misforstaaelse ogsaa nævnes Fritagelse for Told<sup>3</sup> vistnok menes kun, at de betragtes som Medeiere af Skibsbroen, efterat Broens Anlæg ved Kjerteminde havde gjort Udfibning fra Fjorden selv umulig.

forestillede Regjeringen, at de maatte faae Seilighed til at benytte et nærmere liggende Udfibningssted ved Kjerlinge Fjord: Kong Frederik den Anden paalagde derfor Kjerteminde Borgere at indrette deres Bro til en Vindebro mod at hæve Brokorn, og tillod Odense Kjøbmænd at have en fri Gavn ved Munkebo, til Ind- og Udfibning.<sup>1)</sup> Da imidlertid Veien til Munkebo endnu var lang og besværlig, dobbelt paa den Tid da Veien til Kjerteminde gik gennem Giby eller endnu sybligere, var det en anden ikke mindre vigtig Foranstaltning, at Odense 1578 begjærede Tilladelse til at flaae en Bro over Odense Aa ved Aasum og lægge Vei over Aasum Marker til den gamle Kjerteminde Vei<sup>2)</sup> — et Andragende, som formodentlig strax blev bevilget, da Aaen var deres eget frie Hegn og den nye Landevei spores 1598<sup>3)</sup>, ligesom da ogsaa Broen foresindes endnu og endog drog Nyborg Landevei til sig, saa at St. Jørgens Port i en lang Tid blev Udkjørselen baade til Kjerteminde og Nyborg.

Saaledes var Odenses Handel til denne Side deelt mellem Munkebo og Kjerteminde; det kunde just ikke være til Fordeel for denne By, hvorfor den ogsaa 1588 havde neppe 4 Kjøbmænd, men mange Søfarende og ikke mindre end 40 Skibe og Skuder, som maae antages at have faret i Fragt for de Odense Kjøbmænd, af hvilke Cu, Niels Bager, holdt en stor Handel i Byen.<sup>4)</sup> Imidlertid blev ikke heller Munkebo til noget betydeligt Handelssted, og man kan ikke engang paavise Stedet, hvor Ladeplassen

1) Ved. Sim. 2, 2, 148-50.

2) Smsid. 2, 2, 187.

3) Den omtales nemlig ved Strangenettes Mord (Ved. Sim. 3, 66), og Broen sees paa Tegningen 1598.

4) Jac. Madf. Visitatsbog S. 136.

var. Men i det 17de Aarhundrede blev denne Handel stor nok til at bære tvende Kjøbsteder, og Kjørteminde hævede sig for en kort Tid til anseelig Velstand i Forening med Odense. I Midten af det 17de Aarh. beskrives Kjørteminde som en Havn, „hvorfra en utrolig Summa af Korn og Landets forskjellige Vare til fremmede Steder udføres, saavel af Byens egne Borgere som og af Odense Borgere, som der deres Kornspiker (Magaziner) og Ladested vedligeholde.“<sup>1)</sup>

Paa samme Tid benyttede disse da tillige deres egen gamle Havn, og da Skibene ikke kunde gaae længere end til Stigestrand, maatte Varene føres paa Pramme og Arel. Men Ladestedet var ikke længere i Ellemose Eng; man havde forladt Aaen og foretrukket Bogø Strand, en Biig af Havet, der vest for Aaens Munding skar sig ind i Landet og modtog Næsby Aa.<sup>2)</sup> Der omtales 1639 og 1652 en Skibsbro og et Strandhuus og en ny Skibsvei over Ladegaardsmarken, som Kongen bevilgede Byen<sup>3)</sup>; og da den i Aaret 1656 erhvervede Vikkelsø mod to af Kongen pantsatte Gaarde<sup>4)</sup>, er det rimeligt, at man alt længe tænkte paa at føre Handelsveien over til denne naturligere Retning og saa uden den Tilskyndelse, som Aarene

1) Arent Berntsen Danm. Riges frugt. Herlighed 1, 1, 93. Ogsaa Præsten Bøghs Optegnelser om Kjørteminde, der bevares paa Raadhuset, skildre Byens Tilstand som glimrende, saalænge den var Odense Byes Handelsplads.

2) Saaledes som det sees paa Videnskaberens Selskabs Kort og paa det ældre Kort af 1717, som er aftrykt paa Pl. 3.

3) D. Aftl. VI, 584 og Arent Berntsf. b. St. S. 92 og Docum. i Raadstue-Archivet. Strandhuset er formodentlig den Gaard, som endnu regnes til Odense Grund, og skal være skænket Byen af Christian den Fjerde; det blev 1652 tilladt, at der maatte boe Folk der. (Veb. Sim. Manusktr.)

4) D. Aftl. VI, 584.



1658—60 medførte. I disse Krigsaaar blev Kjerteminde næsten ganske ødelagt, især ved de kongelige Troppers Landgang 1659, og da Odense, som ogsaa led saare meget, atter reiste sig til ny Handelsbedrift, gif dens Wei ikke mere over denne By.

Hvad der især havde bragt Odense Kjøbmænd til at søge Kjerteminde, var den vanskelige Indseiling i Odense Fjord, som antoges ikke at tilstede større Skibe Udgangen. Det er derfor antegnet som en stor Begivenhed, at i Aaret 1682 blev den Passage først bekendt, hvorigjennem Skibene kan komme noget nær til Odense <sup>1)</sup>: en hollandsk Skipper skal have gjort Opdagelsen, da han af Storm blev drevet ind i Fjorden; der blev strax anstillet Opmaalning i en heel Sommer, og fra den Tid har Løbet været bekendt til Klintebjerg, som var Byens Vinterhavn, og derfra til Stigestrand, som kaldtes Sommerhavnen; fra dette Sted var der kun omtrent  $\frac{1}{2}$  Miil til Landingsstedet ved Baags Strand, som nu kaldtes Skibhuset. <sup>2)</sup> Imidlertid paafulgte ingenlunde nogen betydelig Søfart af Byens Egne, saameget mindre som Handelsens glimtende Tid var forbi; det var meest Skippere fra Als og Hollændere, der hentede Ladningerne, og først efterhaanden nedsatte enkelte Skippere sig i Stige og andre Byer langs Fjordens Bredder; men endnu 1720 vare kun 5 Skippere i Stige. Ladepladsen beholdt endnu langt ind i det 18de Aarh. det beskedne Navn af Skibhuset (i Enkelttallet), og Handelen trykkes ikke lidet ved Færdselen paa den nye Skibhuusvei, som stedsse havde Ord for at være den fletteste Wei i Landet og

<sup>1)</sup> Bircherods Manusf. Saml. Andetsteds angives 1680.

<sup>2)</sup> D. Atl. VI, 551 og 584. Det betragtes i Bøghs ovennævnte Beskrivelse som den anden Ulykke, der ødelagde Kjerteminde, at denne Søvei blev fundet.

ofte ufremkommelig, tildeels fordi den gik igjennem Skove. Derfor var ogsaa Tanken om en Canal til Stigestrand eller til Naens Udløb i Bevægelse gjennem det hele attende Aarhundrede, hvorom mere nedenfor.

Handelens Historie frembyder isøbrigt Intet af særlig Interesse; den befordredes og trykkedes af de samme Forhold som alle Kjøbsteders Handel dengang. Kjøbmandslauget beholdt sin gamle Gildeslov, og ligesom den havde den indskrænkende Bestemmelse om Antallet af Kjøbmændene, saaledes havde den ogsaa den Betingelse for Optagelsen, at Enhver først skulde være Medlem af St. Knuds Gilde, en Bestemmelse, som vi see anvendt i en daværende Kjøbmands Optegnelser om hans Indgang i begge Gilder <sup>1)</sup>, og som vi endog finde gjentaget i den autentiske Copie af Kjøbmandslaugets Artikler af Aaret 1631. <sup>2)</sup> Kjøbmandslauget fik mulig i Midten af 16de Aarhundrede et nyt Laugshuus; thi den samme Kjøbmand betalte Penge til Opførelse af et Huus istedetfor Kosten (Bewærtningen) for sin Kone; men man veed nu ligesaa lidet, hvor Kjøbmandslaugets, som hvor St. Knuds Gildeshuus laae. Kun i Almindelighed kunne vi danne os en Forestilling om en meget udbredt og omfattende Handel, der uden tvivl efter en Standsning i Aarene 1533—50 tog et stort Opsving i det 16de Aarhundrede og i det 17de udfoldede sig i den store Trafiqve paa Kjerteminde Fjord, som nys er omtalt. Den Mand, som i denne Henseende har indlagt sig det berømteste Navn, var Oluf Rielsen Bager. <sup>3)</sup> Han havde

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 3, 78. Suhms Saml. 1, 1, 36-37.

<sup>2)</sup> Findes i Raadst. Arch. Først i de nye Privil. af 1724 er det udeladt.

<sup>3)</sup> Jf. nedenfor S. 147.

navnlig store Forretninger med Regjeringen i Sybaarskrigen og nød Frederik den Andens uindskrænkede Tillid. Foruden al almindelig Handel, drev han Studehandelen i et saa stort Omfang, at han engang havde 7 Skibe med fede Stude paa Søen til Holland. Ogsaa andre Kjøbmænd dreve denne Handel, som ellers meest gik tillands over Afsens, og det er en af de Omstændigheder, der kan forklare de mange Spor af Stalde, der forekomme i Byen. Desuden var Odense Ol et berømt Product; men i en paafaldende Grad blomstrede Guldsmedkunsten og Juvelhandelen i det 16de Aarhundrede i Odense.<sup>1)</sup> Det er rimeligt, at de mange Adeliges og Dronning Christines Op- hold i Byen har givet Anledning til dette Opsving, men det gik fremad i det hele 16de Aarhundrede: Kongen gjorde Bestillinger i Byen, og Handelen strakte sig langt uden for Landets Grændser. Især er Didrik Fiuren og hans Kone, Biskop Niels Jespersens Enke, bekendte i denne Henseende; de eiede de tvende Gaarde ved Siden af Raadhuset<sup>2)</sup>, og Handelen gik i saa store Maal, at en eneste Regning, som hun udsendte, beløb 14,409 Rd.<sup>3)</sup> At mange andre Familier ved Handelen hævede sig til anseelig Velstand, er ligeledes bekendt; de fleste havde efter den Sædvane, som tidligere især synes at have hersket i Odense, ladet sig nobilitere, saasom Mule, Kotte, Akelei, Rosen-

1) I de saa Documenter, man kjenner fra disse Tider, forekomme i eet Aarhundrede Navnene paa ikke mindre end 15 Guldsmede (Ved. Sim. 2, 1, 37. 89. 102. 114; 2, 119, 148. 194. 3. 33. 59. 65. 142. 177. Bloch slyenske Geistl. 1, 584. Jversens Almeennytt. Samler 17 B. S. 10. Suhms Saml. 1, 2, 15 og Docum. p. Raadhuset).

2) Ved. Sim. 3, 177-78. Den ene indbefattede dengang tillige Gaarden i Skoemagerstrædet.

3) Ved. Sim. 3, 142 efter Bircherods Mstr.

vinge, Seeblad, Bang, af hvilke Borgemester Hans Mule endog i Oluf Bagers Tid ansaaes for Byens rigeste Mand og Flere for at komme ham nær.<sup>1)</sup> Det blev ikke uden Betydning, at de havde erhvervet deres Familie Adelskab; thi de bleve derved istand til at kjøbe Jordegods, og da Oluf Bager ikke var Adels, lod han sig dog give Adelsstandens Ret til at kjøbe frit Jordegods, hvilket i mange Tilfælde kunde blive af Vigtighed for at inddrive Kjøbmandens Fordringer.

Disse Forhold maatte have megen Indflydelse ogsaa paa Byens Udseende i Tidernes Løb, og mange kongelige Anordninger understøttede denne, maaskee tildeels fordi Kongerne saa ofte holdt Rigsdage og Høitideligheder i Byen og saamange Fremmedes Bei faldt derigjennem. Kong Christian den Tredie befalede allerede 1542, at Bækken skulde renses<sup>2)</sup>, og 1547 indskærpede han det tidligere Paalæg om Straatages Affjæffelse og Foranstaltninger til Reenlighed i Byen; de skulde feie alle Gader og Stræder hver Løverdags, og der skulde lægges god Bro paa alle Gader; han gjorde Borgemester og Raadmænd ansvarlige, dersom han fandt det anderledes. Tillige skulde de bygge Staldrum til 500 Heste.<sup>3)</sup>

1) Ved. Sim. 3, 86. Oluf Bager fik 1566 Kongebrev paa, at han ikke maatte sættes høiere i Skat end lige med den tredie i Byen, (Jacobsf. om det danske Skattevæsen S. 107) og H. Mule med den Anden.

2) Ved. Sim. 2, 2, 23. Senere klagedes især over det sydlige Løbs Tilstopning; det gik fra Hospitalets Havemuur ind over Nørregade nær ved Fiskekorvet ved Morten Skriver's Gaard, den første fra Hjørnet til Fiskekorvet, og det sees endnu 1593, men er nu forsvundet. (Thingsb. 1568 i Raadst. Arch., samt Skjødet 1581 smstb.) Den kaldes her „Byens Bek“.

3) Ved. Sim. 2, 2, 44.

Den største Forandring, han havde tiltænkt Byen, blev dog ikke udført i hans Tid: han havde 1542 givet den Albani Kirkegaard til et Torv og Kirken med Undtagelse af Choret, som skulde nedbrydes, til at indrette Leievaaninger i, samt Taarnet til deri at hænge Byens Stormklokke; derhos befalede han, at der skulde affættes en Gade fra Pugestrædet norden om Latinsfolen ind til dette Torv.<sup>1)</sup> Vi vide ikke, hvad der hindrede Udførelsen af Kongens Villie; men vi kan tænke os, at de friske Grave paa en af Byens meest benyttede Kirkegaarde, uagtet Trangen til et Torv, traadte denne Anvendelse af Pladsen iveien. Taarnet var formodentlig forud Stormklokkens Plads, men dets Bedligholdelse tør have faldet Byen besværlig, og vi see derfor Kongen efter 20 Aars Forløb behandle det som sit og paa anden Maade vise Byen den Gunst, han dermed havde tiltænkt den. I Aaret 1558 befalede han nemlig Prioren i St. Knuds Kloster Christen Poulsen at opbygge et Taarn paa St. Knuds Kirke, hvori baade Kirkens Klokker og Stormklokken kunde ophænges, og dertil tillod han ham at nedbryde og bruge Albani Taarn, og hvad der blev tilovers deraf, skjænkede han Borgemeister og Raadmænd til Byens Bygnings Behov.<sup>2)</sup> Vi have Diesynets Stadfæstelse paa, at dette er skeet; thi St. Knuds Taarn er opført i moderne Muurforbinding (indvendig) og for største Delen af gamle brugte Steen, og Christen Poulsens Omhu og Forsigtighed er kjendelig i Værket. Byen fik saaledes

1) Gavebrevet i Actst. 1 Saml. S. 62. Om Choret virkelig blev nedbrudt, er tvivlsomt, da Christen Poulsen (eller St. Knuds Kloster) fik det mod Jordskyld til Hospitalet (Wed. Sim. 3, 152.)

2) Det ovenfor, S. 32 omtalte Kongebrev af 19 Novbr. 1558.

fit Bagttaarn frit, paa Klosters Bekoſtning, og Alban Taarn forſvandt. Om Byen nedbrød Kirken paa ſamme Tid, vides vel ikke, men det er dog rimeligt, hvis det ikke allerede var ſkeet, efterſom der 1562 foreſandtes en ny privat Bygning ſønden paa Albani Kirkegaard, ſom ſtrafte ſig i Veſt til Kirkegaardsmuren (o: St. Knuds Kirkegaardsmuur).<sup>1)</sup> Men Kirkegaarden henlaae fremdeles ubenyttet og indefluttet af Huſe paa begge Sider. Den nordlige Side er ovenfor beſkrevet<sup>2)</sup>; paa den ſydlige vare nu enkelte Bygninger opførte paa Kirkegaardens Skrænt, navnlig havde St. Knuds Kloſter en Gaard øſtligſt ud til Biſpegaardſtrædet; næſt den boede Niels Bild, og veſt for hans Gaard laae den nye, nyſnævnte Gaard ligetil St. Knuds Kirkegaardsmuur.<sup>3)</sup>

Ogſaa en anden Bygning gav Kong Chriſtian den Tredie en for Byen vigtig Beſtemmelse, idet han 1549 ſkjænkede Jens Anderſens Gaard paa Flakhabnen til ſin Livlæge Cornelius v. Gamsforth til et Apotheke. Hovedſtaden alene havde dengang et Apotheke, ſom endog kun ved Kongens ſærlige Omſorg var opretholdt<sup>4)</sup>, og Odense blev ſaaledes den næſte By, der fik dette Gode. Gamsforthſ berømte Søn, den yngre Cornel. v. Gamsforth, opførte her det Laboratorium, ſom bar Nr. 1575, og

1) Ved. Sim. 2, 126 og 3, 82. Biſtok kunde den ſtaa ved Kirkens ſydlige Side, men det falder beſonderligt, at den i ſaa Fald ikke betegnedes efter dens Beliggenhed for Kirken.

2) Side 100-101.

3) Ved. Sim. 2, 2, 46 og 3, 126. Heri har man Grunden til, at den førſnævnte Gaard (ſenere Putbuſch's Gaard, nu Nr. 4-5) endnu er uden Grundtært, ſom tilhørende St. Knuds Kloſter.

4) Emſtd. 2, 2, 71. Manſa om Apothekervæſenets Oprindelse. Ny Hiſt. Tidſkr. 1 Bd. S. 237 ſgg.

Apotheket forblev efter hans Død 1625 endnu længe paa det samme Sted.

Men større Forandringer modtog Byen ved Frederik den Anden. Ikke alene gjentog han end Skarperne 1562 og 1574 sin Faders Befalinger, navnlig om Brolægningens Udbedring<sup>1)</sup>, men han udstrakte ogsaa sin Omsorg til Byens Bygning, idet han 1579 udstedte et Kongebrev af det Indhold, at da der laae mange øde Steder ved Adalgaden, skulde Gierne inden 3 Aar bebygge dem med god Kjøbstedsbygning med Tegltag eller afhænde dem til Andre, som vilde bygge, under Straf af Giendommens Fortabelse.<sup>2)</sup> Aaret før den store Belehningshøitid bleve disse Tilhold atter gjentagne, og Kongen befalede i denne Anledning at opbygge den forfaldne Vesterport samt at bortføre alle de Møddinger, som laae langs Veien „fast høiere end Steenbroen selv“, som „er baade (siger Kongen) meget usynligt (hæsligt Syn) for dem, som igjennem Byen reiser, og tilmed giver Stank og Lugt“; tillige byder han alle Huuseiere at afskaffe alle Tjorngræder, som endnu vare tilbage langs Adalgaden.<sup>3)</sup> Vesterport fik da den Plads, som den havde til 1804. Kort før havde ogsaa Byen faaet Møgglebro over Aaen fornyet, da den i Vinteren 1572 blev aldeles bortrevet af en Vandflod, hvilket ansloges til en Beføstning af 3 til 400 Rd.<sup>4)</sup>

Med samme Tid begyndte en stor Virksomhed i privat Bygning ved den Mand, som i saa mange Henseender ind-

1) Ved. Cim. 126. 165. Han forfarede, „at Steenbroerne i Odense skulde være meget usærdige, saa der mange Steder ere flemme usærdige (unskæftig) Putter og slidne Huller, samt at Sviin løbe om ad Gaderne.“

2) Smstb. 192.

3) Smstb. 193-194.

4) Doc. i Raadst. Arch. Forestill. til Hofmest.

skrev sit Navn i Odense Byes Historie, Oluf Nielsen Bager. Fra ham og fra disse Kongebud udgik Byens nye Skikkelse; Husene vendtes nu mod Gaden, Grundene fordeeltes anderledes, og saadanne Særshn forsvandt eller bleve fjeldne som en af de Gaarde, han kjøbte for Grundens Skyld, som var  $5\frac{3}{4}$  Allen bred til Gaden, men havde en Grund af 88 Allen i Længden.<sup>1)</sup> Men vi ville samle Bagers Bygningsværk under Et i det Følgende.

Kongen selv foregik med sit Exempel. Af de Gaarde, der tilfaldt Kronen 1536, var St. Hans Kloster strax blevet Christian den Tredies Kongsgaard, hvor han stedse opholdt sig hos sin Lehnsmænd og som han kaldte „vor Gaard i Odense“ eller „Odensegaard“. Men da Frederik den Anden kom paa Thronen, fandt han den for ringe; thi saasnart han havde været i Odense første Gang til hans Faders Bisættelse i St. Knuds Kirke 13 Febr. og Christian den Andens Begravelse i Graabrødrekirke 16 Febr. 1560, befalede han sin Lehnsmænd Frands Brockenhuus at opbygge Bispegaarden (nuværende Trøstenkloster) til kongelig Residents: den kongelige Tømmermand skulde hentes fra Kjøbenhavn for at hugge Spiret, Enkedronningen vilde komme og forordinere, hvorledes Alt skulde indrettes. Ikke blot Kongens Bønder under St. Hans Kloster og Næsbhoved Slot maatte gjøre Vgter og Arbeide, men det blev fornødent at paalægge St. Knuds Klosters Bønder det Samme.<sup>2)</sup> Der blev ved denne Leilighed opført en ny Bygning, med Taarn og Spiit, nye Stalde, og Rabogaardene paa Syd siden af Albani Kirkegaard bleve

<sup>1)</sup> Den er optaget i hans nye Gaard paa Nørregade. Ved. Sim. 3, 81.

<sup>2)</sup> Ved. Sim. 3, 168.



indkjøbte af Kongen og nedbrudte.<sup>1)</sup> Denne Gaard var i 15 Aar Kongens Slot; men om Kong Frederik benyttede det sønderligt, er uvidt; Lehnsmanden boede der en Tid<sup>2)</sup>; men det tilfredsstillende ikke længe: Kongen befandt, at han havde fast bedre Leilighed til at holde Hof paa det gamle Kloster, og befalede derfor 1575 Lehnsmanden Erik Rosenkrants at indrette St. Hans Kloster. Han maatte dertil bruge, hvad han kunde, af de nye og gamle Bygninger paa Bispegaardens. Derhos skulde han inddrage alle bortleiede Haver. Borgemeesterne skulde aflægge det Stræde, som løb bag om Klofret, og holde alle Gaandværkerne tilrede til denne visnok meget omfattende Bygning.<sup>3)</sup>

St. Hans Kloster bestod dengang kun af 3 Fløie; imod Nord (hvor nu Slottets Hovedfløi ligger) var Gaarden aaben, og der laae Ladegaarden ligesaa langt i Nord, som nu Slotshaven rækker. Imellem Hovedgaarden og Ladegaarden eller i denne laae en stor Park (hvoraf nu den lille Havepark er en Levning), hvorigjennem et Vandløb gik fra Vest til Øst. Indkjørselen var eller blev over St. Hans Kirkegaards sydlige Deel, saavel som gjennem Ladegaardens nordøstlige Hjørne fra det Led, som endnu er paa Nørregade, og der var ingen Port i Hovedbygningens søndre Fløi som nu. Den væsentligste Forandring, der blev foretaget i det Ydre, bestod i, at der blev opført to Taarne (med Vindeltrapper) inde i Gaarden til begge Sidefløiene nær den nordlige Ende.<sup>4)</sup> Om ogsaa et af Fløiene først da blev forhøiet med en Etage, er ikke ganske sikkert; men

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 2, 2, 126 og 3, 82.

<sup>2)</sup> See min Sognehist. S. 162.

<sup>3)</sup> Ved. Sim. 2, 2, 171-72.

<sup>4)</sup> De sees paa Resens og senere Tegninger før 1719 og Vindeltrappen omtales 1579 (Ved. Sim. 2, 2, 191.)

i det Indre maatte være Meget at gjøre forat tilfredsstillende pragtelssende Konge. Saaledes fik Odense igjen et kongeligt Slot, som dog endnu i over et Aarhundrede vedblev at kaldes Odensegaard<sup>1)</sup> og kun blev benyttet paa Reiser. Kong Frederik selv opholdt sig der kun enkelte Dage efter den store Feste 1580.

For Byen selv traf Frederik den Anden adskillige Foranstaltninger med Hensyn til Reisesendes Modtagelse og Befordring<sup>2)</sup>; men de betydeligste vare dog de, som hængte sammen med den store Hyldings-Hvitidelighed, som han holdt der 1580, ved hvilken Kongens Brødre og han selv som Hertug skulde ifølge Forliget 1579 modtage Belehningen med deres Dele af Slesvig af Danmarks Krone.

Foruden de allerede nævnte Breve om Byens Forfjænnelse og Vesterport tilskrev han i denne Anledning Magistraten, at da han ventede mange udenlandske Herrer til Festen, skulde de lade indrette og bygge Stalde til 2000 Heste i det allermindste; senere lod han sig dog nøie med, at de havde skaffet Plads for 1400, naar de øvrige kunde anbringes omkring i Gaardene, og Tallet var ikke taget for stort, thi da Festen kom, befandtes der over 3000 Heste, og Kongen maatte sende sine egne til Dalum.<sup>3)</sup> Vi have deri

1) Ved. Sim. 3, 60 og Actst. 2 Saml. 178. I daglig Tale kaldtes det ogsaa Slottet og St. Hans Kloster s. E. Bircherods Dagbog ved Molbeck S. 116 og 212.

2) Han befalede 1575, at 4-5 formuende Borgere skulde beordres til at modtage Reiserende og udhænge Skilt, da der næsten ingen almindelige Herberger vare (Ved. Sim. 2, 2, 170), og formedelt den store Besvær af Kjørselsægter: skænkede han 1578 Byen den halve Byskat i to Aar til at afholde Vognleien, da der ingen Vognmænd vare, som i andre Byer, der havde Jord og holdt Heste. (Smstb. 183.)

3) Ved. Sim. 2, 2, 193-94 og 197 og 3, 102 og 1-14. Krøner Hist. des Ehrentags zu Odense 1580.

atter (ligesom ovenfor S. 132) en Leilighed, ved hvilken de Stalde kunde være opførte, som havde givet Grønnegadesti Navn af Staalstrædet.

Til Plads for Høitideligheden var udseet Albani gamle Kirkegaard. Men uagtet Christian den Tredie allerede 40 Aar tidligere havde skjænket Byen den til Torv, henlaae den endnu ubenyttet og var vel endog blevet indskrænket ved nogle paa den sydlige Skrant igjen opførte Gaarde og Huse. Mod Nord laae endnu den hele ovenfor omtalte Huusrække, der strakte sig i Flugt med Adelsstrædet til Skomagerstrædet og i dette boiede om mod Syd. Det eneste Sted, hvor Pladsen mulig var udvidet, var mod Vest, hvor Albani Kirke rimeligviis allerede var borte; i andet Fald blev den nu nedbrudt, thi den hele Plads kaldes af et Dienbidne „en stor Torveplads foran St. Knuds Kloster“, hvilket ikke let kunde skee, dersom den store Kirke endnu laae foran Klofret<sup>1)</sup>, og den hele Act synes at forudsætte fri Benyttelse af hele denne Deel af Pladsen.<sup>2)</sup> Men ogsaa med denne Udvidelse var Pladsen snever for en Tribune af 80 Fods Længde og 2 à 3000 Ryttere foruden Tilskuere. Kongen greb derfor til det radicale Middel at lade hele den nordre Huusrække borttage: man har endnu flere Actstykker

1) Krøyer anf. Skr.: „auf einem großen Marktplatz für St. Knuds Kloster“.

2) Man finder ikke Kirken eller Ruinen omtalt, selv naar Huses Beliggenhed paa selv samme Plads omtales (Wed. Cim. 3, 82, hvor Gaarden syh paa Albani Kirkegaard, længst mod Vest omtales 1562). Bistnok seer det ud, som om denne Kirke endnu forefandttes paa Fugleperspectivet 1593 med Indskriften: templum d. Albani, quod præ vetustate corruiit; men der tør være god Grund til at antage, at Indskriften skal forståes som en historisk Bemærkning om, at den har staaet der, hvorefter Mere nedenfor.

angaaende tvende af disse Gaarde, og de vidne om, at det gik temmelig ilfsomt til dermed. Kongen havde skrevet til Sørgeren Marsviiin, at hans Huus i Odense maatte afbrydes for den Plads's Skyld, han vilde have ryddelig til Gjylbingen, og da han ikke strax svarede, bød Kongen sin Lehnsmænd at lade det vurdere og afbryde; men ikke engang denne Form blev iagttaget, thi Huset blev vel nedbrudt, men først 10 Uger efter Festsigheden bød Kongen Magistraten udmelde Mænd, som havde kjendt det, til at vurdere det.<sup>1)</sup> Om det var et Huus ved den vestlige Ende, nær Albani Kirke, eller maaskee Krageborg ved det nordøstlige Hjørne, vide vi ikke. En anden Gaard i Midten af den Række, som skulde borttages, tilhørte Graabrødre Hospital; den blev nedbrudt før og vurderet Dagen efter Festen til 60 Rd.<sup>2)</sup> Øst for den laae Glende Gildes store Steenhuus, som 1578 var solgt til Biskop Niels Jespersen, ogsaa det forsvinder fra denne Tid af Historien.<sup>3)</sup> Vest for Hospitalets Gaard laae den store Hjørnegaard, som var Smedenes Laugshuus: det er rimeligviis dens Brønd, som i Aaret 1792 uventet kom tilshyne.<sup>4)</sup> Ogsaa Kirkegaardsmuren borttoges, saaat kun Grundvolden blev tilbage under Jorden. Saaledes udvidedes Pladsen omtrent til den dobbelte Størrelse; en Afgang blev aabnet fra Dvergaden igjennem det Stræde, som i 200 Aar derefter endnu kaldtes det Nye Stræde, nu Torvestrædet.

<sup>1)</sup> Rgbr. af 24 Febr. 1580 hos Ved. Sim. 3, 13 og Rgbr. af 21 Juli 1580 i Raadst. Arch.

<sup>2)</sup> Ved. Sim. 2, 2, 196 og Bloch f. Geistl. 1, 584, hvor Vurderingen af 4 Mai 1580 findes.

<sup>3)</sup> Døenf. S. 101. I Lærfen til Tegningen 1593 omtales det endnu som det, der har ligget paa Torvets Plads.

<sup>4)</sup> Abt. Cont. Est. (Nr. 45 og 46.)

Hovedpunktet var Pladsens vestlige Ende: her opreistes den lange Tribune, paa den Plads, som strax efter blev overladt Oluf Bager, der forhen havde eiet den, til Bebyggelse, og hvorpaa han opførte den Gaard, som laae nærmest op til St. Knuds Kirkegaard <sup>1)</sup>; altsaa har Tribunen rimeligviis staaet tværs for den vestlige Ende af Pladsen.

Da Festen nærmede sig, bleve Gæsterne fordeelte: de tre Hertuger blev der anvist Logis i tre Borgeres Gaarde: Karen Kottis, Hans Mules og Oluf Bagers. Andre bleve indlogerede i de Adelsmænds Gaarde, som ikke vare tilfagte til at møde selv.<sup>2)</sup> Mourits Podebusks Gaard (senere Adelsens Gaard, Landsstthinget, Borgerkolen) bestemte Kongen til Taffelet <sup>3)</sup>, formodentlig for at holde dette med Gyltingsstedet for Dine, da han ellers naturligviis boede paa Slottet. Selv var han i Odense den 27de April og drog den 30te April Hertugerne imøde med 1500 Heste, saaat der holdtes et Indtog af 3000 Ridende. Den næste Dag bleve Gyltingsacterne vedtagne og underskrevne i St. Knuds Kloster, og Tirsdagen d. 2den Mai gik Festligheden for sig. Toget ordnede sig udenfor Vesterport, og deelt i tre Afdelinger og tre Mand i Geled drog det ind i Byen. Kongen modtog det paa Tribunen; han reed fra sit Logement paa en arabisk Hest, iført fort Fløiels guldbroderet Dragt med Krone paa Hovedet. Ved Indtoget bemærkedes, at Fanen for Slesvig forviklede sig saaledes om sin Stang ved Binden, at den ikke lod sig udrede — et

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 3, 104-5.

<sup>2)</sup> Smstb. 3, 14-15. Man lærer deraf at kjende 8 Adelsfamilier, som havde Gaarde i Byen, medens de ellers eiede Herregaarde i Fyen.

<sup>3)</sup> Der maatte bygges et Kjøkken inde i Gaarden, hvis Hovedbygning dengang laae ud til Pladsen og havde et Taarn, Ved. Sim. 3, 14.

Varfel, som man allerede da tillagde Betydning. Den hele Fæst er ofte beskrevet<sup>1)</sup> og betragtedes som et Vidunder af kongelig Pragt. En Gjentagelse i mindre Maalestof fandt Sted 1584, da et Pallads blev reist paa samme Sted til Prinds Christians Hylbing.<sup>2)</sup>

Paa mange Maader maatte saadanne Forsamlinger være til Gavn for Byen: de Fremmede beklagede sig over deres Regninger<sup>3)</sup>, og Kjøbmændene holdt Binen saa høit, at Kongens Lehnsmænd gjorde Remonstrationer mod at kjøbe og lod den komme fra Kjøbenhavn<sup>4)</sup>; men Haandværkere, Kjøbmænd og Landmænd maatte have megen Fordeel deraf, og det hele Opsving, som Culturen derved fik og som understøttedes af de Adeliges Ophold i Byen, viste sig i flere Retninger. Odense laae ikke alene som andre Kjøbsteder til Kongens Fædebuur, men har formodentlig været berømt for sin Kunstfærdighed i Anretning, thi Aaret før, da Kongen gjorde nogle Hoffolks Bryllup i Kolding, forlangte han dertil ikke alene 300 Tinsfade, 200 Tintallerkener, 20 Bordduge, o. m., hvilket 4 fornemme Borgerster skulde bringe, men ogsaa at Byen skulde bage 5 Læster Rug og 12 Cent-

<sup>1)</sup> Fornemmelig af Resen Fred. d. And. S. 320 og Krøyer Hist. von dem Ehrentage zu Odense, Hamb. 1581 U. S. Weibel panegyricus 1580 og Ancherens Program 1768. Det er mærkeligt, at selv disse, tilbeels samtidige Vidner kunne staae i Strid med hinanden, saaledes i Datoen (2den og 3die Mai) og andre Enkeltheder, saasom om Kongen kom før eller efter Hylbingstoget. Det Kobber, som Resen har, kan ikke tillægges nogen Paalidelighed, da det er meget sildigere og anlagt paa at gjengive Alt paa eengang, saa at Kongen f. E. fremstilles 3 Gange paa samme.

<sup>2)</sup> Ved. Sim. 3, 20 og 21.

<sup>3)</sup> De sagde, at „de bleve ingensteds saaledes beskindede (flaaede) som i Odense“, hvor Borgerne toge 3 s. Inbst for hvert Maaltid! (Ved. Sim. 2, 2, 195.)

<sup>4)</sup> Smstd. 3, 14.

ner Hvedebrød og Kringler, og det følgende Aar, da han holdt Barselgilde paa Koldinghuus, befalede han, at en Borgemeisters Husfrue og 5 fornemme Borgerfæder skulde komme med det samme Løi og dække Bordene og ellers tilhjelpe, samt at Byen ligeledes skulde bage Brød og desuden hveranden Dag, saalænge de Fremmede vare i Kolding, sende 2 Lønder Gjør. Til Kroningen 1596 blev endog forlangt en Kof og en Postebager til Kjøbenhavn.<sup>1)</sup> I mindre Maalestok var Byen ogsaa stadig Vidne eller Deeltager ved glimrende Festsigheder, da det var almindelig Skik, at Adelen fra hele Landet holdt deres Bryllupper og Taard i St. Knuds Kirke og paa Odense Raadhuis, navnlig efter at det i Aaret 1551 var blevet restaureret<sup>2)</sup>; allerhyppigst blev denne Skik i Slutningen af det 16de Aarhundrede, og fornemme Borgerfamilier efterlignede Adelen's Exempel, hvorfor ogsaa Stegersæt udgjorde en væsentlig Deel af Raadhuset<sup>3)</sup>, væsentligere end Viinkjeldereren, eftersom Viinhandelen en gros var fri.

Men en umiddelbar Virkning af Kongens Besøg vare to offentlige Foranstaltninger, som han traf; den ene var, at han lod anbringe et Uhr i St. Knuds Kirketaarn 1580, hvilket snart 1592 et andet i Graabrødre Kirketaarn fulgte<sup>4)</sup>, og inden faa Aar havde Byen 6 Seiertærk med Bispe-

1) Ved. Cim. 2, 2, 192. 193. 195. 196. Siggende Paalæg 1590 (Cimstd. 3, 38) og 1596 (3, 60.)

2) Ved Cim. 3, 157. Den almindelige Talemaade er, at Hr. N. N. fik Evar paa Jomfru N. N. i Kirken eller paa Raadhuset; ved Brylluppet drog man i festlig Optog fra Kirken til Raadhuset, og det var almindeligt, at fornemme Koner og Piger „gik for“, v: gjorde Opvartning ved Bordene.

3) Strædet benævntes derefter. Ved. Cim. 3, 30. Jf. isvrigt 3, 69-71.

4) Cimstd. 3, 16 og 42.

gaardens iberegnet.<sup>1)</sup> Den anden var intet Mindre end Anlægget af den første Vandledning. Indtil den Tid havde Byen kun havt Brønde, og med hvilken Omhyggelighed man afspelede Grændserne mellem Mit og Dit i denne Henseende, sees af Biskop Krasses Stiftelse i den oftomtalte Gaard (Landsstinget); thi de 3 Leiere, som skulde boe i dens Baghuus, skulde have een Brønd, der stod, hvor deres afdeelte Gaardsrum stødte sammen, men med faste Døre under Laas og Luffe.<sup>2)</sup> Men da Kong Frederik 1580 havde været i Odense, befalede han sin Lehnsmænd at lade anlægge en „Vandkunst“, hvortil Vandet indleedes og som tydelig sees paa Prospecten af 1593 paa de tre Steder Flakhavnen, Skjolden og Fisketorvet. Magistraten forpligtede sig til at betale den med 1000 Rdl.<sup>3)</sup> Hvorledes Borgerne senere drog Nytte af denne Ledning, er ikke nærmere bekjendt, men man frygtede stedse for at give altfor fri Udgang til at indlede Vand i Gaardene, og først i Slutningen af det 18de Aarh. blev dette Anlæg underkastet den fornødne Udvidelse.

Ogsaa en Virkning af Festsigheden i Odense turde det være, at Byen omsider fik det nye Torv, som Christian den Tredie allerede havde tiltænkt den. I Aaret 1581 skrev Kongen til Magistraten, som om hans Faders Gave ikke var til, at han skjænkede Byen den Plads, hvorpaa Festsigheden var foregaaet, og Pladsen var da tildeels nu ogsaa bleven en anden. Den nye Gave maatte forstaaes med Undtagelse af den Grund, som Kongen allerede 1580 havde tilbagegivet Oluf Bager, og af de Grunde, som allerede vare Byens i Kraft af ældre Gave, saasom Albani

<sup>1)</sup> Jac. Madsens Visitationbog S. 28.

<sup>2)</sup> D. Mag. 2, 21. Stedet er imidlertid ikke ganske tydeligt.

<sup>3)</sup> Ved. Cim. 3, 15, 29, 32.



Kirkes Grund; men den omfattede Alt, hvad der fra den Tid er blevet Byens store Torv. Det kaldtes fra denne Tid af ogsaa Kongens Torv eller det nye Torv.<sup>1)</sup> Det Halve af det gamle Albani Stræde blev nu Torv, og det Øvrige tabte snart sit gamle Navn og blev kaldt efter Skomagernes Laugshuus. Derimod regnede man neppe den vest for Hjørnet beliggende Plads til Torvet; Oluf Bager byggede paa dens sydlige Side nærmest St. Knuds Kirke, og Haffet ved Magazingaarden, nu Læseforeningen, betegner Torvets Begyndelse. Det nye Torv blev Byens Hovedtorv, hvor Stafottet fik sin Plads<sup>2)</sup>, og Kongen regulerede samtidig alt Byens Torvevæsen ved endel Bestemmelser om Markeder og Torvedage, hvoriblandt den, at da alle Gader og Stræder pleiede at være „forfyldte“ med Gods, Heste, Øren, Jæ og Dvæg, skulde alt Dvægmarked holdes udenfor Byen, „som i andre velordnede Stæder er brugeligt.“ Dette Bud blev ogsaa efterlevet en Tid, thi i det 17de Aarh. nævnes „Horsfortorvet“ som en Plads udenfor Vesterport paa Heden. (Mag. Cop.-Bog.)

Men omendog det nye Torv havde eller fik den Tilføjelse, som Christian den Tredie allerede havde bestemt, fra Pugestrædet mellem Apotheket og St. Knuds Kirkegaard, som sees paa Tegningen 1593, var Udgangen dog ikke beqvem eller let, og det kan derfor ikke være uventet, at den forstandige Konge ogsaa var betænkt paa at aabne en friere og nærmere Udgang fra Landet paa den Maade,

1) Grundtegningen 1593 og et Skjøde 1585 Ved Cim. 3, 177.

2) Det sees paa Tegningen 1593, og det der Afbildede kan umulig betyde Tribunen af 1880, som hos Ved. Cim 3, 52 og i Skoleprogr. 1846 S. 14 antages; thi deels er Figuren tydelig nok, deels gjenfindes den ved Herredstinget paa samme Tegning, og endelig er det historisk bekiendt, at Henrettelser stede der. Bircherod's Dagbog S. 87.

som det er skeet i vore Dage. Efterat dette allerede i flere Aar havde været paatænkt, skrev han under 1 Marts 1585 til Magistraten, at Borgerne maatte lade lægge og gjøre en ny Adelsvei sønden Byen og igjennem Bispeløkken over Bispesholmen ind paa det nye Torv, kun at de skulde lægge god Steenbro ind til Byen og en stærk Fjellebro over Aaen.<sup>1)</sup> Dette er meget nær ved den Idee, som i vore Dage er udført, kun skulde Kongens Bro aabenbart ligge noget vestligere, ligesom det daværende Stræde, „som løb til Holmen“, havde en vestligere Retning mod den lille Holm, som nu danner den østlige Spidse af den Munkemølle tilhørende Holm eller Beseholmen. Om den imidlertid blev anlagt, synes tvivlsomt; den Bro, som rigtignok Grundtegningen af 1593 viser, kan neppe ansees for Andet end den projecterede Bro; thi den spores aldrig i Historien: Byen havde kun 4 Porte, for hvilke der var Veie, 1643, da man har en officiel Fortegnelse over Kæmnerens Pligter i den Henseende<sup>2)</sup>, og paa alle senere Tegninger søger man forgjæves Kongens Bro. Kun paa et Kort af 1717 (som er copieret paa Pl. 3) findes Veien over Bispeløkken og den yderste Bro over til den fra Bispesholmen, men imellem denne og Byen er kun et Par Smaabroer ind til St. Knuds Klosters Gaard, medens Afgangen til Torvet er spærret ved Huustrækken; disse Broer maae vel altsaa være en særegen Foranstaltning af Gieren af St. Knuds Kloster for hans egen Bequemheds Skyld, og Kongens paatænkte Bro er blevet ved Tanken.

Kort efter, i Marts 1588, kom Kong Frederik syg igjennem Odense; han lod prædike for sig paa Slottet, reiste til Antvorskov og døde d. 4 April. Men han bør mindes i Odense som en Konge, der har havt store Fortjenester af

<sup>1)</sup> Bed. Sim. 3, 25.

<sup>2)</sup> Magistr. Embeds-Copibog 1649 fol. 60.

Byen. Man pleier til disse at regne Communitetets Stiftelse 1572 til 6 Skolelæreres og 30 Disciples Fælleds-Bespiisning paa Graabrødre Hospital; men det er egentlig kun en Forandring, han foretog med den nedarbejdede Bespiisning, som blev hdet paa St. Knuds og St. Hans Kloster, og den skete ikke engang med nogen stor Omhu for Bevarelsen af den sædvansmæssige Understøttelse; men hvad der gjorde den til en saa riig Gave for Skolevæsenet, var den Omstændighed, at han udlagde Kongetiender til Hospitalet som Bederlag for Bespiisningen, og disse bleve i følgende Tider til langt Mere, end den oprindelige Forpleining eller de senere indførte Kostpenge beløb sig, saaat det lærde Skolevæsen ved Communitetets Adskillelse fra Hospitalet kunde gaae bort med en stor Formue istedetfor enkelte Personers Føde<sup>1)</sup>; dersom engang Tienderne afløses med Penge, vil det Modsatte skee, efterhaanden som Pengene synke i Værdi.

Til Frederik den Andens Navn knytter sig Oluf Bagers, der var den Borger, der i hans Tid ikke blot stod høiest i Velstand og Virksomhed, men ogsaa var i mangfoldig nær Forbindelse med Kongen.<sup>2)</sup> Hans Lykkes Sol culminerede ogsaa ved hans Død. Han var født 1521, anseet blandt sine Medborgere, var Raadmand, men aldrig Borgemester, og lod sig ikke nobilitere, skjønt han nedstammede fra Adelen paa mødrene Side<sup>3)</sup> og var gift med en

1) Jf. min Sognehist. S. 42 og 100 og Mummies Bidrag til Odense Byes Historie S. 225 fgg.

2) Hans Levnet af Hans: Kong Fred. d. And. og Oluf B., Program 1837, og Ved. Sim. Odenses Hist. 3, 71 fgg.

3) Naar hans Biographer ikke kunne finde, af hvad Slægt hans Moder var, turde mulig Eftersporingen af Huuseierne give nogen Oplysning; thi den viser, at hans mødrene Gaard eiedes 1507 af Christine Marquards, (Ved. Sim. 2, 1, 105) og hendes Navn var uden tvivl Ane. (Emsf. 3, 131.)

adelig Kone. Sin ved Handel erhvervede Formue satte han i Bygninger, Jorder og Haver: den Lethed, hvormed Byggepladser kunde have, tildeels for Intet, naar Eieren lod dem ubenyttede, fristede dertil. Allerede før 1562 havde han sat en Bygning paa St. Albani Kirkegaard, men borttog den atter, fordi Kongen ønskede Pladsen; men fra 1576, da han ombygte sin Gaard paa Dvergade (nu Nr. 11), begyndte han en storartet Virksomhed som Bygherre. Bistnok har Sagnet været altfor beredvilligt til at forøge den, naar det tillægget ham samtlige Gaarde fra Klubben paa Dvergaden til hans mødrene Gaard paa Nørregade, gamle Amtstue Nr. 29, foruden mange andre paa andre Steder, og naar det vil, at han eiede næsten det Halve af Odense By, eller at de fleste store gamle af Grundmuur opførte Bygninger have deres Oprindelse fra ham.<sup>1)</sup> Men han byggede mange Pladser og opførte mange anseelige Gaarde. Det er rimeligt, at han tog den hele St. Gjertruds Kirkegaard og Plads i Brug<sup>2)</sup>, og det er vist, at han der opførte Klubben, Jordan (som var Byens første Wiinkjælder) 1582 og flere Huse paa Fiskebordet, som tildeels endnu bære hans Mærke (det opadvendte Anker), og det er rimeligt, at han ogsaa byggede det nuværende Løveapothek 1577. Sin Mødrenegaard udvidede og ombyggede han 1586, som den staaer endnu, og ligeledes den saakaldte gamle Fattigggaard paa Hjørnet af Dvergade og Paastrædet (som dog nu tildeels er ombyggt), flere Gaarde og Baaninger paa Albani Kirkegaard, navnlig paa det Sted, hvor Tribunen

1) Almeen. Saml. 15 Bd. S. 405. Ved. Cim. 3, 119.

2) Naar Alle her nævne Helliggeists Kirkegaard, maa det dog nok være St. Gjertruds, thi Hellig Geists var forlangit skænket Andre; men til Stalde kan han ikke have brugt den, da der baade til Dvergaden og til Fiskebordet staae Beboelseshuse.

havde staaet 1580, hvilken Grund han atter fik tilbage af Kongen, og flere andre langs Aaen<sup>1)</sup>); desuden er det muligt, at han har ombygget adskillige af de Gaarde, han eiede paa alle Puncter i Byen. Alle disse Bygninger, hvoraf 4 eller 5 vare Steenhuse<sup>2)</sup>, vende Siden mod Gaden og betegne saaledes den Overgang, hvorved Baggaderne forvandles til nye Hovedgader, idet Grundene gjøres bredere og kortere. De ere ofte prydede med Stencirater og Træfjærerarbejde samt Bomærke og religiøse Indskrifter; men i de forstnævnte bør man ikke søge nogen dyb Betydning, thi de ere kun brændte Steen, som i Mængde forhandlede fra Holland.<sup>3)</sup> Alle overgik dog hans Gaard paa Overgade Nr. 11 i rigt Udstyr, især i det Indre, og i store Dimensioner. Salen var 150 □ Alen stor, 7 Alen høi, Væggene beklædte med høit Ege-Paneel og bibelske Afbildninger; Loftet tabled med Snitværk, i hvis Fordybning nedhængende forgyldte Granatabler vare anbragte.<sup>4)</sup> Denne Gaard var kun to Etager (og mærkeligt nok kan hverken den eller Bagers andre store Gaarde skjælnes paa Tegningen 1593);

1) Disse ere ikke mere til, da Brohm's Gaard 1836 blev nedbrudt og den anden tidligere afloft af Magazingaarden (Læseforeningens). Cf. Henriks Progr. 1846 S. 3.

2) Naar adskillige flere af hans Gaarde benævnes „murede Huse“, behøver det ikke at forstaaes om Grundmuur, thi man kaldte dengang Bindingsværk med Muursteen „Muur mellem Stænger.“ I ethvert Tilfælde siges det ikke, at han har bygget flere end 4 eller 5, om han end eiede flere.

3) De, som indtil 1855 sad paa Love-Apotheket, forefindes nu i det oldnordiske Museum. Andre sidde endnu paa Jordan.

4) Af de Afbildninger, som prydede Salen, findes endnu nogle i Kbnd. Vinkildes Cie; Loiters Prydelse sees endnu. Iøvrigt er Gaarden allerede i syttende Aarhundrede blevet meget forandret og udsmykket af Borgemeist. Th. Brodersen Riisbrigh og Kone Birgitte Seeblad, Dlus Bagers Datterdatter. I den allernæste Tid er ogsaa hele Muren til Gaden opført af Nyt.

men Jordan havde 3 Etager og mulig ogsaa Apotheket, og de vare i saa Fald de eneste grundmurede af den Høide i Byen i 200 Aar derefter. Foruden hvad han byggede, eiede han en Mængde Gaarde, Huse og Boder, især ved Siden af sine egne, men ogsaa spredte over hele Byen, ved Vesterport, i Klaregaden, ved Raadhuset og tilfids endog den gamle Bispegaard, hvilken han købte 1579 som en forladt Ruin, efterat Kongen havde ladet St. Hans Kloster ombygge ved Hjælp af Materialier fra den.<sup>1)</sup> Desuden havde han en stor Mængde Haber omkring hele Byen fra den kongelige Skov Tollelund til Engen ved Gjertrudsholm.<sup>2)</sup> Ogsaa Konge- og Kirkeciender og Vondergaarde eiede han, og paa Bikkelsø havde han et Stutteri.<sup>3)</sup>

Naar man derhos betænker hans store Handelsbedrift, (hvorom ovenfor S. 131) har man et Billede af en ligesaa overordentlig som for Byen betydningsfuld Virksomhed, og den Mand, som var Sjælen i alt dette, kunde ikke Andet end tildrage sig Regjeringens særegne Opmærksomhed. Der

<sup>1)</sup> Udtog af Skjodet findes i Rettelser og Tillæg til Side 150.

<sup>2)</sup> Af hans Bindingsværks Bygninger ere vel mange Bag- og Sidehuse, men ikke mange Forhuse tilbage, efterat den gamle Klub, den gamle Fattiggaard og Læseforeningens Gaard ere ombygte, og den gamle Gaard, som stod vest for sidstnævnte (Brohm's Gaard) 1836 er nedbrudt. Hans Inscription paa denne opbevares i Vestergade Nr. 108. De meest usforandrede ere de to paa Fiskeforvet (rimeligviis Apothekets og Jordans Port-huse) Nr. 5 og 7. Af hans Steenbygninger ere gamle Amtstue og tildeels Jordan i deres oprindelige Skikkelse; hvorimod Love-apotheket og hans pragtfulde Gaard have undergaaet megen Forandring; begge fik Porte istedetfor Gadebøre, og Apotheket, hvis Port atter er tilmuret, maaskee først 1709 en tredie Etage, som senere er forhoiet. De store Løndehvælvinger i Kjælderne under mange af disse ere de mærkeligste Levninger af hans Bygningssmaade.

<sup>3)</sup> Fac. Madsens Visitatbog S. 37, 101, 105: „D B i Odense haver sin Stod paa“, og den kaldes endnu Stutteriholmen.

er en Beretning, som siger, at Oluf Bager fra Naadmand naaede en end større Ære som Formand for det kongelige Handels-Collegium uden- og indenfor Riget<sup>1)</sup>; men da et saadant Collegium er aldeles ubekjendt, maa det formodentlig blot forstaaes om den Plads, han indtog i Kredsen af Landets Kjøbmænd. Men Kongens Tillid og Gunst befad han i høi Grad, og det maa ansees som Vidne derom, at han endog fik en personlig Ret til at slaae Mynt, hvorved Odense blev den sidste Provindsby, der blev Myntested. Man savner vel enhver egentlig historisk Beretning derom, men Oluf Bagers Skillemynt med Odense Lillie fra Aarene 1563 og følgende er Beviis nok<sup>2)</sup>, men ogsaa kun netop Beviis for Sagen selv. Det Nærmere har den mundtlige Beretning ikke undladt at tilføie ved at fortælle, at han havde sin Mynt i Gaarden paa Hjornet af Mynterstrædet og Dvergaden, hvor endog Værkstedet paavises i Kjalderen. Men Sagnet rober sin Forvirring, naar det tilføier, at denne Gaard har Navn af Myntergaarden og at Strædet har sit Navn af Oluf Bagers Mynt; thi Myntergaarden var en anden og havde sit Navn fra langt ældre Tider, og denne søges forgjæves iblandt Oluf Bagers Eiendomme. Vi vide ikke, hvor han myntede sin Skillemynt, og flere af hans Gaarde kunde dertil være lige egnede.

Paa sin Lykkes højeste Tinde lod Oluf Bager 1584 tage et Laasebrev over en stor Deel af sine Eiendomme, hvoraf mange kunne kjendes<sup>3)</sup>, og nogle Aar før satte han en Bortivtable i Graabrødrekirke, forestillende ham og hans Kone

1) Efter Bircherod's inscript. hos Ved. Cim. 3, 122.

2) Hand a. Et. S. 20 og det kongelige Myntcabinet.

3) Det findes i Almueenn. Saml. 17 D. S. 5-10 og hos Ved. Cim. 3, 112: men Texten er neppe i alle Puncter ganske paa- lidelig, og især gjælder dette sidstnævnte Afskrift.

og alle deres, baade afdøde og levende, Børn; den er nu ophængt i St. Hans Kirke. Kong Frederik skal engang have logeret hos den rige Kjobmand, formodentlig imellem Aarene 1576 og 80, medens der blev bygget paa St. Hans Kloster <sup>1)</sup>, og Sagnet har ogsaa her givet en Fortælling Sted, der oftere gjentager sig, at den lykkelige Vært var mede i Kaminen med Kancel og paa Kongens Bemærkning derom, svarede, at han kunde endnu bruge kostbarere Brændsel, hvorpaa han tog kongelige Obligationer og fastede paa Ilden. Da skal Kongen have udbrudt: „De, De! see Dig for, hvad Enden vil blive!“ Kongens Ord bleve et betydningsfuldt Varsel; thi som Sagnet er uudtømmeligt i at skildre Nuf Bagers Rigdom, saa veed det ogsaa at fortælle det store Beviis paa timelig Guds's Forsængelighed, at han døde fattig som Indsidder hos en af sine Døtre, saa fattig ogsaa paa Kjærlighed, at han, for at finde Pleie, maatte indbilde Sine, at han havde en riig Skat skjult i en stor tung Kiste; da han døde 1602, var Kisten fyldt med Flintesten.

Som det gif Ole Bager, gif det ogsaa en anden af de store Borgerfamilier, som var af tydsk Udel, Kottes, hvis Navn kun er tilbage i nogle Smaahuse udenfor Pjenteport, der endnu 1776 kaldes Kottehusene; men de fleste andre anbragte deres Formue i Jordegods: Akelei købte Skinnerup (=: Ulriksholm), Krængerup (Frederikslund) og Nordstov, Mule Nislevgaard; eller de bevarer deres Rigdom, indtil Arvegang og Tidens Fremstriden nivellerede det Fremragende. En anseelig Stamme af denne „Odense Udel“, som de gamle Adelsflægter gjerne kaldte den, gif over i det 17de Aarhundrede.

<sup>1)</sup> Han opholdt sig i Odense fra 21de til 30te Mai 1578 (Reg. Dipl.) foruden jevnlige Gjennemreiser.



Men ved Siden af den stod endnu i Byen selv en talrig Befolkning af den gamle Herrestand, som havde sine Gaarde i Byen og samlede der jævnlig. Uagtet St. Knuds Messe var ophørt, vedblev dog Adelen i Fyen at holde en aarlig Sammenkomst i Odense, som kaldtes Landemode og holdtes tyvende Dag Juul, 13de Januar.<sup>1)</sup> Denne Sammenkomst organiseredes yderligere, da Christian den Tredie 1547 stadfæstede en formelig Selskabs- eller Stands-Lov, den saakaldte „Fyens Vedtægt“<sup>2)</sup>, hvorved den fynske Adels bl. A. under Muldet forpligtede sig til at møde; de kom sammen for at afgjøre opkomne Stridigheder, og med „en stor Banquet holdt de en venlig og glædelig Omgjængelse i nogle Dage“, siger en Forfatter, som saae denne Skik i Begyndelsen af det 17de Aarh.<sup>3)</sup> Men tillige stod identivis Landsstingets Afholdelse i Forbindelse dermed, da dette var Adelsens almindelige Værnething og Underret og derhos forvaltedes af en Adelsmand som Landsdommer, der medtog andre „gode Mænd.“ I ethvert Tilfælde var denne Rets ordinaire Afholdelse knyttet til Odense<sup>4)</sup> og kunde saameget lettere finde Sted der, som i Reglen baade Landsdommeren og saamange Adelige boede der. Men baade Landemodet og Landsstinget synes at fordrø et bestemt Locale, og dog kan intet saadant paavises i de første Tider efter Reformationen. Før denne holdt de, idetmindste oftere, deres Landemode (Standstret) i Sortebrødrerkloster<sup>5)</sup>, og til deres selskabelige Sammenkomst kan man tænke paa Myntergaarden eller den Gaard i Øvergaden, som kaldtes

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 2, 1, 10 og 1 D. 2 S. 149. Dansk Mag. 4, 14.

<sup>2)</sup> Smst. 2, 2, 38.

<sup>3)</sup> Lyscander i Suhms Saml. 1, 69.

<sup>4)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 20, 22, 37.

<sup>5)</sup> Smst. 1, 2, 148, 149, 178 og 184.

Herrehuset, idetmindste vides ikke nogen anden Gaard, der kunde kaldes Adelen's. Det Rimeligste vilde have været, at de havde søgt til Landstthinget, dersom dette havde haft nogen Gaard; men lige indtil Aaret 1569 holdtes det fynske Landstthing under aaben Himmel, formodentlig paa en Thingplads, som ogsaa var Byens, Thingsted <sup>1)</sup>, hvorfor der i Landsthingsdommene ogsaa ofte forekommer den Formel, at fremgaae og vidne inden 4 Stofke.<sup>2)</sup> Men i Aaret 1569 fik Landstthinget et Domhuus; thi paa Andragende af den menige Adels Hjankefede Kongen Glende Gildes Gaard til et almindeligt Landstthing og Domhuus, „fordi“, hedder det, „der var stor Brøst for en beqvem Plads, hvor Landsdommeren kunde holde Landstthing og den menige Mand, som Landstthing søger, kan udrette deres Sag, og for at deres Breve, som de i Rettergang have fornøden at bruge, i Regn og Uvæir ikke skulde blive fordærvede.“<sup>3)</sup> Dog beholdt Adelen ikke længe dette Domhuus, thi de solgte det med Kongens Tilladelse til Biskop Niels Jespersen 1578<sup>4)</sup>, og nu trak Landstthinget sig ind i Graabrødre Kloster, hvor det havde en Stue, der kaldtes Domstue, i den lave Portbygning, et Locale, som uagtet det var mørkt og fugtigt, blev brugt ligetil 1707, naar ikke Landstthinget undertiden laante Raadhuset.<sup>5)</sup> Til sine selskabelige Sammenkomster

<sup>1)</sup> En Gaards Beliggenhed angives 1500 for Landstthinget (B. Sim. 2, 1, 68) ganske paa samme Maade som for Thinget (Wed. Sim. 2, 2, 112).

<sup>2)</sup> Smstid. 1, 2, 153, 171, 177.

<sup>3)</sup> Smstid 2, 2, 146. Gaarden laae (som ovenfor bemærket) i det lille Stræde, som var en Fortsættelse af Adelsstrædet, og optog paa dens sydlige Side, altsaa mellem Strædet og Albani Kirkegaard, en Længde af 50 Alen og en Brede af 27.

<sup>4)</sup> Smstid 2, 2, 188, og hermed forsvinder dette Huus, see ovenf. S. 140.

<sup>5)</sup> Tegningen 1593. Bloch f. Geistl. 1, 158 og Pont. Atl. VI, 577;

vide vi ikke, at de havde nogen Gaard, førend de i Aaret 1634 kjøbte Podebusk's Gaard, den gamle Vicariegaard til Mogens Kraffes Capel, (paa nuværende Borgerstoles Plads) og den blev fra den Tid af kaldet Adelen's Gaard, men havde Intet med Landstthinget at gjøre. Den var prydet med et Taarn, som sees paa Tegningen 1593, og tjente Adelen til Samlingssted indtil Regjeringsforandringen 1660; senere stod den forladt, indtil den omfider 1705 blev kjøbt for 350 Rd. og nedrevet for at give Plads til det nye Landstthing, som blev opført paa dens Grund.<sup>1)</sup>

I det 17de Aarhundrede, da de provindsielle Rigsraader saaoftes samlede og betragtede som et Slags Statholdere, der ogsaa ofte kaldte Provindsens Adelskab sammen, var Odense uafslædig Samlingsstedet for saadanne Regjerings- og Standsforsamlinger; de holdtes snart paa Raadhuset, snart i Domstuen og snart i Adelen's Gaard<sup>2)</sup>, og vare saa hyppige, at de maatte bidrage meget til, at Adelen havde deres egne Bopæle i Odense; og da nu Byen var saa særdeles stærkt besat med Herregaarde, „at de neppe i saadan Mængde noget andet Sted skal være at finde“, som der siges i den Tids Danmarks-Beskrivelse<sup>3)</sup>, blev det en meget betydelig Befolkning, Odense paa den Waade fik, og en Befolkning, som maatte udøve en mangfoldig Indflydelse paa Byen. Af saadanne Familiers Gaarde ere ikke saa bekendte. Podebusk beboede den nyhævnte store Gaard paa St. Knuds Kirkegaard til 1634, derefter kjøbte han

<sup>1)</sup> Pont. Atl. VI, 578. Man ser endnu af de ældre Bygninger en liden Levning i den østre Gavl, som maa antages at hidrøre fra de Leichuse, som Mogens Kraffe havde bestemt til Grundlag for sin kirkelige Fattigstiftelse.

<sup>2)</sup> Jf. i G. Tørgen Brahes Levnetsbeskrivelse af Ved. Simon- sen 1845.

<sup>3)</sup> Arent Berntsen I, 99.

Gaarden paa Torvet (nu Nr. 4-5) 1637, som havde tilhørt Breide Ranzau og Axel Brahe til 1616, senere Erik Urne og tilsidst Chr. Ulr. Gyldenløve. Brockenhuus og senere Sorgen Brahe købte den gamle Bispegaard, som 1625 beboedes af Morits Aschersleben.<sup>1)</sup> Familien Lykke eiede den store Gaard paa Hjornet af Mynterstrædet; Frands Brockenhuus havde Deel i Myntergaarden<sup>2)</sup>; Fru Karen Bryske (Sver Lunges) opførte 1594 det gamle Steenhuus mellem Graabrøderkirkegaard og Vestergade, som nu er Hempels Bogtrykkeri og bærer det astronomiske Taarn<sup>3)</sup>; paa Nørregade havde Familien Rønnow en af de ældste Bindingsværks Gaarde (Nr. 76); og i Sortebrødre Hospitals forskjellige Bygninger skulle efter Tegningen 1593 flere Adelsfamilier have haft deres Boliger. Ebbe Munk og Gidsel Høeg havde en Gaard paa Torvet (udentvivl Laseforeningens). Niels Bild havde en Gaard i Dvergaden, Baron Putbusch og Knud Urne i Vestergade, og ligesaa Berner Svale og efter ham Breide Ranzau 1643; Laurits Krage havde en Gaard paa Nørregade, som Giler Bryske eiede 1643 (rimeligviis Ol. Bagers, da den gav samme Jordfyld til Byen); Frisernes Baaben fandtes paa Gaarden i Dvergade Nr. 14, og man ser saaledes Adelsgaarde over hele Byen. Naar vi hertil føie dem, der boede i andre ubekjendte Gaarde<sup>4)</sup>,

1) Efter Oluf Bager eiedes den først af Familien Akelei. Adelen havde tænkt paa at købe den 1625 for 3300 Dal. Spec. (Bed. Sim. S. Brahes Levnet S. 143 og 23)

2) Bed. Sim. Odense 2, 2, 126.

3) Indskriften smstd. 3, 55.

4) Af de Adelsgaarde, som bleve benyttede til Festen 1580 (ovenf. S. 141), tilhørte de 6 andre Familier end de her nævnte, nemlig Frands Urne, Jens Baad, Gabriel Schindel, N. Henrichsen Gyldenstjerne, Knud Michelsen Akelei og Joh. Buchholt.

samt de tre kongelige Lehnsmænd, nemlig Stiftslehnsmændene paa Odensegaard <sup>1)</sup>, Rigens Cansler paa Provstegaarden og Kongens Cansler paa St. Knuds Kloster, som vare to af Rigets Stordignitarier, havde Odense ogsaa i denne Henseende en stærkt udpræget Character af en Hovedstad, endog uden Hensyn til den nye „Odense Adel“ og den udenlandske, som Hamsfort, Fiuren og Sperling. Engang blev Odense endog for en Tid forsaavidt Regjeringens Sæde, som Kongen tillod Christen Thomesen Sehested 1654 at forlægge Cancelliet dertil formedelt en i Kjobenhavn grasserende Pest. <sup>2)</sup>

Blandt de Virkninger, som denne Samling i Odense havde, var ogsaa den, at Kirkerne, Skolen og de Fattige bleve betænkte med velgjørende Stiftelser og Legater eller Gaver. <sup>3)</sup> Tvende af disse Stiftelser gave tillige Byen nye Huse: Hieron. Thenners enke (Hamsforts Datter) byggede 1590 de saakaldte Doctors Boder (hvor nu Huus's Boder staae), som nu ere en Afdeling af Graabroders Hospital <sup>4)</sup>, og Frøken Pernille Lykke stiftede 1617 de saakaldte Sjæleboder i Mynterstrædet, som staae endnu, skjønt Stiftelsen er omsat til et Legat. Ogsaa een af de store Gaarde vendte fra Privateie tilbage til en offentlig velgjørende Bestemmelse, idet en Dame af en af de Slægter, der længst bleve boende i Odense, den lærde og

1) I det 17de Aarh. vare de: Knud Rud 1597-1612, Marqu. Wille til 1618, Christian Knudsen Akelei til 18, Holger Rosenkrants til 1628, Henning Walsendorph til 1655, Sivert Urne til 1658 og Mogens Høeg til 1661.

2) Ved. Cim. Manusk. efter Canc. Registr.

3) Af den gamle Adels Navne findes blandt disse Givere: Wilde, Hennow, Quisow, Lyck.

4) Hun købte 1589 en Ladegaard og 5 Boder dertil. Hofm. Fund. V, 180.

ædle Karen Brahe, stiftede den gamle Bispegaard 1716 til Bolig for Damerne i Odense adelige Jomfrukloster, som hun iøvrigt stiftede af Jordegods og Andre senere have forøget.<sup>1)</sup> Hun og de tidligere Siere havde indkjøbt de fleste af de Grunde og Huse, som omgave Gaarden, saaat det ogsaa var en anseelig Kjøbstadeiendom, hun efterlod sit Kloster, og en Skat af aandelig Værdi fulgte med Gaven: det mærkelige og for dansk Litteratur saa betydningsfulde Karen Brahes Bibliothek.<sup>2)</sup>

En anden Virkning af den gamle Abels Kjarlighed til deres By tør vi see i den Hurtighed og det forholdsmæssige Held, hvormed Christian den Fjerdes Plan til Cathedralskolernes Udvidelse ved Gymnasier blev iværksat i Odense. Vi maae her kaste et Blik tilbage paa Odense Skolehistorie. Ved Reformationen havde Odense tre Latinskoler, en i hvert Sogn, naturligviis tildeels beregnede paa at afgive Chorsangere, 12 Degne, til hver Sognekirke og derfor nær forbundne med de store kirkelige Stiftelser i hvert af Sognene. Kirke-Ordinant'en bod at samle alle Latinskoler i een i hver By; St. Hans Klosters Skole er ogsaa strax forbundet; men den daglige Chorsang af Skoledisciple, som derfor fik Høde paa Kongsgaarden, vedvarede til 1572. Provstiets Skole ved Frue Kirke, som i Maret 1528 var bleven istandsat, staaer endnu paa sin Plads, nylig omdannet til Liigcapel, og holdt sig som Latinskole i 17 Aar efter Reformationen; den daglige Chorsang af Provstiets Alumnier vedblev til 1572. Til Byens eneste Latinskole

<sup>1)</sup> Fundatsen hos Hofm. 1, 329 og Schack i D S 109, hvor ogsaa det senere Gavebrev paa Patronatsbygningen forefindes. Seneste Udvidelse 1856 af Grev P. Bille-Brahe

<sup>2)</sup> Lind's Catalog 1725. Kalkar om Odense Bøes Bibliotheker 1836 og Bogelsang Fortegn. over Haandskr. i K. B. Bibl. Odense 1857.

havde Kong Christian den Tredie først bestemt, at Prioren i St. Knuds Kloster skulde indrette Albani Kirkes Skib „til en almindelig Skole“ (1541<sup>1)</sup>); men dette skete ikke; derimod paalagde han ham 1554 at forlænge den gamle St. Knuds eller Albani Skole, som stod, hvor den endnu forefindes, vest for Domkirken.<sup>2)</sup> Uagtet Christen Poulsen ikke var den Mand, der lod sig Saadant sige to Gange, og Forlængelsen maatte blive fornøden ved Frue Skoles Overførelse til St. Knuds, synes dog denne Udvidelse ikke at være sket<sup>3)</sup> eller at have været utilstrækkelig; thi det er vist, at Skolen i Aaret 1596 blev forlænget 12 Alen paa Lehnsmænd Christoph. Walkendorfs og Provstiets Bekostning.<sup>4)</sup> Fra den Tid stod Skolens Bygning uidentbiel som nu, ihvorvel den skulder Kingo 1696 en grundig Forbedring og Biskop Ramus 1760 en betydelig Ombygning.<sup>5)</sup> Men da nu Christian den Fjerde i Aaret 1618 udstedte sin Forordning om Gymnasiers Indretning, hvori Skoleunderviisningen skulde føres videre i Theologi, Mathematik, Logik, Astronomie, Botanik og Anatomie, blev hans Villie mødt i Odense med en saadan Redebonhed, at dette Gymnasium allerede kunde oprettes 1621 og indviets 1623, medens de andre, som bleve oprettede, først stiftedes 1636 og aldrig

1) Ved Sim. 3, 149. En Afskrift i en Saml af Docum. til Odenses Hist. i det Kgl. Bibl. (N. Kgl. Saml Nr. 406.)

2) D. Mag. II, 74 og Pal. Müller og Henrichsen i Program. 1846. S. 13 og 15.

3) Man tør ikke søge noget Beviis for dens Sværksættelse i en Steen ved Markstallet 1561, hvorom see Anhanget.

4) Jac. Madsens Visitationbog v. Crone S. 26. Spor af Forlængningen ere kjendelige endnu, netop 12 Alen fra den sydlige Ende, men det kunde hidrøre fra Ombygningen 1760.

5) Der skal da være nedbrudt en Deel af Skolen for at ombygges, og den er blevet forhoiet ved samme Leilighed. D. Atl. VI, 605.

opnaaede noget ret Liv. Marsagen dertil maa væsentlig søges hos den daværende Stiftslehnsmand, den lærde Holger Rosenkrants, og Biskoppen Hans Michelsen, samt den Bistand, som de fandt hos Adelen i Fyen. De havde begge megen Indflydelse hos Kongen, og han anviste betydelige Gehalter af St. Knuds Kloster og Roeskilde Domcapitel samt Vicariegods og Kongetiender i Fyen<sup>1)</sup>, og de fornødne Localer fik det i den saakaldte Dmgang mellem St. Knuds Kirke og Klostret med tilliggende Have ned til Maen, hvor Gymnastiebygningen endnu staaer, men dog væsentlig ombyggt i Frederik den Femtes Tid.<sup>2)</sup> Fra Private modtog Stiftelsen til Stipendier af Jørg. Brahe 200 Rd. in sp., Kirstine Munk 1000, Holger Rosenkrants 1000 Rd. in sp., af Corn. Hamsfort 1000 Rd., af Dr. Eskild Christensen 300 Rd. in sp. og Dr. D. Jacobsen 200 Rd. o. fl., hvilket i Føring med succesfuld tilkomne Donationer<sup>3)</sup> gav dette Gymnasium en saa fast Grundvold, at det vedblev at bestaae lige indtil Skolevæsenets Reform 1802, da det smeltede sammen med Skolen, uagtet der oftere i det 17de Aarh. var tænkt paa dets

1) Hofm Fund V, 8, 19, 20, 21, 31, 33, 35

2) Emsfd 8, 14, og 19. Bygningens Historie i Henrichsens Program 1846. Udentviel har denne Bygning fra ferst af, da den var to Etager og Gymnasiet anbragtes i den øverste, været bygt med en lav Underetage og aaben Buegang ind imod Klostergaarden (som den eneste Rest af lignende Bygning i Graabrødre Hospital), og det hele Huus har kun raft lidet over St. Knuds Kirkes Sideskib, hvor endnu Gesimsen bærer Spor af Forbindelsen

3) Emsfd 9-39 og VI, 279 og Henrichsen om Skolens Stipendier og Legater, Progr 1850, hvoraf bl. a. sees, at et af disse Legater, Raadmand Peder Pedersen Lerkes 1664, har haad den sjeldne Skjæbne at være blevet jordebillet ved Legatets Resitution i jørrige Aarhundrede (S. 20-21).



Dpløsning <sup>1)</sup> og de andre senere stiftede alle snart gik ind. Bistnok bar det Odense Gymnasium heller aldrig sænderlig Frugt for den lærde Dannelse, men for Byen selv var det ikke uden Betydning, at der ved dette samlede en Kreds af lærde Mænd, der deels afgave et Consistorium som geistlig Ret, deels repræsenterede Videnskabeligheden i videre Kreds, og saaledes ogsaa i denne Henseende bidroge til at give Byen Lighed med Hovedstaden. Ved dette Gymnasium var et Bibliothek og et physisk Cabinet, og academiske Festsigheder holdtes, navnlig aarlig ved Kongens Fødselsdag fra 1757. Det Spiit, som stod over St. Knuds Kirkes Chor, fik derved en Slags Bestemmelse, thi dets Klokke var Gymnasiets Klokke.

Gymnasiet var ogsaa et af de sidste Fremskridt, som Odense gjorde i denne sin glimrende Periode, idetmindste et af de meest fremtrædende. Overhovedet er det umisfjendeligt, at Betingelserne for Livets Udvikling i den aandelige Retning vare i riigt Maal tilstede i Odense. Den medicinske Videnskab og Kunst havde bekjendte Repræsentanter i Lægerne Hamsfort, den Ældre og den Yngre, Dr. Eskild (Christensen), Prof. Svend Pedersen, Dr. P. Helt, Dr. H. Lohmann, Dr. Koster, Dr. Steph. Ram (+ 1658), som kaldes Stadens og Landadelens bestalter medicus practicus <sup>2)</sup>, o. A., og blandt dem indlagde den yngre Hamsfort sig et stort Navn som Historiker, ligesom den ædle Lohmann blev bekjendt ved sine theologiske Grublerier. <sup>3)</sup> Byen havde 6 Præster

<sup>1)</sup> Bircherods Dagbog ved Molbeck S. 249-50. 304.

<sup>2)</sup> Bircherod Dagb. S. 9. Flere af dem kaldes Medicus pract. ordinarius og Provinzial Medicus. Nogle vare fra Slesvig og Holsten som Hamsfort, Lohmann og Ram.

<sup>3)</sup> Pont. Ann. eccl. 3, 809.

til dens 3 Sognekirker foruden endeel andre Personer, hvem det paalaae at prædike til visse Tider saavel i disse som i den ledige Graabrødrekirke, saaat der ifølge et Reglement af 1632 foruden de ordinaire tre Gudstjenester i alle Sognekirker blev holdt Tolvprædiken hver Helligdag i Graabrødrekirke, fremdeles Aftentjeneste de tre Helligastener i St. Knuds Kirke, Fasteprædiken i alle Kirkerne, endog 5 Gange ugentlig i Sognekirkerne, fremdeles to Gange Ugeprædiken hele Aaret igjennem i alle Sognekirkerne, særlig Gudstjeneste i Hospitalskirken og endelig daglig Bøn og Bibellæsning i St. Knuds Kirke <sup>1)</sup>. Og skjønt al denne Tjeneste var anordnet for en Befolkning af lidt over 4000 Mennesker, besøgtes den dog stærkt, og det hørte i den Grad til Livets Orden, at selv det Reglement for Borgerbævnningen, som Magistraten forfattede 1634, foreskriver i sin første Paragraph, at Borgerne skulle, førend de møde paa Exerceerpladsen, først om Morgenen til Ugedagsprædiken søge Kirken og høre Guds Ord. <sup>2)</sup> Imidlertid kan man vel tvivle om, at Oplysning og Sædelighed ganske svarede til disse Foranstaltninger: Overtroen drev sit Spil med Trolddomskunster <sup>3)</sup> og krævede ogsaa her idetmindste eet Offer, en Høx, som blev brændt udenfor Vindegadeport <sup>4)</sup>, og en ulykkelig Skomager fra Aalborg forskrev sig efter Fausts Exempel med sit eget Blod til Fanden for at opnaae nødtørftige Penge og komme paa Fode: Forfribningen blev fundet henkastet paa Marken, „lykkeligviis inden

<sup>1)</sup> Rgbr. 5 Nov. 1632 i Bispe-Arch.

<sup>2)</sup> Gjentaaget i Reglement af 12 Septbr. 1641 i Raadstue-Archivet.

<sup>3)</sup> Ved. Cim. 3, 69 og 126. Bircherodds Dagbog S. 109.

<sup>4)</sup> Smstid. S. 126 efter et Sagn. Ligeledes er Spor af et Forhør over en Høx 1572 i Rdst. Arch. og i Omegnen af Byen brændtes 2 i eet Aar (Bircherodds Dagb. S. 131-134.

den kom i Djævelens Bold" — siger den geistlige Rets Dom — og Sagen gik fra Bythinget til Consistorium og det theologiske Facultets Betænkning, i Henhold til hvilken Synderen blev henrettet 1635.<sup>1)</sup> I Henseende til Sædeligheden giver Odense ikke Anledning til at spotte med det 17de Aarhundredes strænge Sædelighedspolitik; særegent turde det alene være, at den honette Ambition tidlig rørte sig stærkt i Folks Gemytter og allerede 1635 og 1647 paa kaldte Regjeringens Afgjørelse til at bestemme Rangfølgen ved den geistlige Stands og Borgerkabets Samtræde<sup>2)</sup> — en Retning i Samfundsaanden, som maatte næres ved flere Omstændigheder, navnlig de nobiliterede Borgerfamiliers usikre Afgrændsning og de mange academiske Værdigheder, som samlede sig i Byen.

De communale Embeder beklædtes naturligtviis af dette Aristokratie, da den egentlige Adel aldeles havde trukket sig tilbage fra Byens Anliggender. To Borgemestre og et Antal Raadmænd, som indtil 1567 antages for at have

<sup>1)</sup> Bispe-Arch., hvor saavel Retsforhøret som Forskrivningen selv forefindes, tilligemed et Brev til H. Walkendorph, der — utroligt nok — viser, at Manden baade kjendte Bibelen godt og endog kunde lidt Latin. Han udtaler i dette Brev en oprigtig Anger og Glæde over sin 7 Ugers Arrest, der har ført ham tilbage til sin Gud. Jf. isvrigt Peder Syns danske Boglade og N. M. Petersen Lit. Hist. 3 D. S. 816 og Pont. Ann. Eccl. III, 830. — At en Skolediscipel kunde i det 18de Aarhundrede falde i samme ugubelige Galsskab, sees af to kongelige Rescripter af 1720 og 21 i Heinrichsens Skoleprogram 1860 S. 31 fgg., men Libernes Forandring og hans unge Alder lod da Dommen beroe ved Pibst og Børnehuus.

<sup>2)</sup> See min Sognehist. S. 68.

<sup>3)</sup> Ved. Sim. 2, 2, 3, 10, 13.

været 8, udgjorde Byens Magistrat <sup>1)</sup>) og synes at have styret mere uanfægtede af den kongelige Lehnsmænd, end det ellers var Tilfældet med de fleste Byer. Mulig stod Byen nærmest under Landets Rigsraader eller Hofmesteren. I Maret 1567 fandt dog Kongen det fornødent at understøtte Magistratens Anseelse, da det skete, at en Part af Borgerne understod sig med Baaben og Bærge at opgaae paa Raadhuset og undsige og true Borgemester og Raad; Kongen forbød ikke blot Saadant, men beordrede tre Rigsraader til at beskikke en ny Magistrat, da han erfarede, at Byen ikke var saaledes forsørget, som den burde være: dertil skulde Borgemestere Raad og Borgere i Byen udvælge 4 af de fornemste og bedste Borgere, af hvilke disse Rigsraader skulde udtage to og sætte dem til Borgemestere, og ligesaa skulde de udvælge

<sup>1)</sup> Borgemestere vare fra 1530 til 1660: Michel Pedersen Akelei 1517-39, Jey Unkersen 1531, Hans Friis + 1551, Oluf Hansen Kammervend 1535-1553, Jørgen Kotte 1551-67, Hans Unkersen 1553, Christopher (Sørensen) Skriver 1569-77, Frands Brixen 1569-72, Christen Friis, Mogens Henrichsen Rosenvinge 1582-1607, Sivert Pedersen + 1599, Hans Mule + 1602, Jørgen Nielsen (Skriver) til 1622, Jacob Leth + 1622, Otto Knudsen Seeblad + 1631, Jørgen Mogensen Rosenvinge til 1633, Jørgen (Hansen) Mule + 1634, Friderich Amerbach fra Leipzig 1634-38, Hans Nielsen Kölenbrunn 1635-61, Thomas Brodersen Riisbrich 1649-1665, Knud Jacobsen 1651-67. Hans Nielsen har skænket Byen en særdeles smuk Solvæske til at opbevare Raadstueeglene; hans og 7 Raadmænds Navne og Baabeners sees derpaa. Riisbrich var tilstede paa Rigsdagen i Kbhvn. 1660, og Knud Jacobsen blev Medlem af den Commission, som skulde indrette Lovene efter Souverainitetens Medfør (Bircherods Dagbog S. 60 og 66 og Rfc. 12 Aug. 1661.) Om Kölenbrunn og hans Begravelse i en Pille i Kirken s. Bloch s. G. 1, 143. Om flere Andre s. Mumme St. Knuds K. Hist. og Bircherods Manusktr.

24 af Menigheden, af hvilke Rigsraaderne skulde udtage 12 og ordinere til Raadmænd; baade Borgemestrene og Raadmændene skulde aflægge Eed til Rigsraaderne paa Kongens Vegne. Dette skete midt under den nordiske Syvaarskrig og har formodentlig været foranlediget ved de Krav, som den stillede til Byen; men den kongelige Stadsfæstelse, som Magistraten saaledes fik, forklarer, hvorledes Kongen kunde betragte Borgemestre og Raadmænd som „den i Kongens Sted forordnede Øvrighed“<sup>1)</sup> og lønne Borgemester Mogens Henriksen med Krongods.<sup>2)</sup> Ellers havde Borgemesterne kun smaa ubiisfe Emolumenter, og de klagede ofte over, at de ikke kunde fortsætte deres borgerlige Næring. Deres Stilling kunde derhos være heel vanskelig i de Tider; thi foruden hvad Sagens Natur medførte, kunde det skee, at Regjeringen udfkrev Mandskab til Land- og Sotjeneste med Tilføiende, at en Borgemester eller en Raadmand og stundom begge skulde føre Mandskabet ikke blot til Krigshæren, men som Befalingsmænd i Krigen selv<sup>3)</sup>; dog var dette en Pligt, som Magistraterne almindelig vidste at unddrage sig f. Ex. ved at udnævne en ny dertil egnet Person til Raadmand. Men ogsaa i Fredstid kunde de indvies i mange Vanskeligheder; saaledes maatte to af de anseeteste Borgemestre Jørgen Kotte og Hans Mule 1565 og 1585 kjøbe deres Fred af Kongen.<sup>4)</sup> Til Magistratens Embedsforretninger hørte ogsaa at dømme,

1) Rgbr. 24 Oct. 1585 (Wed. Sim. 3, 27.)

2) Rgbr. 19 Juli 1585 og 6 Nov. 1586 (i Rdst. Arch. jf. Wed. Sim. 3, 29.) En af hans Eftermænd, Hans Nielsen, søgte 1646 om det Samme (Rdst. Arch.)

3) Saaledes 1566, Actst. I Saml. S. 80. Jf. Jacobsen om de danske Kjøbsteders Borgervæbning i N. Hist. Tidssk. 1 Bd. S. 183 fgg.

4) Wed. Sim. 2, 2, 136 og 3, 27.

og i denne Henseende opnaaede Odense tidligere end andre Provindsbyer det Fortrin, at dens Raadstueret 1649 blev ophøiet til Overret over Bythinget i alle Borgeres Sager. <sup>1)</sup> Ogsaa skulde de tage Deel i Bythingsretten, naar paafordredes.

Byfogden var Kongens Embedsmand, en Borger, som dertil beskikkedes, maaskee paa Borgerkabets Indstilling; derfor handlede Kongen ogsaa friere med denne Embedsstilling. Saaledes befalede Frederik den Anden 1572 Lehnsmanden at affætte en nylig beskikket Byfoged, da han havde erfaret, „at han var ung og ubi Retten fast uforfaren og til den Bestilling uduelig;“ i hans Sted skulde han tilskikke en anden Borger, „som dertil tilforn var tilnæbnt“, og det følgende Aar befindes en Tredie, Jens Grydestøber, i Embedet. Han klagede over, at Borgemeistere og Raadmænd ikke vilde sidde i Dom med ham og ikke, i hans Forsald, træde i hans Sted, hvorfor Kongen 1573 befalede Borgemeister og Raadmænd i vigtige Sager, som Liv og Ære anrøre, at affige Dom med Byfogden og paa hans Udmeldelse at sidde i hans Sted i Sager, han ikke selv maatte paadømme. <sup>2)</sup> Den samme Klage kunde vendes mod Borgerne i Almindelighed, der holdt sig tilbage fra at søge Thinget, saa at Kongen i Aaret 1575 paalagde sin Lehnsmænd i Forening med Magistraten, at dele Byen i fire Fjerdinge og befale een Fjerding hver Uge under Faldsmaal at søge Thing og være i Dom med

<sup>1)</sup> Frederik d. Tredies Privilegier 1649 Actst. 1 Saml. S. 30. De fleste andre Byer fik først denne Ret efter Regjeringsforandringen og ved D. L. 1—6—9, ophævet ved Rsc. 1 Juni 1791.

<sup>2)</sup> Ved. Sim. 2, 2, 159 og 163.

Fogden. 1) En Dommers Stilling var efter den Tids Retsformer meget vanskelig; det hændtes ogsaa En af Byfogderne, Laurids Paaſke, at han 1595 maatte kjøbe sit Mandheld og Fred af Kongen, efterat han var dømt fra sin Ære (til Mand desværre) for en Dom, han havde affagt. 2) Af andre borgerlige Betjeninger forekommer Byſkriver, Ræmner og Rodemeſtre for de 14 Roder, hvori Byen fra Kong Hans's Tid var deelt.

Det var rimeligviis en Følge af den ovenomtalte Anordning af 1567 som ogsaa af den nivellerende Indfyldelse, Statsforfatningen udøvede paa de ſaakaldte ufrige Stænder, at den ældre Forſkjel mellem Handelsſtanden og Haa ndværksſtanden i Henſeende til Udgang til Magiſtratsembeder ophævedes eller gik i Glemme. I det 17de Aarhundrede ſamledes ogsaa Haa ndværkere og Kjøbmænd under den ſamme Bærnepligt i Borgermilitsen og Bagttjenesten, ſom ordnedes i Odense ved Reglementer af 1634 og 1639<sup>3)</sup>, og medens Handelen i det 17de Aarhundrede leed under en ſtærk Tilbagegang, synes Haa ndværkerne at have hævet ſig mere. Laugenes Hiſtorie er kun lidet bekjendt; men efterat Chriſtian den Tredie 1549 væſentlig havde ophævet de gamle Gilder, idet han affſtaffede deres Jurisdiction over Gildesbrødrene<sup>4)</sup>, fik de efterhaanden nye Laugsſkraaer deels i det 16de Aarhun-

1) Ved. Cim. S. 175 og Jacobsen a. Sk. i Hiſt. Tidſkr. 5 Bd. S. 55.

2) Ved. Cim. 3, 56.

3) De findes i Magiſtratens Copibog af 1649 f. 55 fgg. Ingen vare fritagne for Bagtholdet undtagen Borgemeſtere, Byefoged og Raadmænd, Ræmnere, Overformynder, Byens Procurator, Organifter, Capitainen, Lieutenant, Fændrikken, den danſke Skolemæſter og Trommeſlageren.

4) Actſt. 1 Saml. S. 54-55.

brede <sup>1)</sup>, deels efter de almindelige Grundsætninger i Christian den Fjerdes Laugsanordning af 10de Dec. 1621, alle vedtagne af Magistraten. <sup>2)</sup> De gik ud paa faabel at ordne Laugets indre Forhold som at bestemme dets Rættigheder bl. A. ved Forbud mod Bønhaser. Smedelaugget fik sit nye Laugshuus i den Gade, som endnu bærer Navn derefter, mellem Vestergade og Gølfedore, og som et Minde om gamle Skikke kan dets mægtige Driffekar af 1598 i det nordiske Museum betragtes. Dette Laug sees af de nye Laugsartikler af 1623 at være blevet forøget med Bøssmagere og Seiermagere (Uhrmagere), og i det 17de Aarh. var der dem i Lauget, som endog forstode at støbe Kirkeklokker, thi adskillige Klokker fra Midten af 17de Aarh., som ere støbte i Odense, forefindes i Kirkerne paa Landet. <sup>3)</sup> Navnet „Kothgießer“ i Matriklen 1683 kan mulig betegne flige store Metalarbeidere. Smidlertid synes Skomagerlauget at have indtaget den første Plads; dets Laugshuus har smukke Minder i 7 Ruder af Glasmalerie og Levninger af flere, som endnu findes og rimeligviis ere givne af Oldermænd mellem 1561 og 1641,

<sup>1)</sup> Bødkernes af 1551, Actst. Saml. S. 55 og Skræddernes hos Ved. Sim. 2, 2, 77.

<sup>2)</sup> Saaledes have Laugsartikler for Smedene, Skomagerne, Skrædderne og Væverne af 1623, for Bagerne, Muurmesterne og Bogmændene 1631, Badstjærerne 1647 og Slagterne 1650 (Raadst. Archiv.) Guldsmedenes af 1608 var den almindelige Lov for hele Landet.

<sup>3)</sup> Saaledes i Skambn og Uggerblev af Lars Jensen 1658. I det 16de Aarh. støbtes Klokkerne meest i Lübeck eller i Kjøbenhavn, og tidligere af omreisende Klokkestøbere. Dersom Klokkeren i Roerblev (hvorom s. Fenger Klokke-Indskrifter i Kirkeh. Saml. 2, 84) virkelig er støbt i Odense 1403, maa det rimeligviis være skeet ved en Saadan. Men snarere er den fra 1603. Om der havde været Klokkestøbere i Odense i det 15de Aarh., er uviist (Ved. Sim. 2, 1, 38. 39. 47).



hvis Boemærker og tildeels Navne de fremvise; fra en senere Tid er en Table, der giver Aarskallet 1729 ved Sammenlægning paa alle Led. Og dog var dette Laug i Aaret 1609 givet til Priis for en Concurrence, der kunde synes ligesaa farlig, som den var uden Exempel. Kong Christian den Fjerde udstedte nemlig i dette Aar et aabent Brev, at saasom Skomagerne i Odense fordriftede sig til at sælge deres Arbeide for en meget ulidelig og ubillig Priis, skulde indtil videre enhver indenlandsk eller udenlandsk Skomager, hvor han end boede i Riget eller udenfor, have Lov at falbyde Skomagerarbeide hver Onsdag og Lørdag paa Odense Torv<sup>1)</sup> — en Bestemmelse, som endog er optaget i de nye Laugsartikler af 1623. Alene Bagerne vare underkastede en lignende Concurrence af Landbrugere paa Torvedagene, og Grovbrødsbagning var fri saavel som et Brødsudsalg paa Korsgaden. Det er rimeligt, at Priserne holdtes temmelig høie af de Odense Haandværkere, og man havde i Reglen intet andet Bærn derimod end at forbyde Aftaler i denne Henseende og at sætte Taxter. Det sidste Middel kunde dog kun anvendes med betydelig Indskrænkning; men det giver et ret interessant Indblik i den Tids Forhold at see de Priser, Magistraten 1649 satte. For et Par Hestesko maatte tages 24  $\text{sk}$ ., for et Par fortinnede Hofmands-sporer 3  $\text{Mk}$ ., en Sabel 5  $\text{Dal}$ ., en Lønde  $\text{Sl}$  9  $\text{Mk}$ ., feedt Drekjøb pr.  $\text{Pb}$ . 2  $\text{sk}$ ., roget Fleis 4  $\text{sk}$ . 2  $\text{Alb}$ ., 1  $\text{Pb}$ . Smør 9  $\text{sk}$ ., et 8 Lods Hvedebrød 1  $\text{sk}$ ., et 2 Punds Grovbrød 4  $\text{sk}$ ., for et Par Sko maatte tages 3  $\text{Mk}$ ., for et Par Støvler 17—19  $\text{Mk}$ ., men for Kunstarbeide som et Par Støvler af rødt, hvidt eller guult Ryslæder 6  $\text{Sl}$ .  $\text{Dal}$ ; Skrædderløn for

<sup>1)</sup> Originalen af 28 Dec. 1609 i Raadst. Arch.

en Kjøle var 28  $\text{fl}$ . og med to Rader Knapper 2  $\text{Mk}$ ., for et Par Buxer 1  $\text{Mk}$ ., et Snørliv 8  $\text{fl}$ ., en Kaabe uden Falder 3  $\text{Mk}$ ., en Samarie 6  $\text{Mk}$ .<sup>1)</sup> Man skulde ikke troe, at disse Priser kunde afgive et rigeligt Erhverv og nære Ambitionen, og dog sagde Rhyttet, at Odense Skredere engang begjærte af Magistraten, at de maatte kaldes Klædemagere.<sup>2)</sup>

I det Hele herskede vistnok Velstand og Tilfredshed i Odense, om den end som andre Byer maatte føle Trykket af Tidsforhold og Tidernes stigende Krav. Vel hvede Byen endnu længe kun den gamle Byfkat 300  $\text{Mk}$ ., som blev indbetalt af en Borger eller Raadmand til Kongens Rentemestre, og i det 17de Aarh. beregnedes til 100  $\text{Rd}$ .<sup>3)</sup>; men ved Siden deraf paalagdes ofte navnlig i Syvaarskrigen og i Calmarkrigen betydelige Udredelser deels af Mandskab, deels af Penge, og navnlig i den førstnævnte Krigs Tid beklagede Magistraten sig indtrængende for Hofmesteren Peder Dre over Byrden saavel af Udredelser som af Indqvartering især af Skotter under en Capitain Armstrong. Efter den sidstnævnte Krig blev omsider den gamle Byfkat forsaavidt forandret, som en aarlig saakaldet Taxation traadte istedet, og Byens aarlige Skat steg paa denne Maade successiv ogsaa i Fredstid til 552  $\text{Rd}$ . (som den var 1626—32) og endog til 1144  $\text{Rd}$ ., som den var i Aarene 1635—1656. Uagtet nu Byens Handel paa samme Tid leed under de ugunstige Forhold i det 17de

<sup>1)</sup> Findes i Magistratens Copibog af 1649. En Lønbe Bng kostede i de samme Aar 8 à 10  $\text{Mk}$ . og en Lønbe Rug 11—14  $\text{Mk}$ .

<sup>2)</sup> Efter J. L. Bircherod hos Werlauff hist. Antegnelser til Holbergs Hystspil 1858 S. 507.

<sup>3)</sup> Mange Dvitteringer i Raadstue-Archivet indtil 1615.

Århundrede, og den endog oftere maatte erhverve Redsættelse i Bykatten, finder man dog ikke Odense Borgere blandt Ordførerne for Borgerstandens politiske Rettigheder eller for den hele Agitation mod Adelen, hvorved Regjeringsforandringen forberedtes, og dette er saameget mærkeligere, som netop de Rigsdage, paa hvilke der var bedst Anledning til at udtale og nære flige Stemninger, bleve saa hyppigen holdte i Byen selv.

Odense vedblev til det Sidste at være den By, hvori Kongerne oftest sammenkaldte Rigsraad, Herrestænder og Rigsens Stænder, saaledes i det 16de Århundrede 1526, 1527, 1539, 1560, 1567 og i det 17de 1604, 1619, 1623, 1627, 1629, 1632, 1635, 1638, 1639, 1645, 1654 og 1657. Ved flige Leiligheder vide vi, at Raadhuset blev brugt: man har et Dienvidnes (en svensk Speiders) Beretning om den sidste, den betydningsfulde og uheldsvangre Rigsdag 1657: Kongen kom Dagen forud og blev modtaget udenfor Byen af en stor ridderlig adelig Skare; Borgerflabet stod i Gevæhr fra Porten til Slottet. Da Rigsdagen skulde aabnes, kjørte Kongen i en forghltd Carosse til Raadhuset; Ridderflab, Adel og høie Officierer gif tilføds foran, og efter ham gif alle Rigsraader. I Raadhuusfalen stod Kongen midt for Caminen, vendt imod Almuen; Ridderflab og Adel paa hans høire Side, geistlige og verdslige Stænder paa Venstre. Canzleren holdt Kongens Throntale, hvorefter Kongen tog bort, atter ledsaget af Adelen tilføds; men hans høie Embedsmænd bade Stænderne træde sammen i særskilte Røder om Eftermiddagen Kl. 1 for at vælge deres Besuldmægtigede, de Geistlige i St. Knuds Kirke, Ridderflabet og Adelsflabet paa Raadhuset. <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Becker Saml. til Danm. Hist. 1, 166-67. En anden Notits

En anden Anvendelse for Raadhusets store Sal var almindelige Borgerforsamlinger til at modtage kongelige Befjendtgjørelser eller Andet; saaledes kjende vi een 1644, ved hvilken menige Borgerfkaab var opbaaret for at høre et Kongebrev, hvorved Christian d. 4de deels eftergav Kjøbstæderne paa Verne deres Skat for 3 Aar, deels tilfagde dem aarlige Møder med en kongelig Commisfarius for at overveie Kjøbstedernes Bedste og Midlerne til Handelen's Ophjælpning. <sup>1)</sup> Iøvrigt brugtes Raadhuset naturligviis til Magistratens Forsamlinger og Raadstueretten, ligesom det ovenfor er bemærket, at Adelen og de fornemme Borgere der holdt deres Jaards- og Bryllupsgilder. I Sidehusets Kjælder var Viinudsalget, som fra 1540 var ene berettiget til Udsalg i Potteviis. <sup>2)</sup> Endelig fik ogsaa i det 17de Aarhundrede Bythinget Plads i Raadhuset.

Bythinget nævnes ikke sjældent saaledes, at det modsættes Raadhuset <sup>3)</sup> og synes at maatte søges paa et østligere Sted i Korsgaden eller Dvergaden. <sup>4)</sup> Men forsaavidt man har søgt efter en Bygning, der skulde være Byens Thinghuus, har man uidentviivl jaget efter en Skygge. Thi som det nu er opløst om andre Byer, Faaborg, Ran-

---

om Universitetets Deputerede ved denne Leilighed s. Bircherods Dagbog ved Molbeck S. 4.

<sup>1)</sup> Actst. 1 Saml. S. 11, hvilket allerede 1604 en enkelt Gang var skeet. Actst. 1 Saml. S. 83.

<sup>2)</sup> Rgbr. 1540. Krag Suppl. S. 206. Dette var motiveret ved, at alle hidtil havde udsolgt Viin i Pottemaal og deraf kunde befrngtes Mangel paa tilstrækkelig Forraad; men Viinhandlen en gros forblev fri. Udsalget selv, som var et af Borge-mesterne's Emolumenter, var iøvrigt ældre (Ved. Sim 2, 1, 101) og blev stadfæstet dem endnu 1763, da Kjælderens leiedes ud. (Str. af 26 Martz i Rdst. Arch.)

<sup>3)</sup> Ved. Sim. 1, 2, 181 og 2, 2, 82.

<sup>4)</sup> Ravnlig Lovreglementet af 1496 ovenf. S. 72.

ders og Helsingør 1), saaledes har det rimeligviis været i alle Byer, at Thinget holdtes under aaben Himmel ligesom paa Landet. Bythinget var en Plads mellem Husene, der kunde bruges til Byggeplads, naar Thinget flyttedes, hvilket f. Ex. vides at være skeet i Helsingør, hvor det gamle Thingsted blev folgt som en Byggeplads, der var 36 Alen lang og 30 Alen bred. 2) I Odense, hvor Lands-thinget til 1569 holdtes under aaben Himmel, har man Grund til at antage, at det har forholdt sig paa lige Maade; ogsaa der aflagdes Bidnesbryd inden 4 Stokke, og Thingstedet synes oftere at have stiftet Plads. Bythinget omtales endnu 1643 som saa bevægeligt, at man neppe kan tænke paa anden Bygning end høist et Bræddeskur, hvorunder Byfogden og Bykriveren kunde have Tilflugt for Regn; Kongen skrev nemlig til Magistraten, at da Fru Sidsel Høeg havde ifinde at foretage en Forandring paa sin Gaard, som Bythinget var lagt og byggt nær op til, vilde Kongen, at „de skulde lade Odense Bything forflytte og paa et andet beqvemt Sted der i Byen hensejtte“. 3) Fra først af synes Bythinget at have haft sin Plads i Overgaden vest for Oluf Wagers Fædrenegaard, saaat det laae imellem Helliggeistskirkegaard mod Vest og det saakaldte Herrehuus mod Ost, altsaa omtrent hvor Torbestrædet nu ligger. 4) Men da der paa Grundtegningen 1593 ikke mere

1) Jacobsen om det danske Kjøbstedvæsen i Hist. Tidsskr. 6 Bd. S. 130 fgg. For Ribes Vedkommende synes noget lignende at have fundet Sted i Thinggaarden, som var forskjellig fra Raadhuset, Terpager Rip. Cimbr. p. 45.

2) Jacobsen a. St. S. 131.

3) Dette Brev af 29 April 1643 i Rdst. Arch. findes som Bilag.

4) Det Hellig Geist Huus, som laae i Korsgaden, benævnes steds „ved Thinget“ eller „osten Thinget“, forat skjelnes fra

er Spor af en saadan Plads, og denne Tegning kalder Fiskertorvet Justitstorvet, maatte man snarest antage, at Bythinget da var paa dette Torv. Dog er det ogsaa muligt, at dette Navn blot sigter til Ragen, og at Thinget har været paa det store Torv — hvad ogsaa Skafottet kan antyde; thi paa dette Sted har det engang været, efterdi det var derfra, at Kongen befalede at flytte det <sup>1)</sup>; men i ethvert Tilfælde maa det tilsidst være kommet til Fiskertorvet, hvor det i Aaret 1654 forefindes paa den nederste, nordlige Deel af Pladsen. <sup>2)</sup> Omfider søgte ogsaa Bythinget Huus og optoges i Raadhusets nederste Etage. Paa Resens Grundtegning, der er omtrent fra 1660—70, staaer det antegnet, at Raadhuset tillige var Bything — ligesom et Vink om, at dette da nylig var blevet Tilfældet. Bythinget holdtes hver Mandag, Raadstueretten hver Onsdag <sup>3)</sup>; de tvende Retsinstanser førte hver sit Bysegl: Bythinget alene en Lilie, Raadstueretten St. Knud. <sup>4)</sup>

det andet paa St. Hans Kirkegaard, og „østen Thinget“ maa forstaaes som „i Østen Thinget,“ altsaa vest for Thinget, navnlig fordi Oluf Bagers Laasebrev (Ved. Cim. 3, 112) viser, at Thinget laae nærmest Vest for hans store Gaard.

<sup>1)</sup> Sidsel Høeg boede nemlig ifølge en Jordskyldebog af 1648 paa Torvet (i Magistr. Copibog 1649 fol. 74b), og da tillige Mg. Christen (Jensen), Professor ved Gymnasiet, siges at boe syd for Bythinget, maa det antages at have været paa den sydlige Side, maaskee i den Krog, som dannes af nuværende Diskontokasse og Læseforening.

<sup>2)</sup> En Bevilling (Rbst. Arch.) tillader Knud Knudsen at flytte en Post fra sin Gaard „norden Thinget“ til den Gaard, han beboede skraas over for, og denne Gaard norden Thinget synes at være Hjørnegården til Dandsestrædet, et Parti af Torvet, der tidligere kaldtes „ved de nederste Fiskefamler.“ (Bevillingen meddeles som Bilag.)

<sup>3)</sup> Danske Aftl. VI, 582.

<sup>4)</sup> Hagaard hist. descriptio Othinæ p. 7-8. D. Aftl. III, 434 og VI, 609. Der angives vel tre gule Lilier i blaa Feldt; men det ofte forekommende Retssegl har kun 1 Lilie.

Saaledes bortfalder den almindelige Tradition, at Christian den Tredie skulde have givet Byen Hellig-Geisthuus til Bything, og at dettes Levninger endnu skulde være tilbage i de hvælvede Kjælbere og de Spor af een eller flere Loftshvælvinger, der forefindes i den østlige Deel af Larsens Høtel. <sup>1)</sup> Egentlig er der ogsaa kun en apokryphisk Tradition om, at dette Huus skulde have været et Raadhuus og ikke et Thing. Raadmand Niels Mule, som ombyggede Gaarden 1685, restaurerede og gjenopsatte et Træbillede over Døren og skrev bag paa dette, som han ansaae for Keiser Ottos Billede, at han lod det igjen paa dette Sted opsætte, „hvor dette Husets første Bygnings Begyndelse var, da dette Huus bygtes til Odense Raadhuus“. <sup>2)</sup> Vil man nu endog tillægge dette Vidnesbyrd den største Betydning, følger der kun, at den første Bygning paa dette Sted havde været Odense Raadhuus; men da det nuværende Raadhuus utvivlsomt har været til siden 1430 ell. 1420, maatte dette have været et tidligere Raadhuus, som Byen kan have haft før den Tid. Skulde det da være dets Hvælvinger og dets Prydelse, der skulde have været til endnu i Niels Mules Tid? Det vilde være utroligt; thi i Mellemtiden, 100 Aar før Reformationen, stod der et Hellig Geist Huus med Kirke, Hospital og Kirkegaard, som blev fornyet 1478 <sup>3)</sup>, og det maa da snarere være dette, hvis Levninger forefindes. Dets Kirke maa

<sup>1)</sup> Ved denne Gaards sidste Ombygning 1855 be fandtes der (somt ovenfor anført) tydelige Spor af, at Hvælvinger havde hvilet paa den store Muur ved Portens vestlige Side og paa Gavl- muren af Nabohuset mod Vest ovenover det Rum, hvorunder nu to lange hvælvede Kjælbere ligge, medens en tredie er faldet sammen.

<sup>2)</sup> En Tegning af Billedet og denne Paaskrift findes i v. Havens Samling om Oldtidblevninger.

<sup>3)</sup> Ved. Cim. ovenfor S. 46.

man naturligt tænke sig sammenbygget med Sygehuset, og naar dette da laae Dst for Kirken, have vi netop en saadan Forbindelse af to Huse, som der forefandtes Spor af, at det enes Hvalving hvilede paa det andets Gavl. Ved Reformationen blev hele Stiftelsen lagt til det almindelige Hospital; men dette hindrede ikke, at Grund og Bygninger kunde afhændes til Private: man finder, at Kongen under Et skjenkede Hellig Geists Kirkegaard til Flere, og netop en Borgemeester Hans Mule tilkjøbte sig 1556 den fjerde Part af Hellig Geists Kirke og Kirkegaard, som Kongen havde skjenket til Andre <sup>1)</sup>: mulig havde han allerede selv en anden Part, i hvert Tilfælde see vi denne Familie 100 Aar før være i Besiddelse af Eiendomme paa dette Sted, og det er saaledes meget rimeligt, at Kirke og Sygehuus forlængst vare gaaede over i privat Eie, da Niels Mule 1685 foretog den omtalte Ombygning. Hvis han nu enten over Døren eller paa et Loft fandt det gamle Træbillede, som han restaurerede, kan han saare godt have optaget det gamle Sagn, at her stod engang Byens gamle Raadhuus, og naar han anfaae Billedet for Keiserens, var det jo ogsaa meest passende og særlig for en Raadmand at minde om denne Husets ældste Bestemmelse; just dengang var det Videnskabens nyeste Idee at hidlede Odense fra den tyske Keiser. Men med hvad Ret han satte Billedet i Forbindelse med denne Husets ældste Fortid, er meget tvivlsomt. Andre faae Ddins Billede deri, og den nationale Forklaring tiltalte den almindelige Mand. Men Billedet selv passer ikke for nogen af disse Forklaringer; det fremstiller en Mand i orientalsk Dragt, Turban paa Hovedet og en Bogrulle i Armen; en Anden ligger nøgen paa Jorden for hans Fødder. En Pave, som har overbundet sin Modpave,

<sup>1)</sup> Ved. Cim. 3, 164.



kan det ligesaa lidt være, der er fremstillet<sup>1)</sup>: der mangler ligesaa vel Pavekronen som Keiserkronen og ligesaa ethvert Symbol for Ddin. Hvad er det da? uidentvibl intet Andet end en Scene af Parablen om den barmhjertige Samaritan, en passende Fremstilling paa et Hospital for Syge og Rødblidende, altsaa det Billede, der havde tilhørt Huset nærmest før Reformationen; og da Raadmand M u l e opfattede det igjen, gjorde han selv hele Forbindelsen mellem det og den allerførste Bygnings Bestemmelse. Om iøvrigt det Sagn, han optog, har Ret, naar det fortalte, at Byens ældste Raadhuus havde staaet der (før 1420), kan vanskeligt siges; det mangler i sig selv ikke Rimelighed, da det er ligesom Fisketorvet, hvor Ragen vedblev at staae, og ved Siden af Thingstedet, som dengang laae Sten for denne Plads.

Wille vi slutte dette Afsnit med et samlet Blik paa Byens Bygnings forhold, er det en velkommen Omstændighed, at vi have tvende mærkelige Billeder af Odense at henvise til, det ene fra Midten af dette Tidrum 1593, da Byen just havde modtaget de betydeligste Forandringer, det andet omtrent fra Periodens Slutning eller kort derefter. Begge ere optrykte paa de første Plancher. Det første er taget af *Drauns theatrum urbium*, hvor det findes paa den indre Side af to Blade, hvis Bagside er brugt til Bogens Text og indeholder Beskrivelse og historiske Oplysninger til Kobberet. Disse have atter baade paa Latin og paa Tydsk i to forskjellige Udgaver af Bogen, medens Kobberet er det samme. Men den tydske Text fortjener ingen Tiltro som en Oversættelse, der er skrevet baade med stor Skjædesløshed og med paafaldende Uvidenhed<sup>2)</sup>: den siger

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 1, 1, 21-23 og 2, 1, 2.

<sup>2)</sup> Ved. Simonsen har kun kjendt den tydske Text, som findes

saaledes, „at Ddense er med Mure og Grave vel befæstet“, medens Latinen siger, at den formedelst sine offentlige og private Bygninger mere er en smuk end en med Mure og Volde befæstet By; den kalder Fyen „Finland“ og Beboerne Finlænder; den siger, at Kongen har sit „Slot og kongelige Raadhuus“ paa St. Hans Kloster, i Latinen staaer blot regia curia. Den latinske Text, hvis væsentligste Indhold meddeles som Bilag, viser sig i det Hele meget paalidelig og forsaavidt paalideligere end Tegningen, som den ikke henlægger Latinskolen til Graabrødrekloster, men kun Communitetet. Den sees at være skrevet efter Frederik den Andens Død og før Christian den Fjerdes Kroning, altsaa mellem 1588 og 1596; og da Kobberet er stukket 1593, er det rimeligt, at Texten ogsaa var skrevet ved samme Tid eller tidligere. Men af hvem den er skrevet, er et Spørgsmaal, som vi forgjæves opkaste; blandt Ddenses Beboere er det rimeligt at søge Forfatteren, og i saa Fald føres Tanken lettest hen paa Corn. v. Hamsfort den Yngre, som var en saa stor Ynder af historisk Videnskab og en ziirlig latinsk Stilist.

Tegningen eller Fugleperspectivet, hvortil denne Text er føiet, maa ansees for ældre. Det skuldes den lærte Henrich Kanzau, Statholder i Holsten og Herre til Kanzauholm (nu Brahetrolleborg) i Fyen. Man kunde formode, at Lehnstagselsen 1580 havde foranlediget denne Tegnings Optagelse; men den er dog nogle Aar yngre, eftersom den opviser ikke blot den Vandledning, som blev anlagt efter Festligheden, men ogsaa den Bro og Wei, som

---

paa det Originalkobber, han benyttede, og som nu hænger paa Raadhuset. Han undrer sig derfor med Føie over adskillige Ting i denne Beskrivelse (3, 53)

først 1585 bleve paatænkte. Men nærmere kan man ikke heller bestemme dens Tid, og det vilde ogsaa have mindre Interesse, saasom Overskriften selv antyder, at det ikke egentlig er en Afbildning af Byen til nogen nøie bestemt Tid, men „saadan som den var i det Seculum“, saa at den vel kan tillade sig at opføre Et og Andet, som endnu kun var paatænkt eller allerede var borte.

Det er mærkeligt ved denne Tegning, at den mangler adskillige Bygninger, som man skulde vente, og derimod har andre, som Historien ikke kan forklare. Saaledes savnes besønderligen enhver Anthydning af de Gaarde, som Oluf Bager havde opbyggt: hans Mødrenegaard (gamle Amtstue) paa Nørregade kan mangle, fordi den først blev byggt 1586, men hans Fædrenegaard paa Dvergade (den niissenste Gaard) var bygget 1576, det nuværende Løve-Apothek 1577, Jordan 1582 og den nu nedbrudte Gaard tæt op til St. Knuds Kirke 1581. Hans Bygninger have altsaa ikke tiltrukket sig Tegnerens Opmærksomhed, som maaskee var meest henvendt paa det Gamle. Ligeledes mangler den store Bygning i den catholske Bispegaard (Frøkenklostret), og den, som findes, vender Siden mod Torvet. (Sf. ovenf. S. 48.) I det Følgende skal jeg forsøge en Forklaring af dette Punct. Derimod finde vi mellem Vestergade og Pugestrædet et stort Steenhuus med Gavlen til Gaden og paa Dvergaden ved Skjolden et lignende, om hvilke vi Intet vide; skulde et af dem mulig være St. Knuds Gildes Gaard? eller det paa Dvergaden være Kjærufsgaard? Af nye Bygninger er Latinskolen noget mistænkelig: den har aldeles samme Udseende som efter Ombygningen eller Udvidelsen 1596, da den blev forlænget 12 Men efter den Ordre, som allerede var givet 1554; skulde Tegneren her have givet det Frem-

tidige? eller skulde mulig Skolen blot være tegnet noget længere end den var, inden de 12 Alens Forlængning kom til <sup>1)</sup>? Men det allermeest Tvivlsomme er den hele Række af Huse paa Torvets Sydside fra St. Knuds Kirke til Bispegaardstrædet (nu Albanibroes Gade). De have alle saa at sige et kirkeligt Udseende, og da det østligste tillige strækker sig over to (nu tre) Grunde, er det umuligt at finde en Tid, paa hvilken disse Bygninger kunne passe. Derhos er Tegningen selv ikke ganske klar. Om Albani Kirke staaer der, eller ikke staaer der, er allerede et vanskeligt Spørgsmaal. At den, ifald den er afbildet, mangler Taarn og Chor, er i sin Orden, da vi nu vide, at Taarnet var nedbrudt 1558 og Choret allerede 1541; men paa en Plads nærmest til St. Knuds Kirkegaardsmuur, der maa antages at have været eller have indbefattet Taarnets Plads, havde Oluf Bager 1581 byggt den nu nedbrudte Gaard, og den findes ikke paa Tegningen, dersom det, der staaer der, skulde være Kirken. Desuden omtales Kirkeruinen selv ikke med et Ord i Texten, medens den dog nævner baade St. Gjertruds og St. Jørgens Kirkes Levninger. Fremdeles have vi ovenfor seet, at ved Festsigheden 1580 spores ikke det Ringeste til den store Kirkeruin. Jeg kan derfor ikke forstaae Tegningen anderledes, end at Vedtegningen ved dette Sted skal alene betyde, at der har den forrige Albani Kirke staaet, „som er faldet sammen af Ude“, saaat Levningerne af den kunne tænkes at være borttagne ligesaagodt 1558 som først 1580. Skulde det da være nye Privathuse, som ere afbildede? navnlig det vestligste være Oluf Bagers 1581 opførte Gaard? Det kan ikke heller antages; den hele Række af Bygninger har (med Undtagelse af den midterste) aldeles ikke Lighed

<sup>1)</sup> Jf. ovenfor S. 150.

med dem, der senere stode der. Det forekommer mig derfor rimeligst, at da Pladsen 1580 var udlagt til Bebyggelse, har Tegneren her givet Phantasielbygninger, for at ikke Forgrunden af Billedet skulde være tom; og Pladsen selv kan være Grunden til, at han (eller mulig endog først Udgiveren eller Kobberstikkeren) kan have givet disse Bygninger et saa fornemt og imponerende Udseende. Resens Tegning af 1660 viser da først, hvorledes den tomme Plads virkelig blev bebygget. <sup>1)</sup>

Endeel andre Ufuldkommenheder ved denne Tegning maae betragtes som Følger af Projectionen selv, der bl. A. medfører store Misforhold i Længdemaalene paa de forskjellige Dele af Prospecten, og derhos er den øiensynlig ikke anlagt paa at angive alle Detailler, saaat man derefter skulde kunne tælle og maale Husene, men paa nogle Steder findes flere, paa andre færre, end der rimeligviis

<sup>1)</sup> Ved Siden af disse Bemærkninger om Albani Kirkes Stjæbne skal jeg ikke unblade at fremdrage to andre Puncter, der mulig kunne tjene til Støtte for en modsat Formening eller i ethvert Tilfælde til nærmere Undersøgelse. I Bircherods Manuskr. anføres, blandt Raadstue Archivets Indhold, et Brev, som Dr. Esfild fik paa „Albani Kirkes Sted“ 1598, og paa samme Tid omtales, at Døbefonten af Albani Kirke foresandedes i St. Jørgensgaard's Kirke, som da blev restaureret (Jac. Madf. Bisitatsb. S. 217): man kunde altsaa formode, at Kirken først da blev nedbrudt. Men deels staaer i en anden Afskrift af Bircherods Manuskrift: „Albani Kirkes Jord“, og en Albani Kirkes Løkke kjendes ogsaa andensteds fra (Ved. Sim. 2, 2, 52), deels kunde Pladsen have henligget ubebygget til 1598; og om Døbefonten netop kom 1598 eller tidligere var tilstede i St. Jørgensgaard's Kirke, siges ikke. Et halvt Aarhundrede senere (1643) stode formodentlig to Gaarde paa Kirkens Plads, thi Fru Sidsel Høeg og Mg. Svend Peder sens Enke udredede af to Nabogaarde der paa Torvet 1½ Rd. til Byen i Jordbøgen (Copibogen 1649 Fol. 74). S. Bilagene.

har været. Men dens Nøiagtighed i at gjengive enkelte Bygningers Udseende, navnlig Kirkernes og Raadhusets, er umiskjendelig og giver den en høi Grad af Interesse.

Resens Fugleperspectiv staaer i denne og flere Genseender meget tilbage for den, ligesom da ogsaa den mindre Maalestok tildeels førte det saaledes med sig. Smidlertid har det Krav paa al Paalidelighed i det Større. Det træder egentlig kun i tvende Puncter i nogen Strid med Historien, idet det ogsaa viser den gamle Bispegaard (Klostret) som liggende i Nord og Syd, og dernæst har sat Navnet „Myntergaden“ paa den Plads, hvor Myntergaarden laae: man kunde næsten formode en Skrivfeil paa dette Sted, og det Første forøger Betænkeligheden ved den historiske Beretning, at nuværende Frøkenkloster skulde være Jens Andersens Bygning og ikke snarere Preben Brahes i det 17de Aarh. eller endnu senere.

Betragte vi begge disse Tegninger under Et, sees det, deels at Byen i Perioden 1536—1660 ikke udvidede sig betydeligt over de Grændser, den allerede havde 1536, deels at de væsentligste Forandringer i dens Indre allerede vare fuldbragte i det 16de Aarh. Derhos sees den succesfve Opkomst af Gadenavne og deres Forandringer.

I Byens Indre var (som ovenfor berettet) det hele Qvarteer, der laae paa Albani Kirkegaards eller Torvets Nordside med sit Stræde parallel med Obergaden, forsvundet; paa Kirkegaardens sydlige Side havde der været Guse, som atter borttoges 1580 eller tidligere. Næst den Gaard, som St. Knuds Kloster havde paa det østligste Hjørne 1547, laae nemlig en, som tilhørte Niels Bild; vest for den havde Oluf Bager bygget; men da Kongen indrettede sit Slot paa Bispegaarden, lod han Oluf Bager 1562 borttage

fit Huus og kjøbte den anden af Peder Bild<sup>1)</sup>, og rimeligviis tog han ogsaa Klosters Gaard, enten det nu skete for at nedbryde dem og gjøre Pladsen fri eller for at benytte dem til kongeligt Brug. Men da han atter opgav dette Slot, og i alt Fald da Festsigheden skulde holdes 1580, maa han antages at have ladet nedbryde, hvad der stod. Paa samme Tid forsvandt da ligeledes Albani Kirke, hvorved ogsaa Albanistrædets Navn fortrængtes af det, som Skomagernes Laugshuus gav det. Torvet havde 1593 faaet sin hele nuværende Skikkelse; Bispegårdstrædet indskrænkedes derved til en liden Stump, og et nyt Stræde fra Dvergaden til Torvet (nuværende Torvestræde) dannedes, formodentlig ved Thingets Flytning, og blev kaldet det nye Stræde eller Nystræde, hvilket Navn det længe beholdt. Torvestrædets Navn fik tvertimod da det gamle Stræde fra Paaskestrædet til Torvet, som før intet egentligt Navn havde.<sup>2)</sup> Paa Torvets sydlige Side kan man tænke sig Albani Kirkeplads saaledes benyttet, at Oluf Bager først byggede paa den vestligste Deel 1581, navnlig den nu nedbrudte Gaard, men dog under andre Vinkler end Taarnet havde ligget, og mulig samtidig Discontofassens Gaard; dernæst at han eller en Anden (Dr. Eskild?) byggede paa Kirkeplads og de tvende Capellers Grund, hvorved denne Bygning (Magazingaarden, Læseforeningen) fik sin nærværende Retning, som vistnok afviger

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 2, 2, 126.

<sup>2)</sup> Jf. ovenf. S. 102. Man seer deraf, hvorlidet man kan bygge paa Navnet Adelsstrædet, hvoraf man har villet gjøre den Slutning, at Byens Hovedgade engang i de ældste Lieder gik i Retningen af Adelsstrædet og Adelsgaden! (Ved. Sim. 1, 1, 81.) Ulgade eller Adelsgade kan betyde to Ting: baade den første store Gade og tillige de mindste Smaagader, hvis Berettigelse som alfar Gade man derved har villet hævde.

fra den, hvori Kirken selv havde ligget, men naturlig fremkommer ved Indtagelse af det nordlige Capels Grund. Om de østligere Gaardes Opførelse kan Intet siges; i den østligste (senere Putbuschs Gaard) boede 1658 en formuende Stomager *Næraa* (Wed. Sim. Mstr.).

Et nyt Qvarteer af Huse havde reist sig paa Helliggeisthuus Kirkegaard, hvor endnu de særdeles tætpakkede Baghuse i de uregelmæssige Gaardstrum vidne om en haard Kamp med det snævre Rum. Den Plads, som nu den ene store Gaard (Karsens Høtel) optager, var udstykket til 5 Eiendomme i det mindste. Det Samme var Tilfældet nord for paa St. Gjertruds Kirkegaard bag ved de store Gadehuse, som *Dluf Bager* reiste. Det eneste Sted i denne Deel af Byen, som 1593 laae ubebygget, var det nærmeste Strøg ved *Dluf Bager*s egen Gaard, hvor han eiede mange Nabogrunde og Huse; her laae den østlige Side af nuværende Torvestræde aaben, da Tegningen blev gjort; maaskee Bythinget endnu en Tid holdtes der.

I den sydbestlige Deel af Byen, mellem Pugestrædet og Horsetorvet, havde Husene allerede 1593 adskilt sig til at danne St. Knuds Kirkestræde, der oprindeligt rimeligviis var Baggade baade for Pugestrædet og for Horsetorvet og mulig derfra har det andet Navn *Abelgaden* for at stemples som aaben alfar Gade; Navnet Kirkestræde har den allerede i det 17de Aarhundrede. *Clarægaden* var ogsaa snart blevet aaben Gade, eller *Wei*, men endnu 1572 var Navnet ikke current, da den i et Document kun beskrives som det Stræde, der løber ind til *Claræ Kloster*<sup>1)</sup>; og endnu paa *Resens* Tegning anføres den snarere med en

<sup>1)</sup> Et Fæstebrev paa en Grund, som tilhørte Glende Gilde i Vestergade, i *Adst. Archiv*. Jf. et Thingsovidne 1568 ovenf. S. 88.



Beskrivelse end med et Navn. Den gamle murede Vesterport, som endnu stod 1593, er borte 1660. Holsedore er blevet Navn paa Strædet indenfor Byen, medens den Tværvei, der kaldtes saaledes tidligere, er optaget af Gaerberne. Den Vesterport, som blev sat 1580, „den yderste nye Vesterport“, er nu den eneste, og Huustrækken naaer til den. Gaae vi fra Vesterport gjennem Hovedgaden til Raadhuset, finde vi, at Vestergade ophører ved Flakhabnen; paa to Huse i denne Gade hængte to Lænker, som hørte til Byens Inventarium: formodentlig Gabestokkene. Fra Raadhuset hedder Alt til Skjolden den store Gade (altsaa hvad der før hed Allgade og Sildeboderne); kun møder os nu Navnet Korsgade som en særlig Betegnelse af et enkelt Partie. Ved dette see vi Albani eller Skomagerstrædet kaldet Smedestrædet (hvis det ikke er en Feiltagelse paa Resens Tegning); Smedenes Laugshuus havde ligget ligeoverfor Skomagerens indtil 1580 og kunde altsaa have givet det dette Navn, som da senere maatte vige for det Laugs, der blev paa Stedet. Ved Skjolden har nu det første Stykke af Vaaskestrædet Navnet Mørkestrædet, eller maaskee snarere erfare vi nu først det gamle Navn, som var ældre end Laurids Vaaskes Tid, og kun var blevet tilbage for den øverste Deel af Vaaskestrædet. I Nedergaden havde Byen en Lønde hængende paa et Huus, formodentlig den spanske Kappe, thi den nævnes ved Siden af Lænkerne i Vestergade. Paa Fiskertorvet stod „Ragit“, paa Torvet Skafottet, og Galgen var kommen ind paa Flakhabnen, maaskee tilligemed en Træhest, saa at Rettens Haandhævelse var eftertrykkelig betegnet. Overgaden, som endnu begynder ved Skjolden, gik til Pjenteport. Fra den havde nu Byen forlængst faaet Sidegaden vest for Frue Kirke: den kaldes paa Resens Tegning Gibystræde, et Navn, der intet

andet Sted er forekommet mig, og som forhen og senere tilhørte Veien eller Gyden udenfor Møglebroport; Gaden havde intet Navn 1589 <sup>1)</sup>), men kaldes stedse siden Frue Kirkestræde. Blandt de mindre Gader i Byen findes det nuværende Overstræde kaldet Claus Møllers Stræde, og Mellemstrædet Sortebrødre Stræde; af Graabrødrestræderne er kun eet navngivet. Gyden fra Torvet til Naen kaldes Klokkedyb (hvis ikke Navnet paa Kessens Tegning kun skal gjælde Stedet i Naen). Det andet Stræde kaldtes endnu Bispegaardstrædet. Staalstrædet fremkommer endelig nu; det var Baggade for to Gader og kunde saaledes let faae sit Navn af Stalbe, som kunde ligge der; men endnu i det 16de Aarh. hedte det Grønnegadestie og Grønnegadestræde. <sup>2)</sup> Hans Jensens Stræde regnes til Grabene. Andre Smaagader forekomme vel ikke ved Navn; men ligesom de sees paa Tegningerne, saaledes spores de ogsaa allerede tidligere, og bleve mulig kun benævnte efter Beboere. <sup>3)</sup> I det Hele vare alle Gader i den gamle By til ved Aaret 1660, om end nogle vare svagt bebyggede, som navnlig Kamshered, der gik ud i Sortebrødreløkke og endnu meest var Haver. Den største Forskjel mellem 1660 og den gamle Byes Skikkelse i vor Tid bemærke vi i Egnen af Sortebrødre Kloster, hvor hele Pladsen kaldtes „ved Sortebrødre Kirke-

<sup>1)</sup> Ved. Sim. 3, 179.

<sup>2)</sup> Saaledes 1528 (Actst. 1 Saml. S. 71) og i et Bythingsvidne af 1548 (i Naab. Arch.), hvoraf det sees at være Staalstrædet, da Sagen angik Havegjerder, som Huuseierne i Westergade satte for langt ud i det Stræde, som løb til Graabrødremuur.

<sup>3)</sup> Saaledes Dandsenstrædet 1654 „det Stræde ved Karen salig Berthel Wichmanns“ — i den som Bilag astrykte Bevilling. Nienstedt spores 1542 (Ved. Sim. 3, 151).

gaard<sup>1)</sup>); og ligeledes vise de tvende Tegninger ogsaa en stor Forskjel her mellem 1593 og 1660. Allerede paa førstnævnte Tegning er Sortebrødre Kirke borte; thi omendstjænt tvende Bygninger gjerne kunde ansees for Kirken, erfare vi af Texten, at den var nedbrudt strax efter Munkenes Vortgang.<sup>2)</sup> Kong Christian den Tredie havde 1551 skjænket Bhen Kirkegaarden til en almindelig Begravelse med Paalæg at opføre et Capel<sup>3)</sup>, og Tegningen 1593 viser, at begge Dele stete. En Levning af Klosteret, et stort Steenhuus, laae paa Kirkegaarden indtil 1607, da Graabrødre Hospital, til hvilket dette Kloster var skjænket, med Kongens Tilladelse lod det nedbrude<sup>4)</sup>); om det har været et af de Huse, der udleiedes til Adelsmænd, eller et Fattighuus, vide vi ikke, ei heller hvorlænge de Adelige, som havde Klosters Gaarde og Myntergaarden i Besiddelse, bleve der; maaskee fordrev Kirkegaarden dem. Snart fulgte den selv efter, thi 1660 er ethvert Spor af det Alt forsvundet: der ligger et stort aabent Torv, og kun Smaahuse havde begyndt at reise sig paa Stedet. Ved den østlige Ende er Mynterstrædet overbygget, men Myntergaarden synes at være borte: i ethvert Tilfælde varede det ikke længe, inden den blev forladt, saaat der 1704 laae en aaben Tomte, som ingen Eier havde havt i 40 Aar. Vestlig var der bygget mange smaa Huse — nu Bangs Boder — og mod Nord udbredte Husene

<sup>1)</sup> Bhen's Jordbøksbogs 1643 (i Mag. Copibogs 1649 Fol. 73 h.)

<sup>2)</sup> Den har uden tvivl ligget omtrent midt for Pladsen, lidt østlig bag ved den nuværende nordlige Huusrække: „hvor Handstemaker Hans Peteresen og sal. Poul Snekker boe“, siger Præste-Indberetningen 1755.

<sup>3)</sup> S. min Sogneh. S. 61.

<sup>4)</sup> Hofm. Fund. V, 172 og 169.

fig over den Plads, som en ubekjendt stor Herkabsgaard 1593 havde indtaget, (maaskee ogsaa en Levning af Kloftræts Bygninger), og der dannede sig da Rams herred, hvis Begyndelse (fra Torvet til Hans Jensens Stræde) man først i de allerførste Dage har kaldet Sortebrødrestræde, uagtet dette Navn engang har tilhørt Mellemstrædet. Rams herred er et besønderligt Navn, som gjenkommer i mange danske Byer (Alsens, Kjerteminde, Aabentaa, Næstved o. fl.); det betegner vistnok et Landdistrict i Modsetning til Byen, da Ordet Herred ligesom er „Landet, Oplandet“; men hvad Navnets første Deel betegner, er ubekjendt. <sup>1)</sup> I Odense var der vel i det 17de Aarh. en anseet Familie Ram <sup>2)</sup>, som kunde have bygget Boder i Sortebrødrestræde; men just Navnets Almindelighed forbyder at tænke paa denne Forklaring. Traditionen hæfter et Bibegeb af Ringhed og Armod dertil, og mulig hidrører det saaledes fra den Tid, da det kun var Fattigboder, der rejste sig paa Veien mellem Hans Jensens Stræde og Skulsenborg. Navnet forekommer ikke før i det 18de Aarh.

Ud ad til var dog Byen ogsaa begyndt at vore i tvende Retninger. Da Kong Frederik den Anden 1579 befalede at ombygge den nye Vesterport, som da var meget forfalden, er det rimeligt, at man benyttede Leiligheden til at flytte den længere ud til det Sted, hvor den sees paa Tegningen 1593, og hvor den stod indtil 1805, tæt indenfor Pile dammen. Saalangt maae da vel ogsaa

<sup>1)</sup> Ramsbjerg forefindes ved Skjælsbøer, Ramsø er en By i Sjælland, i ældre Dage Ramsø og Ramsøherred.

<sup>2)</sup> Ovensf. er nævnt Dr. Stephan Ram, hvis Enke blev gift med Abskfor Balslev og Moder til Ringøes tredje Kone. En Datter af Ram var gift med Apotheker Becker. (Ved. Sim. 3, 107 og Bloch f. Geistl. I, 171-72.)

Husene snart have naaet, især da der allerede før laae Huse udenfor Porten. Endnu staaer et af de ældste Bindingsværkshuse der, nu Nr. 82. Medens alle disse Gaarde ere byggede paa rummelige Grunde og paa den sydlige Side havde anseelige Haver, der overskar det gamle Hølsedorestræde, og enkelte paa den nordlige Side havde store Haver ud i Bjørnsløkken, der 1537 var afstaaet til By-mænd af St. Hans Kloster, reiste sig derimod ved Byens Østerport en stor Mængde mindre Boliger, St. Jørgens Forstad, ud imod de saakaldte Blæsenborg Huse, der låae paa St. Hans Klosters Grund. Her laae St. Jørgens Kirke og Hospital nordlig for Gaden. Kirken skal længe være bleven brugt til Tiendelade, og St. Jørgensgaard omtales endnu 1636<sup>1)</sup>; de hørte formodentlig begge til Provstiet. Kirkegaarden havde engang været anvist Byen til Fattigkirkegaard<sup>2)</sup>, men blev neppe benyttet, og efterhaanden toge de Levende Pladsen i Brug. Af Kirken vare endnu Ruiner synlige 1709<sup>3)</sup>; men allerede i Midten af 17de Aarhundrede var der et Stræde, som gik mod Nord ind over Kirkegaarden og kaldtes St. Jørgens Stræde.<sup>4)</sup> Det er det samme, som nu kaldes Skræppestrædet — atter et besønderligt Navn; men naar man i Matriflen 1683 finder 7 Hoder udenfor Pjenteport, som tilhørte en Mand ved Navn Jens Skræp, har man deri den naturlige Forklaring af denne Benævnelse, som man kun af Mangel paa anden har villet ublede af den berhyggede Skrædder H e n r i k S k r æ p i Greves

1) Pont. D. Aft. VI, 607; men ved St. Jørgensgaard kan ogsaa forstaaes de Venberggaard, der opstode af Hospitalets Marker.

2) Dvens. S. 120 og min Sogneh. S. 61.

3) Ved. Stm. I, 1, 197.

4) Hofm. Fund. V, 178 og Resens Grundtegnittg.

feidens Tid. 1) St. Jørgens Navn blev da fremtidig forbeholdt Gaden, men gjælder alene den Deel, som ligger udenfor Pjentedam; indtil Pjentedam hed Byens Gade Østergade eller Øvergade. Den eneste Tilbagegang bemærkes i Skulkenborg, hvor Refsens Tegning kun har een Huusrække. Det var et Punct, hvor Land og Stad berørte hinanden: det kaldes paa Grundtegningen 1593 vicus Schulkenboreh, og i Aaret 1464 sagde man „paa Skulkenborg“ og havde et Skulkenborgstræde. 2) Det har derfor formodentlig været et Sted, en Samling af Huse, der havde dette Navn, som Blæsenborg Huse udenfor St. Jørgens; men allerede i det 15de Aarhundrede var det fuldstændig indtaget i Byen, om det endog en Tid kan have beholdt sit landlige Udseende. Det er ganske rimeligt, at Afgangen i Huse kunde vise sig meest paa et saadant Sted, hvor de gamle Hytter opgaves, og Ingen byggede Kjøbstadhuse i Stedet. Nørregades nye Navn Kongensgade (1593) trængte ikke igjennem.

Man kan saaledes see, at Meget blev bygget efter 1593; men de nye private Bygninger, som kom til efter Dlaf Bagers Tid, have vistnok i Almindelighed været ringe og Bindingsværk; man veed ikke, at Adelen opførte nye Gaarde (med Undtagelse af Karen Brylløes 3), om de end prydede enkelte 4); og hvad Borgerne byggede, kan sees af Mogens Henriksen Rosenvinges Gaard i Adelsstrædet og de flere andre, ofte dog to Etager høie, Gaarde, som staae fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede,

1) Ved. Sim. Byens Willkaar i Greves. p. 23-24. Man satte det paa forskjellig Maade i Forbindelse med hans Navn: han boede der, eller begiit en Ugierning der, eller blev steilet der. Thiele's Folkesagn 1, 157. Ved. Sim. Døense 2, 1, 196.

2) Ved. Sim. 1, 2, 162.

3) Døensefor S. 156.

4) Saa som Mourits Pødebust (Abelens Gaard); J. Brahe (Klostret). Døense. S. 155, 157 og 182.

saafom Vestergade Nr. 82, Øvergaden Nr. 43—47, Hjørnet af Dandsfestrædet, hvor Seeblads og Bagers Waaben er udhugget i Portbjælken. Et af de sidste er Gaarden Nr. 37 i Nedergade, som er bygget 1655. Naar Gaarden Magesløss blev bygget, vides ikke, saalidet som Grunden til dens Navn: den nuværende Bygning er fra dette Aarhundrede. <sup>1)</sup>

I alt talte Byen kort efter denne Periodes Udlob, nemlig i Aaret 1683, da den ældste Grundtært blev optaget, 200 Gaarde, 233 Waaninger og 360 Boder; men da dengang endeel Grunde vare blevne øde, kan man vel for Aarene 1657 og 58 antage, at Byen har havt over 800 Gaarde og Huse; og vil man derfra slutte til Befolkningen og regner det for 900 Beboelser, kan man antage, at Byen har havt omtrent 4500 Indbyggere; og dog er deri ikke indbefattet de tre Klostre og Provstigaarden med alt, hvad der laae paa deres Grund. Vi kunne ved at medregne disse komme nær til 5000 Indbyggere; og ifølge hvad der vides om andre Kjøbsteders Befolkning paa samme Tid, indtog Odense saaledes den anden Plads iblandt Kongeriget's Kjøbsteder, idet nu Aalborg alene havde over 4000. <sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> Den i Aaret 1805 nedbrudte Bygning havde intet Mærkværdigt, en gammel Bindingsværksgaard, 1683 beboet af Erkebispinde Wang. Den laae engang ene, og endnu 1643 var en af de nærmeste udenfor den et Hjørnehuus, og der var en gammel Wei til Hølsedore (Mag. Copibog 1649, i Jordbøhlsbogen 1643, Fol. 72). Maafløe kunde Navnet hidrøre derfra; den var i saa Fald en Ansats til samme Bebygning'sform, som Skjolden udviser; men her blev den opgivet, da Nabohusene sluttede sig til den. Den ovenfor S. 90 omtalte Jordbøhld af en gammel Wei kunde da hidrøre fra den Tid, da den havde en Gade eller Wei paa den sydlige Side.

<sup>2)</sup> Hammerich Bidrag til Belysning af den danske Stats Folkemængde o. s. v. i Hist. Tid's sk., 3 Række, 2 Bd. S. 54. Vel udbringes her kun 4000 for begge, Aalborg lidt over, Odense endog lidt under; men det, som her er oplyst om Beboelsleilighederne, synes afgjørende for Odenses Bedkommende, fremfor hvad der kan sluttes af Skattebeløbene,

Rangen kan mulig være tvivlsom mellem disse tvende Byer, naar man seer, at Aalborg i Aaret 1655 blev sat for en Baadsmandskat af 120 Rd. og Odense kun for 110 Rd.; begge ere ogsaa i dette Tilfælde Kjøbenhavn (1150 Rd.) nærmest, efter dem følge Malmø og Ribe med 100 Rd.<sup>1)</sup> Men at tillægge Aalborg et lidt større Antal Indbyggere af denne Grund, er neppe nødvendigt, naar man betænker, hvormange skattefrie Personer der boede i Odenses Adelsgaarde og kongelige Lehnsgaarde: dersom derfor Aalborg kun havde lidt over 4000 Indbyggere, fordi det svarede 120 Rd., kan Odense vel have haft flere, uagtet det svarede en  $\frac{1}{12}$  Deel mindre. Men i ethvert Tilfælde var Odense ved Slutningen af denne Periode baade i Folketal og i Velstand sprunget de tvende Byer forbi, med hvilke det i Slutningen af Middelalderen stod lige, Malmø og Ribe<sup>2)</sup>, og Beboerne af denne Rigets anden Hovedstad ventede ligesaa lidet som det øvrige Land det pludselige Fald, som den uheldige Krig, der blev besluttet paa Rigsdagen 1657, skulde føre over den ikke alene ved de tvende Krigsaars Udelæggelser, men ogsaa ved de lange Eftervirkninger af Krigen og den dermed forbundne Statsforandring 1660. Det er derfor nødvendigt, at vi med dette Omsving begynde en ny Periode i Odenses Historie.

1) Meddeelt smsted. S. 52.

2) Densfor S. 73. I Overgangen fra Middelalderen kunde Skatteforholdet i Snyvaarskrigen (1564-70) vel endnu synes at have ikke blot Malmø, men endog Ribe og Aalborg Forrangen for Odense; thi Malmø udredede næsten det dobbelte Krigsstyr, Ribe og Aalborg omtrent  $\frac{1}{4}$  mere end Odense (Jacobsen om det Danske Skattevæsen S. 118-20); men da Madskatter og Rustninger ikke tillige kjendes, bliver Skattepaalæget i Penge altid en tvivlsom Maalestof, og netop hvad der vides om Odenses Krigsstyr i Fetaille og Mandskab, lader see svære Udredelser.



## Fjerde Afsnit.

---

### Odenses Historie fra Souverainitetens Indførelse til 1790.

---

Paa den glimrende Periode, Odense havde haft indtil Aaret 1658, fulgte en lang Tid af Tilbagegang, Tryk og Nød, og begyndte den end i Løbet af det 18de Aarhundrede at vige for en ny Opkomst og en indholdsrigere Livsudvikling, som den fremskridende Tid medførte, er det dog først henimod Slutningen af Aarhundredet, at en ny Periode i Byens Historie egentlig indtræder; og da den foruden andre medvirkende Grunde vistnok ikke lidet skyldes en Mand, som 1789 kom i Spidsen for Stiftets og Byens Anliggender, vil det være passende at sætte den til Aaret 1790, og vi tage derfor ogsaa her omtrent 130 Aar som et Afsnit for sig, 1658—1790.

Forhen havde vel Odense baade i Christian den Tredies og i Frederik den Andens Tid taget sin Deel i Krigens Byrder, da den oftere udrustede et heelt Skib eller sendte Mandskab og store Leverancer til Armeen og udre-

bede Madsfatter og Krigsführ<sup>1)</sup>; men i det 17de Aarhundrede kom Krigen indenfor Landets Grændser. I Anledning af de Keiserliges Indfald havde Christian den Fjerde befalet, at Byen skulde befæstes<sup>2)</sup>; det stete vistnok kun ved at fornye de gamle Værker, i alt Fald har det ikke efterladt sig blivende Spor, da saadanne allerede savnes paa Grundtegningen af 1660—70 og kun lidet kjendelige Levninger vare tilbage i det 18de Aarh. Begyndelse.<sup>3)</sup> Disse Fæstningsværker bleve ikke heller prøvede, efterfom Fjenden blev staaende i Sjælland. I den saakaldte første Svenske-Krig (1642—45) medtoges allerede Byens Kræfter saa stærkt, at Kongen maatte 1644 eftergive tre Aars Skat<sup>4)</sup>, og i Aaret 1654 beordrede han de svenfke Rigsraader til at træffe Foranstaltninger til dens Dphjælpsning, da den ikke kunde betale sine resterende Skatter.<sup>5)</sup> Men dog var det især den anden Svenske-Krig, som knækkede Byens Velstand; thi uagtet Odense ikke var optaget i Defensionsplanen for denne Krig, leed den dog meget baade af Fjender og Benner. Da den svenfke Armee over Kjøng havde naaet Dalum den 31 Jan., blev Odense i Stilhed besat, og den 3 Febr. 1658 holdt Carl Gustav sit Indtog i Byen paa en Slæde og blev modtaget af de fem tilstedeværende Rigsraader og Øvrigheden med en underdanig

1) S. ovenf. S. 170. Jacobsens Afhbl. om de danske Kjøbsteders Borgervæbning i N. Hist. Tidssk. I Bd. S. 144 fgg. I Aaret 1576 udrede de endog Byen 2500 Rdl. Krigsskat (Doc. i Raadst. Arch.)

2) Bircherods Manuskr. Paa samme Tid gav den 2288 Rdl. i Krigsführ (Ved. Sim. Manuskr.)

3) Bircherods Manuskr.

4) Dvensf. S. 172.

5) Ved. Sim. Manuskr. I Reglen udrede de Byen 1144 Rdl. aarlig.

Underkastelse, der syntes at nærme sig en fri Hylдинг. Han tog Logis i Oluf Bagers Fædrenegaard (hos Borgemeister Th. B. Riisbrig), og man fortæller, at som han sad i den store Sal og grundede paa at benytte Zisbroen for at berøbe Kong Frederik hans Rige, faldt et af Granatæblerne ned og traf hans Næse, hvilket naturligtvis ansaaes for et Bærsel.<sup>1)</sup> Allerede den 4 Febr. drog han til Nyborg. Men uagtet han havde lovet en naadig Behandling, paalagde han dog Byen en Brandskat af 15000 Rdl., hvoraf 6000 blev udredet d. 25 Febr., idet man ved Bestikkelse vandt Genstand med det Øvrige; Freden blev sluttet i de samme Dage, men alligevel maatte Byen dog i Sommeren 1658 (d. 2 Juni) udrede det Øvrige med Fradrag af 1500 Rdl. for præsteret Arbejde til den svenske Armee. Carl Gustav vedblev nemlig at holde Odense besat, og sikrede sig den endog fra Sø siden; thi fra denne Sommer hidrøre formodentlig de Skandser, der endnu sees ved Indløbet til Odense Fjord paa Hals eller Gnebærødden: saalidet meente han det allerede da med Freden. Under de svenske Baaben blev ogsaa paa denne Tid Christine Munks og hendes Datters Liig bisat paa den meest glimrende Maade i St. Knuds Kirke; den svenske Adelskunde under Freden ikke nægte den ulfeldtiske Familie sin Deeltagelse. Saa snart den usikre Fred atter var gaaet over til Krig, blev Byen igjen belagt med svære Contributioner, og efterat General Schaaff havde forjaget Fjenden ved det skjæffe Angreb, som man kaldte „det svenske Schackspil“<sup>2)</sup>,

<sup>1)</sup> Han selv skal spøgende have sagt: „skide alle danske Rugler saa vis som den, saa maa Fanden være Svensken“, eller efter en anden Version: „havde de Danske truffet saa vel, sad jeg ikke her“. (Ved. Sim. Manusk.) At dette Uble skulde være blevet forghldt fremfor de andre, (Thieles Folkesagn I, 27) befindes ikke.

<sup>2)</sup> Bircherods Dagb. S. 192.

i November 1659, blev den ikke mindre besværet af de udenlandske Tropper, Polakker og Hollænder, som ind-quarteredes der, og endog af de Danske selv, saaat det sidste Regiment, der fik Qvarter i Byen i Aug. 1660, et dansk Rytterregiment, kunde foranledige Biskop L. Jac. Hindsholm til at bemærke, at det skete „den ganske By til Ruin“. <sup>1)</sup> Biskop blev Byen i den hele Krig aldrig givet til Priis for Plyndring; men de vilde leiede Skarer tillode sig Meget i Smug; man troede end ikke Kirkerne og Gravene unddragne deres Randsagelse, og uden egentlig Krigsbold kunde mangan en Voldsgjerning blive begaaet, hvorom ogsaa et og andet Sagn, om hvad der skete inden Døre, har bevaret sig, ligesom ogsaa Kirkebøgerne vidne om enkelte blodige Gjerninger. Brutalitæt og Raadhed characteriserer dog meest, hvad der saaledes berettes; men stærkt maa det Indtryk have været, som de efterlode sig, naar Sagnet kunde hense til Svenskernes Tid den Historie, som er bekjendt under Navn af Tomfruspringet; der siges, at en ærbar Vige blev forfulgt af faade Soldater og for at redde sin Vre slygtede op i St. Knuds Kirkeetaarn, og da de fulgte efter hende, styrte hun sig ud af de øverste Luger og fandt sin Død, hvor hendes Fodtrin endnu sees i Stenen (paa Klingenberg foran Porten til St. Knuds Kloster). Det er ikke let at tænke sig denne Begivenhed som historisk og passeret i det 17de Aarhundrede, eftersom ingen Kundskab om hendes Navn og Grav og ingen Optegnelse er kommen til Oftertiden i de mange samtidige Dagbøger og Beretninger; men at det løse Folkesagn, der mulig kan være ældre, har hæftet sig til Svenskernes Tid, er altid et Vidnesbyrd om det Minde, Krigens Aar efterlode sig paa Stedet. Den største Ulykke var de

<sup>1)</sup> Bloch f. Geisl. 1, 190.

Udskrivninger af Penge, Vare og Fødemidler, der næsten stabig gjentog sig, og den Indqvartering, der uafslædelig paalagdes Borgerne; Byen fik Udseende af en plyndret Stad; mange Huse laae i Gruus eller stode forladte, Byens Indtægt sank ned til 43 Mk., og formelig Hungerens nød maatte tilsidst dagviis afværge ved Korn fra Regjeringen, saaat Odense med Føie kunde allerede i Juni 1660 indgive et Bønskrift om Lettelse i Indqvarteringen's store Byrde „som den By, der af alle havde lidt meest under Krigen,“<sup>1)</sup> og dog kom det nysomtalte Regiment endnu i August Maa-ned. Byen havde en Gjæld af 14,395 Rdl. og liden Ud-sigt til at hæve sig igjen under den almindelige Udtømmelse og Armod. En Mand fra Odense bemærker i sin Dagbog om disse Tider: „førend denne Krig med vore Naboer an-gik, var det kommet paa det Høieste med Folks Overdaa-dighed, særdeles i Spise og Drikke. I min Fødeby vare de til en umaadelig Fraadsen fornemmelig hengibne, men Svenstken bragte vores Diæt til en meget stikkelig Reduc-tion.“ Og den samme Mand maatte igjennem hele 40 Aar jevnlig erfare, hvorledes Næringsløshed og Armod tog til i Byen.<sup>2)</sup>

Store Forandringer fulgte af den nye Tingenes Orden efter 1660 især for en By, der saa væsentlig havde laant sin Glands fra Forhold, der knyttede sig til den gamle Statsforfatning. Den gamle rige Adels Tid var nu forbi. Ikke blot Rigstraads- og Ständerforsamlinger ophørte; men selv Adelsens aarlige Landemode faldt nu bort, og endog det Marked, der hidtil havde været forbundet dermed, 20de

<sup>1)</sup> Det findes i Actst. 1 Saml. S. 84 og de anførte Data ere tagne deraf.

<sup>2)</sup> Bircheros Dagbog S. 14, 192, 378.

Dag Juul, holdtes sidste Gang 1671.<sup>1)</sup> En enkelt Mand af den gamle Adel blev endnu 1660, 1661 og 1668 begravet fra sin Gaard i Odense<sup>2)</sup>, og en enkelt Familie gjorde endnu Bryllupper i den gamle Stiel paa Raadhuset 1662.<sup>3)</sup> Ellers forsvandt Adelen ligesom med eet Slag fra Byen, og da Matriklen 1683 blev optaget, befandtes kun 7 Gaarde i Adelsfamiliers Besiddelse, og af dem var kun en eneste beboet af Gierinden<sup>4)</sup>. Adels Gaard, som endnu var Byens Nr. 1, stod dengang næsten til Skamme; den blev 1682 for Gjæld og Skatter udlagt ved Dom til en Maler, som atter maatte gaae fra den, og omsider blev den 1705 kjøbt til Redrivelse for 350 Rdl<sup>5)</sup>. Private Gaarde lod Adelen mulig staae tomme og falde sammen, forsaavidtsom de ikke allerede vare ødelagte i Krigsaarene. Paa denne Maade blev formodentlig Møntergaarden til den herreløse Tomte, som den var 1704. En Mr. Jens Schulz, som var med at forfatte Grundtarten, forlod Odense 1684, reiste til Kjøbenhavn, hvor han forblev i 20 Aar, og lod Gaard og Meubler efter sig: „Meublerne bleve bortstjaalne og Gaarden brugt til hver Mand's Bryllup“, siges der<sup>6)</sup>: Meningen er formodentlig, at man istedetfor Raadhusets Sal benyttede denne Gaard til Bryllupsfester<sup>7)</sup>. Den laae

<sup>1)</sup> Bircherod Dagbog S. 131.

<sup>2)</sup> Anders Bilde, Jørgen Brahe, Henrik Gjøe, Bircherod af St. S. 63, 68, 119.

<sup>3)</sup> Smstb. S. 77. Borgerne vedbleve endnu en Tid med denne Skif (smstb. S. 73, 107), men benyttede senere ogsaa en Privatgaard (hvorum nedenfor.)

<sup>4)</sup> Ida Schinkel i Dørgaden Nr. 34—38.

<sup>5)</sup> Pont. D. Atl. VI, 578.

<sup>6)</sup> Af Bircherods Noticer i Suhms Saml. 1, 2, 26.

<sup>7)</sup> Saaledes var allerede 1578 i Helsingør en særegen Bygning opført i Raadhuset til Brug ved menige Mand's Bryllupsføst, (Brudehuus), naar man ikke vilde bruge Raadhuset, (der for-

i Nøberggade, andet Huus fra Smedenes daværende Laugs-  
huus. Den nye Adel drog til Kjøbenhavn, og det Samme  
var Tilfældet med endeel af den Odense Adel selv, saaat  
det vistnok kun kunde være i Kraft af gammel Tradition,  
at en Reisebeskriver endnu 1671 kunde antegne, at Odense  
var berømt for de to Ting: sin Adel og sine Knive.<sup>1)</sup>

Desuden tabte Odense de tvende store Statsembeds-  
mænd, der havde haft Provstiet og St. Knuds Kloster i  
Forlehning; deres Embeder gik ind. Provstegaarden  
blev bortforpagtet og Jorderne senere udlagte til Rytter-  
købler og tilsidst folgte, medens Staldbygningerne bleve brugte  
til Rytterbarakker og omsider bleve kjøbt af Byen for at  
bruges til Caserne.<sup>2)</sup> St. Knuds Kloster blev i For-  
bindelse med Dalumkloster anvist Landsdommer Jens  
Larsen<sup>3)</sup>, senere beboedes det som Privateiendom af for-  
skjellige Familier, medens Jorderne ogsaa lagdes til Rytter-  
districtet. Det tredie Embede vedblev vel, forsaavidt som Stifts-  
befalingsmanden afløste Lehnsmændene paa Odensegaard, og han  
beholdt St. Hans Kloster til Vønning; men efter nogen Tid  
blev ogsaa dets vidtløftige Marker, hvortil Levningerne af  
Næsbhoved Slots Marker hørte, udlagte til Ryttergods og  
tilsidst afhændede til Privateiendom. Saaledes tabte Byen  
fuldstændig Fordelen af disse gamle store Bymarker, og selv  
Gaardene i Byen bleve med alt, hvad der laae paa deres  
Grund, holdte udenfor Byen som udenbyes Eiendom uden  
Consumtionspligt og andre Byes Byrder: derved er det

---

modentlig kostede mere.) Jacobsens Afhdl. om det danske  
Kjøbstedvæsen i Hist. Tidssk. V, 123.

<sup>1)</sup> Holger Jacobæi Reisejournal i Suhms Nye Saml. 1,  
2, 188.

<sup>2)</sup> D. Aft. VI, 592.

<sup>3)</sup> Smstb. S. 580. Han eiede Krumstrup og bode 1706 (III, 568.)

steet, at Gaarde og Huse endog midt i Byen stundom ere uden Grundtært og forterede længe under Amtstuen og særlige Jurisdictioner.

De Stores Exempel turde ogsaa mange Fattige have fulgt, og det er vist, at Magistraten ikke uden Sandhed kunde sige, at mange Huse stode tomme eller faldefærdige. To offentlige Bygninger gik ved denne Leilighed fuldstændig tilgrunde: Capellanboligen til Albani Sogn og Rectorboligen, deres Grunde bleve optagne i Nabogaardene (Bispegaarden og nuværende Lugthuus).<sup>1)</sup> Endnu efter 20 Aars Forløb finder man i Grundtærten af 1683 ikke mindre end 23 andre Steder, som endnu laae ubebyggede, hvoraf endog de tre midt paa Vestergade havde ligget saalænge, at Ingen vidste Grændsefjellene; tre Gaarde stode ubeboede og 44 Boder ligesaa, og mange flere Boder laae nedfaldne eller stode faldefærdige. De fleste øde Byggepladser fandtes i Frue Sogn.

Derimod fik Byen en ny Befolkning i den staaende Militse, som nu blev oprettet og hvoraf det sjeniske Rytterregiment fik sit Standqvarter i Odense. De havde dengang Hovedvagten i en Gaard, som tilhørte Didr. Sachmann og maa have ligget i Obergaden, nær Skjolden<sup>2)</sup>, hvis den ikke netop har været i det Huus selv, som kaldes Skjolden og i alle Maader synes at ligge saa beqvemt til denne Brug. I ældre Tider stode 3 Linde træer foran denne Gaard, men om ogsaa Odense Lilie (som nu) har havt sin Plads paa dens Dvæst, (hvilket da vilde være et Beviis for dens Brug til Hovedvagt) er meget tvivlsomt, da Ingen nu kan minde, hvad der har

<sup>1)</sup> Hofm. Fund. V, 35, samt nedenfor S. 214.

<sup>2)</sup> Grundtærten 1683. Gaardens Grundtært var 16 Rd., Bygningens Tært 100, hvilket ikke er Meget over hvad en Haandværkers Bod taxeres for.



været, før en berboende Uhrmager anbragte et Uhr, i hvis Sted nu Lilien er malet. Den Indqvartering, som fulgte med det nye Militaire, var en forsøgt Byrde for Byen og blev idelig Gjenstand for Klager. Tillige vorte Statens Krav: Odense var 1663 ansat for 4439 Rdl., men fik i 1665 med de andre Byer Redfættelse til 4096 Rdl., og i Aarene 1684—94 ubrededes endog kun mellem 2000 og 3500 Rdl.; men enhver Forsøgelse, som i Krigen 1675 og 1700, følte nu anderledes haardt end de langt større i tidligere Dage. I sidstnævnte Aar var Byen sat for 6500 Rdl. og trueedes med militair Execution.<sup>1)</sup> „Det er ved det Gamle“, skrev en Mand fra Odense 1686, „med store Skatter og Indqvartering belagt, saa der er stor Glendighed paa Landet og i Kjøbstederne“, og endnu 1700 beklages Byens „overmaade flette Tilstand formedelst de idelige Skattepressurer og Næringens mærkelige Aftagelse blandt Folk.“<sup>2)</sup> Landboernes Wilkaar vare ikke bedre, og det var ikke Odense alene, men alle Kjøbsteder i Provindserne, der leed under det almindelige Tryk. I disse Tider folgte Byen den halve Part af Bikkelsø 1669, forinden det nye Indløb til denne Havneplads var opdaget; den betalte dermed en Raadmands Udlæg; senere maa den ogsaa have solgt den anden Halvpart, thi omfider tilhørte hele Den Ulriksholm.<sup>3)</sup> Ogsaa af Byens Jorder bleve nogle pantsatte og afhændede og mulig allerede da ogsaa Pjen temølle.

Til disse Forhold svarede det saaledes ret godt, at

<sup>1)</sup> Ved. Sim. Manusk. og endeel Skatteqvitt. af Christian den Femte (i Rdb. Arch.) samt adskillige Supplikker om Estergivelse af Restancer, Udfættelse af Fortificationskatten 1691 o. m.

<sup>2)</sup> Bircherods Dagb. S. 239 og 378.

<sup>3)</sup> Pont. D. Atl. VI, 584 og 550.

Byens Magistrat blev betydelig indskrænket ved Forordn. af 28 Jan. 1682, der bestemte, at der kun skulde være to Borgemeistere og 3 Raadmænd i Kjøbstederne: den modtoges i Odense med liden Glæde „særdeles blandt dem, der befrygtede deres egen Afgang“<sup>1)</sup>, og der vare mange anseete Familier, der ligesom med Arveret havde beklædt disse Høvedsposter i Byen. De Søiler, der vare paa Raadhuset, ansaaes som et Minde om forrige Tiders Herlighed, da de sagdes at betegne den gamle Magistrats Personale.<sup>2)</sup> Reductionen antydede isvrigt ogsaa den Indskrænkning i den communale Selvstændighed i flere Henseender, som blev en Følge af Souverainitetens Indførelse, og som maaffee Odense mere end nogen anden By maatte føle, da den stedse havde været meget uafhængig af den kongelige Lehnsmænd og i et og andet Forhold havde tilegnet sig Sædvaner, som den nye Stiftsbefalingsmand og Biskop i Egenskab af Stiftsøvrighed ikke fandt svarende til Tiden og deres Embedskald. Istedetfor Lehnsmænd af den hjemlige Adel, og endog engang af den Odense Adel, fik Byen nu en Række af Embedsmænd, tildeels tydske af Herkomst og Dannelsel, som lidet agtede nedarvede Sædvaner<sup>3)</sup>, og Biskop Ringo (1676—1704) var ligeledes den Mand, der trodsede enhver Modstand, hvor han meente at burde opretholde den souveraine Statsmagt eller at kunne udrette noget Godt ved Paakaldelse af den absolute Willie. Der udviklede sig deraf en Række af Sammenstød og Kampe, der meest angik Kirkerne og Hospitalet, og de gibe os

<sup>1)</sup> Bircherodds Dagb. S. 215.

<sup>2)</sup> Bircherodds Manusk. p. 89.

<sup>3)</sup> Lindenow, Banner, Baron Winterfeld, Friherre af Wintersborg † 1694, Schult † 1704, Joach. Prißbuer, etc. (see Pont. D. Utl. III, 450.)

derfor Leilighed til at efterhente, hvad der er at sige om disse siden Reformationstiden.

Med Ordningen efter Reformationen var Odense deelt i de tre Sogne, som allerede tidligere bestode, St. Albani, Frue Sogn og St. Hans's, og til disse var kommet en Hospitalspræst, som tillige var Sognepræst i Paarup. St. Albani Menighed havde imidlertid ikke beholdt sin Kirke, men havde af Christian den Tredie faaet Graabrødre Kirke til Sognekirke, idet Albani Kirkes Eiendomme og Liender overførtes til denne Klosterkirke, der fuldstændigen blev skilt fra det Kloster, af hvilket den var bygget og vedligeholdt. Hvorfor Kongen traf denne Foranstaltning, veed man egentlig ikke; thi det er kun en Formodning, at Albani Kirke var for liden, og det synes, som om Menigheden ikke just har sat Priis paa den nye Gave. Men deels laae Albani Kirke uheldigt lige ved Siden af St. Knuds, deels maatte Graabrødrekirke have en Anvendelse. Den kunde nemlig ikke dele Skjæbne med de andre Klosterkirker at nedbrydes, efterdi den nylig afdøde Konge og Dronning laae begravne der — den sidste Konge af den Linie, som Frederik den Første havde fortrængt — og til Hospitalskirke for et Fattighuus var den altfor stor og for kostbar at vedligeholde, da den Intet eiede. Den kunde kun reddes ved at faae en Menighed og en Sognekirkes Indtægter, og den traadte derfor ind i Albani Kirkes Rettigheder, som blev nedlagt. Det var en stor og anseelig Kirke, nærmest i Rundbuestil; Skibet var tredeelt, men dog havde Midterskibet ikke Vinduer i Høikirken, men Taget gik i Gæt (dog med et Knæk, der antydede, at Sideskibenes Tag engang havde havt et andet Fald) fra Tagryggen til Sideskibenes Vinduer. Den havde derfor udbendig et tungt og mørkt Udseende indtil den østlige Ende, hvor

Choret hævede sig i Et fra Grunden til Høikirkens Høide med lange Vinduer og endte med affkaarne Hjørner i Form af en halv Sæxfant. Ved Siden af Choret paa dets nordlige Side tæt op til Hospitalets ene Fløi stod et høit smalt Taarn, som bar et anseeligt Spiir, der kappedes med St. Knuds Taarnspiir i Anseelse. Indvendig var Choret, der mere nærmede sig Spidsbuestilen, prydet med den mesterlige Altertable, som nu staaer i Frue Kirke, og med de Mindesmærker over Kong Hans og hans Familie, som nu ere anbragte i St. Knuds Kirke. En Afbildning er givet paa Planché 2.

Smedens Albani Menighed benyttede denne Kirke og forsøge dens Mærkelighed med en stor Mængde Gravminder, stod St. Knuds Kirke som en catholsk Domkirke, kun saare lidet brugt, efterat den catholske Tjeneste var ophørt. Latinskolens daglige Chorsang og latinske Prædikener, Præste=Ordinationer og Skolens Altergang var dens væsentligste Brug; de Adeliges Brudevielser og særlige Solenniteter, som Christian den Tredies Bisættelse, kunde afgive en extraordinair Brug af denne store og skønne Bygning, som ogsaa ligesom Graabrødre Kirke egentlig var en Klosterkirke uden særlig Eiendom eller Tiende. Saalænge St. Knuds Kloster var i en geistlig Mand's Værgesom Christen Pøblsen, der havde det paa Regnskab, var der ingen Vanskelighed for Vedligeholdelsen af Klosters Kirke; endog den kostbare Taarnbygning blev foretaget uden Vanskelighed<sup>1)</sup>; men da Kongens Canzler Niels Raas 1573 blev forlehnet med Klosteret qvit og frit som Embedsløn, indtraadte andre Tider for Kirken, da det blev forsømt udtrykkelig at fikke den sine Fornødenheder af Lehnet. Denne Canzler foranstaltede

<sup>1)</sup> Dønsf. S. 82 og 133.

vel en stor Reparation, hvorom Aarstallet 1588 i Choret vidner; men det skete ved Paalæg paa samtlige Kirker i Stiftet. Det var ved denne Leilighed, at Kong Knuds og Benedicts Skrine, som hidtil havde henstaaet i et lidet Capel, der nu nedbrødes <sup>1)</sup>, bleve indmurede i den østlige Gavl, hvor de forbleve til 1833. Ogsaa var det denne Lehnsmænd, som 1586 skjænkede Geistligheden den Bygning til Consistorium, som endnu anvendes dertil: det var Mogens Krasses Capel og mulig tillige endeel af Omgangen fra Klostret til Kirken; Kaas lod det restaurere, men overlod Geistligheden at bekoste dets indre Indretning <sup>2)</sup>; senere er det blevet sammenbyggt med Gymnasiet, som det nu er. Han befriede saaledes Lehnet for dets Vedligeholdelse. Men blottet for alle Subsistensmidler savnede St. Knuds Kirke det aller Fornødteste, og man maatte imødesee de største Vanskeligheder ved fremtidig Brøstfældighed. I denne Forlegenhed optog man Tanken om at forlægge en Menighed til den, og der synes først at have været tænkt paa at flytte Frue Kirkes Midler og Menighed til den, hvorved da denne Kirke vilde være blevet nedlagt; men omfider bestemte Christian den Fjerde 1618, at Albani Menighed skulde have den til Sognekirke, samt at det Meste af Graabrødrekirkens Eiendom og al Sognets Tiende skulde tilligemed Menigheden overgaae til den. Graabrødre Kirke skulde alligevel ikke nedlægges, Kongegravene vare endnu istand til at holde paa den; men den skulde benyttes til enkelte Ugeprædikener og Fasteprædikener, og Hospitalsmesteren skulde vedligeholde den for den Indtægt, man lod den beholde. Da imidlertid denne var aldeles utilstrækkelig,

<sup>1)</sup> Dvensf. 31 og 32.

<sup>2)</sup> Bloch nyeste Geisl. 1, 46.

og Kirken mindre og mindre blev brugt, kunde man forudsæe, at den gif sin Undergang imøde, og havde den engang selv været en medvirkende Aarsag til Albani Kirkes Fald, kunde man nu sige, at den selv var opoffret for at redde St. Knuds Kirke, dersom der ikke paa uforudsæelig Maade skulde blive Brug for den. Den stod i henved 200 Aar, opretholdt tildeels ved kunstige Midler og Hospitalets til andre Diemed bestemte Penge.

Saa skjønt et Gudshuus St. Knuds Kirke end var, synes dog Menigheden at have havt Betænkelighed ved Byttet, og Kongen udstedte, to Maaneder efter, et andet Kongebrev, hvori han tilsagde Menigheden Ret til at vælge Præsterne (som formedelt Canzlerens Patronat kunde synes tvivlsomt) og lovede at lade Kirken aflevere i repareret Stand, hvorimod de da havde at vedligeholde den fremtidig ved Hjælp af dens egne Midler. Kongen lod den nu atter istandsætte, og Waabenhuset, som bærer hans Navn og dækker over den skønne Forziring, der før prydede Kirkedøren, tilkom ved denne Leilighed. Bekostningen afholdtes af Stiftskirkerne og foranledigede en Gjæld, som i flere Aar paahvilede disse. Menigheden fik Kirken færdig og fri 1620, og skiftede nu atter Navn; den blev nu St. Knuds Menighed, og Knud den Helliges første Tanke med Kirken blev omsider Virkelighed, idet den traadte i Albani Kirkes Sted. <sup>1)</sup>

Siden den Tid staaer Kirken imidlertid ikke uforandret: indvendig blev den prydet med den mægtige Altertavle af Henrik Gyldenstjerne til Skovsbo og Lisbeth Podebusk 1649. Man veed ikke, hvordan dens Alter-

<sup>1)</sup> Det Hele er nærmere oplyst i min *Dense Byes Sognehistorie*, (i N. Hist. Tidsskr. 6 Bd.) S. 38-50 og 85-87.

table før var; men der har vistnok været Trang til en ny, thi det fortælles, at Magistraten engang havde betænkt at føre Altertablen fra Graabrødrekirke over til denne, men opgav dette Forsæt, da man ved Arbeidets Begyndelse forefandt et indlagt Forbandelsébrev over den, som bevæde at flytte denne Helligdom. <sup>1)</sup> Ligeledes blev Kirken prydet med mange Mindesmærker, over hvilke imidlertid en uskaansom Restauration i Aaret 1753 holdt beklagelig Dom, ligesom den forvanskede Kirkens rene Spidsbuestiil med den Tids Rocofo. <sup>2)</sup> I det Ydre er den ei heller lidet forandret: det valkendorphske Capel er tilbyggt i det 17de Aarh. og retsfærdiggjør ved sin siirlige nye Gothik ret vel sin Modfætning til Kirkens rene Stiil, saameget mere som det afbryder dens Nordfides lange Perspectiv. I Aaret 1694 nedstyrkede Taarnets Spiir, men det blev ved Kingos Omsorg dog gjenopført som forhen, nemlig eet stort og 4 smaa i hvert Hjørne, og da Kirken endnu havde Muurtinder paa Gavlene og et Spiir over Choret, som endnu sees paa Prospecten fra 1750, var den en særdeles smuk Bygning. Den Maade, hvorpaa den var kommen til Menigheden, medførte, at dens Bestyrelse mere end andre Kjøbstadkirkers var under Magistraten, og deraf udviklede sig en Strid mellem denne og Bisfop Ringo, da Bisfoppen fordrede, at dens Regnskaber skulde efter de nye Grundfætninger aflægges for Stiftsøvrigheden, og ogsaa ellers tiltog sig en uvant Myndighed; men uagtet Ringo udvirkede Kongebud derom, blev dog Kirken ligetil 1814 i en særegen Stilling under Magistratens Forsvar. Ligeledes

<sup>1)</sup> Nyerups antiqv. Reise i Fyen 1805.

<sup>2)</sup> I det Hele henvises til Mummies Bestr. af St. Knuds Kirke. Odense 1844.

vilde Magistraten, tiltrods for den nye Lov om Præstefaldelse, haandthæve sin Ret til at kalde Præst paa Grund af det særlige kongelige Tilfagn, den meente at have; men i denne Henseende maatte den give tabt imod Souverainitetens Conseqventer. St. Knuds Kirkegaard har undergaaet megen Forandring; den blev indskrænket mod Nord ved en Gades Udlæggelse, som allerede var bestemt 1539; men paa den anden Side blev den udvidet 1634 ved et Stykke Jord, som vandtes fra St. Knuds Kloster og hvorpaa dets Borgstue havde staaet.<sup>1)</sup> Den var omgiven af en Ringmuur indtil 1857, forsaavidt som den ikke var indsluttet af Bygninger, hvilket var Tilfældet i den østlige Side til 1834, da Bagers Gaard af Omhu for Kirkens Sikkerhed blev kjøbt og nedbrudt af Kammerherre J. Benzøon, og paa den nordlige til 1857, da Jens Andersens Gaard paa Flakhavnen kjøbtes til Nedbrydelse ved Sammenskud og Kirkens Midler, for at den skønne Kirke kunde vise sig frit.

De to andre Sognekirker i Byen havde den Skjæbne, at de ikke kom ind under Kjøbstadkirkers almindelige Tilkaar før efter Souverainitetens Indførelse; thi indtil den Tid betragtedes de som Patronatskirker under de tvende Statsembedsmænd, som vare forlehnedes med Provstiet og Ddensesgaard. Frue Kirke<sup>2)</sup> stod sig ret godt ved denne Stilling, da den som Deel af en geistlig Stiftelse havde

<sup>1)</sup> D. Atl. VI, 583. Formodentlig nedbrødes ved denne Leilighed den Bygning, som strakte sig fra Klosteret over imod Kirken ligeoverfor Gymnasiet, altsaa den vestlige Længde af Fratertergaarden, og derpaa tyder formodentlig det Aarstal 1631, som sees paa Gavlen af den gamle Klosterbygning, som blev staaende.

<sup>2)</sup> Min Sognehist. S. 188 til 201.



beholdt sin Tiende, sine Jorder og Jordskyld; det betydeligste Tab, den leed, tilhører endog en sildigere Tid, da en Kongel. Resolution 1692 perpetuerede dens Korntiende for en ringe Afgift til Høllufgaard. Den havde endog Formue til at understøtte Latinskolen 1596 og til at ombygge Præstegaarden 1633. Kirkens Bygning er i Tidens Løb ikke blevet meget forandret: den er 1593 tegnet med et Spiir over Choret, om hvis Anbringelse og Borttagelse Intet er bekjendt; Taarnet havde ikke noget tilsvarende, og dets nuværende sveifede Gable synes at tilhøre det 16de Aarhundredes Slutning; tidligere har det uden tvivl ligesom ogsaa Gable og Muurkammene haft Muurtinder, som nu ere borte. Indvendig maa derimod Kirkens Skikkelse være meget mere forandret fra den Tid, da den havde 11 Altene; de store Capeller til begge Sider, som nu gjøre den til en Korskirke og endnu kaldes Capeller, bleve indrettede til Menighedens Brug, og et andet Capel paa den søndre Side, hvor en mærkelig Altertable var anbragt, er nu Sacristi. Sin Prædikestol fik Kirken 1601 af Jomfru Ida Schinckel; men den herlige Altertable, som den nu har, fik den først 1805, da den overførtes dertil fra Graabrødre Kirke. Frue Kirkegaard har været betydelig større til de tre Sider og var indtil 1852 indsluttet af en Muur, som gjorde baade Kirkestrædet og Dvergaden til snævre Gader, og paa det sydlige Hjørne stod et Huus (en Skole, senere Catechetebolig), som nu er nedbrudt; senere er den indskrænket og omgivet med det nuværende Gitter, som 1860 er draget ud over Pladsen, hvor det nye indrettede Liigcapel staaer.

St. Hans Kirke<sup>1)</sup> var meget nær i samme Stilling som St. Knuds; den var væsentlig en Klosterkirke

<sup>1)</sup> Min Sognehist. S. 107-128.

og havde kun meget lidtet Tiende som Sognekirke, da det meste Jord i Sognet tilhørte Klostret og Christian den Tredie kun befalede sine Lehns mænd at svare Tiende til Præsten, eftersom Klostret selv vedligeholdt Kirken. Det er kun et reent Tilfælde, at en enkelt Eiendom blev bevaret for Kirken, medens ellers alt det meget, der i den catholske Tid blev givet for Begravelse og deslige, gik til Klostrets Masse. Det saae derfor ogsaa meget betænkeligt ud for Kirken i det 17de Aarh., da Lehnsmanden nodig anvendte Lehnsindtagten til den, og endnu værre, efterat Lehnet var ophævet og den næsten eiendomsløse Kirke overgaves Menigheden og Stiftsøvrigheden. Man hjalp sig først med at rive ned, hvad der ikke kunde staa; senere erhvervede Kingo, der først ordnede denne Kirkes Beskyttelse, en fast Indtægt paa den nye Maade, som da var kommen i Brug, af de Boder, som idomtes ved Hjemthing og Landsdthing i Fyen og Langeland. Men denne Kilde var dog i Tiden saa utilstrækkelig, at man 1749 greb til et Lotterie i Anledning af den store Reparation, som den undergik 1749—50. I Henseende til Bygningen har denne Kirke vel ogsaa et Spiir over Choret paa Tegningen 1593, som ellers ikke findes omtalt; men i det Hele har den skjønt bevaret Hovedbygningens rene Stiil; Taarnets Muurtinder og mange architectoniske Minder om Johannerne ere de meest characteristiske Levninger, hvorimod de store Capeller paa begge Sider, som indvendig ere optagne i Kirkeskibet, have undergaaet uheldige Forandringer, navnlig de sydlige, der ere bragte under eet Tag og samlede i den ene uformelige Gavl og derhos ligesom hele Kirken have mistet Muurtinderne. Kirkegaarden, hvis sydlige Deel blev Indfjorsel til Kongsgaarden 1575 og den nordlige senere til Slotshaven, har forhen haft en Ringmuur mod Gaden, som dog en tidlang var borttaget for den søndre Deel, saa

at denne var en aaben Byplads fra Slutningen af forrige Aarhundrede til 1823; i 1857 er Muren endelig afløst af det nuværende Jerngitter. Ogsaa denne Kirke har faaet et Liigcapel i en af Hvelvingerne i Communicationsbygningen mellem Slottet og Kirken 1861.

\* Ved Siden af Kirkerne var *Graabrødre Hospital* en Gjenstand for Kingos virksomme Omhu.<sup>1)</sup> Denne Stiftelse havde uden nogen egentlig Fundats været bestyret af Christen Poulsen som kongelig Hospitalsforstander i Forening med Hospitalspræsten, og ved hans Afgang be-  
fikkede Kongen to Borgere til Hospitalsforstandere 1575 og tillæde dem 1578 Løn for at haandthæve Hospitalets Ret til Thinge; tillige befalede han 1576 Biskoppen med Hospitalsforstanderne og Sognepræsterne at indrette det med Spiisning og desl. efter det kjøbenhavnske Hospitals Monster.<sup>2)</sup> Saadanne Forstandere, der mere ere at ansee som Skytsherrer end den Forstander, Kirke-Ordinantsen bød at sætte i hvert Hospital til at besørge de Fattiges Pleie, antyde et andet Forhold til Byen end de andre almindelige Hospitalers, og under en fuldstændig Mangel paa nærmere Regler for Hospitalets Bestyrelse, skete det derfor, at dette mere og mere kom under Borgerstæbets Varetægt, uagtet Kongerne ogsaa ved Bud hævdede Lehnsmændens og Biskoppens Inspectioneret og lod deres Befalinger udgaae gennem dem.<sup>3)</sup> Det er rimeligt, at Hospitalets For-

1) I det Hele kan her henvises til Munnies Bidrag til Odense Byes Historie S. 150 fgg. og Heiberg Th. Kingo S. 146 fgg.

2) Ved. Cim 2, 80. 174. 189. Kghr. 16 Dec. 1576 (i B. Arch. Nr 69.)

3) Saaledes Kongebr. 17 Juni 1619, som bød, at Lehnsmændene og Biskoppen skulde føre Inspection og forhøre Regnskaberne; Kghr. 16 Mai 1635, som befalede Lehnsmændene at udvælde to Borgere til Hospitalsforstandere paa aarlig Ombud og Løn; samt de mange Rescripter om Magelæg af Hospita-  
Godd.

valtning var vanskelig og kostbar: det havde sin Spisemester, sin Ridefoged med Udriber og Fuldmægtig, og stundom blev det overdraget en enkelt Mand, en Borgemester, en Præst, endog en Stiftamtmand, og der fulgte gjerne Strid og Proces af en Saadans Bestyrelse<sup>1)</sup>; Regnskaberne's Afsluttelse var forbundet med store Vanskeligheder og fandt tildeels ikke Sted i en Række af Aar. Betænkeligere blev endnu denne Tilstand, da Godsets Forarmelse i de ulykkelige Tider gjorde Hovedindtægten usikker og ringe, og der fandt en aarlig Underballance Sted. Ringo satte sig derfor det Maal at fravriste Borgerstabet dets nedarvede Bestyrelse og hævde Stiftsøvrighedens eller Biskoppens Overbestyrelse efter Communitets-Fundatsens Ord, samt at ophjælpe Stiftelsen ved sparsommere Forvaltning. Gjennem lange og bittere Kampe naaede han sit Maal ved Afc. 5 Dec. 1685, som indsatte Biskoppen og Præsterne til Directeurer, saa at de selv skulde bestyrelse den, som skulde forestaae Hospitalets Regnskab, og alene skulde have Bistand naar de ønskede, af de andre Directeurer.<sup>2)</sup> I Kraft af denne Ordning, som gjorde Biskoppen til kongelig Hospitalforstander, men ogsaa kun bestod indtil 1709, traf Ringo vistnok mange heldige Foranstaltninger; men han kunde dog kun redde Stiftelsen fra Undergang og berede Fremtiden en Grundvold at bygge paa. Lemmernes Antal maatte nedsettes til 40, og i Aaret 1714 maatte al Forsørgelsen in natura ophæves. For Bygningerne drog Ringo ogsaa Omsorg; han restaurerede dem saavel som Graabrødrekirke

<sup>1)</sup> S. m. Sognehist. S. 132 og Bloch f. Geistl. 1, 821 (hvori Lehnsmanden og Magistraten 1630 ene siges at have antaget Præsten ved St. Hans Kirke til Hospitalets Bestyrer). Stiftamtmand Erik Banner bestyrede det til 1675.

<sup>2)</sup> Rothés Hist. 5 Afd. S. 548-49.

og fik kongelig Tilladelse til at nedbrøde endeel gamle. Dengang vare Bygningerne vel de samme som endnu, med Undtagelse af at det nordlige Fløi kun var een Etage, men indvendig vare Qvinde=Stuerne end større, thi den hele østlige Fløi, som nu indbefatter Kirken og de to store Kirkeskuer, var i Cet; Alteret stod, hvor det endnu staaer, Prædikestolen ligesom Indgangen ved Karlehufsets Væg, og langs begge Vægge laae Lemmer i deres Senge, medens der stod Bænke i Midten paa Gulvet. Lys kom kun ind fra de øverste Vinduer, da idetmindste langs nuværende Kirke en Munkegang lig den, der nu alene findes under Doctors Boder, strakte sig fra denne til Graabrødrefirke. Man kaldte det „at prædike i Sygestuen“, naar Gudstjenesten holdtes her. I den Fløi, som nu er Doctors Boder, var ligesledes hele nederste Etage een Stue, med Vinduer alene ud til Brøndgaarden. Ovenover boede Hospitalsforstanderen. Hvad der i Klosters Tid var Fratergaarden, laae endnu som et firkantet Rum mellem Graabrøde Kirke og Hospitalet, mod Vest begrændset af en Munkegang fra Indgangsdøren til Huset ligeoverfor, hvor den bøiede om til den Levning, som staaer endnu; men denne Gaard var Lemmernes Kirkegaard, thi den store Kirkegaard Ehd for Graabrøde Kirke var Menighedens.<sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Naar saaledes Fratergaarden havde Buegange paa de tre Sider (hvilket var Tilfældet ligetil 1793), bliver det rimeligt, at det ogsaa har været Tilfældet paa den fjerde Side : mod Graabrødrefirke, og at det ogsaa i en fjern Fortid har været saaledes, kan uden tvivl sees endnu paa den lave Ringmuur, der gaaer fra Indgangen til Kirkesøien, og er en Levning af Klosterkirkens Nordside: den fremsider tilmurede lave Buer og Vinduer som Munkegangen under Doctors Boder, og de Stræbere, som ere tilfattede formedelst Kirkehølvingerne, staae tilbeels midt for disse gamle Vinduer — altsaa har Muren engang, før Stræberne kom til, havt en anden Bestemmelse;

I Portnerhuset havde, som ovenfor er anført, Lands-thinget sin Dømsstue, i hvilken ogsaa Hospitalsdirectionen samlede. Den eneste Indførsel var gennem Strædet, Agestrædet, til den Gaard og de Udhuse, som skulde tjene Afskdriften paa Hospitalets egne Marker og Blangstedgaard. Præsteboligen var paa det samme Sted som nu.

Af Bispegaarden har Ringo den Fortjeneste at have udvidet Haven 1679 ved Erhvervelse af Capellan- gaarden, der laae nedfalden siden 1660, og ligesom hans uforgjængelige Psalmeværk blev til i den, saaledes turde det maaskee ogsaa endnu være Spor af hans Bogtrykkerie i en egen massiv Bjælkeføining paa et Loft i det ældste Huus.

Ringo skyldes det første Bogtrykkerie i Odense, men det er ikke ganske klart, i hvilket Forhold han stod til det. Nygtet fortalte 1680, at Biskoppen tænkte paa at oprette et Bogtrykkerie i sit eget Huus og dertil endog anlægge en Papiirmølle, hvortil han havde udseet Giby Mølle <sup>1)</sup>, og den første Deel af Nygtet stadfæstede sig forsaavidt, som han i Maret 1682 virkelig fik kongeligt Privilegium til at „indrette et Bogtrykkerie i Odense for sine og Andres Skrifter“ paa Vilkaar omtrent som Universitetsbogtrykkeriet, at den Bogtrykker og Bogbinder, som han derved antog, skulde høre under geistlig Jurisdiction og nyde lige Frihed med

og hvilken anden kan det have været end at danne en aaben Omgang langs Kirken paa den Tid, da denne endnu ingen nordlig Sidegang havde? Senere vilde man udvide Kirken og byggede da den nordlige Sidemur ovenpaa Omgangen. Hvilken Velde maa da ikke denne gamle Muur have? maaskee hidrører den fra den ældste Klosterbygning 1279. (Jf. min Afhdl. om Biskop Hansen og Graabrødre Kirkes Nedbrudelse, i N. T. h. Tidsskr. 9 Bd. S. 356-72.)

<sup>1)</sup> Bircherods Dagbog S. 201.

Geistlige i Henseende til Byens Tynge.<sup>1)</sup> Han lod Typerne komme fra Lübek og antog Sorgen Schrøder til Bogtrykker. Dersom Trykkeriet strax er blevet sat i Gang, maa det rigtignok have været indenfor Bispegaardens egne Mure, saasom intet Spor deraf forekommer i Grundtarten 1683; men den første Bog, som kjendes, udgik først 1686, og senere maa Schrøder idetmindste have havt Bolig og Udsalg et Sted i Byen. Og saa den Raade, hvorpaa dette Trykkerie modtoges af den lærde Berden, lader nærmest deri see et almindeligt Bogtrykkerie; det hilfsedes som Noget, der vilde blive til Gavn baade for Fyen og Jylland<sup>2)</sup>, og det benyttedes strax af flere Forfattere, medens Ringo selv endnu stundom lod trykke i Kjøbenhavn. Imidlertid blev dets Virksomhed ikke stor, thi der udkom lidet Andet end Ringos Psalmebog (1689 og 1699), Gradual 1699 og enkelte Smaa skrifter; men det var altid et stort Fremfærdt, at Odense havde „et kongelig privilegeret Trykkerie“, som Schrøder benævner det paa de enkelte for Andre trykte Skrifter, og i denne Henseende vare Sorø og Helsingør de eneste Byer, der havde et lignende Gode. Det synes, at Ringo alligevel var den egentlige Eier af Trykkeriet, thi det nævnes endnu 1705 som bestyret af hans Enke.<sup>3)</sup> Hvurlænge det derefter bestod, hvad endelig Skjæbne det havde, vides ikke; thi i næsten 30 Aar derefter findes Intet trykt i Odense.

I de Tider stod overhoved alt Bogvæsen meget tilbage; Odense havde to Bogbindere, men ingen Boghandling; den første Bogauction forekom 1685 og betragtedes

<sup>1)</sup> Rsc. 28 Jan. 1682.

<sup>2)</sup> Af L. Pontoppidans Brev til Birch. i Heibergs Ringo S. 172.

<sup>3)</sup> Heiberg a. Efr. S. 172.

som et Vidunder. Bøger vare dengang Markedsbære, som Bogførere bragte. En kjøbenhavnsk Boghandler pleiede aarlig ved Julemarkedet og andre Markeder at udstille sine Bøger i St. Knuds Kirke, hvor da Kjøberne gif hen og toge dem i Dieshyn (ligesom i Frue Kirke i Kjøbenhavn). En af Bogbinderne gjorde rigtignok ogsaa et Forsøg med en Commissionsboghandel 1680 og oprettede den første Boglade paa Hjørnet af Korsgaden og Staalstrædet; men efter 1½ Aars Forløb maatte han opgive den igjen, da han baade blev sat i høiere Skat og havde liden Ufsætning.<sup>1)</sup> Selv Aviser vare sjeldne: i de Tider hjalp man sig med mundtlige og skrevne Efterretninger; den eneste Bk, der havde en Avis fra 1676, var Helsingøer, men den var paa Tydsk; kun Hovedstaden havde tvende fra 1673. I Krigs-aarene under Christian den Femte fortæller Bircherod 1677, at han gif paa Posthuset, „hvor man pleier at høre adskilligt Nytt; nogle Officierer, som sadde derinde med andre deres Compagnons, havde en og anden skreven Avis imellem sig; men Postmesteren Søfren Bolt vidste selv flux flere at trykke og at binde os allehaande paa Ormet.“<sup>2)</sup> Posthuset var dengang paa Dørgaden ved Siden af Klubben, senere har det været paa forskjellige Steder efter Postmesternes Bopæl.<sup>3)</sup> Men Odense var ellers efter den Tids Maade heldig stillet i Henseende til Postgang; to

<sup>1)</sup> Alt af Bircherods Dagbog S. 236. 181. 183. 202. 205. 215.

<sup>2)</sup> Dagbogen S. 182. Om skrevne Aviser endog i Kbhvn 1759 s. Holst Skildring af Kbh. i Dansk Maanedsskr. 2 Række 1 Bd. S. 266, og i Bergen havde man dem endnu langt senere, s. Breve til Søerdrup Christiania 1861.

<sup>3)</sup> Hjørnet af Dørgaden og Fiskertorvet (Meelb), Priorgaarden (Kurrelbaum) og fra 1793 paa det nuværende Sted.



Gange om Ugen kom den kjøbenhavnske-hamborgske ridende Post, medens Nørrejyllands Bjer kun fik eengang Post.<sup>1)</sup>

I Kingos Dage blomstrede i Odense den lærde Familie Bircherod. Tre Brødre, Søner af Professor ved Gymnasiet Dr. Jac. Bircherod, († 1688), have paa forskjellig Maade indlagt sig Fortjenester af deres Fædrenehj og Videnskaben. Jens Bircherod, der senere blev Professor ved Universitetet og Biskop i Aalborg († 1708)<sup>2)</sup>, og hans Broder Jacob Bircherod, der døde i en ung Alder paa en Udenlandsreise 1687, samlede i deres Ungdom Monumenter og Inscriptioner i deres paa Saadant saa rige Fædrenehj, hvis Skjæbne dengang vendte Diet til de forbigangne Dages Glands. Jens afskrev, hvad der forefandtes, Jacob tegnede Monumenter og stak dem deels selv i Kobber, deels lod han dem stifte. Ved hans Død tog Jens Bircherod Pladerne til sig; men Værket udkom aldrig; dog bleve endeel Plader aftrykte og forefindes i mange Samlinger; ligesom ogsaa Afskrifterne og de tilhørende Dphsninger have i Manuskript under Navn af Monumenta Oth. ell. inscriptiones Othinienses, tilligemed den Dagbog, Jens Bircherod havde ført og som vi saa ofte i denne Historie have haft Leilighed til at benytte. Den tredie Broder var Thomas Broder Bircherod, Rector i Odense fra 1694, d. 1731, berømt af sin clafsiske Værdom, sit store Bibliothek og som Antiquar og Forfatter ogsaa af historiske Skrifter.<sup>3)</sup> Hans Søn var Jacob Bircherod

1) Forordn. 30 Nov. 1653. Den første bekendte Postmester var Otto v. Dalsade, som ved Kgebr. 19 Aug. 1653 formedelst denne Tjeneste blev fritaget for borgerlige og Byens Lyngder og endnu var i Tjenesten 1669 (Ved. Sim. Mfr.)

2) Hans Levnet af Moltbech i Fortalen til hans Dagbog, S. VIII.

3) Navnlig Noterne til Elnoth's Can. hist. og Krud den Helliges Historie og den haandskrevne Samling om Kirker og

(den Yngre), Landsdommer og Justitsraad († 1737), og ham er det, vi skyldte de mange Samlinger til Odenses Historie, vi oftere have anført; nogle ere trykte (i Suhms Saml. til den danske Hist.), andre havees kun i Afskrift, tildeels i Form af et Theatrum Daniæ og Samlinger til Odenses Historie, og med senere Tillæg <sup>1)</sup>), men tildeels ogsaa fuldt udforte Bearbejdelser af det Stof, han kjendte til Odenses ældre Historie. <sup>2)</sup>) Med disse Mænd uddøde denne Odense Linie, som var beslegtet med mange af de ansæetste Hørgersfamilier; men Biskop Jens Bircherod lever endnu i taknemligt Minde i Stiftet ved det Bartholin=bircherodske Legat, og Brødrenes Kobbere imødesee en end fuldstændigere Bekjendtgjørelse, end den, der skyldes Nyerup, <sup>3)</sup>) da flere hidtil ubenyttede Kobberplader ere i Universitetsbibliothekets Besiddelse og kan ventes aftrykte. <sup>4)</sup>)

Markværdigheder i Byen, som findes paa det Kgl. Bibl. og her i Cathedralskolens.

- 1) Lit. Lær. og Nyerup og Abildgød. antiq. Reise, Anhang til Nyerups Skildr. 4 Deel S. 60-62 og Ved. Sim. Manufr. Af Kragh Fortegn. ov. Odense Cathedr. Skoles Bogsamling 1859 S. 501-2. Nr. 18 og 20.
- 2) De to vigtigste ere de, af hvilke den ene findes paa Universitetsbibliotheket, af Aar 1730, den anden paa Kongens Bibl. og her i Byen i 2 Afskrifter, lidt senere for'attet.
- 3) I Nyerups Skildr. 4 Bd. Anhang S. 55 1788 paatænktens en Udgave efter nye Kobberstik af Proft. (Severs Hs. Nr. 28.)
- 4) Dersom man vilde søge at danne sig en Forestilling om det Liv, som dengang en ansæet og velhavende Familie førte i Odense, og om den hele Tone og Tilstand i Byen, vilde den bircherodske Familie særlig egne sig til at afgive Grundvold for en saadan Skildring formedelst de riigholdige Antegnelser i Biskop Bircherods Dagbog; men idet jeg henviser Læseren dertil, skal jeg her tilføie et Par Bidrag af Grundarten 1683. Jacob Bircherod (den Ældre) boede i Nedergaden, men havde en betydelig Have udenfor Vesterport (nu til Nr. 108), Sveltekrog kaldet, hvor Familien gik ud og fiskede. Ligeledes havde Absessor Balslev, som boede i Vestergd. Nr. 4-6. Broder Landorff, som eiede mange Boder rundt om i

Vende vi tilbage til Byens Tilstand i det Hele, finder man, at de trykkende Tider strakte sig langt ind i det 18de Aarhundrede. De havde deres sædvanlige Følger at vække Iveddragt og Mistillid, og Spiterne dertil vare ei lidet befrugtede ved de ovenfor omtalte Tvistigheder i det forrige Aarhundrede, ligesom denne Aand vistnok ogsaa næredes ved det Udbrud, den gav sig i det stygge Forsøg paa at plette Kingos Minde, som medførte vidtløftige Forhandlinger af tre Commissioner, der medtog 14 Aar, inden Hviesteret gjorde fuldstændig Ende paa Dagvadskelsen.<sup>1)</sup> Medens denne Sag endnu var i sin Begyndelse, „var der“ — skriver J. Bircherod — „en underlig Færd og Væsen

Byen, og Landsdommer Povel Mathiesen havde udenfor samme Port; en kaldtes Piiholm. De andre større Haver omkring Byen tilhorte Urtegaardsmænd. Blandt de største Grundeiere vare Apotheker Becker, der eiede Klubben og flere Gaarde og mange Boder, Lægen Dr. Chr. Luja, der eiede flere store Gaarde, blandt andet to paa Torvet, af hvilke han selv boede i Nr. 1 og Lægen Dr. Jørg. Hahn i Nr. 2; desuden eiede han mange Boder og en Blegbave i Nedergaden, som senere er udstykket og hvortil det nu saldefærdige Hus Nr. 9 hørte. Nuværende Loveapothek eiede dengang Loider Westesen, men den store Have var deelt mellem dette og Klubben. De høist vurderede Bygninger i Byen vare Loveapotheket, Jordan, Balslevs, Borgemeister Jens Grichsens (Vestergade), Hans Wichmanns (sm. Gade anden derfra), Baron A. Putbusch (s. G. Nr. 19), Mg. Jørgen Berthelsens (s. G. Nr. 11), Oberstinde Mathlaus (Priorgaarden), Dr. Lujas (p. Nerregade), Jørgen Wichmanns (p. Dvergd.), Ida Schinkel's (p. Dvergd.), Oberst Devik (smid Nr. 50), Borgemeister J. Madsens, M. Bolts, Jens Schultis (i Nedergd.), Preben Brahes (Froenklostret) og Dr. Lujas (Læseforeningen). Af Læger foruden de tre nævnte (Balslev, Luja og Jørgen Hahn) forekommer i Grundtarten Dr. Hansen's.

<sup>1)</sup> Heibergs Kingo S. 234 fg. og Hviesteretsb. af 10 Martz 1718. (Bircherod Dagb. 531.)

i Odense formedelst hine saabel geistlige som verdslige Hoveders forargelige Riv og Uenighed og publici (det Offentlige) onde Administration i mange Maader<sup>1)</sup>, og inden dens Ende blev til Regjeringen 1716 i Borgernes Ravn indgivet en anonym Klage over den hele Magistrat. Borgemeisterembedet kom nemlig efter Souverainitetens Indførelse oftere end før i Fremmedes Hænder<sup>2)</sup>; allerede 1666 blev dette Embede overdraget en Mand, der hidtil havde været Borgemeister i Nyborg<sup>3)</sup>; en Anden, Jens Christensen, var fra Sjælland, og han ansaaes efter Peder Blancheborgs Død 1711 for at beherske hele Magistraten, ligesom han ogsaa havde Byfogden til Svigerføn. Mod ham rettede sig især den anonyme Klage; den bekyldte ham for ene at have sin egen Fordeel for Die, for Tyranni og Underlæg, saa at han beholdt Kongens Skatter og forødt Byens Eiendom og Capitaler, — Alt dog i saa almindelige og svævende Ord, at det Hele meget ligner et Udbrud af den simple Mands Mistro til de høiere Stillede.<sup>4)</sup> Imidlertid naaede dog denne Klage sit Maal, Ned-

1) Bircherod Dagbog S. 484.

2) Borgemeistrene efter 1660 til 1790 vare Jens Madsen Rosenbergs 1666-82, Knud Knudsen 1667-77, Jens Erichsen til Hollufgaard og Dallund og Margaard og tillige Amtsforsvalter 1667-89, Billum Jensen Rosenvinge 1682-84, Christen Westesen 1684-88 (som blev Raadmand i Kbhvn), Peder Blancheborg 1688-1711, Jens Christensen (Skoubo) 1689-1719, Jacob Møller 1711-17, Jørgen Friis 1717-24, Andr. v. Bergen 1719-1743, Birkedommer Thorhanssen 1728-31, B. Simonson 1735, Christ. Jac. Bles ell. Blesse til 1749, A. Martfeldt (først Viceborgemeister), Holm og Nielsen 1760, hvorefter Byen ved Rsc. 14 Martz 1766 fik kun een Borgemeister og to Raadmænd med Len som kongelige Embedsmænd: Seidelin 1772, Kosod 1780, Bendz.

3) Bircherods Dagbog S. 104.

4) Denne Klage er opbevaret i en Samling af curiosa i Latinstolens Bibliothek (Nr. 34) og har maaskee meest Interesse

fættelsen af en Commission — det var dengang Commis-  
sionernes gylde Tid, og Regjeringen selv var mistroisk.  
Ved Rescript af 4 Sept. 1716 befalede Kongen Amtman-  
den over Svendborg Amt Rosenkrantz og Landsdommer  
Landerph at inquirere nøie i Anledning af denne Klage  
og indgive Relation. Kort efter spores en saakaldet stor  
Commission, i hvilken end flere Medlemmer vare tilfor-  
ordnede; men Frugten blev neppe stor; thi det Æneste,  
der er forekommet mig, som Frugt af disse Undersøgelser,  
var det Forslag at indløse 6 Marklodder, som vare pant-  
satte for 1000 Rd., og samle Heden til een Græsmark, hvis  
Udbytte (af Græspenge) skulde fordeles efter Grundarten,  
forat Fattige og Rige kunde have lige Fordeel af Marken.<sup>1)</sup>  
At 5 Aar senere en Mand, som fra Bager blev Borge-  
mester, blev dømt fra sit Embede 1724, hænger neppe sam-  
men med Commissionen; i ethvert Tilfælde var det ingen  
af dem, der blev klaget over, thi de vare begge døde; maa-  
ske var det En af Klagerne selv? Splidagtighed og Bag-  
vadskelse kunde næres ved deslige Commissioner, af hvilke  
Odense endog paa samme Tid fik endnu en, som blev ned-  
sat over Bisshop Muus<sup>2)</sup>; men Byens almindelige Bil-  
kaar kunde ikke bedres ved dem, og den vedblev at lide un-  
der et saadant Tryk, at endog den anseete Borgemester

---

formedelst den Skildring, den giver af flere Personligheder;  
Raadmand Hahne var den Æneste, som dannede Oppositionen  
til Borgernes Fordeel. (Jvfr. Mummie St. Kn. R. S. 135.)

- 1) Dette erfares af en Proces med Bispinde Muus om Helte-  
engen i Rbst. Arch. En følgende Tids Opposition har oplyst, at  
hvad en Borger paa den Maade opnaaede, var en Indtægt af  
12 til 28 s. aarlig! og Byen havde ingen Fordeel af Marken.
- 2) En Mand reiste efter Bisshop Muus fra Ribe forat forfølge  
ham ogsaa i hans nye Embede; Commissionen blev nedsat  
1717, men Bisshoppen døde samme Aar. Bloch f. G. 1, 192.

Blanchenborgs Enke 1714 maatte anholde hos Kongen om Gftergibelse af en Skatterestance af 13 Rd.<sup>1)</sup>)

Imidlertid udelukker denne almindelige Tilstand ingen-  
 lunde, at enkelte Familier havde betydelig Velstand. Dette  
 gjaldt f. Ex. de to Borgemeistre, over hvilke den nysnævnte  
 Klage blev indgivet: Jacob Møller siges at have eiet  
 henved 40 Huse og de fjønnefte Herligheder af Byens  
 Jorder. Ikke faa Borgere kjøbte Jordegods, som nu var  
 blevet tilgjængeligt for alle Stænder: Margaard, Dallund,  
 Hollufgaard og Fraugdegaard tilhørte saaledes Bergere, og  
 de to sidnævnte gif ved Egtefkab med Borgerdottre over  
 til Biskopperne Wang og Ringo. En stor Deel saadanne  
 Eiendomme samlede i eller gif igjennem den rige Familie  
 v. Westens Besiddelse, der i omtrent i et Aarhundrede  
 ejede Odense Apothek, som nu i det 17de Aarhundrede  
 forflyttedes til Dvergaden.<sup>2)</sup> Allerede Apotheker og Raad-  
 mand Jac. Gottf. Becker, som 1664 kjøbte Apotheket,  
 eiede Ringstedgaard (ved S. Naraa), og hans Svigersøn  
 P. v. Westen fra Volland forenede dermed Lammehauge og  
 Fraugdegaard; hans Søn eiede Krumstrup, Løitved, og  
 hans Sønneson Mg. Peter v. Westen Selleberg, som

<sup>1)</sup> Kgl. Ref. i Rdst. Arch

<sup>2)</sup> Efter de to Hamsforter fik Christof. Jacobsen Apothekerprivi-  
 legium 1636; den næste bekjendte Apotheker er Jac. G. Becker,  
 som var fra Husum. Naar Apotheket kom til det nuværende  
 Sted, er ikke bekjendt; Apotheker Becker opføres endnu Grund-  
 taxten 1683 som boende i Rabogaarden, Klubbens Gaard, medens  
 en Anden (Westesen) eiede det nuværende Apothek, og en Anden  
 det gamle Sted paa Flakhaugen, saa at Becker maa have høst  
 Apotheket i Klubbens Gaard, i hvilken han 1684 anbragte sit og  
 Kones Daaben (Wed. Sim. 3, 107 og N. Hist. Tidsskr. V,  
 252), som nu findes i Vestergade 108 over en Port I det  
 18de Aarh. fik Klubben andre Eiene, og Apotheket fik sit Sted  
 i den nuværende Gaard. Det gif 1773 over til F. Holm,  
 (Mumme St. Knuds R. 268) og fra hans Søn 1799 til  
 Blumensaat, efter hvem Andersen fulgte 1804.

han kjøbte 1770 for 31000 Rbd. <sup>1)</sup>), og Kragssberg foruden betydelige Eiendomme i Byen (Apotheket, Klubben og Part i Safferraffinaderiet). Sagnet fortæller om den første v. Westen, der ombyggede eller forfjønede Apotheket, at da Peter Zar engang kom til Odense, blev han indlogeret hos Apothekeren mod Tilfagn, at Regjeringen skulde godtgjøre for hans Modtagelse; v. Westen modtog ham da paa det Prægtigste og afbrændte et Fyrværkerie i sin Have, som kostede 4000 Rbd. Dette vilde imidlertid Kong Frederik ikke betale, og da v. Westen henvendte sig til Zaren, vilde han ligesaa lidet; Folkeviken sagde da, „at dengang blev Peter von Westen snydt af Peter von Osten.“<sup>2)</sup> Familiens Velstand tog imidlertid en sorgelig Ende med den ovennævnte sidste Pet. v. Westen, som var designeret Professor ved Gynnaset, Læge, Apotheker og en meget frugtbar Skribent: 1773 maatte han gjøre Opbud, og da blev Selleberg, Kragssberg, Apotheket, hans Bibliothek og Kunstsamlinger, Alt solgt ved Auction; dog bar han sin Skjæbne freidig og i ny Virksomhed og endte som Toldforvalter og Avisudgiver i Fredericia 1789.<sup>3)</sup> Samtidig var Traugdegaard gaaet over til Borgemeister Blesse, Hærsberg tilhorte ogsaa en Odense Familie, ligesaa Zerstrup og Raschenberg (Juelsberg), og naar vi hertil føie, at Marienlund og Alalffegaard ligeledes kjøbtes af Borgere, have vi næsten seet hele Omegnens Landgods i Borgeres Besiddelse i Løbet af et Aarhundrede; men det var ikke til Byens Fordeel, at Capitalerne søgte den Wei.

<sup>1)</sup> Danstl. VI, 635.

<sup>2)</sup> Ved. Cim. 3, 122.

<sup>3)</sup> Bloch f. G. 1, 567 og Liter. Lex. S. 654. Hans karakteristiske Gravskrift (Mumme St. Knuds Kirke S. 274) bestaaer i en henvisning til Worms Lexicon og Næraas (Bloch) geistlige Historie.

Smidlertid hævdede Byen sig dog efterhaanden, om ikke faa hurtigen som efter tidligere Fald. Hvad der denne Gang blev Grundlaget for Byens Gjenopkomst, var Haandværker og Kunstflid mere end Handel, og dertil sluttede sig ogsaa en ny Indvirkning af Hof og Adel. Men inden vi betragte dette nærmere, vil det være rigtigst at henvende Opmærksomheden paa en fornyet Indflydelse af det Tydske, som gik igjennem en stor Deel af det 18de Aarhundrede og som ikke heller har været uden Andeel i Kunstflidens Fremme. Det Tydske, som i det Hele efter Souverainitetens Indførelse fik saameget Raaderum i Danmark, optraadte til en Tid især mægtigt i Odense. Allerede den nye Militse førte med sig, at en stor Deel tydske Underofficierer og Spillemænd kom til Byen, og de fleste Officierer vare ogsaa Tydske eller tydsktalende. De dannede en særegen tydsk Menighed, og da de begjærte en af Byens Kirker, fik de ved kongeligt Rescript 1700 Lov at lade en tydsk Feltpræst prædike i Graabrødre Kirke, og han betragtedes som tydsk Garnisonspræst. Men foruden de Militaire var der ogsaa Andre, som indvandrede fra Tydskland, og de fandt ikke liden Støtte fra oven. Blandt de første Stiftamtmand vare to Mecklenborgere af Fødsel, Winterfeldt, Friherre af Wintersborg († 1694), og fra 1705 Joach. v. Pritsbuer von Wosfenstirn: Biskoppen modtog ham i Landemødet med en latinsk Tale, og han svarede med en zirlig Taksigelse ligeledes paa Latin.<sup>1)</sup> Endog paa Kingos Bispestoel sad dengang en Mand, der ikke var det danske Sprog mægtig, Dr. C. N. Müller (1705—12), en tydsk Felt- og Hofpræst fra Kjøbenhavn. Ved St. Knuds Kirke var en Capellan, som ogsaa var en tydsk Slesviger og havde studeret i Kiel og Wittenberg. Da han i Aaret 1706 blev

<sup>1)</sup> Bircherod Dagb. S. 486.



Sognepræst til St. Hans Kirke, greb Stiftamtmand og Biskop Leiligheden og indgik til Regjeringen med et Andragende om en ugentlig thdsk Prædiken i St. Hans Kirke, samt at denne Præst maatte være Sjælesørger for dem, der vare „af thdsk Nation og opholdt sig her i Odense.“ Biskoppen selv aabnede den nye Prædiketjeneste saa Dage efter den kongelige Resolutions Modtagelse, og den blev holdt i mere end to Menneskealdere; dog blev den i Tidens Løb betragtet som en Tjeneste for Garnisonen, efterat Sognepræsten til St. Hans Kirke i Aaret 1722 var blevet Garnisonspræst; men fra Begyndelsen af var den ikke motiveret ved dette Hensyn, men var som den thdske Prædiken i Thisted, der 1701 blev tilladt Præsten undertiden at holde Amtmanden og hans Frue til Behag.<sup>1)</sup> Det var Hoffets Sprog, som man overalt aabnede Indgang. Odense havde endog 1716 to thdske Gudstjenester, da en thdsk Feltpræst fik Tilladelse til at bruge Graabrødrekirke. Men den hele fremmede Plante gik tilsidst ud, de Indvandrede sluttede sig til Folket, og den thdske Prædiken forstummede uden Lovbud efter 1778<sup>2)</sup>, medens det Thdske satte sig fast paa et andet Punct af det offentlige Liv, som det vil sees i det næste Afsnit.

Medens det Thdske ei lidet maatte styrkes i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede ved Frederik den Fjerdes thdsktalende Hof, havde ogsaa i andre Henseender denne Konges Forhold til Odense sin store Betydning. Siden Rigsdagens Ophør havde Odense i 40 Aar kun saare sjelden seet Landets Konger: Christian den Femte var der kun

<sup>1)</sup> Bircherod Dagbog S. 391.

<sup>2)</sup> Om disse kirkelige Forhold handles i min Sognehistorie S. 135 fgg.

engang for at modtage udenlandsk Besøg 1681<sup>1)</sup>; men fra Begyndelsen af det 18de Aarh. blev det en Tid ganske anderledes, da Frederik den Fjerde meget ofte opholdt sig i Odense, deels for de militaire Inspectioners Skyld, deels fordi han og Dronning Anna Sophie yndede Stedet. Han inspicerede her saavel de hvenske Dragoner, der laae her, som ogsaa Landmilitsens to Batailloner.<sup>2)</sup> Det var ham, der i Aarene 1719—20 ombygte og indrettede St. Hans Kloster til det Slot, som staaer endnu. I Almindelighed siges det, at han nedbrød Klostret for at sætte Slottet i Stedet; men de tre Længder bære aabenbar Præg af større Ælde, og man kan ikke heller antage, at Kongen skulde have givet en ny Gaard de skjæve Vinkler, som denne Slotsgaard har; mulig ombyggedes Noget af den øverste Etage paa de gamle Længder, og Taarnene inde i Gaarden bleve borttagne. Derimod blev den nordre Længde nu opført og bærer ganske hans Bygningers Præg; Ladegaarden blev borttaget — saameget lettere, som Gorderne vare udlagte til Rytterkøbler — og paa Ladegaardens Plads blev Slotshaven anlagt. Indkjørselen blev ikke længere over Kirkegaarden, men Porten anbragtes i den søndre Længde med Indkjørsel gennem Staldgaarden fra Nørregade. Til dette Arbeide skulle Materialier være benyttede fra Nyborg Slot, hvis Levninger da bleve nedtagne.<sup>3)</sup> Siden viste Kongen sin Gunst mod Slottets Kirke ved at gjøre den til Garnisonskirke; men

<sup>1)</sup> Bircherods Dagbog S. 211 fgg.

<sup>2)</sup> En saadan Revu 1702 beskrives af den udenlandske Diplomat, som har skrevet relation d'un voyage en Danemarck. Rotterd. 1706, p. 352—53.

<sup>3)</sup> Dette gamle Slot stod med forstøbte Mure fra Svenskekrigen, da den engelske Gesandt 1702 passerede Nyborg; ovenanf. Relation p. 68—69.

ellers opholdt han sig ikke meget der efter Ombygningen. 1730 kom han ihjg dertil og døde paa Slottet.<sup>1)</sup> Fra den Tid stod det ubenyttet af Herfabet, men blev 1789 atter Embedsbolig for Stiftamtmanden og Locale for Amtstuen, og senere Gouverneurens Resident's. Nu er det Stats-domaine.

En Konges Exempel og Interesse har faa megen Indflydelse, at man ikke kan betvivle, at ogsaa Frederik den Fjerdes nidkjære Omsorg for Almueskolevæsenet har havt sin, om end kun middelbare, Deel i det, som i hans Tid skete for den danske Skole i Odense. Medens Regjeringen, som vi ovenfor have seet, tidlig antog sig det lærde Skolevæsen i Odense og indrettede det efter den videste Plan, var Borger-skolen ganske overladt til Borgerfabet's egen Forsorg. I Kirke-Ordinantsen af 1539 hedte det derom: „Skriver-skoler, som man dem kalder, for Dreng og Piger og andre de, der ikke due til at lære Latin, maa Øvrigheden forsørge.“ I Genhold dertil havde Odense ogsaa een Borger-skole, almindelig kaldet den danske Skole, og til den var engang efter 1593, formodentlig først efterat Byen 1618 havde faaet Bestyrelsen af St. Knuds Kirke som Sogneskirke, eller vel endog efter 1660 (saa fremt man kan stole paa Kesen's Grundtegning), blevet opført et lidet Skolehuus, tæt op til den latinske Skoles syd-

---

<sup>1)</sup> Denne Konge var uden tvivl meget elsket i Odense, ligesom han ogsaa paa flere Maader, som vi nedenfor skulle see, viste Borgerne sin Gunst: endnu forefindes i et Huus et Slags privat Minde for ham, et Skulpturarbejde med hans Brystbillede og en Indskrift, ligesom ogsaa J. Lh. Bircherod tog Anledning af hans Død til at udarbejde sine historiske Optegnelser om Byen, hvilke han overgav til en Grev Rankau (s. ovenfor S. 218.)

vestlige Hjørne, hvor det staaer endnu. Hvor Skolen tidligere har været, (udentvidt i Nærheden af Graabrødre Kloster) vides ikke. Det første Spor af den danske Skole er det, at Skolemesteren ved samme i Aaret 1635 blev fritaget for at deeltage i det borgerlige Bagthold <sup>1)</sup>; men kort efter maa den have været temmelig stor, thi 1642 var det paalagt Skolemesteren at holde en Medhjælper <sup>2)</sup>, og 1660 omtales endog Skolemesteren og den øverste Hører, saaat der altsaa dengang har været idetmindste 3 Lærere. Paa den Tid skjænkede nemlig Raadmand Peder Pedersen Berke 100 Rd. til Forbedring af de tvende Læreres Løn <sup>3)</sup>; det Øvrige udrededes af Byen. <sup>4)</sup> Men i Frederik den Fjerdes Tid stiftede en Privatmand af Familien Mule ikke mindre end tre nye Borger-skoler, hvilke Andre af Familien yderligere doterede, og Fundatsen for disse er affattet som en almindelig Skoleanordning for Byen. Det var en i Udlandet afdød Secretair R. Mule, der grundede dette Værk ved et Testament, hvorved han iøvrigt havde tiltænkt Gymnasiet en Andeel i sin Gave, til det medicinske Studiums Fremme; men det var overdraget hans Fætter Høiesteretsassessor og Professor ved Gymnasiet Erik Mule at forfatte Fundatsen; han foretrak Almueskolen, og da Fundatsen blev udarbejdet med Biskoppens Raad og fik kongelig Stadfæstelse 1720, kunde den omfatte hele Borger-skolevæsenet. Grundtrækkene i den ere,

1) Saml. i Karen Brahes Bibl. 310—2—p. 30. Dvensf. S. 167.

2) En Klage af Skolemest. Michel Jacobsen af 15 Juni 1642 i Raadst. Arch. Han beklager sig over dette Paalæg samt over Vinkelskolernes og Pugeskolernes Indgreb i hans Næring og over Ungdommens Gjenstridighed.

3) Hofm. Fund. V, 144.

4) At der ogsaa vare andre Legater til den, sees af Fund. af 5 Marts 1720 (imstid. V, 201), men de kendes ikke nu.

at der foruden den danske Skole, som foresandtes, skulde oprettes tre andre, en i hvert Sogn, hvori Ungdommen (Drenge og Piger) skulde lære at læse, skrive og regne, undervises i Dansk og Tydsk og i Catechismus. Hver af Lærerne skulde have 50 Rd. aarlig og derfor informere 20 fattige Børn gratis, hvorimod de skulde have særlig Betaling for et større Antal, saavel som af dem, der ei vare fattige; derhos skulde enhver af Lærerne være Catechet i sit Sogns Kirke og der holde Catechisation hver Søndag og stundom prædike; saa og nyde Privilegier efter den kgl. Forordn. for Kjøbenhavn af 12 Juni 1716 og have Kongens Tilfagn om Befordring til Præstekald efter 5 à 6 Aars Tjeneste. Til at bestyre disse Skoler og tillige den allerede bestaaende danske Skole indsættes et Collegium med Biskoppen og en Familiepatron i Spidsen.<sup>1)</sup> Efter 20 Aars Forløb lagde Erik Mule selv 4 og hans Søster Anne Mule 3 Bøndergaarde til de samme Skoler, for at Lærerne endnu skulde modtage 10 fattige Børn og det Overflødende uddeles til de fattigste og flittigste Skolebørn.<sup>2)</sup> Saaledes var paa eengang, foruden Bykolen, beredet fri Skolegang for 90 Børn og tilbudt rigelig Udgang til Underviisning for dem, som kunde betale, og det har uden tvivl været en af de meest velgjørende Stiftelser, nogen By har at opvise, indtil det Offentlige omsider 1814 antog sig Skolevæsenet til ny fornøden Ordning. Nu gaaer den betydeligste Deel af denne Stiftelse til Skolevæsenets almindelige Kasse, og kun Flidsbelønningerne ere blevne tilbage som et Minde om de ædle Velgjørere.<sup>3)</sup>

1) Den hele smukt affattede Fundats af 7 Juni (5 Mars) 1720 findes i Hofm. Fund. V, 197—208.

2) Fund. af 14 Jan. og 26 Juli 1740 smst. 209 og 212

3) Resol. 27 Aug. 1831.

Det bestemtes ogsaa i denne Fundats, at der ikke maatte være flere end disse 4 pøbligke Skoler i Odense, men vel maatte en eller tvende abstadige Qvinder sætte sig ned for at lære og agte paa de smaa Børn: de maatte kun have Drengene til det 6te Aar, men vel ældre Pigebørn, dog ikke saa, at de holdt dem fra af rette Skolemestere at blive informerede. Men ikke bestomindre klagede Lærerne snart over Afbræk i deres Erhverv ved private Skoler, og Liden lod sig ikke binde ved slige Begrændsninger. En anden stor Skolestiftelse skulle vi omhandle nedenfor, den Bahnske, da den gaaer ud over en Skoles Idee; men det er vel værd at lægge Mærke til, at Møllernes Stiftelse var af bestemmende Indflydelse paa denne end større Gave af Kjærlighed til Medmennesker. Ogsaa et Legat af Frøken Holsten optog Ideen at understøtte fattige Skolebørn.<sup>1)</sup>

De tre Mølle Skoler, som først kaldtes de danske, senere de danske catechetiske og tilsidst de catechetiske, have haft deres Locale paa forskjellige Steder, i de tre Sogne<sup>2)</sup>: Skolen i Frue Sogn fik omtrent 1740 en ny Bygning paa Frue Kirkegaards sydvestlige Hjørne, ved Sognepræsten S. v. Havens Gave; senere drog den ind i den forðums Latinskole paa samme Kirkegaard, som dengang var Klokkerresidents; v. Havens Bygning blev da Embedsbolig, senere for den ordinerede Catechet, og er nedbrudt 1856; men Skolen forlod det gamle Skolehuus, som nu er blevet restaureret og indrettet til Liighuus.

<sup>1)</sup> Schack Fund. S. 5 Bb. S. 18.

<sup>2)</sup> Jf. i det Hele Dr. Ralkars i Aaret 1840 udgivne Beretning om de tre nye catechetiske Skoler og min Sognehist. S. 80—82, 154 og Schacks Fundatsaml.

Samtlige tre Skoler findes nu i Byens almindelige Skolebygninger, navnlig den forrige Latinskole paa St. Knuds Kirkegaard og Nr. 66 i Overgaden, ligesom de overhoved ere sammensmeltede med Byens almindelige Skolevæsen.

Det almindelige borgerlige Liv tog ogsaa et steds sigende Opsving fra Frederik den Fjerdes Tid. Maaskee kan det betragtes som et lidet Tegn derpaa, at Borgerne i Aaret 1704 anholdt om og fik kongelig Tilladelse til at oprette et Skytteaug „efter det kjøbenhavnskes Mønster“; havde Adelen forhen angivet Tonen i Byen, maatte nu Borgerne selv holde sammen; og Kongen doterede Foreningen med en Jordlod. Marskhdningen blev en almindelig Wyfest, en Friheds- og Ligheds Fest, der ender med et Gilde, som nu holdes paa Raadhuusalen saaledes som de forrige Tidens store Høitider.<sup>1)</sup> Et andet lidet Træk viser i samme Retning. Magistraten udfærdigede i Aaret 1704 et Privilegie- og Bestikkelses-Brev for en Badstue mand, at han maatte

---

<sup>1)</sup> Rsc. 26 Febr. 1704. Den Jord, der er skænket til dette Aug, menes at være givet 1720, ihvorvel den i Christian den Sjettes Tid omtales i Byens Avis 1735 som givet af denne Konge; det hedder der: „Den 7de Juni sidstleden diverterede ædle og velvise Magistrat udi Odense sig tillige med det smukke og fornemme Borgerskab, i at skyde efter den dertil af Borgerfabet indrettede Skive, hvor de ikke aleneste haver 3 Gevinster, men endogsaa skønne Tractementer af adskillige rare Retter Mad, Viin, Brændeviin, Ol, Piber og Tobak, saag fuld Musik af Stadsmusicanter, og derhos haver de en sønderlig Naade og Frihed af vores Allernaad. Herre og Konge, idet at han haver givet et vist og stort Stykke Jordegods dette Skjøttelav til Gavn og Bedste.“ Et Aftengilde omtales ikke dengang, men senere blev det holdt paa en Gjæstgivergaard, navnlig Rynhø (den østlige Deel af Klubben) eller Martinis (nuværende Postgaard.)

indbrette en dygtig Badstue til Byens Borgerstab og Indvaanere.<sup>1)</sup> Betydeligere var det, at Laugenes Antal forøgedes med Bødkerlauget<sup>2)</sup>, og at Kjøbmandscompagniet fik nye Laugsartikler af 1724, som endnu ere gjeldende. Handelen tiltog langsomt i det 18de Aarhundrede; Byen talte kun 5 Skippere i Aarene 1710—20, og for fremmede Skibe var Fjorden et hindrende Farvand. End mere følte den Hindring, som Landtransporten fra Stige lagde i Veien, derfor var Tanken om en Canal tidlig i Bevægelse og har uden tvivl foranlediget Optagelsen af det smukke Kort af 1717, hvoraf en formindsket Copi (med enkelte historiske Tilføielser) gives paa Planché 3; men hverken Frederik 4 eller Frederik 5, hvem den blev indstændig anbefalet<sup>3)</sup>, antog den.

Med Undtagelse af Kjøbenhavns Handel gjorde Regjeringen ogsaa Lidet for denne Velstandskilde, medens den netop ved Forbud og Told stræbte at fremtvinge Manufacturer og Fabrikker, og derhos var Odenses Handel, som meest bestod i hvad man kaldte Handel med grove Vare, bestandig meget trykket ved Bispekræmmere og Landprang, hvorover bittere Klager førtes.<sup>4)</sup> Dog var Handelen i stadig Fremgang: allerede 1735 fore Odense Skippere jevns-

1) Det udstedtes for Balth. Gottl. Kretschmar og blev kongelig confirmeret 13 Dec. 1704 (i Rdst. Arch.)

2) Rsc. 27 Martz 1719.

3) En latinſk Tale og Project af v. Haven med to Landkort og flere trykte Bilag til Festsigheden ved Frederik 6. Femtes Fødselsdag 1759 findes paa Skolebibliotheket. Det ene Kort er tegnet 1700, det andet af Dalin 1759 og giver en særdeles nsiagtig Grundtegning af Byen, der maa antages at være nogle Aar sildigere end Pontoppidans, med hvilken den isvrigt væsentlig stemmer.

4) Pont. Atl. III, 433 og VI. 609—10 og 576 og 550.



lig paa Lübeck og Norge, og i Aaret 1755 talte Kjøbmandscompagniet 36 Medlemmer, 1769 kun 34, men 1779 endog 38, og Byens Handelsflaade voxede efterhaanden, saaat den i Aaret 1769 udgjorde 19 Skibe. Som en særlig Hindring for Byens Handel nævnes stedse den besværlige Landtransport og den flette Vei til Skibhuset, og dertil kom ogsaa Savnet af en Toldbod, da Varene maatte kjøres til Toldforvalterens Bolig i Byen, aflæses der og atter hentes; en Tid var dette Fortoldingssted i Raadhusets nederste Etage, en Tid i Claus Bergs Gaard paa Overgaden.<sup>1)</sup> Med smaa Midler lykkedes det dog Adskillige at arbejde sig op til Velstand, og vi skulle nedenfor finde flere Saadannes Navne blandt Byens Velgjørere, saasom Gilschou, Lahn, S. Møller; men Handelen gik i det Smaa, meest med det daglige Livs almindelige Fornødenheder og Luxusartikler, i hvilke sidste formodentlig de Kjøbmænd speculerede, som kaldtes „Chinesiskhandlere.“<sup>2)</sup> De, som bragte det noget videre, støttede sig i Almindelighed til Haandværksstandens og Industriens Productioner eller Fornødenheder.

Næst det Odense Sl, som en udenlandsk Reifende 1702 sætter ved Siden af det bedste engelske<sup>3)</sup>, vare de Odense Haandværkeres Arbeider berømte i det attende Aarhundrede: de Odense Knive omtaltes allerede i det syttende Aarhundrede, men i Almindelighed hedder det i Danmark's Beskrivelse 1760, „at der intetsteds udenfor Kjøbenhavn findes

1) Jværf. No. 1780 Nr. 71 og D. Atl. VI, 582.

2) To Saadanne forekomme i Grundarten 1776 og en Erdebje senere.

3) Den ovennævnte engelske Gesandts Relation p. 68: „det Odense Sl er fortrinligt; det er i Smag og Qualitet meget ligt Derby- eller Nottingham-Slet, af samme Farve eller lysere, og gjælder for det bedste Sl i hele Danmark.“

af alle Slags Haandværksmestere flere eller bedre end i Odense, hvorfør deres Arbeide har god Aftræk baade i og udenfor Provindsen, ja tildeels i fremmede Lande." Særlig nævnes alt Slags Læderarbeide, Sadelmager- og Skomagerarbeide, som gik over alle Sjællands Markeder og til Armeens Brug, og Meubelarbeide og Bøestab; men fornemmelig den for Odense og Randers egne Handskeproduction. I Odense er denne Green af Industrien allerede at spore i det 17de Aarhundrede, da der i Grundtarten 1683 forekommer det ikke ubetydelige Antal 11 Handskemagere; men i 1755—60 var der 39 Handskemagere og 10 Aar senere endog 46, hvorefter Antallet igjen 1799 var dalet til 30. Det var et meget efterspurgt Product; thi de Odense Handsker havde en egen Lugt ligesom de Randershandsker, formeentlig som Virkning af Vandet, hvori Skindet beredtes. Dette Product blev en vigtig eller vel endog en Tid den vigtigste Exportgjenstand for Byen og gik i mange Tusind Dufin aarlig ligetil Frankrig, Tyskland, Rusland o. a. Lande.<sup>1)</sup> At

<sup>1)</sup> Pont. Danske Aft. III, 436 og VI, 576. I en Sachsers Reise-Journal 1787 (som findes i Almueenn. Saml. 15 Bd.) siges der om Odense: „Byens Handel er af ingen Betydelighed, men afskillige, især Læderprofesstonister, florere desmezt. De Odense Sadelmagere og Skomagere holdes for at være de bedste i hele Danmark og have Regimentsleverancer baade for Danmark og Holsten. De barke og tilberede selv deres Huber, som er dem en betydelig Fordeel. De Odense Handsker søges med Begjærlighed over hele Europa og ernære mange Familier, som have een eneste Mand's Patriotisme at takke for at de kunne vedligeholde og fortsætte deres Næring.“ (S. 407.) Denne Mand er formodentlig ham, vi nu skulle omtale. Ganske samstemmende hermed skildres Tilstanden i Fverf. Avis 1780 Nr. 70. 71. 77, og med den samme Roes omtales den enkelte Handskehandlers Patriotisme og velgjørende Handelsdrift.

den indvandrende tydske Befolkning havde Indflydelse paa at fremme saavel den Odense Industrie i Almindelighed som særlig Handskeindustrien, der kan sætte saa mangfoldige Gænder i Virksomhed, er rimeligt, og vi have i Handskehandelen Beviser paa, at de forstode at benytte gunstige Conjuncturer. En Trompetter Wolmer, som var gift med en Kone fra Hamborg af en riig Slægt, som forfjæd hende, levede her i Begyndelsen af det attende Aarhundrede i trange Kaar; men Manden tog sig for at informere i Musik og Konen at sye Handsker; saasnart de havde sammensparet 50 Rd., begyndte de at kjøbe Handsker; de seilede til Kiel og gik tilføds ved Siden af Fragtvognen til Hamborg; snart knyttede de faste Handelsforbindelser paa denne By, og tilsidst eiede de deres egen Gaard i Nedergade og døde som rige og anseelige Borgerfolk. De havde ingen Børn, men havde antaget sig en Søstersøn af Konen, som havde været et faderløst forladt Barn i Hamborg og mulig med Stifaderen, som ogsaa var Trompetter, var kommen til Odense. Denne var Joh. Mathias Lahn, født 1728; først oplært i Musik og en tidlang selv Trompetter ved Regimentet, gik han ind i Pleieforældrenes Handel og styrede den med en saadan Trofast, at han ved Moderens Død kom i Besiddelse af 20,000 Rd. samt Gaarden og Handelen. Han fortsatte denne med Kraft og Dygtighed og udvidede sit Marked over Livorno og Triest; man faaer en Forestilling om dens Omfang, naar man hører, at der ved hans Død 1803 laae 16,000 Par Handsker i Oplag og en contant Beholdning af 15,000 Rd. til de daglige Udgifter og Forstud til Mestere og Fruentimmer, som levede af hans Arbeide. Med ham culminerede ogsaa denne Handelsgreen;

hvilket andet Minde han har sat sig i Odense, skal vi betragte paa et andet Sted.<sup>1)</sup>

I det Hele var Industrie og Aaaproducternes Bearbejdelse Formaalet for Regjeringens Bestræbelser i det 18de Aarhundrede. Dertil hørte dengang Oprettelse af Tugt- og Manufacturhuse, som næsten i alle Stifter bleve anlagte som Børnehuus, Tvangsarbejdsanstalt og Fabrik paa eengang. Man valgte i Balget mellem Brobyværk og Odense, men bestemte sig for Kjøbstaden, hvor da et saadant under Stiftsøvrighedens Bestyrelse blev anlagt 1752 og begunstiget ved Toldfrihed og mangeslags Indtægter.<sup>2)</sup> Det blev indrettet i den gamle Præsteresidents til St. Knuds Kirke (hvor det ligger endnu), men som dog baade da og 1831—36 er ombygget. Det havde sin egen Færver, Oversjærer o. fl. Mestere, og Exemplet har vistnok haft sin gavnlige Indflydelse ogsaa paa private Entrepriser, medens Stiftelsen selv senere gik over til Straffeanstalt, og kun Communerne have faaet Plads i endeel af Bygningerne til en Tvangsarbejdsanstalt. „I Odense“, hedder det derfor i den oeconomiske Balance, „væves Klæde, Sars (Sirts), Flonel, Stof og allehaande uldne Vare“<sup>3)</sup>, og hermed sigtes ikke alene til Tugthuset, men vistnok ogsaa til mindre Fabricationer, navnlig af Bøvere i Byen. I større Maal anlagdes i Aaret 1779 den første Klædefabrik, af tvende Udlændinge, Brødrene Ditto, men uagtet den endnu bestod 1794 (paa Graabrødkirkegaard Nr. 6), hedder det dog 1798 om den, „at hvor god den end var, maatte den to Gange forlade Byen formedelst

<sup>1)</sup> Om Lahn findes nærmere Oplysninger i min Biographie af ham i „Festfesten i Lahn's Stiftelse 1854“.

<sup>2)</sup> Oplysninger om dets Historie ere samlede i Biskop Faber's Tale ved Indvielsen af dets Kirke. Od. 1839.

<sup>3)</sup> Holbergs D. og N. geistl. og verdsl. Stat 1762 S. 634.

Mangel paa arbejdskraftne "Fattige"<sup>1)</sup>, og kun en lavere Art af Uldspinderie, som anlagdes af S. Riær 1788, vedligeholdt sig langt ind i det 19de Aarhundrede.<sup>2)</sup> Af andre Enkeltheder kan anføres, at Odense allerede 1735 fik en Vognfabrikant, „en Corebmager, som gjør alle Slags curiøse Arbeidt, af Careder, Chaiser, Cabrioler, Post-, Fragt- og andre Bogner, som han enhver til Fornøielse, alt for en billig og civil Priis, kan betjene.“<sup>3)</sup> 1751 anlagdes Sukkerraffinaderiet, hvortil den endnu saakaldte Sukkergaard blev opført, og 1755 et Sæbesyderie paa Actier (Overgaden Nr. 58): begge havde stadigen større Søgning, end de kunde tilfredsstille, og det sidste bestaaer endnu.<sup>4)</sup> Fremdeles anlagdes en Liimfabrik udenfor Byen, og 1779—80 en Edike Fabrik (Honning-Edike af Carethemager Rue, der havde lagt særlig Vind paa Diabl.<sup>5)</sup> Til Oversigt skulle vi fremstille den Angivelse om Næringsbrugere, som gives for Aaret 1769 og viser, hvor fuldstændigen navnlig Haandværkernes Fag vare repræsenterede.

1) Gottschalds Beskriv. af Odense S. 18 (hvorom nedenfor).

2) Jversf. Avis 1788 Nr. 92. Det begyndte i Overgaden, senere i Nedergaden Nr. 23. Den næste egentlige Klædefabrik, Schrøders, i Gaarden paa Torvet Nr. 4—5, anlagdes efter 1790. Spindeskolen for Børn og Fattige (Smstd. 1789 Nr. 10) stod i Forbindelse med de nye Foranstaltninger til Betleriets Ujffæffelse.

3) Prov. Notif. Listen Nr. 25. Han boede i Hollænderhuset udenfor Nørreport.

4) D. Atl. VII, 437 og VI, 607. Gottsch. a. S. S. 18. Sukkerraffinaderiet eieedes 1776 af Agent Appleby, senere af Gen. Krigscommissair Brown og tilsidst af Grev Roepstorf, og er først nedlagt 1835. I dets Bygninger sees endnu Hvelvinger, der bæres af to fritstaaende slanke høie Granitsoiler, som rimeligviis hidrøre fra en eller anden kirkelig Bygning. Sæbesyderiet tilhørte Rbmd. Gilschou 1780 og bestaaer endnu.

5) Jversf. Av. 1780 Nr. 70.

Ved Siden tilføies, hvad der er bekjendt for en lidt tidligere og en 30 Aar sildigere Tid; men idet Tabellen er formet efter den fuldstændigste Fortegnelse for 1769, vil Læseren let forstaae, at de tomme Pladser i de andre Aars Rubrikker ikke bethyde, at der ingen saadanne Næringsdrivende vare, men kun, at de ikke ere fundne angivne.<sup>1)</sup>

	1755	1764	1769	1778	1799
Kjøbmænd . . . . .	36	—	34	—	38
Apotheker . . . . .	1	—	1	—	1
Bagere . . . . .	17	13	13	11	—
Barberer . . . . .	—	—	2	2	—
Bildhugger . . . . .	—	—	1	1	—
Blikkenslager . . . . .	—	—	1	1	—
Blytækker . . . . .	—	—	1	1	—
Bogbindere . . . . .	—	2	2	2	—
Bogtrykkere . . . . .	—	—	2	—	2
Brolæggere . . . . .	—	—	2	—	—
Bundtmager . . . . .	—	—	1	1	—
Bødkere . . . . .	11	10	10	8	—
Dreiere . . . . .	—	4	4	3	—
Beendriere . . . . .	—	—	—	4	—
Farvere . . . . .	—	—	4	3	—
Felddberedere . . . . .	10	10	12	10	11
Garvere . . . . .	—	—	1	2	—
Glarimestere . . . . .	—	—	4	2	—
Guldsmede . . . . .	—	5	6	5	—
Gjortlere . . . . .	—	—	2	4	—
Handskemagere . . . . .	39	42	46	30	30
Hattemagere . . . . .	—	4	4	4	—
Hjul- og Kæremagere . . . . .	—	—	3	2	—
Kammager . . . . .	—	—	1	—	—
Kandestøbere . . . . .	—	—	2	3	—
Knapmagere . . . . .	—	—	5	2	—
Kobbersmede . . . . .	—	—	4	3	—
Malere . . . . .	—	2	2	2	—
Muurmestere . . . . .	—	6	6	5	11

<sup>1)</sup> Kilderne ere for 1755 og 1769 Pontopp. Danske Atl. III, 436 og VI, 576, for 1764 og 1778 originale Specificationer over Håndværksblaugene, og for 1799 Gottschalch's Beskrivelse af Odense i Rahbe og Nyerup's danske Kjøbsteder 5 S.

	1755	1764	1769	1778	1799
Møller . . . . .	1	—	1	1	1
Parfymagere . . . . .	—	4	5	6	—
Pottemagere . . . . .	11	9	9	9	9
Reefslagere . . . . .	—	2	4	2	—
Sadelmagere . . . . .	—	4	9	7	—
Skomagere . . . . .	73	58	70	52	80
Skorsteensfeier . . . . .	—	—	1	1	—
Skræddere . . . . .	33	28	33	28	52
Slagtere . . . . .	11	8	11	—	—
Smede og Sværdsejere . . . . .	28	22	18	11	—
Snedkere . . . . .	13	11	15	16	24
Stoilemagere . . . . .	—	—	2	2	—
Tobaksspindere . . . . .	—	—	1	1	—
Tømmermestere . . . . .	—	3	3	3	8
Uhrmagere . . . . .	—	—	3	2	—
Vognmænd . . . . .	—	14	16	—	—
Vævere . . . . .	—	8	8	12	12
Værtshuusholdere . . . . .	—	—	43	—	36

Desuden kan bemærkes, at i Aaret 1778 angiver den her benyttede Specification over Haandværkerne som Resultat 269 Mestere, 229 Svende og 219 Dreng, samt at Opgivendet om Skomagere i 1799 kan suppleres med, at de opførte 80 Mestere kun havde 60 Svende.

Men een Røingsbrug savnes paa denne Fortegnelse, maaskee fordi den vanskelig kunde angives med Tal: Brændeviinsbrænding var i Midten af det 18de Aarhundrede et vigtigt Kjøbstadethverb og saa almindelig som Ubrugning forud. „Siden det allernaadigst blev forbudet at brænde Brændeviin paa Landet“, siger en Oversigt over Flid og Uflid i Odense 1780<sup>1)</sup>, „hat Odenses Indbyggere særdeles lagt sig efter denne Røingsgreen, saaat det vist nu er een af Byens betydeligste Røingsveie; men da nu næsten hver anden Mand i Byen brændet,

<sup>1)</sup> Jversf. Av. 1780 Nr. 77.

bliber dog Næringen for hver kun smaat." Dertil knyttes Ønsket om den Indskrænkning i denne Bedrift, som allerede begyndte ved Rsc. 28 Oct. 1786; men særlig for Odense er den Betragtning, at denne almindelige Brænding var betænkkelig med Hensyn til Vandforskningen, „da Odense saa tit fattes Vand, og dette koster Byen saa mange Penge." Det var et Savn, der med den tiltagende Folkemængde blev stedse større, men først blev afhjulpet i det næste Tidsaffnit.

En vigtig Kilde til Ernæring og Communalvelstand flød sparsomt for Odense, efterat den havde mistet sine engang saa store Marker ved Klostrenes Bortgang. Det var ikke engang forblevet derved; baade før Forordningen 14 Aug. 1741, som forbød Afhændelse af Kjøbstadjord, og efter den vare mange Stykker af Byens Marker folgte til særlig Agerbrug og til de tilgrændsende Landsbyer: to store Bøndergaarde vare oprettede i Hulbro og svarede Landgilde til Byen og Herlighed til Borgemeesteren, og private Jordeiere havde baade offentlig og underhaanden solgt deres Eiendomme til Udenbyes. Møllegaardene og Rødeggaard (som nu fik Navn af Kragssberg) vare gaaede over til Landdistrictet. I Aaret 1782 standsedes vel hyderligere Afgang ved et fgl. Rsc. 19 Juni, som tillige bød, at de siden 1741 afhændede Jorder ved Leilighed skulde tilbagekjøbes, eftersom Byens Fælleder ikke vare tilstrækkelige til Græsgang; men Byens Mark var og blev dog liden, omtrent 786 Tdr. Land (170 Td. Hartkorn), og Fælledsmarken utilstrækkelig.<sup>1)</sup> En stor Strid om dennes rette Anvendelse førtes imellem dem, der vilde have den udskiftet efter

---

<sup>1)</sup> Aarhus havde 1700 og Ribe 2200 Tdr. Land, Randers 192 og Viborg 210 Tdr. Hartkorn.



Gaardenes Grundtært, og dem, der holdt paa Fælledsbrug; men den fandt først sin Afgjørelse efter 1790, da ogsaa de to Gaarde af Bulbro bleve inddragne igjen. Men det var til ubodelig Skade for Byen, at de Marker, som en gang i Fortiden havde været Bymarker, ikke bleve erhvervede, da Leiligheden tilbød sig 1764: Regjeringen lod nemlig da Ryttergodset sælge, og Byen maatte see paa, at de Jorder, som stode umiddelbar op til Husene, gik ved Auction over i privat Eie til at danne de to Herregaarde, Malskægaard og Marienlund. En af Byens Borgemestre og en Ridsmand kjøbte dem<sup>1)</sup>, men de gik snart til udenbys Eiere.

Imidlertid er det i det oven Anførte Grund nok til at antage, at Odense henimod Midten af det 18de Aarhundrede atter havde naaet et Standpunct, der begrundede Tilfredshed og berettigede til at vente en lykkelig Fremtid. Frederik den Femtes Dage udbredte ogsaa her deres glade Lys over Folkelivet. Allerede før hans Thronbestigelse var der i Odense oprettet det ridende grønne Corps, som blev stiftet i Anledning af Dronning Louises Ankomst til Landet 1743, Byens fornemmere Borgervæbning og Skydeselskab, som bestod til vore Dage.<sup>2)</sup> Det paraderede, da Kongen paa sin Gjldingsreise 1747 besøgte Byen og blev modtaget med uendelig Jubel.<sup>3)</sup> Frederik

<sup>1)</sup> Om Byen havde gjort Skridt til at kjøbe dem (som et Rngte sagde), er uoplyst. (Auctionen s. Alm. Saml. 22 B. S. 99).

<sup>2)</sup> Denne Oprindelse tillægges dette Corps i Jversens Avis 1785 Nr. 61. Dets aarlige Skydefester omtales i Aviserne ligesom det andet Skyttelaug.

<sup>3)</sup> Fra denne Kongens Reise hidrører det Kobberstik, som er optaget som det første Prospect af Odense i Pontoppidans Danske Atlas. Byen er der taget fra St. Jørgens Forstad, thi der igjennem holdt han sit Indtog, som er afbildet paa

den Femtes Navn er ogsaa knyttet til mange offentlige Foranstaltninger i Byen, Gymnasiets Fornælse, St. Knuds og St. Hans Kirkes Reparation foruden de ovennævnte industrielle Anlæg; det er vel i Erkjendelse af denne Tidernes Forandring, at man ogsaa har prydet Raadhuussalen med hans og hans tvende Dronningers Billeder i Legemsstørrelse. Ved denne Tid begyndte ogsaa Adelen at søge til Odense: Baron Putbusch var den eneste, der havde beholdt sin Gaard 1728<sup>1)</sup>); nu byggede H. Wille 1747 Gaarden paa Vestergade Nr. 63, og 1769 regnede man allerede 11 fornemme Familier i Byen foruden Embedsmændene, hvoriblandt Amtmanden over Svendborg Amt.<sup>2)</sup>

Under sige Forhold kunde Indbyggernes Antal snart naae det tidligere Standpunct og voxte endog efterhaanden op over det. Den første Gang det findes opgivet,

---

det oprindelige Kobber, men udeladt af Pontoppidan. Det findes med to andre Prospector af Odense i et stort Kobberværk, som i Anledning af denne Reise blev udgivet og velvillig har været mig laant af Hr. Geheime-Statsraad Trap. De to andre Kobbere fremstille Kongens Indkjørsel paa Slottet og en Kæru paa Heden. Ved det første og det sidste er den Mærkelighed, at der viser sig et Spiir mellem Frue Kirke og St. Knuds Kirke, hvis Beliggenhed — saafremt begge Prospector ere lige paalidelige — maa falde i Nedergade; men Historien kjender intet Spiir der, og den kjender heller ikke noget andet, som der kunde være meent dermed; thi M. Pödebuschs Spiir paa Adelen's Gaard var forlængst borte, og Familiens anden Gaard paa Torvet vides ikke at have haft Spiir: man kan paa en Grundtegning af 1759 see, at den havde Karnap paa Midten af Façaden.

1) Et Manusk. paa Kgl. Bibl. bemærker dette, uden dog at angive, hvilken Gaard det var. Baron R. A. Putbusch fik 1660 den paa Vestergade (Nr. 19); men den ældre Broder M. Putbusch eiede Gaarden paa Torvet (Nr. 4-5), som var kjøbt af Henrich Putbusch 1637.

2) Danske Atlas VI, 516.

1769, talte Byen 5209 Sjæle foruden den indqvarterede Garnison<sup>1)</sup>; og den næste Folketælling 1801 gav 5782, vistnok ogsaa uden Garnisonen, da den samtidige Beskrivelse af Byen beregner Indbyggerne til 7000.<sup>2)</sup> Blandt disse vare, som ovenfor bemærket, adskillige Adelsfamilier og en stor Deel Embedsmænd, ikke alene de, som høre til enhver Stiftsstad (Stiftsøvrighed, Physikus ell. Dr. medicinæ, siden 1725, Amtsforvalter) og enhver Kjøbstad (Magistrat, Toldembedsmænd, Veier og Maaler, endog 2 Postmestere, 3 Chirurgi); men Odense havde desuden en talrig Geistlighed (4 Sognepræster og tre residerende Capellaner) og en talrig Lærerstand (det 1754 fornnyede Gymnasiums 5 Professorer, Skolens 6 Lærere og 3 Catecheter) samt Landsøverrettens Embedsmænd og Procuratorer og Herredsfogderne i Landdistricterne.<sup>3)</sup> Desuden var der, som paa sit Sted bemærket, det adelige Frønkloster, St. Knuds Klosters Besidder, fornemme Militaire og Enker efter dem og andre Adelige.

Der var derfor i Odense ved denne Periodes Udløb en betydelig Selskabskreds og Læsekreds, eller rettere kunde man sige med Hensyn til den første, at der var flere Selskabskredse. Den reisende Sachser, hvis Journal vi ovenfor have benyttet, og som i det Hele var lidet gunstig stemt mod Odense eller fik sine Meddelelser fra en criticerende Referent, bemærker, at Byen „som kaldtes det lille Kjøben-

1) D. Atlas VI, 576 (Sj. Trav stat. top Beskr. 2 D. S. 569, hvor mulig Tallet 5801 er grundet paa, at de Militaire ere indbefattede.) J. Maret 1773 (sødtes i Alt 175 og bode 170 (Afr. Cont. Est. Nr. 48.)

2) Gottsch a. S. 10. (Bergsøe Statistisk I, S. 405 forstaaer derfor uden tvivl det for 1801 angivne Tal urigtigt, naar deri indbefattes Garnisonen.)

3) D. Atl. VI, 576. Rsc. 11 Febr. 1785.

havn", i Henseende til Selskabelighed og Sammenhold baade var for liden og for stor; han spotter over den indgroede Søndring mellem Stænderne, de offentlige Forlystelser og musikaliske Præstationer, Gymnasiet, som havde 6 Professore og 1 eller 2 Gymnastaster, Klubben o. m. Han fortæller isøvrigt, at Slottet var indrømmet Noblessen til deres Vinterdivertisements, og at Ddense Borgere søgte om Sommeren Kraggsbergs Skov.<sup>1)</sup>

Hans Beretning stadfæstes dog i Henseende til dens historiske Indhold ogsaa fra andre Sider. Der var et Selskab, som kaldte sig Klubben, og holdtes i Kbhvns Gaard (nu optaget i Dvergaden Nr. 10); men denne Klub, som var stiftet 1783, blev pludselig forladt ved Udgangen af Aaret 1785 og neppe alene paa Grund af Værtindens da indtrufne Dødsfald. Kort efter fik Adelen Tilladelse at benytte Ddense Slot, som da stod ubeboet, til selskabelige Sammenkomster: „det sluttede Afsæmblee for den høie Noblesse i Thyen paa Ddense Slot" holdtes i de 4 Vintermaaneder to Gange ugentlig, i flere Aar; men da Slottet 1789 blev indrømmet Stiftamtmanden, vendte den adelige Kreds tilbage til Klubben, der førte Navn efter Værterne, og ogsaa (i Begyndelsen) kaldte sig „Ddense Klub" (i Kbhvns forrige Gaard).<sup>2)</sup> Et dramatisk Selskab, som havde Locale paa forskjellige Steder, var stiftet af Borgere, (navnlig af G. Iversen) og vi skulle i det følgende Afsnit see, hvorledes Adelen ogsaa forskaffede sig denne Nydelse.

<sup>1)</sup> Almeennytt. Saml. 15 Bd. S. 402-8.

<sup>2)</sup> Dvergaden Nr. 10; men dengang var det endnu den gamle Bindingsværkshyngning fra Dlus Bagers og Beckers Tider, som den beskrives i Ved. Sim. Ddense 3, 106, hvor ogsaa alle dens Giere anføres; dog var den dengang deelt imellem to Giere og havde to Numere.

I Bæsekrebsen vare derimod alle forenede, og da Odense tillige havde en stor Deel Lærde, der kunde skrive Bøger, er det naturligt, at der faldt en større Virksomhed for Pressen end andetsteds. Efter Kingos Tid findes vel i næsten 30 Aar intet Spor af noget Bogtrykkerie i Byen; hvad der blev skrevet, blev enten trykt i Kjøbenhavn eller slet ikke<sup>1)</sup>; men fra Aaret 1730 havde Byen atter et Bogtrykkerie, og denne gang aabenbart som en offentlig borgerlig Næring. Bogtrykker Joh. Chr. Brandt havde et Officin, som han kalder „Kgl. Maj. forordnede Bogtrykkerie i Odense.“ Vi vide ikke, om det hidrører fra en særlig kongelig Foranstaltning, som kunde hænge sammen med Frederik den Fjerdes Ophold i Byen, eller om det var en privat Entreprise som de andre Trykkerier, der nogle Aar sildigere oprettedes i Viborg (1737) og Aalborg (1745).<sup>2)</sup> Ei heller er det bekendt, om det stod i Forbindelse med Kingos eller Schrøders; men de uskjønne Typer, hvormed det arbejdede, lade ikke just formode, at Kingos Trykkerie skulde være gaaet over i dette.<sup>3)</sup> Ved Brandt blev imidlertid Odense den første By i Danmark, næst Kjøbenhavn, hvori der blev gjort Forsøg med en trykt Avertissementstidende, vistnok i meget indskrænket Maal, men dog tillige en Art Avis med enkelte indenbyes og indenlandske Efterretninger. Fra April 1735 udgav han nemlig „Ugentlige Provincial Notifi-

1) Saaledes lod L. Luja 1724 og 1726 trykke i Kjøbenhavn; Thom. Brod. Virkerød ligesaa 1723.

2) Det kaldtes mulig „forordnet“, fordi Privilegiet kan have lydt paa et Udredsecontoir under Betingelse, at han skulde oprette et Bogtrykkerie, saaledes som flere senere.

3) Et Par Folkeskrifter om de salzburgske Emigranter ere de første bekendte 1731 (paa Karen Brahes Bibliothek) og 1735 en Skolebog.

cations Lister“,  $\frac{1}{4}$  eller  $\frac{1}{2}$  Ark i Octav, prydet med en Bignette, der indeholder baade Odenses 3 Vilier og Landets Lindorm, og Bladet blev ogsaa benyttet fra Nabokjøbstederne og af Øvrigheden. Man veed ikke, hvorlænge dette Blad bestod, da den eneste Levning af det er de 39 Numere, som findes i *Karen Brahes* Bibliothek. Det holdt sig dog endnu 1740, men gif formodentlig snart ind ligesom de kjøbenhavnske Adress- og Notifications Relations<sup>1)</sup>, og det var saa ganske glemt paa Stedet selv, at det ikke nævnedes af en Mand, der 1780 skrev om alle danske Adressaaviser.<sup>2)</sup> Skrifter vides ikke heller at være trykte senere i dette Bogtrykkerie, omendkjønt Udgiveren aabenbart forudsatte dette, da han tilbød Subscription paa Alt, hvad han vilde udgive, for 1 Rd. aarlig, medens Bladet kun kostede 3 Mk. Men Bogtrykkeriet vedblev dog at være til; thi 1747 eiedes det af *P. B. Brandt*; han boede dengang tilleie ude ved Pjenteport, og hans Trykkerie har intet Spor efterladt sig før 1757.

Ved Gymnasiets Fornøelse 1755—57 begyndte en mærkelig Productivitet i Byens lærde Kredse: der udgaves Programmer til de aarlige Feste, Taler og andre Leiligheds skrifter, og snart fulgte andre Skrifter af religiøs, filosofisk og videnskabeligt Indhold, endog i en saadan Mængde, at der i Løbet af omtrent en Snees Aar udkom

1) Man kan ikke lægge stor Vægt paa, at en senere Fyenssk Avis 1792 sagde sig at være en Fortsættelse af den da 56 Aar tidligere begyndte Adressaavis (Fyenssk Avis f. 1792 Nr. 17); thi det er notorisk, at Udgivelsen havde hvilet i lange Aar før 1780. Men Fyenssen havde dog en Uargang fra 1740 (Alm. Saml. 25 B. S. 181.)

2) *P. v. Westen* Adressacontoirers Natur o. s. v. Od. 1780. Det er Fyenssk Stiftstidende af 7 Mai 1861, der først har henledet Opmærksomheden paa de ovennævnte Numere af denne Avis.

over 200 originale Skrifter af Professorerne ved Gymnasiet, Lærerne ved Skolen og Præsterne i Odense Bys.<sup>1)</sup> I Førstningen blev dog ikke Meget trykt i Bysen selv (stundom i Sorøe, oftest i Kjøbenhavn); men fra den Tid Bysen fik sit andet Bogtrykkerie, udgaves Alt paa Stedet selv. Dette skete 1771 i Forbindelse med Grundlæggelsen af et Adresscontoirt og Bysens første egentlige Avis. En Degnesøn fra Hjallese, Student Christ. Wormsen Biering, som havde arbejdet paa Adresscontoiret i Kjøbenhavn, fik under 8 Febr. 1771 Privilegium paa at anlægge et Adresscontoirt og Bogtrykkerie „til Brug og Bequemmelighed for dem i Bysens Stift, som sig deraf vilde betjene“, hvorfor han skulde være forpligtet at indrette og vedligeholde et godt og forsvarligt Bogtrykkerie.<sup>2)</sup> Dette blev da Bysens betydeligste Trykkerie og en frugtbar Presse for Bogmarkedet; det begyndte med Udgivelse af Bierings eget Tidsskrift „Argus“, hvoraf 1ste Deel var udgivet i Kjøbenhavn; og fra Nytaar 1772 udkom derfra den første flyenke Avis eengang ugentlig i Svo under Navn af „Adresscontoirets Efterretninger“, prydet med Odense Vaaben — den samme, som nu er Stiftstidenden. Den var anlagt som et Tidsskrift tillige, bestemt til at optage theologiske, oeconomiske, juridiske og historiske Artikler, eller som Planen udtrykte sig: „alle Afhandlinger, Opdagelser og Forslag, som kan sigte til det Almindeliges Vel at fremme“, og ved Siden deraf Avertissementer og

1) Disse Forfattere vare: P. Holm, Mønsted, Andersen, v. Westen, Lauber, Sibbern, Sendling, Gottschalk, Achen, Hee, Seidelin, Bykow, Pingel o. fl.

2) Dette Privilegium er astrykt i v. Westens ans. Skr. om Adresscontoirens Natur S. 92.

politiske Nyheder.<sup>1)</sup> Den vorte snart fra  $\frac{1}{2}$  til et heelt Ark ugentlig og udgaves efter Bierings Død 1776 af praktiserende Læge, forhen Apotheker, Professor design. P. v. Westen, der selv var en meget frugtbar Skribent, (1779—82) og fra 1796 af Søren Hempel.<sup>2)</sup>

Men allerede 8 Aar efterat denne Avis var grundlagt, var Odense istand til at bære to. Der var dengang en ung Boghandler i Byen, Christian Iversen, som 1779 erhvervede Privilegium paa at drive Bogtrykkerie; han kjøbte det brandtske Trykkerie og forbedrede det ikke alene ved to nye Presser, men anskaffede endog en Kobbertrykkerpresse, som var den eneste i Danmark og Norge udenfor Kjøbenhavn.<sup>3)</sup> Den sidste blev vel ikke brugt til meget Andet end de enkelte Portraiter, hvormed hans egne Skrifter udstyredes, men Bogtrykkerpressen blev desto mere brugt. Han begyndte strax 1780 paa eengang at udgive en Avis to Gange ugentlig i 4to, kaldet „Fyens Stifts Journal og Efterretninger fra begge Belterne“ (senere „Iversens fyenske Aviser“ og fra 1792 „Fyens Avertissements Tidende“, nu „Fyens Avis“,) og tillige et maanedligt Heftekrift „Almeennyttige Samlinger“, som udkom i 20 Aar og udgjør ikke mindre end 40 Bind (1780—99). Begge havde oprindelig eet Hovedsiemed, at belære og fornøie Almeenheden; men Journalen indeholdt dog ogsaa Avertissementer, ikke uden heftig og bitter Ind-

<sup>1)</sup> Adresscontouret var i v. Bergens Gaard paa Flakhavnen (Realskolen). Efter Bierings Død 1776 folgte hans Enke 1779 Privilegiet og Trykkeriet til Prof. v. Westen.

<sup>2)</sup> Mellem dem eiebes Trykkeriet og Privilegiet af F. Seidelin (1782-90) og L. N. Faber (1791-96), der midlertidig gav Avisen deres Navne.

<sup>3)</sup> Iversens Avis 1780 Nr. 79 og Hempel's Avis 1797 Nr. 96.



figelse fra v. Westens Side, og alle tre Skrifter indeholdt tillige literaire og critiske Artikler.<sup>1)</sup> Allerede 1772 var den Tanke i Bevægelse i Odense at skabe et særligt Organ for videnskabelige Discussioner; men det var først den driftige Sverfen, der ogsaa satte dette i Værk i et literairhistorisk critisk Tidsskrift i tvangsfrie Blade, under Titel af „Danmarks literariske Progresser“ — et mærkeligt Vidnesbyrd om de Kræfter, der her vare samlede, og det eneste lærde Tidsskrift udenfor Hovedstaden<sup>2)</sup>, til hvilket endog for en kort Tid kom et andet, theologisk Tidsskrift, udgivet af Biskop L. Bloch.<sup>3)</sup> Blandt de Smaa skrifter, der udkom, var ogsaa i Odense som i Kjøbenhavn Udtog eller Indhold af Præsternes Prædikener, der udgaves til Veiledning for Tilhørerne, før Prædikenerne holdtes. Men isørigt laae det i Tidens almindelige Retning, at Opmærksomheden var meest henvendt paa det, som hørte til den nyttige Oplysning eller tiltalte den nationale Sands. Fra en af Gymnasiets Lærere udgik det første Stød til Danmarks nye Opmaalning<sup>4)</sup>, Andre behandlede Udsiftningen, Fattigvæsenet, Dværgsygen og Naturvidenskaben; det Sidste var især v. Westens Fortjeneste, som bl. A. skrev om en botanisk

1) Man vil blandt Andet der finde en Deel historiske Oplysninger om Odenses Fortid (som dog ikke ere meget critiske eller indholdsrige) og mange Levnetsbeskrivelser af de Mænd, som havde havt Betydning for eller Fortjeneste af Odense By; ligesom Byens Fortid i denne Henseende blev paa samme Tid oplyst ved den rige Samling af geistlige og lærde Mænds Biographier, som den i Odense fødte Biskop Bloch i Ribe efterlod sig, og som blev udgivet af Næraa 1787-90 paa Adressercontoirets Bogtrykkeries Forlag: Den omtvænte Fyenss Geistligheds Historie 1 Bd. og 2 Bd. 1 S.

2) Der udkom 4 Bind 1781-89.

3) „Theologen“. Odense 1791.

4) P. Rosob iølge N. M. Petersen Lit. Hist. V. 2 Afb. S. 16.

Have, hvormed der endog ved Gymnasiet blev gjort et practiſk Forsøg i den øst for liggende Haveplads.<sup>1)</sup> Ogsaa Samlinger af Oldsager og Kunstværker anlagdes af Enkelte i Byen, men adspittedes snart<sup>2)</sup>, og efter 1790 lagde Livets practiſke Krav saaledes Beflag paa alle Tanker, at det reent videnskabelige Livsrøre igjen gik til Hvile.

I Boghandelen gjorde den nyhævnede Chr. Tversen ogsaa en ny Epoche: han, som selv havde forestaaet en Boghandel i Lübeck, oprettede den første egentlige Boghandel i Odense omtrent 1770; den var paa Torvet i nuværende Nr. 3, senere (1776) paa Nørregade i Oluf Bagers Gaard (Nr. 29) og fra 1786 i hans egen Gaard i Vestergade Nr. 57. Samtidig forhandlede ogsaa Bøger i Adressercontoiret og som forhen af Bogbinderne, især af Milo i Vestergade. Fremdeles oprettede Tversen et stort Leiesbibliothek, og endelig stiftedes det ogsaa denne utrættelig virksomme Mand, at Odense fik det første lærde Selskab udenfor Hovedstaden, Thens typographiske Selskab, som ved et anerkjendende Kongebrev af 26 Febr. 1783 fik Navn af „det Kongelige lærde og typographiske Selskab“ og Tilladelse til at udsætte Præmier for Skrifter til Ophøjsningens Fremme. Foredrag og Taler holdtes der over lærde og nyttige Gjenstande, og bleve stundom udgivne; det havde til Maal at fremme Fædrelandets Literatur paa enhver Maade og uddeelte Skrifter blandt Medlemmerne. Men uagtet det blomstrede hurtigt op, var det dog efter faa Aars Forløb (1787) henfaldet af Mangel paa Med-

<sup>1)</sup> Efterretning med Plan og Kort til en botanisk Have 1782. 4to, jf. Henrichsens Progr. 1846 S. 46.

<sup>2)</sup> v. Haven, Landbd. v. Bergen 1779 og P. v. Westen 1772. Allerede 1735 havde Kbmd. Cl. Nissen efterladt sig et Mont- og Antiquitetskabinet. (Uvisen f. 1735 Nr. 16)

lemmer. Det førte Bindormen i sit Segl. Selv vedblev Sværtsen paa mange Maader at gavne og opløse med sin flittige og dygtige Pen og indtog en hæderlig Plads blandt Byens opløste Borgere til sin Død 1827; og i samme Retning virkede i en stor Deel af hans Tid fra 1796 Udgi-  
veren af den anden Avis, Søren Hempel († 1844), ligeledes ved Skrift, Tale og Gjærning for Alt, hvad der kunde tjene Byen og Medmennesker til det Gode. Det maatte have ikke liden Indflydelse, at Byen havde to saadanne Organer, begge i liberal og patriotisk Aand, og Odense var den eneste By, der var i Besiddelse af dette Fortrin, som den beholdt, efterat det mere videnskabelige Livsrøre var traadt tilbage. De førte mange practiske Tanker frem, der først seent bleve til Virkelighed, som f. G. Arbejdsanstalter og et offentligt Hospital.

Alligevel var Byen som Commune betragtet endnu en Tid lang under trange Kaar; den maatte for at faae Raadhuset istandsat 1769 tye til et Lotterie<sup>1)</sup>, og en særdeles vigtig offentlig Foranstaltning blev kun til ved Privates Opoffrelser. Paa saadan Maade fik nemlig Byen sin første Gadebelysning 1761, ved frie Bidrag af endeel formuende Indbyggere; den bestod i 80 Lygter, og til deres Brug blev det tilladt at ligne 2 à 300 Rd. paa Communen.<sup>2)</sup> For Byens Reenlighed gav den nye Politie-Anordning af 1789 (Nsc. 18 Dec.) Forskrifter, som opstillede saa ringe Fordringer, at dersom dette skulde være et Fremstridt, maatte man ansee de gamle Bud fra Frederik

<sup>1)</sup> D Atl VI, 582 og Hofm. Kund. V, 7.

<sup>2)</sup> Nsc 29 Jan 1763 Traditionen fortæller, at en Officers brutale Udfærd mod Raadmand v. Westen gav Anledning til dette (endnu sjældne) Gode for Byen, da v. Westen bestemte Muleten, 300 Rd., dertil. (W. G.)

d. Andens Tid for at have været heelt forglemte; thi det forordnedes kun, at Gaderne skulle feies eengang om Ugen, alle paa een Dag, og 4 Bogne anskaffes til al Kjørsel med Sneer og Feieskarn. Anordningen indeholder en anden ret mærkelig Bestemmelse, der ophævede Virkningen af gamle Dages Forhold, idet den lægger alle de Gaarde og Huse, som befindes indenfor Byen eller Byfredens Linie, under Politiet, efterat de hidtil havde været regnede til særlige Jurisdictioner, fordi de laae paa udenbyes (oftest gammel kirkelig) Grund, og disse vare bl. A. hele Slottet, Graabrødrehospital, St. Knuds Kloster, Munkemølle og Forstæderne. Af samme Grund vare mange Gaarde endog midt inde i Byen consumptionsfrie og ere endnu uden Grundtaxt.

I det Hele undergik Byens communale Bestyrelse en væsentlig Forandring ved den almindelige Lovgivning for Kjøbstæderne: den skulde ifølge Rsc. 14 Marts 1766 kun have een Borgemeester og to Raadmænd som Magistrat, og ved Siden af dem 16 eligerede Borgere (Inst. 3 Juli 1776), og idet Regjeringens Myndighed udvidedes, tabte sig de sidste Levninger af den gamle borgerlige Selbregjering, der havde fundet sit Udtryk i „Borgemestre og Raad og menige Borgere.“ En Tid (1792 — Rsc. 1 Juni — til 1816) var endog Borgemeester- og Byfoged-Embedet sammensmeltet til eet, og engang endog (fra 1809 til 1838) det ene Raadmandsembede nedlagt.

Byens trange Vilkaar deelte ogsaa Kirkerne. Vi have ovenfor seet, hvorledes St. Hans Kirke maatte hjælpes med et Lotterie; Graabrødre Kirke maatte repareres paa Hospitalets Bekostning; St. Knuds Kirke bestred vel den store Restauration 1750—57 ved egne Midler, men de ud-tømtes ogsaa saaledes, at da Spirene baade paa Kirken og

paa Taarnet faa Nar efter befandtes skrøbelige, faae man sig nødt til at erhverve kongelig Tilladelse til at nedtage dem alle og sætte en Kuppel (en Halvfugle) paa Taarnets Muurværk. Allerede averteredes Spiirets Nedtagelse til Licitation i Aviserne 1780, men denne Vandalisme blev dog nogenledes afværget ved een Borgers Kjærlighed til Byens Hovedkirke: Kjøbmand Peter Gilschou og Hustru skjænkede 8000 Rdl. til et nyt Taarnspirr, og dette blev 1783 opsat saaledes som det staaer nu, medens de 4 smaa Spiir paa Taarnet og det større over Choret (som sees paa Prospecten Pl. 2) nu borttoges. Nogle Nar efter blev Kirketaget omlagt og sænket 3 Alen; formodentlig mistede Gavlene ved denne Leilighed deres Muurtinder.<sup>1)</sup>

De samme Velgjørere gave ogsaa Byen en Stiftelse, hvorved en gammel kirkelig Grund vendte tilbage til velgjørende Anvendelse: Gilschou kjøbte St. Knuds Klosters Ladebygning, da denne Kronciendom blev solgt, og opførte derpaa 1781 de 6 Boliger for Enfer og Trængende, som kaldes Gilschous Boliger.<sup>2)</sup> Om disse Velgjøreres andre Stiftelser skal handles i næste Afsnit.

Byens udbortes Skikkelse kunde i det hele Tidsløb fra 1660 til 1790 ikke undergaae megen Forandring hverken i Henseende til Omfang og Udstrækning eller ved store pludselige Ombygninger; thi deels krævede den langtsomt voksende Befolkning ikke nye Boliger, deels indtraf ingen Ildbrande eller andre Udelæggelser, som kunde foranledige omfattende Ombygninger. Men i det Enkelte er det naturligt, at mange Forandringer bleve Følge af den fremskridende Tid, og mod Slutningen af dette Tids-

<sup>1)</sup> Mumme St. Kn. R. S. 30 og 51 og Gottschalds Beskr. S. 3.

<sup>2)</sup> Fundats 20 Martz 1781 (Schack 5 Bd. S. 82.)

affnit begyndte ogsaa en ny Bevægelse i Huusbygningens Historie. I Almindelighed kan det bemærkes, at „Boderne“ bleve Smaahuse, og at en ny Art af Boliger opstod i de saakaldte Rytter baraqver, som mange Borgere byggede eller indrettede for det indquarterede Militaires Skjld. De vare snart Smaaboliger i Baggader og Stræder, hvor de gifte Ryttere boede, snart Staldbygninger i Gaardene, af hvilke endnu flere ere tilbage, navnlig en stor Bygning i Dugestrædet, tilhørende Vestergade Nr. 20.

Det Første maatte efter 1660 være, at man tog de øde Huse og Byggepladser i Brug igjen; men det skete imidlertid ikke hurtigen, ligesaa lidt som med dem alle.<sup>1)</sup> Ikke alene laae endnu 1704 den østlige Deel af Sortebrødretorv øde (den gamle Myntergaard), da den blev bebygget med Rytterstalde<sup>2)</sup>; men endnu i en Grundtægt af 1776 forekomme endeel øde Grunde, endog en, som laae ved Frøkenklostret<sup>3)</sup>, og adskillige ledige Smaaboliger.<sup>4)</sup> Det Andet maatte være at ombygge og forbedre de gamle Huse og Gaarde, i hvilken Henseende naturligviis en stadig Virksomhed fandt Sted og medførte mange Forandringer i Grundenes Fordeling og Bebyggelse, men ofte kun liden Forandring i Bygningernes Udseende, saaat man ofte kan være i Tvivl, om de gamle Gaarde ere ombyggede og naar. Dette er

<sup>1)</sup> Dvensfor S. 200

<sup>2)</sup> Dvensf. S. 187 og 80.

<sup>3)</sup> De andre paa Sortebrødre Kirkegaard, i Nøbergade, Hølsedore, ved Pjenteport og Faaborgveien.

<sup>4)</sup> Naar det berettes, at Jordan stod forladt i Slutningen af forrige Aarhundrede, hænger det ikke sammen med disse Spor af ældre Liders Skjæbner, men havde sin Grund i, at Eieren havde maattet opgive den. 1794 blev den solgt for 812 Rd., men 1799 afsureret for 4000. (Meddeelt af Just. Schønhen der, hvem flere interessante Meddelelser skyldes.)

bl. a. Tilfældet med en Gaard, som ogsaa ved en af sine Beboere fortjener Opmærksomhed og giver en Forestilling om, hvorledes Byens første Borgere boede ved Aaret 1683. Den nuværende Bagergaard i Vestergade Nr. 24 beboedes dengang af Borgemeister Peder Blancheborg; og uagtet alle Forandringer, som ere foregaaede med dens Grund og Bygninger, tør man endnu i det Væsentlige ansee den gamle Forbygning for den samme som Ved. Blancheborgs Solig, eftersom Materialierne og de dermed følgende Dimensioner udentvivl endnu stedse ere de samme.<sup>1)</sup> Saadan Ombygning af de gamle Materialier og blot med Indrykning af øverste Etage er det almindeligste, som det i 1810 er skeet med en Gaard fra 1559 i Frue Kirkestræde Nr. 5, med Vestergade Nr. 17 og mange andre. Den almindelige Bygning var indtil 1760 endnu Bindingsværk, men oftest to Etager høit, og disse holdt man nu i Reglen i lige opstigende Linie (uden fremtrædende Bjælkehoveder), og begge Etagers Vinduer bleve større og eens anbragte, hvorhos nu ogsaa ofte Façaden blev dækket med Puds. Som Exempler kan nævnes Obergaden Nr. 50, som Oberst v. Dewijk udentvivl ombbyggede 1681, ifølge den Indskrift, som endnu forefindes<sup>2)</sup>, endnu med

<sup>1)</sup> Grunden indbefattede tillige det nuværende Nr. 22, men den har foruden hvad den har afgivet til Naboer i Baggaarden, senere været deelt i to Numere, og er atter høbt sammen, og Forhuset, som staaer over begge Numere, er derfor til to forskellige Lider ombyggt, hvorved den fremstaaende anden Etage er bragt i lige Linie med nederste; men denne Forandring fraregnet, tør Bygningen endnu ansees for den gamle, ialt Fald ikke for ringere end den. Men for Blancheborgs Tid havde der staaet en ældre Bygning, af hvilken endnu to Indskrifter med Aarstal 68 (s: 1568) ere tilbage og have Navnet Michel Hansen.

<sup>2)</sup> S. Ulrich v. Dewijk. F. Birgita Else Hahn, med Aarstal og Waabener. Gaarden har derhos to andre Ind-

fremspringende Bjælkehoveder, som først nylig ere borttagne, og Magazingaarden (Kaseforeningen), hvor Amtsforvalter Østrup 1766 opbygte den nuværende Gaard istedetfor Oluf Bagers gamle Bygning, som dengang var øde.<sup>1)</sup> Med disse samstemme andre Bygninger fra det 18de Aarh. (Overgaden Nr. 9, 15, lille Graabrødrestredes Karnapsgaard Nr. 7 o. fl.), og selv de to Adelsgaarde, der bleve byggede, da Adelen igjen begyndte at søge til Byen, vare ikke væsentlig anderledes: H. Billes Gaard af 1747, Vestergade Nr. 63, og Grev Putbusch's Gaard paa Torvet (Nr. 4 og 5); denne, som blev byggt omtrent 1760, havde dog ualmindelige Dimensioner og ansaaes med Føie for en mærkelig Gaard: Tommeret skal være hentet tilhugget fra Pommern.<sup>2)</sup>

I en anden Stiil vides kun ganske Enkelte at have bygget i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Sagnet tillægger Apotheker P. v. Westen Opførelsen af Løve-Apotheket; men da dette synes at hidrøre fra Oluf Bagers, kan man uden tvivl kun tilskrive ham en Ombygning, hvorved maaskee tredie Etage blev paafat og en Port aabnet midt igjennem Gaarden. Derved blev denne Byens anden Tre-Etages Gaard, og den og Jordan vare mulig de eneste til henimod Slutningen af det 18de Aarhundrede, idetmindste til 1790.

Frister fra 1646 med Bogstaverne F G H S og K B M D, og fra 1667 to Waabener, hvoraf det ene synes at være det samme som Fru Dewig's; det andet to forslagte Røglere.

<sup>1)</sup> Jf. Henrichsens Progr. 1846 S. 35.

<sup>2)</sup> Putbusch's Gaard hørte til Baroniet 1675, men da den efter en Grundtegn. 1759 havde en stor Karnap, maa den nuværende Bygning være yngre. Den blev solgt 1769 til Fjæl til Hverringe, og senere beboet af Grev Ahlefeldt, Kammerh. Wind, o. fl. Andre boede i lignende Gaarde: 1776 beboede Generalinde Lewekau Gaarden Nr. 17 i Glaregaden (senere Rankhaus og Hirschfeldts), Amtmand Holstein paa Nørrergade Nr. 45, Kmh. Driberg i Nedergade Nr. 19.



Det er ogsaa ved denne Tid eller mulig allerede i Slutningen af det 17de Aarhundrede, at en væsentlig Forandring maa antages at være foregaaet med den gamle Bispegaard, nuværende Frøkenkloster, som dengang tilhørte Familien Brahe til Hvedholm. Der er oftere i det Foregaaende berørt Omstændigheder, som vække grundet Tvivl om, at det nuværende Frøkenklosters to Etager høie Bygning kan have staaet saaledes fra Jens Andersens Tid eller endog blot fra Frederik den Andens Slot; medens det tvertimod synes at fremgaae af de tvende Grundtegninger af 1593 og 1660—70, at Hovedbygningen i Kong Frederiks Tid laae ud imod Torvet.<sup>1)</sup> Og dog ere de mægtige Mure og de store hvælvede Kjældere i det nuværende Kloster saavel som den Indskrift, der stod paa samme endnu i Bircherods Tid, et uforkasteligt Vidnesbyrd om dens Velde. Men naar man seer næiere til, tør Bygningen selv under Historiens Løshed give en rimelig Forklaring. De tvende Etager have forskjellig Oprindelse: ikke alene er Vinduernes Stilling og Størrelse aldeles forskjellig, men man seer tydeligen paa Muren, at den øverste Etage er paabygget, med andre Steen, i nyere Tids Skifte, og dens Mure ere meget mindre colossale end den nederstes. Der er Spor af, at den nederste Etage har haft en Frontespice over den store Indgangsdør, paa hvilken den nu forsvundne Indskrift kan have været anbragt. Kort sagt, Alt tyder paa, at den gamle Bispegaard kun har været een Etage høi, som ogsaa passede bedst for en besættet Gaard, og heller ikke var uden Exempel, da navnlig den catholske Bispegaard i Kjøbenhavn var ligedan. Paasættelsen af den anden Etage kan ikke tilskrives Frederik

<sup>1)</sup> See S. 48, 179.

den Anden, thi da maatte den sees paa de omtalte Tegninger, og da Grundtarten af 1683 blev forfattet, var den endnu neppe tilkommen, thi Bygningen ansattes da kun til 745 Rd., medens Løveapotheket blev ansat til 1010. Men efter denne Tid maa da enten Preben Brahe eller mulig Karen Brahe selv, for at vinde Plads til Klosterfrøkenerne, have paabygget den øverste Etage og givet Gaarden dens nuværende Eftikkelse. Om Nabogaarden, der nu tilhører Klofret fom Patronatsbolig, vides, at den er opført i det 18de Aarhundrede paa en Deel af den Grund, der tilhørte Hjørnegaarden til Abellstrædet; thi da den ved Testament af 1760 blev skjænket til Klofret, figes det, at den var bygt af den da afdøde Gierindes Mand<sup>1)</sup>; dens Stiil viser ogsaa hen til denne Tid; det er ligesom en Copie af Landstingshuset, hvis flade Søiler ogsaa andetsteds forekomme paa Bygninger fra samme Tid (Dvergade Nr. 60 og Frue Præstegaards Porthuus og flere Bygninger, som nedensfor skulle nævnes).

Disse Bygninger i Forening med de ovennævnte industrielle Anlægs Gaarde og enkelte andre Privatgaarde faa som Karnapgaarden Vestergade Nr. 20, der byggedes 1763 (dog kun 2 Etager høi), og Kjøbmand Dstrups, Norregade Nr. 75, der tildeels byggedes af Stenene af Ræsbhoved Slots Ruin 1764<sup>2)</sup>, og Dvergaden Nr. 60, der byggedes 1764<sup>3)</sup>, betegne Begyndelsen til den større

<sup>1)</sup> Fru Susanne Brahes, Statsraad Heins Enkes, Testament i Schack Fundatsf. 5 Bd. S. 119. Hjørnegaarden til Abellstrædet er uden Grundtart, medens den nye Gaard har den hele Grundtart, der 1683 hvilede paa Willum Jensen Rosenvinges gamle Eiendom paa dette Sted. Jf. ovenf. S. 192.

<sup>2)</sup> Ved. Sim. Borgruiner S. 53.

<sup>3)</sup> 1776 tilhørte den Keeslager og Kjøbmand Leopold.

Virksomhed for Byens Forhøielse, som bemærkes i Slutningen af dette Tidsrum og strakte sig ind i det næste.

En Beskrivelse af Odense fra Aaret 1798, som vi i det Følgende ofte ville benytte, beretter, at Byens Bygninger da vare blevne bethdelig forbedrede, og nævner særlig tvende Mænd, der tilhøre dette Tidsaffnit, som dem, der eiede og forbedrede mange, Chinesiskhandler Sigv. Møller († 1775) og Kjøbmand Sør. Møller († 1787). Af den Førstes Bygninger kjende vi imidlertid ingen andre end det nuværende Svaneapothek, som blev byggt paa trende Grunde; han selv boede ved Flakhavnen Nr. 17. Kjøbmand Møller derimod byggede Nedergaden Nr. 25, den nu i to deelte Gaard paa Fisketorvet Nr. 2 og 4, Dvergaden Nr. 66, i hvilken han boede; hans Bygninger ansaaes for de smukkeste i Byen. En anden, ældre, Beretning tilføier Kjøbmand Rising og From Bager, maaskee som dem, der byggede Dvergaden Nr. 12 og Vestergade Nr. 9.<sup>1)</sup> Ved disse Bygninger fortsattes, hvad der allerede var begyndt, Dvergangen til to Stages Grundmuur, og man vil ikke finde andet Spor af nogen særlig Bygningsstil end den allerede bemærkede Decoration med flade Piller, der gjenkommer paa flere af de nævnte Bygninger og andre, tildeels ogsaa senere og da ogsaa mere rigt udført.<sup>2)</sup> Af tre Stagers Høide vare endnu til 1790 meget faa, foruden Jordan og Apotheket mulig kun en og anden Gaard som Dvergaden Nr. 15 og med mere Net Vestergade Nr. 11 og en Bindingsværksgaard Fisketorvet Nr. 9, som

<sup>1)</sup> Gottschalds Beskriv. af Odense S. 14 og 17 og Fversens Avis 1780 Nr. 79 De Frisers Waaben stod forhen paa den af Rising ombygte Gaard.

<sup>2)</sup> Dvergaden 66, 60, Fisketorvet 2 og 4; desuden i Aspubsningen af den ældre Gaard Dvergade Nr 9, og senere i Theatret og den 1806 af samme Byggherre opførte Gaard Vestergade Nr. 108.

ere de ældste Bygninger af de fine Høide, og endnu langt ind i det 19de Aarh. mulig vare de eneste. Men det Nye bannede endnu den mindre Deel, saaat den forhen omtalte reisende Sachser kunde 1787 bemærke i sin Dagbog, at „Odense havde adskillige nye smukke Bygninger, dog ikke mange ved Siden af de ældre“, som han kalder „hæslige.“ Det sidste Fremskridt, Byen gjorde i den udbortes Orden i dette Tidsaffnit, var den første Numerering paa Husene, som skete 1789, maaskee som et første Tegn paa den hele nye Tingenes Orden, som da tog sin Begyndelse.<sup>1)</sup>

Ved disse Ombygninger bleve tillige de Fordringer paaagtede, som Hensyn til det Offentlige krævede: Huuslinien blev reguleret, Hjørner astumpede, Karnapper afskaffede; de gamle Kjalderhalse og Steentrapper med Bislag forsvandt, og i Gaardenes Indre bortfaldt Evaler og udbendige Dpgange. Dog skete det langsomt og tilhører for en stor Deel det følgende Tidsaffnit, og da Byen forstaaedes for ødelæggende Ildebrande, medførte Overgangen de mangfoldige Irregulariteter, som de fleste Gader frembyde Exempler paa, ligesom de mange smaa trekantede Pladser hist og her i Byen bleve tilbage som Minder om gamle Dages planløse Byggemaade. Endnu ere 9 Karnapper tilbage, af hvilke een er privilegeret ved et kgl. Rescript (af 15de Dec. 1786), og i adskillige Gaarde sees endnu de gamle Evaler, Nørregade Nr. 72 og Overgade Nr. 43 og 41.

<sup>1)</sup> Det var Absurancenummerne i fortløbende Række efter Kvartererne, fra Korsgaden Nr. 1 (engang Amtstuen) i Grundtarten af 1683 begyndte Optællingen fra Adelen's Gaard (Landstøthinget). og i Matriklen af 1776 er der tillige Spor af en anden Numerering efter Gader fortløbende fra Hjørnet af Skomagerstrædet og Vestergade. I disse Grundtaxter forefindes foruden de 4 Kvarterer (Over-, Nørre-, Vester- og Neder-Kvarteer) ogsaa to Afdelinger efter Noder, men som ere forskjellige baade i Tal (15 og 16) og i Orden og Omang. Jf. Rsc. 8 Oct. 1791.

Af nye Gader opstod ingen i hele denne Periode, og ei heller kunde Navnene undergaae sænderlig Forandring. Dog giver Grundtarten af 1776 Anledning til at bemærke, at Navnet Korsgaden dengang toges i en heel anden Betydning end nu, idet man betragtede de fire Gader, der ligge i Korsform, som indbefattede under det, nemlig Skomagerstrædet, Vestergade til Flakhavnen, Fisketorvet og Dvergaden til Skjolden; samtlige disse mangle derfor i denne Matrikels Fortegnelse paa Gaderne, og endnu senere finder man Apotheket, Raadhuset og Gaardene paa Fisketorvet benævnedes som liggende i Korsgaden, stundom Over-, Vester- og Nordre-Korsgade. Derimod forekomme nu Dandsestrædet, Adelsstrædet, Frue Kirkestræde, Skræppestrædet (og saa Skræppehusene), Klingenberg som en Gade <sup>1)</sup>, Adelsgaden (for St. Knuds Kirkestræde), Mellemstrædet o. s. v.; men endnu har Torvestrædet ikke andet Navn end Nystredet eller Strædet ligesom Apotheket; Graabrødrestræderne benævnes saaledes, at det østligste (Ashlgaden) kaldes Graabrødre Dverstræde, det mellemste Gr. Lille Stræde og det vestlige Gr. Store Stræde. Tillige opfores her Graabrødre Kirkegaard som en Plads, der navnlig paa den vestlige Side havde endeel Beboere. De mindste Smaagader nævnes ikke, idet de indbefattes i de nærmestliggende større: saaledes savnes allerede igjen det af Kessens Tegning alene bekjendte Mørkestræde, ligesaa Smedestrædet, St. Anna Stræde, St. Gjertruds Stræde, Frelserens Krog o. fl. Alt ogsaa

1) Men ogsaa den ene store Gaard kaldes endnu 1747 Klingenberg, (i Brandbogen), hvilket bemærkes med Hensyn til det, som S. 113 er anført om dette Navn. Den var 1683 en stor Grund (60 Rd. Grundtært) og tilhorte K. Gjaldenstjernes Arvinger; senere blev den udstykket i 3 Huse og 1 Gaard, som beboedes 1717 af Fourageforvalter Bang og 1776 af Abskfor Langsted.

Gibystraædet savnes, skal jeg kun bemærke for at stude denne Misforstaaelse af Resen yderligere ud af Byen; dens Tilværelse reddes ikke ved det besønderlige Tilfælde, at Gibygaden unægtelig nævnes i Rsc. 18 Dec. 1789 § 22 som en Gade indenfor Møllebroport; thi Enhver vil see, at det er en Trykfeil, at der læses „indenfor“ istedetfor „udenfor“, eftersom Rescriptet handler om de udenbys Strækninger, som skulle inddrages under Byens Jurisdiction: det er saaledes netop den gamle Wei til Giby (Grønhusene), der menes, ligesom det var den, der i Aaret 1534 kaldtes Gibystræde.<sup>1)</sup>

Vontoppidans Grundtegning, som er aftrykt paa Planché 2, svarer paa det Nærmeste til denne Grundtarts Opgivelser ligesom de 39 Gader, han opregner i Byen: han tager ligeledes 4 under Get i Korsegaden, men han har St Knuds Kirkestræde for Adelgaden og medtager udenbys Steder under Gadernes Navne. Det har sin Betydning, at begge Fortegnelser opføre Frue Kirkegaard; thi der laae dengang Beboelsehuse paa den sydlige Side bag Liigcapellet. Begge mangle Bispen's Plan, der formodentlig kun er Folkebenævnelsen for den nederste Deel af Claregaden, maaskee ældre end denne Gade selv, thi den omtales i Anledning af et Hvivande 1673, da der siges, at Aaen gik ind i Husene ved Munkemølle og „hvit op paa Clare Plan, der som Bispen og Sognepræsten boe“ (o: mellem den nuværende Bispegaard og Tugthuset).<sup>2)</sup>

Men naar disse Beskrivelser kun føre til en indskrænket Forestilling om Byens Tilvæxt indenfor de gamle Grændser, fornemmelig vel ved Husenes Opførelse paa Sortebrødres-

<sup>1)</sup> Dønsf. S. 82

<sup>2)</sup> Bircherods Dagb. S. 141. I Aviserne bruges Navnet om Huse baade i Claregaden (Bispen's Stræde) og paa Hørsfortorvet.

Kirkegaard, saa findes det dog, at Byen i Tidernes Løb ogsaa havde udvidet sig noget ved de fire Porte. Ved Møglebroport vare tvende Huusrækker søndenfor Laen, og en Grundtegnning af Byen, som er nogle Aar yngre end Pontoppidans, har endog Huse sønden for Gibystrædet, hvorimod en anden Grundtegnning af 1700 ikke har nogen Bygning der<sup>1)</sup>); vi slutte altsaa, at Bebyggelsen her begyndte ved Midten af Aarhundredet, da ogsaa Sulferraffinaderiet blev anlagt, og det eiede et Hus, som hedte Grynhuset, ligesom det ovennævnte Rsc. 18 Dec. 1789, hvori Gibystrædet omtales, lader her formode en yderligere Væxt, som tildeels foregik paa udenbyes Grund, Giby Mark.<sup>2)</sup> Ved Pjenteport var Byen tiltaget saameget, at Porten blev forlagt til et østligere Sted<sup>3)</sup> og nu kaldet St. Jørgensport, ogsaa (1735) Nyborg Port. I Grundtaxten 1776 kaldes Gaden fra Pjentedam til Porten St. Jørgens Gade, og der omtales Huse udenfor St. Jørgen og ved Gummes Dam foruden de gamle og nye Blæsenborghuse og Hanebæls Husene. Mod Nord var Tilvæxten neppe stor: Kjøbmand Østrups Gaard laae udenfor Porten, der endnu til 1820—30 stod paa det gamle Sted ved Vandløbet indenfor Frelserens Kro; den var dog nu kun Stakitport. Bag Nørregade mod Vest laae dengang en lav Eng og Oversvømmelse, Udamsengen kaldet, formodentlig Levningen af det tredie, det nordligste Løb, som Bækken forhen havde haft; den er først udgravet i vore Dage. Udenfor Porten laae bl. A. Hollænder =

<sup>1)</sup> Begge i Festsact n for Kongens Fødselsdag 1759 i Cathedral-skolens Bibliothek.

<sup>2)</sup> Her nævnes Hjulmandshuset, Østerbælskusene, røde Hus ved Kragssberg og Humlehuset (Jf. ovenf. S. 104). Derimod forekommer Skrædderhuset ikke.

<sup>3)</sup> Netop ved de yderste Huse paa Pontoppidans Grundtegnning.

huset „paa fgl. Maj. Frihed“ (o: paa Slottets Grund) og Fandens Krog, hvis Beliggenhed maa søges ved Canalen mellem Marienlund og Tollelund.<sup>1)</sup>

Ved Vesterport havde Byens Huusrækker efter Pontoppidans Tegning naaet Vogns- eller Bangsbro, med Forbigaaelse af Piledammen. Paa det senere Kort ligge allerede flere, dog spredte Huse lidt længere ud til og forbi Vindegaden, saavel som sydligere mod nuværende Kirkegaards nordvestlige Hjørne og nordlige Side; Søndergades vestlige Side, som allerede tidligere var bebygget (1593), er sluttet næsten ligesaa langt som nu. Grundtarten kalder Gaden udenfor Vesterport Bangsbrogaden og har 11 Huse paa søndre Side og 23 paa den nordre, og den har flere ikke ganske klare Benævnelser paa disse Partier af Huse, af hvilke „Gaden til den store Heed“ synes at være Betegnelsen for Søndergade, der endnu kun havde Beboere paa den vestlige Side, medens den hele østlige var Haver. Pontoppidan har tildeels andre Navne, „Heden“ og „Strædet uden Vesterport“, og netop det Navn, som mindes endnu, forekommer ikke, nemlig *Falen*, som skal gjælde Husene ved Kirkegaardens nordvestlige Hjørne og have sin Oprindelse af, at der var Byens Fold.<sup>2)</sup> I de større Gaarde paa dette Strøg

1) Alm. Saml 32 Bd. S. 72. En Mand indbød til Skivefydning om et Par fede Lam i denne Krog (Fv. Av. 1788 Nr. 45). Ogsaa findes Huse der, som kaldes Paradiis, Helvede o. m.

2) Maaſke er dette allerede antyndet paa Grundtegningen 1593, hvor det dog mere ligner Haver. *Falen* nævnes i *Tversens Avis* 1794 Nr. 79 og kaldes ogsaa *Fallden* smst. 1796 Nr. 81. *Wagaards* huset, der ogsaa ligger paa dette Strøg, forekommer naturligvis ikke, eftersom dette Navn blot hidrører fra den Mand's Navn, af hvem Communen købte det. *Altona* huset forekommer vel ikke; men der var Mænd i Byen 1747, som havde Tilnavn



boede Borgere, der benævnes Ublsmænd, hvilket ellers intetsteds forekommer i Byen, og tvende Gaarde vare Bærtshuse. Munkemølle Port laae ikke ved Broen, men lidt syd for Hjørnet til Horsforvet.<sup>1)</sup>

Af offentlige Bygninger fik Byen i hele dette Tidsrum meget faa; thi naar vi bortsee fra de Ombygninger, der fandt Sted ved Slottet, Latinskolen (1696 og 1760), Gymnasiet 1755, samt alle Kirkerne, er den eneste betydelige Forøgelse af de offentlige Bygninger Lands- thinas huset, som blev opført i Aaret 1705. Endeel af Adelen gjorde Udlæget dertil, og det blev ei uden Ban- skelighed omfider betalt af Retsbøder og Gebhyrer. Det er ovenfor fortalt, at man kjøbte Adelen's forrige Gaard til Redbrødselse, og bagerst paa Grunden opførtes et nyt een Stages Huus, hvis Façade var prydet med flade Co- lonner og en Frontespice, hvorpaa saaes Frederik den Fjerdes Brystbillede omgivet af krigeriske Emblemer. Det blev opført af Kongens Muurmester fra Kjøbenhavn og kostede 3500 Rd. Pladsen foran Huset blev indhegnet med Stakit, ved hvilket 9 Lindetræer vare plantede. Det roses meget og har udentvivl ogsaa ved en ædel Simpleshed og dog nogen Bygningsstiil fortjent det. Da Odense mistede sin Overret ved Landstthingets Ophævelse 1805, blev Gaarden kjøbt af Skolevæsenet og skamferet ved Paabygning, og det er rimeligt, at det Brystbillede af Kongen, som da blev nedtaget fra Landstthinget, er det, som

Altona. Hedehuset forekommer derimod tidligt, ligesaa Snayind (i ældre Tid Snape) og Snayenborggaard.

1) Ved Munkemølle selv foregik den Forandring, at det nord- ligste Vandløb bag Møllehjulene, som gik lige ud igjennem St. Knuds Klosters Have, hvor Sporene sees endnu, i Stiftamt- mand Bille's Tid (1768-89) blev aflagt og bsiet om til det mellemste Løb, enten nu denne Rende skal ansees for det aller- ældste Uflob fra Møllehjulet eller ifølge Legn. 1593 for et senere Anlæg som det sydlige Ualøb. (Sf. ovenf. 117)

er opfat paa Raadhusets vestlige Gavl. En mindre offentlig Bygning, Hovedvagten, fik Plads under Raadhusets Sidesløi og aflukkede den gamle, forlængst afslagne, Passage mellem Raadhuset og Landstinget; dens Stiil synes at henvise den til Frederik den Femtes Tid; i Maret 1735 var Hovedvagten allerede flyttet fra det tidligere Sted paa Skjolden eller i Dvergaden til Vestergade.<sup>1)</sup> Endelig kan de forhen omtalte Gilstous Boder, som opførtes 1781, nævnes som en tredie offentlig Bygning. Derimod gik nogle offentlige Bygninger tabte: Capellanresidentsen til St. Knuds Kirke og Lectorboligen bleve ikke gjenopførte efter Krigen 1658, og Rectorresidentsen, som fra Christen Poulsens Død 1575 havde været i den af ham beboede Gaard, (nu Torvet Nr. 15) blev 1726 solgt som ubrugelig.<sup>2)</sup> Ogsaa Sognepræsten ved St. Knuds Kirke ophørte at have Embedsbolig 1746, men den blev omdannet til Tugthuus.

Af den oftnævnte Grundtært af 1776 sees, at Byen dengang havde omtrent 920 private Beboelses-Huse foruden St. Knuds Kloster.<sup>3)</sup> De deles ikke længere i Gaarde, Huse, Boliger og Boder; men en stor Mængde kaldes Baraquer og Rytterbaraquer, skjønt de egentlig militaire Bygninger (som Provstegaarden og Staldene) ikke medregnes. Betragte vi disse Baraquer som de forrige Boder, befindes, at Byen saaledes havde omtrent 120 Huse flere end i Maret 1683, og det er utvivlsomt, at nogle endnu kom til i Maren 1776—90. De vare asfurerede i Maret 1760 (dog

<sup>1)</sup> Ugentl. Provincial-Notif. Nr. 22 (en Gaard betegnes der „strax ved Hovedvagten næst op til H. Casp. Heppe Skrædder.“)

<sup>2)</sup> Henrichsens Program 1846 S. 33.

<sup>3)</sup> Pontoppidan angiver 933 (som netop er Grundtærtens Tal), men deri ere indbefattede nogle offentlige og endeel ubenyttede Bygninger, der ikke i historisk Forstand kunne regnes til Byen.

indbefattet de offentlige Bygninger) for 524,000 Rd.<sup>1)</sup>, under 754 Assurancenumere. Vilde vi derfra slutte til Folkemængden, maae vi først bemærke, at der nu oftere boede to Familier i de større Gaarde end forhen — hvad ogsaa Grundtaxten selv viser ved at nævne Vogerende paa mange Steder —, og vi kunne derfor anslaae det til omtrent 1050 Beboelser. Dette vil da ogsaa give et Folketal, der godt svarer til det, som angives for samme Tid, 5200 Personer. Der kunde nu ingen By i Kongeriget gjøre Odense Pladsen stridig som den næste efter Hovedstaden, Helsingør var nu den tredie.<sup>2)</sup>

Man har bemærket, at Odenses Consumption var stor i Forhold til dette Folketal. Afgiften var i Aaret 1769 vel kun 15000 Rd., men den steg i de næste 20 Aar til over 33000 Rd., og det var en almindelig Klage, at Livsfornodenhederne vare dyre uagtet den rigelige Tilførsel fra et frugtbart Opland.<sup>3)</sup> Det forklaredes deels af de høiere Fordringer, som den almindelige Livsfod stillede, deels af de mange Familier af Embedsstanden og Adelen, som opholdt sig der, og havde mulig ogsaa en Grund i den kostbarere Handelsvei, ad hvilken Gaandværkernes Materialier og udenlandske Producter maatte hentes.<sup>4)</sup> Men desuagtet viste den nærmeste Tid, at Byen var istand til at tage et betydeligt Opsving.

<sup>1)</sup> Pont. D. Atl VI, 576.

<sup>2)</sup> Aalborg havde 4000, Aarhuus 4500, Helsingør 5000 Indbyggere, efter Pont D Atl. VI.

<sup>3)</sup> Pont. D. Atl. III, 432 og Gottschalds Beskriv. S. 13. 14 og 10. I Forhold til Folkemængden giver det første Tal vel kun 28 Rd. for hver 10 Personer, medens andre Børs Forholdstal var 26 Rd.; men det sidste Tal vil give et meget større Forhold.

<sup>4)</sup> Gottschald a. St. S. 13.

## femte Afsnit.

---

1790—1847.

---

Overgangen fra det 18de til det 19de Aarhundrede er for Odense betegnet ved saamange mærkelige Forandringer, at vi billigen dermed begynde en ny Tidsafdeling, der omtrent strækker sig til Aaret 1847 og væsentlig deler sig i de tvende Epøcher, Stiftamtmand Buchwalds Embedstid (1789—1798) og Gouvernementets Tid (1815—48).

Den førstnævnte Embedsmand har, uagtet al Egenraadighed og Herkesfæge, besiddet en ualmindelig Kraft og udfoldet en ualmindelig Virksomhed for Byen. Man maatte nægte Forfatteren af Odenses første danske Beskrivelse al Tiltro, dersom man vilde tvivle om denne Mand's Fortjenester; thi den anonyme Beskrivelse af Byen<sup>1)</sup>, som er forfattet af Sognepr. Gottschalch (1798—1800), er saa at sige en uafbrudt Lovtale over denne Embedsmand, og hans Roes forkyndes ogsaa af hans Gjerningers Frugt, om end Diebliffets Forhold kunne have havt deres Indflydelse paa Tonen i hiin Fremstilling; thi vist er det, at Byen i det korte Tidsrum af en halv Snees Aar fik mange vigtige Goder. Den nævnte Beskrivelse tillader at anføre dem i Kortthed: et nyt Men delag (1794) og en Udvidelse af dette Bærk til rigeligere Vandforsyning, hvortil Kjøbmand Gil-

<sup>1)</sup> S „Danmarks Kjøbsteder og Slotte i Kobbere af Sander, Myerup og Lahde 4 Hefte. 1805.“

schous Enke gav 5000 Rd., Brolægning i flere af de hdre Smaagader og Pladser (den franske Brolægning paa Torvet 1798), det første (og hidtil eneste) offentlige Hospital, nemlig den saakaldte Syge-Indretning i Graabrødre Hospital 1795—97, det andet Apothek i Byen 1800, Raadhusets Restauration til nuværende Stand og Arresternes Forbedring, Graabrødre Hospitals Ombygning og Udvidelse 1795, Doctors Boderes Optagelse i Hospitalet 1798, Forbedringer i Brandvæsenet (den første engelske Brandsprøite), fremdeles Bymerkernes Inddeling for at fikke Græsningsen, Udlæggelse af Assistentkirkegaarden, Exerceerpladsen og Markedspladsen (1793), murede Slagterboder i den Gade, som kaldes Gravene, Slotshavens og Landsthingsgaardens Forfjønning, og fremfor Alt Canalen, som blev begyndt 1797 og færdig 1804. Desuden anlagdes en Træskole for Frugttræer i den Deel af Slotshaven, som kaldtes Smedehaven, og foretoges en stor Forbedring af St. Hans Kirkes Grund og Omgivelse, indrettedes et Ridehuus (1795), paatænktes et større Arbeidsfattighuus (hvortil Magazingaarden, nu Læseforeningen, blev indkjøbt 1799), og oprettedes et Selskab for fortabte Medborgeres Frelse, hvorved man agtede at benytte Graabrødefirke, der stod forfalden og ubrugt, til et Provindsialfængsel. Buchwald selv tilskriver Dr. Gihel Fortjenesten af Ideen til Syge-Indretningen, og i det sidstnævnte Selskab var den senere af Byen saa fortjente Kammerherre Jens Benzon egentlig Sjælen; Borgemeester Bendz og Byens tvende Avisredactører havde ligeledes deres Deel i alt dette; men det var allerede en Fortjeneste at optage forstandige Mænds Ideer, og med stor Energie greb Buchwald fat paa Alt, hvorved han rigtignok ikke

altid tog Pengemidlerne tilstrækkelig i Betragtning og derhos ofte egenraadig handlede bag Medbestyreres Ryg — en Kilde til de heftigste Stridigheder. Ogsaa om Foretagenderne selv vare Meningerne ei altid lige, og end mindre dømte Eftertiden altid som Samtiden. Den nævnte Beskrivelse af Byen priser f. E. Raadhuset's Ombygning med den Bemærkning, „at det vel var ærbørdigt formedelst Størrelse og Velde, men vakte Mobbhydelighed ved sin gothiske Smag, hvorimod det nu var forvandlet til en af de anseeligste og smukkeste Bygninger“; men dersom man havde ladet det beholde sine gamle Steenpiller op ad Murene og de takkede Gavle, skulde en følgende Tid snarere have ydet sit Bifald. Man afglattede Alt og lod formodentlig den store Gavl ganske tom og bar; thi Frederik d. 4des Billede kunde i det Tidligste 1805 komme fra Landsthinget, og Uhret er opsat 1856. Ved denne Leilighed blev Salen udvidet til hele Bygningens Længde, og de nye store Vinduer lode ikke engang Plads tilbage for de gamle Ruder, paa hvilke Byens Vaaben var malet i et godt Glasmalerie, som nu skal findes i oldnordisk Museum.<sup>1)</sup>

Slagterboderne have havt en lignende Skjæbne at blive dømte af Eftertiden; de bleve snart opgivne. Med Assistentkirkegaarden er det ombendt; den anfaaes ufornoden og laae hen uagtet Biskop Hansens Bestræbelser for at faae den taget i Brug, indtil Gouverneuren 1815 lod den bringe i Orden; men den har viist sig saa fornoden, at den, efter flere mindre Udvidelser i Mellemtiden, nu er bleven udstrakt over det dobbelte Areal.

I Graabrødre Hospital blev ikke heller det Gamle skaanet; de to Sider og endeel af den tredie af den Munkegang, som omgav Gaarden mellem Graabrødre Kirke og Klosteret, blev borttaget, og flere Forandringer gjorde,

<sup>1)</sup> Hvorledes det er kommet der, see Ved. Cim. 1, 1, 87.

hvilke navnlig i det Indre vare meget hensigtsmæssige; Hospitalet blev beregnet paa 240 Personer. Men Bekostningen oversteg Stiftelsens Evne; saameget mere maatte den befries fra den store Klosterkirke, der paahvilede den; dog skete dette ikke endnu i Buchwalds Tid. Den offentlige Sygeindretning i endeel af Hospitalets Bygninger var Byens første Hospital, hvortil længe det end havde været talt om Oprettelsen af et saadant, og har med sit indskrænkede Omfang til nu været Byens eneste. Nu afløses det af det store nye Sygehuus. Dermed var Oprettelsen af Byens nye Apothek (Hospitalsapotheket) forbundet, hvilket dog først kom istand 1800; det antog senere Navnet *S v a n e s* apotheket, da det ældre 1811 kaldte sig *L ø v e* apotheket.

Mest omstridt før og senere var *C a n a l e n s* Retning. Det er Buchwalds store Fortjeneste, at han optog paa ny de Forhandlinger, der i næsten 100 Aar forgjæves vare drevne om en Canal, og som dengang vare i Begreb med at indskrænke sig til at tilvejebringe et seilbart Løb mellem Klintebjerg Havn og Skibhusene samt en bedre Veilighed til disse. Han satte igjennem, at Byen fik en fuldstændig Canal, den første i Danmark, dog ikke efter v. *H a v e n s* ældre Idee. Havnebasinet blev lagt i Næsbyhoved Sø, der ved denne Leilighed blev inddæmmet, og det hele Terrain nord for Odense blev ved Veiens Forlæggelse over den gamle Søbund og den ene af Brassenholmene saaledes ombannet, at Dronning Christines Jordbro ophørte at være Landevei og blev til en liden Skovvei. Andre havde holdt paa den lige Linie over høiere og fastere Terrain, og Tiderne have lært baade at føle Virkningerne af de store Bøininger og at foretrække den tørre og faste Jord, selv om det i Diebliffet koster mere.<sup>1)</sup> Overslaget var beregnet til 70,000 Rbd.;

<sup>1)</sup> Canalen Sø er puncteret paa det ældre Kort af 1717, som gives paa Planch. 3; dens Begyndelse sees ogsaa paa det

Regjeringen udførte Anlægget og vedblev at eie og bestyre Canalen til 1858. Ved dette Anlæg maatte ikke blot Næsbyhoved Sø afgive Enge og Byggegrund, men ogsaa Baagø Strand, som Canalen berører, er kommen under Udtørring, idet Canalens første Afdeling udmunder ikke i Stranden, men i Odense Na og fører denne gennem sin anden Afdeling ud over Grundene gennem Stigestrand og Lumbj Strand. Naens Udlob er derved ogsaa forandret, og Holme ere blevne Fastland ved dens Munding; Stavis eller Næsby Na gaaer ikke mere til Habet gennem Baagø Strand, men optages tidligere i Canalen. Det er den sidste Forandring af Vandene nord for Odense. Den næste bliver Næsbyhoved Søes fuldstændige Udtørring, som nu er besluttet.

Hvilket Opving Handelen tog, uagtet alle Klager over høie Canalafgifter, der allerede strax lode sig høre og betydelig dæmpede Jubelen over denne Søvei, kan sluttes deraf, at Odense, som 1799 kun havde 29 Skibe, nu tæller 75 og har ugentlig Paket til Kjøbenhavn og Flensborg. Kjøbmændenes Antal var 1799 kun 38, nu er der 106 i Kjøbmandslauget, og flere fremmede Stater have haft deres Consul i Byen. Ved Havnebasinet blev senere (1830) opført en Toldbod, som ved Udvidelse og Forandring i 1847 nu er en smuk Bygning i italiensk Stil og uden alt Spor af den succesfve Tilblivelse. Det gamle Skibhuus er blevet en anseelig By, med Skibsværfter og mange Indbyggere; og ved den gamle Winterhavn, hvortil Canalen næsten rækker ud, har reist sig anseelige Pakhuse og Anlæg paa Klintebjerg.

---

lille Mark- og Situationskort, som, naar det sammenholdes med det første, ogsaa viser de væsentligste Forandringer i Vandforholdene. Jf. isvrigt Hebe 1800, 2 Dv. S. 36.



Hvorledes Haandværkerne paa denne Tid toge til i Antal og Styrke, kan sees af den ovenfor (S. 238) meddeelte Oversigt, hvis sidste Rubrik gjælder omtrent for Aaret 1799; dog maa dertil endnu føies, at der da vare 30 Brændeviinsbrændere, at efter Opfordring i Byens Avis en Kurvemager nedfattede sig i Byen 1798, og at der ogsaa da var idetmindste 1 Naalemager og 3 Gjørtlere i Byen.

Ved Siden af Handel og Haandværker gjenbandt Odense ogsaa ved Aarene 1789—1790 den Fordeel at være det Sted, hvor Rige og Fornemme samlede sig. De Adelsfamilier, der allerede havde begyndt at søge Odense igjen, bleve stedse flere, saaat det fra 1789 hørte til det Almindelige, at de Familier, som beboede Herresæderne i Fyen og paa de dertil hørende Her, tilbragte Vinteren i Odense, for der at nyde den Aarstids selskabelige Glæder. Deres Vintersaisons bleve endog besøgte fra Jylland og af mange Tilreisende, selv fra Kjøbenhavn. Der udfoldede sig derved et riigt Billede af Pragt og Livsnydelse i Odense paa en Tid, da Tidsaanden i Hovedstaden og Forholdene ved Hofvet mindre indbød til at søge Saadant i Kjøbenhavn, medens en Provindsby anderledes tillod Herfæderne selv ene at angive Tonen. Stiftamtmanden, som fik Bolig paa Slottet, kappedes med Landets Lehnsbesiddere. Man mindes endnu her, hvorledes de høie Herfæder saaes at færdes i Gæstgæstgæst med 4 og 6 Heste og kjøre i Optog med Løbere foran baade til Kirke og til Skuespil; om Aftenen kjørte de med Fakler, indtil Politiet ved Cancelliets Hjælp fik det forbudt i Gaderne<sup>1)</sup>; et glimrende Tjenerskab opsholdt Byen; Rideknægte førte Haandhestene ud til det nye anlagte Ride-

<sup>1)</sup> Jv. Avis 1796 Nr. 13. Canc. Skr. af 23 Jan.

huus (i Provstegaarden) eller fulgte deres ridende Herfskab; Pragt og Oppighed smykkede Husenes Indre og de Kredse, som samlede sig i de dog tildeels tarvelige og for største Delen gamle Gaarde, som disse Herfskaber leiede eller kjøbte. En Modehandler, directe fra Paris, besøgte aarlig Byen; en Stadskof forekommer nu ogsaa — kort, Alt, hvad der hørte til Livets Glæds, foresandtes nu i Wintermaanederne i Odense. Man fornam strax, at Grundieendommene steg i Værdi, og ligesaa umiskjendelige maatte Virkningerne være af det store Forbrug, som derved fremkom. Ogsaa de Fattige nøde Godt af de Riges Nærværelse: engang maa- nedlig eller oftere, siges der, lod en Familie en udsmykket Dre føre gjennem Byen og derpaa slagte og uddele til de Fattige. I sin Glæds strakte denne aristokratiske Epoche, som naaede sit Høieste ved Aarene 1795—1800, sig dog ikke langt ind i det nye Aarhundrede, og forsaabidt som noget Lignende, dog efter snævrere Maalestof, gjentog sig omkring det Hof, som Odense senere fik, eller vedligeholdt sig som en Levning af en forsvunden Tid, havde det en anden, mindre udpræget Character, idet Hoffet selv bidrog til at udjævne Afstanden mellem Stænderne.

Blandt de mange Virkninger, som denne Samling af Landets Magnater maatte have, var ogsaa den, at Odense fik Skuespil og et Theater. Kun meget sjældent forekommer i tidligere Tider Spor af dramatiske Forestillinger <sup>1)</sup>, og det sidste, man mindedes i Odense, var, at i Aarene mellem 1750—55 havde et reisende thysk Skuespillerfskab

<sup>1)</sup> Jeg har kun enkelte Gange fundet Skuespil omtalte, saaledes 1661, da „nogle Comediantspillere begyndte paa Raadhuset at agere“, (Bircherod's Dagbog S. 73) og 1735, da et thysk Marionetteater og et Liniedandsfskab besøgte Byen. (Uvisen for dette Aar i Kar. Br. Bibl.)

med gode Kræfter givet Forestillinger, som søgtes fra Landet og Byen, indtil et fornærmeligt Ord i Privatlivet faarede Nationalspølselen og opbragte Folketslemningen i den Grad, at Selskabet opløstes paa Stedet.<sup>1)</sup> Da nu Saa mange fra 1788 søgte Udspredelse i Odense, og der endnu kun var en Klub, gjorde den forhen omtalte Bogtrykker Jøversen et Forsøg paa at oprette et dramatisk Selskab, som kom istand 1788 og roses meget for sin Organisation og sine Præstationer: det samlede Adelige og Borgerlige baade som Tilskuere og som Spillende, men standsede sin Virksomhed fra 1791 formedelt de offentlige Forestillinger, som da begyndte, og opløstes 1794.<sup>2)</sup> Dette Selskab skal have draget Mange til Byen; men der var dog dem, der ikke vare tilfredse, tildeels, hedder det, fordi ikke Alle kunde faae Deel i Selskabet. Adelen gjorde et Forsøg paa at drage Prinds Carls Hofskuespillere herind, og da det ikke lykkedes, indbode de en reisende tydsk Troup, som 1791 begyndte sine Forestillinger i Raadhusets Sal.<sup>3)</sup> Saaledes fik Odense tydsk Skuespil og i en Sal, i hvilken Abonnementerne selv indrettede og smykkede deres Loger: de aabnedes ved Prindsesse Lovise Augustas Nærværelse; men de bestode kun ved kunstige Midler. Allerede ved den tredie Forestilling var der tomt, og Adelen maatte opretholde Foretagendet med store Omkostninger, skjønt Selskabet var

<sup>1)</sup> Jøvers. Avis 1791 Nr. 83. Directeuren var Cunniger.

<sup>2)</sup> Det havde sidst Locale i Nedergaden i Leopolds Gaard. Dets Historie (som har været Overflod ubekjendt) kan findes i den nævnte Avis 1791 og 1794 Nr. 13-14 og Alm. Saml. 23 Bd. 130.

<sup>3)</sup> Hermed begynder først Overflods Beretning om Odense Theaterhistorie i „Den danske Skueplads“ 3 Deel S. 708-11, hvortil jeg kan henvise de Læsere, som ønske nærmere Underretning. (Sf. Rsc. 26 Nov. 1791.)

af de bedste og den nationale Side af Sagen ikke just blev fremdraget af Theatercritiken.<sup>1)</sup> Selskabet spille to Vintere. Efter 1 Aars Forløb kom en anden tydsk Directeur til Odense 1794, og da Raadhuset dengang var under Reparation og Magistraten forbød ham at spille i det danske dramatiske Selskabs Locale, gav dette Anledning til, at Odense fik et Theater, som ikke blot var det første i Provindsbysterne, men i sig selv et anseeligt, smukt og vel indrettet Skuespilhuus. To virksomme Borgere erholdt kongelig Tilladelse til at opføre det paa den vestlige Deel af Sortebrødretorv, som dengang endnu laae øde<sup>2)</sup>, og her aabnede da Selskabet sine tydske Forestillinger 1795. Den ene Winter var imidlertid tilstrækkelig til at overbevise det om, at det ikke kunde bestaae ved at spille for dem, som forstode det fremmede Sprog. Da besluttede Directeuren, skjønt selv Tydsk, at forsøge sig med danske Kræfter: han afskedigede sine Skuespillere og engagerede danske, og med disse aabnede han 1796 „det Odense danske Nationaltheater.“ I Begyndelsen fandt dette første danske Privatselskab meget Bifald, dog ikke saamegen Understøttelse af Adelen som de tydske<sup>3)</sup>; men ved den anden Winters Begyndelse opløstes det alligevel. Men nu havde ikke alene Byen faaet sit Theater, men de danske Forestillinger havde ogsaa aabnet Synet for dets Betydning som Forskole for det kongelige Theater. Fra Kjøbenhavn opfordredes til at opretholde Foretagendet, og i Winteren 1797—98 stillede en af Byens Godsøiere sig som Di-

<sup>1)</sup> Salen kostede 150 Rld for 3 Maaneder. En livlig Critik udtalte sig i *Ulm Saml.* 23 Bd. 291 og 24de Bd. 1.

<sup>2)</sup> *Nsc.* 24 Dec. 1794

<sup>3)</sup> En Fortegnelse og Bedømmelse over Personalet læses i *Ulm. Saml.* 35 Bd. S. 2. Forrigt *Fvensk Avis Nr.* 94. 96. 100, som slutter med at opgive al Theatercritik i *Uvisen.* Af samme *Uviser* sees, at to Adelmænd overtog Directionen.

recteur i Epidfen, Grev Trampe til Løgisøse, og Skuespiller Schwarz fra det kgl. Theater antog sig selv de unge Kræfters Dannelses. I fire Aar (1798—1802) gik denne Entreprise, og selv derefter var der idetmindste 1804—6 endnu dansk Comedie i Odense, og derhos endog saa stor Interesse for den, at et særligt Theaterblad blev udgivet.<sup>1)</sup> Formodentlig standsede først Krigen 1807 disse Foretagender, og efter den Tid bemægtigede tyske Troupper sig igjen den ledige Plads, saaat det 1813 kunde omtales som et Uvæsen, der var i fuld Gang og havde været det i mange Aar, „at man om Vinteren spillede tyske Comedier til Høst og Gammen for den hvenske Adels og de hæderlige Borgere i Odense.“<sup>2)</sup> Siden afverlede tyske og danske Selskaber, stundom kom ogsaa en Afdeling af det kongelige Theaters Personale, indtil omsider fra 1845 Odense fik et Selskab, som knyttede sig fastere til Byen, om det end tillige besøger andre Stæder. Theatret er nu at ansee for Byens Eiendom og er udrustet med et fortrinligt scenisk Apparat. (Det hører til den allernæste Tids Mærkeligheder, at en Privatmand har bygget endnu

<sup>1)</sup> Dverflov (a. E.) kjender ikke Mere end til 1802 og henfører Theaterbladet til den tidligere Tid. Men jeg har selv dette Blad for Jan.-Febr. 1805 (udgivet af S. Hempel), som udviser, at et Selskab dengang spillede, som opførte bl. A. Dyrcke og et originalt dansk Skuespil: „Hans Madsen eller Kjærlighed til Fædrelandet.“ Ligeledes Jv. s. Avisen f. 1806 Nr. 2 o. fl.

<sup>2)</sup> Molbech Ungdomsvandring 2 Deel S 123. Ogsaa H. C. Andersen omtaler i sit Levnet (S. 12) den tyske Comedie af Francs Selskab og nævner netop det samme Stykke som Molbech, „Das Donauweibchen“, der var Byens Yndlingsstykke. Men man seer ogsaa deraf, at hvorlidet han end dengang kom paa Forestillingerne, var det dog ikke uden Betydning for hans digteriske Tand, at der var Comedie i Byen. Dette Selskab spores i Aviserne fra 1809.

et Theater i Byen, paa hvilket reisende Selskaber samtidig kunne spille, hvorom Mere nedenfor.)

De Adelige, hvem denne Parallel med Hovedstaden oprindelig skuldes, tilførte naturligen ogsaa Byen andre Fordele i Henseende til Livets høiere Udvikling. Der var allerede (1783) stiftet en Klub i Byen, og efterat Adelsens Afsambleer paa Slottet vare ophørte, organiseredes den mere og mere som en Forening, hvori det adelige Element havde Dørvægt. Derfor dannede sig ved Siden af den en anden Klub „Enigheden“ og senere „Borgerklubben“ og omsider benævnet efter Barterne og tillige deelt i mange mindre Selskaber <sup>1)</sup>, medens den „ældste Klub“ — som hiin kaldte sig — vedblev at bestaae og benyttede for en Deel og senere heelt den Gaard, som den tilsidst 1799 kjøbte selv og 1840 har ombbygget.<sup>2)</sup> Den var dengang paa den aristokratiske Lands Høidepunkt og kaldtes i daglig Tale „Ddønsø adelige Klub“; men i det 19de Aarhundrede udjævnedes Tidsaaenden og et Hofst Optrædelse i Byen Klostet mellem Stænderne, saaat den blev Byens almindelige Klub og ene beholdt Navnet

1) I 1793 forekommer „Enigheden“ og Lovels Klub (Vester-gade Nr. 37), senere „Borgerklubben“ og Patermanns, Ris-sens, Strøms, Bardrams o. fl.

2) Denne Gaard giver et Exempel paa Kjøbstadgrundenes For-anderlighed: Dens Grund, som egentlig kun rækker til den vest-lige Port, der tilhører Apotheket, var 1683 bebbygget med Oluf Bagers og J. G. Beckers Gaard alene; senere (inden 1747) er den bleven deelt i to og fik to Numre; Knyhn og derefter Petersen havde Gæstgiverie og Klubben tillige i den østlige alene, indtil Petersen 1758 ogsaa tilkjøbte sig den vestlige, og saaledes atter samlede de to gamle Huse i Eet. Fra Klubvært Sør. Olsen Maarch gik de endelig samlede over i Klubbens Eie, og har nu atter kun eet Nummer. Herved berigtiges saaledes Gaardens Historie i Ved. Cim. Ddønsø Byes Hist. 3 D. S. 106.

af Odense Klub ved Siden af mange særlige Foreninger, som vedbleve at bestaae som mindre Selskabskredse.

Naar hertil svies, at Byen fik ved Tilskyndelse fra samme Side et stort Læseselskab og et physicalsk Selskab (ved v. Heinen til Fraugdegaard) og desuden havde mange andre Foreninger samt to meget anseete Aviser, to Boghandlinger med to Leiebibliotheker og to Bogtrykkerier, giver dette Alt Billedet af et bevæget og kraftigt Livsrøre som udbredt over Samfundet ved Aarhundredets Udgang, og selv de Dnsker, hvormed den oftnævnte Beskrivelse slutter, vidne om den opadstræbende Retning, hvori man befandt sig, naar der blandt disse særlig nævnes en Realskole ved Siden af den fortrinlige Latinskole og de fem Almueskoler (den danske, de 3 catechetiske og en militair Skole) samt et forbedret Fattigvæsen.

Dplysningens Tidssalder fæstede især sit Die paa Skolen og Afhjælpelse af uforstyldt Nød; den var Kirken sjændst, og medens derfor ogsaa i Odense Geislighedens Tal blev reduceret ved Nedlæggelse af Capellanierne ved Frue og St. Hans Kirke<sup>1)</sup>, blev Skolevæsenet en Gjenstand baade for Regjeringens og for Privates Dmsorg. Regjeringen tog sig imidlertid endnu til 1811 meest kun af det lærde Skolevæsen, i hvis almindelige Reform Odense Skole blev den første, ved hvilken den nye Orden blev prøvet og indført udenfor Hovedstaden, 1802. En Privatmand derimod gav allerede 1804 et stort Bidrag til Borgerkolen. Den Mand, der som et hjælpeløst Barn var kommen fra Hamborg til Odense og døde som den rige Handlskhandler J. M. Lahn<sup>2)</sup>, bestemte hele sin Formue til velgjørende Diemed og særlig sin Gaard og 50,000 Rb. til en Stiftelse for hjælpeløse Børn. De, som for-

<sup>1)</sup> Rfc 30 Sept. 1808.

<sup>2)</sup> S. ovenf. S. 235.

fattede Fundatsen for denne, gavede Oplærelsen af Drengene og Piger Overbægten over Forsørgelsen, og Drengeskolen blev meget nær det samme som den senere Lovgivnings Realklasser i Borgerkolen, og fra 1804 har i denne Stiftelse et stort Antal Børn modtaget en Dannelse, hvorved Flere ere blevne anseede Haandværkere og Kjøbmænd. Fra samme Tid arbejdedes for det almindelige Skolevæsens Forbedring i en paa Biskop Hansens Forslag i Maret 1804 nedsat Commission, som 1812 bragte sit Hverv tilende i en Ordning, der omtrent svarede til den paafølgende almindelige Skolelov 1814, og gjennem mange Forandringer i det Enkelte har Communen, der 1804 begyndte med at regne 700 skolepligtige Børn, indrettet sit offentlige Skolevæsen til at modtage 1200 foruden de 110, som undervises i Lahns Stiftelse, og de mange, der søge private Skoler. Til dette Viemed blev 1805 Landstingets Gaard (Adelens gamle Gaard) indkjøbt for 1725 Rd. og 1846 Latinskolens gamle Locale paa St. Knuds Kirkegaard saavel som adskillige private Gaarde<sup>1)</sup>, og i disse Localer er der nu (1861) sex Skoler med 18 Lærere og 4 Lærerinder foruden en Haandgjerningskole med 2 Lærerinder. Skolevæsenet kræver for Tiden 18,000 Rd., hvoraf 13,000 indkomme ved Ligning og 1000 af det nedlagte Capellanies Tiende. Men foruden Skolernes 1200 Børn, undervises 110 i Lahns Stiftelse og 478 i private Instituter, hvoraf Byen har 9 større og flere mindre. Af Realskoler har været oprettet flere private, som deels vare samtidige, deels smeltede sammen til een; den første havde sit Locale i Ole Bagers Gaard ved St. Knuds Kirke, som 1834 blev

<sup>1)</sup> Jf. om det Nærmere i Munnes Bidrag til Odense Byes Historie S. 22-56. Senest er 1858 kjøbt Hirschfeldts vidt- løstige Fabrikgaard mellem Claregaden og Hølsedore for 14,000 Rd.



nedbrudt; den sidste i Biskop J. Andersens store Gaard paa Flakhavnen (der nu ogsaa er nedbrudt); ved dens Dphør foregik Latinskolens Udvidelse med Realclasser 1836 (5 Classer med 70 Elever), og dette kunde saameget lettere udføres her, som Cathedral-skolen i Aaret 1846 havde faaet et stort og skjønt Locale i den nye Skolebygning, som fik Plads paa Graabrødretorv og er en af Landets smukkeste Skoler.<sup>1)</sup>

Til Fattigvæsenets<sup>2)</sup> Forbedring var der den største Opfordring, ikke saameget i den Rød, der virkelig trykkede de Enkelte, som meget mere i det overhaandtagende Betlerie, der ikke ved tidligere Foranstaltninger havde ladet sig afværge, og som i Odense skal have naaet en ualmindelig Grad, enten dette nu hidrørte fra en mere gavmild end klog Godgjørenhed eller fra særlige Forhold. I Byens nærmeste Omegn kunde Løsgjængere finde Tilhold i de mange Boliger, der laae udenfor Byens Jurisdiction, hvilket var en Hovedgrund til Rfc. af 18 Dec. 1789; men Byens egne Betlere gjorde ogsaa Landet rigelig Gjengjæld. Man saa dem om Morgenen udrustede med Pose og Kjæp at begive sig paa Veien som til et almindeligt Dagværk; Andre bleve i Byen, og foruden dem, der daglig enkeltviis hjemsogte Husene eller gik om og sang for Dorene o. desl., saa man Skarer af Betlere to Dage om Ugen drage Byen igjennem under Ansørsel af Stodderkongen selv.<sup>3)</sup> Det

1) See Henrichsens Progr. ved dens Indvielse 1846. Bygmesteren var Etatsraad Koch. Fra 1802 til 1846 var Magazingaarden Rectorresidentens.

2) J Alm. j. Numme Bidrag til Odense Byes Hist. S 97 fgg

3) Dette og andet er især øst af en Tale paa Kongens Fødselsdag i det typographiske Selskab 1788 af Prof. Biskow i Alm. Saml. 16de Bd og desuden andre Meddelelser smstfd. 20 Bd. 286 fgg. og Sværns Avis 1789 Nr. 90 og 1799 Nr. 23.

var den naturlige Følge af det Princip, der gik gjennem hele den ældre Tids Fattigvæsen, da man alene uddeelte Gaver uden at drage Omsorg for de Fattige og deres Børn, og det syntes at være en kortere Veie at give Gaven selv end at anbetroe den til Fattigcommissionen. Forstandige Folk følte dette fordærvelige Uvæsen saameget mere, som man troede at have Midler til den sande Trangs Afhjælpelse i de rentebærende Capitaler, Fattigvæsenet eiede, og andre Legater (21,000 Rd), i Hospitalet, som kunde modtage 147 Personer, og i de øvrige almindelige Indtægter af frivillig Tegning og Tavlepenge (360 Rd), naar kun de Arbeidsdygtige vilde arbejde; i ethvert Tilfælde troede man kun at behøve et ringe Tilskud. Men man blev udentviol ikke lidet skuffet, da den i Aaret 1790 foretagne Undersøgelse til Politieprotocollen viste, at Byen havde 83 virkelige Fattige og 26 Halvfattige. Endmere forregnede man sig med Hensyn til Forudsætningen, at de Arbeidsføre skulde søge Erhverv; det var kun Tidens nye Grundsætning, som endnu ikke formaaede Meget mod Sædvanen og de Fattiges Ulyst til ordentligt Erhverv. Der blev gjort mange Forsøg paa at berede dem dette: Lughuset var i Begyndelsen et saadant, og 1773 blev ved private Sammenkud et Hørspinderie sat igang med 100 Fattige, men efter et Aars Forløb var det opløst, og et nyt Forsøg, der gjordes 1789 med en Spindekole paa Graabrødre Kirkegaard, havde ikke heller den forønskede Virkning. I Aaret 1792 paa kaldtes derfor Regjeringens Bistand, og den nedsatte en stor Fattigcommission af Embedsmænd og Borgere, der skulde træffe Anstalt til en forbedret Indretning af Byens Fattigvæsen. Man sporede imidlertid mindre Frugt af den end af private Beskræbelses, som vedbleve at gaae ved Siden, navnlig fornødes og udvidedes Spinderiet i Graabrødreflosters Vortbygning ved Geheimeraad

Holstens og Andres Gaver 1794, saaat det i nogle Aar leverede Garn, som blev solgt paa Raadhuset; men det søgtes dog, uagtet alle udsatte Præmier, kun lidet; der var 1799 kun 8 Børn, som søgte Spindeskolen, kun 7 Spindersker, der toge Arbeide i Hjemmet, og kun een eneste, der benyttede Locolet selv, hvor der gaves fri Varme og Lys. Det var derfor let forklarligt, at Fattigcommissionen tog i Betænkning at indrette en større Arbeidsanstalt i den af Fattigræsenet dertil 1799 indkjøbte Gaard, og først den nye Lovgivning 1803 afgav Grundlag for den Ordning, man saalænge havde trængt til.

Man begyndte med en calculeret Udgift af 6000 Rb., hvortil Byens Borgere vare meget uvillige til at bidrage, og 425 Fattiglemmer; men dette store Antal blev snart bragt ned: man kjøbte Gaarden paa Hjørnet af Dvergaden og Vaaskestrædet til Fattig-Arbejdshuus, hvormed en Kartefabrik (fra 1806 til 1817) og en Skole vare forbundne; 1817 oprettedes Tvangsarbeidsanstalten i Lugthuset's Bagbygning, der 1825 aabnedes for hele Stiftet. Men det Meget, som stete i denne Retning, fornemmelig i Gouvernementets Tid, skyldtes særlig den ene Mand, som med en utrættelig Arbeidslyst, klar Indsigt og en levende Menneskekjærlighed fra 1817 til 1839 som Formand forestod Odense Fattigræsen, Kammerh. Jens Benzøn, der hengav sin Tid og sin Formue til velgjørende Formaal i Livet og efter sin Død.<sup>1)</sup> Ved Siden

1) Jf. Mumme a. Skr. S. 123, hvor det med Rette siges i Anledning af hans Omsorg for mange fader- og moderløse Børn: „stille og uden Bram udøvede Kammerherre Benzøn disse Handlinger, men Mindet om dem lever endnu saavel hos de Mange, der hos ham fandt Hjælp og Understøttelse, som hos hans Medbestyrere af Odense Fattigræsen og fortjener vel at opbevares kommende Slægter.“ Vi skulle nedensfor see, hvorledes han har skrevet sit Navn som Velgjører baade i Byens og de Nødlidendes og i Almueskolens Historie.

af de mange offentlige Foranstaltninger, der bleve truffe i hans Bestyrelsestid, hvoriblandt ogsaa et Forsøg med Knippling og med Coloniehavet (paa to af Byen ved St. Jørgens Port og i Vindegaden udlagte Jordbiodder 1826), oprettedes 1830 paa Gouverneurens Opfordring under Ledelse af Frimurerlogen en Bespiisningsanstalt for Trængende, som bestaaer endnu, dog nu benyttende Dampkøkkenet, og i Aaret 1837 stiftedes et Asyl med tilhørende Gaandgjerningskole, som fornemmelig skyldes den ophøiede Dame, som paa saamange Steder har ydet denne Sag sin Bestyrelse. Det fik sin nye Bygning i Anledning af 22 Mai 1840 i det Graabrødrestræde, som nu fik Navn af Asylgaden. Senere har Fattigvæsenet 1847 opført den nye Fattiggaard i Vindegaden og afhændet den tidligere. Det er imidlertid en Selvsølge, at Fattigvæsenets Krav, uagtet mange anseelige Gaver, hvoraf een af Grev Koepstorff beløb mere end 10,000 Rd., maatte stige med Folkemængden; de Fattiges Antal var 1844 steget til 400, og Udgiften 1845 omtrent til 8700 Rd.; men i de sidste Aar (navnlig efter Arbejdsstandsningen paa Grund af Pengecrisen) er dets Krav tiltaget i en foruroligende Grad; der ere nu 160 voksne Individuer, 130 Børn og henved 200 Familier (omtrent 1100 Personer) indskrevne til Forsørgelse eller fast Understøttelse, og Udgiften har beløbet 24,000 Rd., hvoraf 20,000 tilveiebringes ved Ligning.

En anden Stiftelse for Ulykkelige fik Odense og hele Stiftet i den Daareanstalt, som 1826 fornemmelig ved Gouverneurens Forsørg blev oprettet i Forbindelse med Graabrødre Hospital, idet dets gamle Daarekister udvidedes til tillige at være Guuranstalt for Sindssyge i Stiftet, et Formaal, som nu har fundet en bedre Betryggelse i Sygeanstalten ved Bordingborg og derfor kun kan betragtes

som midlertidigt. To nye Bygninger opførtes i denne Anledning 1828 og 1837 i Hospitalets østlige Gange, Lammehaven.

De hidtil nævnte Bygninger (Theatret, Toldboden og Cathedralsskolen) vare — foruden nye Embedsboliger til Hospitalets Præst og Cantor samt en midlertidig Rectorbolig og en ny Fattigstiftelse, som nedenfor skal omtales — de eneste offentlige Bygninger, Odense fik i Tidrummet fra 1790 til 1847; med een foregik derhos en betydelig Forandring, nemlig med Bispegaarden, hvor det gamle Steenhuus 1804 blev nedbrudt og en stor Bindingsværksbygning sat i Stedet, i hvis store Dimensioner og simple og rene Architectur man tør see et Gjenstik af den Bygningsstil, der characteriserede mange følgende af Hansens opførte Bygninger. Derimod mistede Byen en af sine ældste og anseeligste Bygninger: Graabrøderkirke, som 1805 blev bestemt til Nedlæggelse og efterat have henstaaet som øde Ruin 1817 blev nedbrudt. Den stod, hvor Linien af den hele nordlige Side af Skibet og Choret endnu kan sees, da det er Kirkemurens nederste Deel, der staaer som Brandmuur og Gavl for Hospitalskirken.<sup>1)</sup> Dens Indre var simpelt, uden Orgel, med et

<sup>1)</sup> Kirkens Ydre er beskrevet ovenfor S. 203-4, og er afbildet paa Planche 2. Om Nedbrydelsen kan det Nærmere findes i min Afhandling om „Biskop Hansen og Graabrøderkirkes Nedlæggelse“ i N. Theol. Tidsskr. 9 Bd. S. 339 fgg. Her skal jeg dog bemærke, at den der (S. 357) givne Forestilling om Laarnets Stilling inde imellem Hospitalskirken og Graabrøder Kirke ifølge et paalideligere Grundrids, som jeg nu har seet, er urigtig: Laarnet stod udenfor begge Kirker i Vinkelen, og det ogsaa hist omtalte Rum mellem begge Kirkers øvrige Muur bortfalder saaledes. Man kan nu forstaae, at der staaer en dobbelt Muur i halv Høide i Gavlen af den nuværende Hospitalskirke: denne Bygning har nemlig engang kun været een Etage høj, og da stod den frit, thi der

stort Pulpitur under det store Vindue i den vestlige Gavl; men Choret havde en desto mærkeligere Prydelse i Claus Bergs berømte Altertable, som nu sees i Frue Kirke. Desuden indesluttede Kirken en Mængde Gravminder, og navnlig hvilede her Kong Hans og Dronning Christine og deres Sønner Frands og Christian den Anden. Den store røde Steen over dette Kongepar, som nu findes i St. Knuds Kirke, stod under et Vindue i Choret. Trætablen over Prinds Frands, som er skaaret for 350 Aar siden og ligeledes findes i St. Knuds Kirke, hængte paa Chormuren indensfor Taarnet. Over Chorsdøren hængte det store Crucifix, som nu findes i Hospitalets Liigstue, men havde engang en glimrende Steen eller Chrystal i Gevandtet. Kirkeskibet var opfyldt med mangfoldige Gravminder, hvoraf det ældste var fra 1385, men de fleste tilhørte Borgere, som deels havde haft denne Kirke til Sognekirke før 1618, deels havde søgt Begravelse i den enten i Munkenes Tid eller senere, thi den vedblev at bruges til Begravelser. Det er naturligt, at disse Mærkværdigheder gavede Kirken stor Interesse for Historiegrænserne, og det vakte derfor disses høie Beflagelse, da den bestemtes til Nedbrudelse. Den var mørk og fugtig, udbendig omgivet af en høj Gravplads paa begge Sider, stod ubrugt undtagen i Fasten, og var nu trængende til en kostbar Reparation; den havde

---

er en Udgangsdør i Muren; derefter bygdes Graabrødre Kirke udenfor den. tæt op til den, og Kirkemuren havde da et Vindue over dens Tag; saa blev Bygningen forhoiet til to Etager og Kirkemuren benyttedes da som Gavl for øverste Etage, Vinduet tilmuredes, og da nu Kirken blev nedbrudt, beholdt Hospitalskirken det Fornødne af Kirkemuren til sin Gavl: derfor er denne Gavl nu dobbelt Muur i nederste Etage, men enkelt Muur i anden.

selv ingen Midler dertil, og Hospitalet, som før havde bekostet det, var selv fattigt og havde anden Brug for sine Midler. Den var i sin Tid (som ovenfor viist S. 203) beholdt for Kongebegravelsernes Skuld og blev berøvet sin Menighed for at redde St. Knuds Kirke; nu kunde Kongegravene ikke længere beskytte den, og der skete da det, som man under andre Omstændigheder ved en almindelig Klosterkirke vilde have gjort strax ved Reformationen eller ved Forandringen 1618 eller i alt Fald nu almindelig gjorde, hvor det ikke var sket, som i Svendborg 1828. Den Tid havde kun Sands for Kirker, der kunde stifte Gavn, og saae helst Skole- og Fattigvæsen fremmet ved Kirkers Midler. Der knytter sig naturligen en veemodig Grindring til denne Odelæggelse, deels til den første Udrømning af det Rørlige 1805, ved hvilken Gravstene i Mængde bleve solgte, der nu findes foran mange Dørre, deels og maaskee fornemmelig til den paa følgende Tilstand, da Kirken stod øde uden Spiir og med forrevne Vinduer og Tag i 12 Aar, brugt tildeels til Arbeidssted, Magazin og Ovelsessted i Krigstiden 1807—14<sup>1)</sup>, og allermeeft knytter dette Minde sig til Nedrivelsen i Aaret 1817. Gouverneuren og alle Andre vare enige om, at det maatte skee, og det blev overladt en Entrepreneur. Kirkens Taarn og stærke Mure bleve da trukne ned med Loug og Tallier, saaat de i Faldet væltede den bløde Gravjord høit op. Materialierne solgtes, og Stene af Kirken findes i flere Bygninger<sup>2)</sup>; en stor Deel Gruus og Muurbrokker ere nedsmækkede i to Damme paa Munkemølle D., som frudammen nær Slusen og Kattedammen sydost for Møl-

<sup>1)</sup> Saaledes saae Mølbech den 1813 (Ungdoms v 2 B S 137.)

<sup>2)</sup> Dog er det ikke Tilfældet med Bispegaardens, som Traditionen vil vide; thi den nuværende Bygning var færdig længe før Graabrødrekirkens Nedrivelse.

len (det gamle Malob) <sup>1)</sup>, hvorved begge diæse ere udfyldte. Levningerne af de kongelige Liig vare allerede 1805 optagne og overførte til St. Knuds Kirke, hvor de stode i en indvendig afdeelt Kiste i Enden af den nordre Sidegang ved Choret; 1817 blev den store Mindesteen ført dertil (desværre ikke ganske uden Uheld) og opsat, hvor den staaer nu, tilligemed flere Minder. Andre kom til Frue Kirke, og et (De Bagers) gennem private Hænder tilfaldt til St. Hans Kirke; men mange, især de allerældste, ere forsvundne og kjendes kun af Afbildninger.<sup>2)</sup> Kirkens Plads ligger endnu for største Delen tom; men det er et Fremtidshaab, at en Klosterbygning skal reise sig paa dens Sted og bringe et veemodigt Minde i Forglemmelse ved at frede om Forladtes sidste Dage; det er et andet Fremtidshaab, at Hospitalet maa faae Ebne til selv at omdanne sin liden Kirke til et Gudshuus, der værdigen kan træde i dens Sted.

En anden offentlig Stiftelse var sin Undergang nær: Doctor Thennerss Boder, som vare faldefærdige og uden Midler til Fornyelse; Stiftelsen blev, som anført, reddet ved Indlemmelse i Hospitalet; men hvor den havde staaet, reiste Kjøberen, en formuende Skomager Huus, 1801 en ny Stiftelse, som han skænkede til Boliger for otte Borgerenker paa Wilkaar og med Fonds, som betrygge dens Fremtid; den bærer Navn af Huus's Boliger.<sup>3)</sup>

I Henseende til private Bygninger er det vel en Selvfølge, at deres Antal og Rumfang maatte forøges, idet Folkemængden indtil 1830 steg til 8000<sup>4)</sup> og aarligen

<sup>1)</sup> S oveni. S. 117.

<sup>2)</sup> Bircherod Mon. Othiniensia (hvorom ovenf. S. 217.)

<sup>3)</sup> Schack's Fund. Saml. 5 D S. 106 og 76.

<sup>4)</sup> Jensen's Provindsiallex. S. 340.



voiede med omtrent 100. Alligevel fete dette meest ved Ombygning og Benyttelse af Pladsen i Byen.

De adelige Familier, som holdt Winterfaison i Odense eller boede der, benyttede de forefundne Gaarde, i alt Fald med liden Ombygning, saasom Putbuschs Gaard paa Torvet (Zuel, Ahlesfeldt, Krogh og Wind), Bispegaarden paa Flakhavnen (Trampe, Holsten), St. Knuds Kloster (Stiftamtmd. Ranzau, Wind, Chr. Benzou, som tildeels ombyggede den, Falbe), Mageløs paa Vestergade, (som Jens Benzou ombyggede 1807, senere Ahlesfeldts og Abrahamsons, nu Willes Hotel), S. Møllers Gaard paa Fiskekorvet (Ahlesfeldt), Rules Gaard paa Korsgaden (v. Heinen, J. Benzou, nu Larsens Hotel), Priorgaarden (Scheel), den store Gaard i Claregaden Nr. 17 (Ranzau), i Vestergade Nr. 63 (Brahés) og de to nu nedbrudte Gaarde, hvor Kongensgade ligger (Schinckel, Brockdorf, Reek), fremdeles Karnapgaarden i Torvestrædet (Zuel, Holsten), Karnapgaarden paa Nørregade (Buchwald), Gaarden Nr. 19 i Rebergade (som Kammerh. Driberg ombyggede) o. fl. Man vil ikke i en eneste af disse Bygninger finde Spor af nogen Bygningsstil, alene med Undtagelse af det svage Gjenfkin af Guirlande-Decorationen paa et Partie af St. Knuds Kloster: Familiernes Baaben var den eneste Pryddelse, og kan endnu sees paa Gaarden Nr. 63 i Vestergade. Borgerne forstørrede og ombyggede deres Gaarde; den almindelige Bygning var nu Grundmuur og to Etager; dog begyndte nu ogsaa enkelte Gaarde at reises med 3 Etager eller at faae dem ved Paabygning, som Vestergade Nr. 9 og 17, 20 o. fl. I de mindre Gader opførtes ogsaa Smaahuse, som i Gaden til Munkemølle, hvor Klingenberg's Udstykning og Klosters Grund paa begge Sider af dets Gartnerhuus tilhød Byggeplads. Det var i et saadant lidet Huus i denne Gade, paa dens vestlige Side ligesom Gilschous Boder, nu

Nr. 28 (men dengang kun een Etage høit), at Digteren H. C. Andersen blev født 1805, og i samme Gade, men paa den modsatte Side, tilbragte han sine Barndomsaar i et lignende Huus, som dengang laae udenfor Porten, og hvorfra en smal Baggang endnu fører ned til Aaen til det Sted, hvor han som Barn nærede sine digteriske Drømme og Ahnelser ved Møllehjulets brusende Vandfald.<sup>1)</sup>

Smidlertid voxte Bygningernes Antal dog ogsaa udenfor Byens gamle Grændser. Ved Vesterport var dette Tilfældet saa tidligt, at man allerede længe fandt en Flytning af denne Port fornøden; den blev udført 1805, og man bemærkede, at de gamle Tal, der stode over den, 1580, kunde ved Omsætning danne det nye Aarstal. Den blev da sat omtrent 150 Alen vestligere udenfor Piledammen, ved Hjørnet af Faaborgveien (Søndergade), hvor den stod indtil alle Portenes Borttagelse 1851.<sup>2)</sup> Paa den Tid blev da ogsaa Pladsen indtil dette Sted bebygget, og Gieren af Gaarden Nr. 108 (Proc. Faber) opførte den hele Række af Smaahuse paa Søndergades østlige Side. Piledammen selv blev opfyldt og bebygget 1840 (med Nr. 97), saaat ogsaa denne Levning af de naturlige Vandløb ved Menneskehaand blev udsløttet. Længere ude, hvor det lille Afløb fra Rosenbækken overskærer Gaden, begyndte i Aaret 1836 i et lidet Bindingsværkshuus (som staaer uforandret) en Mand, der liig Oluf Bagger og M. Lahn har knyttet sit Navn til en betydningsfuld Retning i Odense Byes Industrie, M. P. Allerup<sup>3)</sup>; han anlagde der det

<sup>1)</sup> Andersen mit Livs Eventyr S. 22.

<sup>2)</sup> Det var en Tjerngitterport, hvoraf en Tegning haves paa Raadhuset.

<sup>3)</sup> Hans Biographie i Beretn. om det andet Industriemøde i Odense (Kbh. 1859) Anhang.

første Jernstøberie, der snart udvidede sig og overførtes i de nuværende store Anlæg, og ved hvilket en stor Mængde Menneſter fandt Arbeide. En ſaadan Fabrik drog mange nye Arbeiderboliger med ſig, og Byen vorte hurtig ud ad Faaborgveien (Heden) og udenfor Bognsbro: Altona huſet, ſom engang laae langt udenfor Byen, blev ſnart omgaaet. Ogsaa i Vindegaden kom efterhaanden enkelte tildeels ſtørre Bygninger til, navnlig Caſernen, der byggedes til Udleie, og Rabogaarden, begge opførte paa Gavepladsen til Dr. Eichels Gaard i Veſtergade (Nr. 81), ſom eiede en ſtor Deel af den gamle Bjørnsløkke; de byggedes tildeels af Materialier fra det gamle Kragſberg (Rødegaard), ſom da blev ombyggt. Ved de andre Porte fandt det Samme Sted, navnlig udenfor Rørreport ud imod Canalen, tildeels paa Alaløkkegaards Grund, og ved Møllebroport, hvortil Nyborg nye Landevei var bleven lagt ind.<sup>1)</sup> Paa dette Sted blev ogsaa Forbindelſen med Byen i Aaret 1844 forbedret ved den første Jernbro i Danmark; den er ſtøbt af den nyſnævnte Allerup, een ſtor Bue, og bærer den daværende Gouverneurs, nu Kong Frederik den Syendes Navn, Frederiksbroen, ligesom hele Gaden udenfor, der før kaldtes Brogaden eller „udenfor Møllebroport“, nu kaldtes Frederiksgaden. Rørreport var den ſidſte, der blev flyttet, men endnu ikke længere ud end til Kræmmerghden, hvor den ſtod til alle Portenes Afſkaffelſe. Men baade inde i Byen blev Pladsen ſtedſe mere trang, og de lange Afſtande, ſom en beſtandig Byggen ud ad Veien medførte, var en trykkende Ulempe. Dens Afhjælpning danner Indtrædſeln af den ſidſte Periode i Byens Hiſtorie.

<sup>1)</sup> Den blev begyndt 1795, men var endnu ikke færdig 1813 (Molbeck a. S. S. 107).

Den succesfulde Fremstridning viser en Grundtegning af Byen, som er optaget 1839 og i formindsket Maalestok udgivet i Steentryk.<sup>1)</sup> Man seer deraf, at indtil 1840 gik endnu al Bygning ad de gamle Veie, og det er meget lidet, hvad denne Tegning indeholder mere end Pontoppidans Grundtegning af 1750-60. Man seer navnlig Bygninger 150 Alen længere ud fra Møllebroport, 500 Alen længere udenfor Nørreport (dog kun paa den vestlige Side af Gaden), en Huusrække i Vindegaden langs Slottets Rjæffenhave, 80 Alen udenfor Bognsbro, men meest ud ad Faaborgveien paa Heden. Derimod afviger denne Tegning væsentlig fra de ældre Grundtegninger i Henseende til Gadernes Retning og mange Krumninger, hvori de alle vare aldeles upaalidelige. Det vedblev baade i denne Henseende og i andre at gjælde, hvad en Rejsende 1813 bemærkede, naar han skrev: „Dense er meget ulige bygget og har fordetmeste krumme, tildeels ret ilde brolagte Gader. Men den har ogsaa smukkere Partier med nye og anseelige Bygninger; især udmærker sig i denne Henseende den vestlige Ende af Byen, hvor man finder endeel store og smukke Huse og i det Hele ligesom en forskjellig Stil og Character, saaledes at man kunde troe at være kommen til en ganske anden Stad. Den Blanding af Gammelt og Nyt, af Ret og Kroget, af Anseelighed og Ringhed, som man møder i denne By, giver den en vis broget Character og gjør den i mine Dine interesser, end om Alt var lige snorret, regelmæssigt og jævligt.“<sup>2)</sup> Det fuldkomne Snorrette var det forbeholdt

<sup>1)</sup> Den er tegnet af Ritmest. N. F. Fjel, hvis Originaltegning findes paa Raadhuset. (Kgl. Steentr.) En endnu mere formindsket Copie blev udgivet 1846, forbundet med en smuk Prospect fra Torvet imod St. Knuds Kirke. (Tegnet af Moe, lithogr. i Altona.)

<sup>2)</sup> Molbeck a. Skr. S. 127.

den nyeste Tid at frembringe udenfor og udenom den hele gamle By.

Men inden vi forlade det lange Tidstrum af dette Aarhundredes første Halvdeel, hvorfra saamangen Laasers Grindring vil bevare indholdsrige Minder, maae vi idetmindste faste et Blik tilbage paa nogle Forhold og Begivenheder, som have efterladt sig blivende Spor, og fornøye Mindet om nogle (afdøde) Mand, der have indskrevet deres Navne i Byens Fremtids Historie. Vi skulle ikke her dvæle ved de urolige Dage, som Spaniernes Aarvarelse 1808 og overhovedet den uhyggelige Krigstid 1807-14 førte med sig; kun skulle vi bemærke, at medens Odense deelte Skjæbne med alle andre Handelsstæder og oprettede et Fri-corps paa 176 Mand, fik Slottet derved for en Tid Beboere baade af Kongehuset og af Fremmede (Pontecorvo), saaat Stiftamtmanden igjen ophørte at have Embedsbolig der. Graabrøderkirke gjorde i de Dage sin sidste Tjeneste baade ved sit Bly og som Arbejdsplads, Depot etc.; Gaarden i Vestergade Nr. 63 var Lazareth.

Ikke heller kan det være min Hensigt at forsøge at gjengive Billedet af det Liv i mange og skjønne Retninger, som et aandfuldt Hofs Tilstedeværelse senere beredte Byen. Men kun vil jeg bemærke, at GouVERNEMENTETS Forvaltningsform i mange Tilfælde fremskyndte gavnlige Foranstaltninger og bevirkede, at Stiftet ofte tidligere opnaaede, hvad der andensæds først senere blev iværksat. Derimod skal jeg indskrænke mig til at føre nogle afbrudte Traade tilende og i Korthed nævne nogle Enkeltheder, som have begrundet Forhold og Indretninger, der endnu bestaae.

Byens gamle Skytshelgen, St. Knud, og hans Broder Benedict have fundet deres sidste Hvilested i den Kirke, som Kong Knud grundlagde, idet disse Helgenstrine, som

ved Reformationen 1536 vare hensatte i et lidet, aflukket Gravcapel og 1582 indmurede i Kirkens østre Gavl, for ikke at forlocke Rogen til catholsk Afguderie, ere gjenfundne 1833 og hensatte paa et passende Sted i Kirken.<sup>1)</sup> St. Knuds Kirke selv blev befriet fra et Raboskab, der var ligesaa betænkeligt som stødende. Der laae en Gaard vest for nuværende Væseforenings Gaard, som med sin Sidelængde stødte umiddelbar op til Kirkens nordre Chormuur; den blev 1834 kjøbt til Redrivelse af Amb. J. Benzon og Pludsen skjænktes til Kirken. I dette Aar faaer den et nyt Orgel. St. Hans og Frue Kirke ere istandsatte 1823 og 1852 og have faaet nye Orgler; en Kirke blev ved Ombygning indrettet i Lugthuset 1839, ligesom en Bedesal i den nye Fattiggaard, og da ogsaa en Kirke nu er indrettet i det nye Thinghuus, efter Cellefængslernes System, er ogsaa det protestantiske Odense ikke fattigt paa hellige Steder, medens det endnu lider under den Indskrænkning i den geistlige Stand, som Nedlæggelsen af to Capellanier efter Rsc. 30 Sept. 1803 medførte paa en Tid, da man ansaae Prædiken for overflødig og gjorde Alt for Skolevæsenet.

Til Videnskabeligheds Fremme stiftede den ædle, høit fortjente Biskop Plum med Understøttelse af Videnskaberens Befordrere Geheimeraad Bülow og Grev Bille Brahe, 1813 det store Stiftsbibliothek, som nu ved Stifterens og Andres betydelige Gaver tæller over 25,000 Bind og siden 1847 eier Gymnasiets forrige Bygning. Det har modtaget i kongelig Gave det kongelige Haandbibliothek paa Odense Slot, saaat Byen ved disse i Forbindelse med Cathedralsskolens store og Klosters mærkelige Bibliothek samt det militaire, som

<sup>1)</sup> Om deres hele dunkle Historie og Estersyn 1678 og 1696 see Ved. Cim. 1, 1, 90 og om Gjenfindelsen Pal. Müllers Afhdl. Nord. Tidsskr. f. Oldk. 2 Bd. S. 193 fgg.

stiftedes af Lieut. Rafn 1817, og Læseforeningens (1835) er ualmindelig forsynet i denne Retning, vel omtrent med 80=100,000 Bind.<sup>1)</sup> Denne Læseforening er Byens Athenæum, søgt af alle Stænder og rigt forsynet; den var først i Oluf Bagers Gaard paa Øvergaden, men eier nu selv Magazingaarden. Klubben har ligeledes sin Læsestue. Byen fik en tredie Boghandling 1837 og har 5 Bogbindere, og fra dens Videnskabsmænd ere til forskjellige Tider udgaaede historiske, critiske og andre Arbejder, som omfattede vide Gebeter af Literaturen.<sup>2)</sup> Et astronomisk Observatorium er opbyggt af en Privatmand paa en gammel Adelsgaard fra 1594.<sup>3)</sup> Istedetfor de ældre Selskaber traadte en Tid det tekniske Læse=Selskab til nyttig Videnskabs Udbredelse blandt Haandværksstanden, stiftet 1846, og Byens Stifts litteraire Selskab, stiftet 1815 af Biskop Plum, under Præsidium af Stiftets Gouverneur, ligesom det nu har den Lykke at have Hs. Maj. Kongen, dets tidligere Præsident, til Protector. Det stiftedes med 17 ordentlige og 6 overordentlige Medlemmer, og modtog til en Grundfond 1000 Rd. af Geheimeraad Bülow; det næste Aar talte det allerede 73 Medlemmer. Biskop Plum stiftede ogsaa Bibelselskabet 1815. Det patriotiske Selskab, stiftet 1810, har vel hele Stiftet til Virkefreds, men har sit Centrum i Odense, hvor ogsaa dets Udsalg af indenlandske Producter under Krigen (1813) var oprettet og dets Tidsskrift i sin Tid blev udgivet.

<sup>1)</sup> Kalkar Odense Byes Bibliotheker. 1836.

<sup>2)</sup> Navnlig Plums aarlige Beretning om udenlandsk Literatur og det litteraire Selskabs Tidsskrift for Literatur og Critik 1842-48. Blandt Forfattere i Odense ere de bekendteste: G. L. Baden, Biskopp. Plum og Faber, Stiftspr. Letens og F. Pal. Müller, Dr. C. Pal. Müller, Dr. Kalkar o. fl.

<sup>3)</sup> Ved. Cim. 3, 55.

Til materielle FormaaIs Fremme har Byen tidligere end nogen anden faact sin Sparekasse 1832, der tillige paa mange Maader virker understøttende og belgjørende; fremdeles en Discontokasse, oprettet allerede 1846 før alle Privatbanker. Til selskabelige Formaal stiftedes mange særlige Foreninger, hvoriblandt en, Foreningen i Fruens Bøge, foranstalter ugentlige Sommerforlystelser i Christiansdals Skov, og Skydeselskabet har opført en særdeles smagfuld Pavillon paa et af de smukkeste Steder i Byens Omegn, paa endeel af Næsbyhoveds ydre Slotsbanker; kun Skyttelaugets gamle Fæstlighed samler endnu Alle. Frimurerne havde allerede 1775 en Loge i Odense, i hvilken Ch. Iversen deeltog; men den var thids i Oprindelse og Sprog og bestod kun i 7-8 Mær; hvorimod en dansk Loge blev oprettet 1791 og samlede sig i Iversens Gaard paa Vestergade; den bestaaer endnu og er meget talrig, har nu Locale i Postgaarden.<sup>1)</sup> Jøderne, som i ikke ringe Tal fandtes i Byen i Begyndelsen af Aarhundredet<sup>2)</sup> og indtil 1855 her havde deres Gæstgæst, havde forhen en Synagoge i Gl. Bergs Gaard paa Øvergaden Nr. 28, ligesom de have en særlig Gravplads ved Assistentkirkegaarden; nu ere de kun faa. Og saa andre Religionsforsamfund have haft enkelte Medlemmer i Odense, navnlig Catholiker, saaat endog nogle af de faa kirkelige Løve om Saadanne have haft deres Foranledning i denne By<sup>3)</sup>, og Baptisterne opførte endog

<sup>1)</sup> Handl. Bl. Bag. S. 17. Et Legat til den er kgl. confirmeret Rsc. 13 Nov. 1839.

<sup>2)</sup> Molbech (a. Sk. 123) siger, at der 1813 vrinlede af Jøder i Odense.

<sup>3)</sup> Rsc. 20 Septbr. 1799. Canc. Sk. 31 Dec. 1808.



(efter 1853) et Bedehuus med Skole (i Kongensgade), hvilket dog snart blev opgivet.<sup>1)</sup>

Men medens Livet saaledes bevægede sig i saa mangfoldig Retning og hver Menneskealder tog sin Deel i dets Krav og Gjerning, var der et efter Byens Forhold ualmindelig stort Antal af Mand og Qvinder, der betænkte kommende Tiders og Slægters Tarv og bleve Velgjørere i ængere Forstand baade mod Medmennesker og mod Byen. Vistnok have ogsaa ældre Tider mange Gaver at opvise, der skjænkedes til de Fattige eller til særlige offentlige Diemedss Fremme; men den nyere Tid har lært at sikkre Gaverne til de Nødlidende mod at forsvinde i det almindelige Fattigvæsen, medens den ikke saa ofte betænker offentlige Stiftelser eller Indretninger, eftersom de, der ere nødvendige for Staten og Borgerne, nu betragtes som henviste til Statens Omsorg. Ved Siden af al Fattigforsørgelse opfordrede endnu stedse Nøden blandt de Trængende, saavel i Alderdommen som i Barndommen, til at anvende, hvad Forsnyet havde skjænket, til Fremtidens Bedste. I den korte Tid af lidet over 20 Aar fra 1781 til 1804 blev der i denne Henseende udøvet en storartet Goddædighed i og for Odense; vi have seet et Par mindre Stiftelser ovenfor (Gilschous og Huus's Boliger), og den lange Række af Navne fra Froben Ernst og Pet. Gilschou til Math. Lahn saavel som Gavernes Beløb fra nogle Hundreder til 140,000 Rd. med deres mangfoldige Bestemmelser kan læses andensteds.<sup>2)</sup> Vi ville her kun nævne nogle saa som Vid-

<sup>1)</sup> Discenternes Antal var 1 Febr. 1860: Lybsk Reformerte 4, Romersk-Catholiske 27, Græsk-Catholiske 2, Mosaiske Troesbeholdere 56, Baptister 15, og Mormonerne havde forlokket 17.

<sup>2)</sup> Schack's Fundatssaml. 4 Bd. 312. 314. 319. 335. 348. 356 og 5 Bd. 22-82.

nesbyrd tillige om Enkeltes Velstand i Byen paa de Tider. Kjøbmand Søren Møller, der døde 1787, oprettede et Legat af 10,000 Rb. til 6 fattige Jomfruer og 12 trængende Borgere i Byen. En anden Kjøbmand, Wiinhandler Thomas Sørensen, der døde 1799, stiftede 15,550 Rb. til trængende Borgere og deres Enker og Børn. En tredie Kjøbmand, Peter Gilschou, der eiede Marienlund og døde 1783, raadede tilligemed sin til 1799 efterlevende Hustru, Anna Maria Becker, over en saa stor Formue, at de deels kunde i levende Live anvende betydelige Summer, som det ovenfor er omtalt, til St. Knuds Kirkes og Byens Bedste, deels efterlade sig et Legat for Trængende paa 107,412 Rb. En Tavle om deres Velgjørtehed er opsat under Taarnet i St. Knuds Kirke indenfor den tilmurede Dør og udenfor i samme er deres Gravminde. Samtidig med alle disse levede Handlskhandler Joh. Matthias Lahn, der i et stille, eensomt og strengt ordnet Liv samlede betydelig Formue, hvilken han efter sin Pleiemoderis Dnske betragtede som tilhørende de Fader- og Moderløse i den By, hvor disse Mennesker selv havde fundet et Fædreland og Hjem, da de vare forladte. Han bestemte 30 000 Rb. til lignende Legater som nysnævnte, men hans øvrige Formue 55,763 Rb. samt hans Gaard i Nedergade skulde danne en Stiftelse, der nærmest kunde kaldes et Vaisenhuus, nemlig til Dplærelse af hjælpeløse Børn og til deres Klæder og Kost hos Pleieforældre. Hans Gaard blev udvidet med en Nabogrund og opført 1804, som den nu staaer: med Føie siger hans Monument paa Frue Kirkegaard: „hans Minde staaer i Nedergade“. Senere Velgjørere have sluttet sig til denne Stiftelse, som ved god Dplærelse til nyttig Gjerning og al Borgerdyd har i Aarenes Løb udbredt megen Velsignelse: Kammerherre D r i b e r g

gab 15,000 Rb. til den 1824, Andre mindre Summer, og tilsidst har ved Stiftelsens Jubelfest 1854 en af dens første Fostersønner vederlagt den modtagne Belgjerning med et Legat paa 1000 Rb.

Med Lahn indtræder ligesom en Standsning i deslige Stiftelser; men efter 1824 traadte igjen Flere i disse For-gjængerens Spor; af dem maae vi fremhæve tvende, som udstrakte deres Tanker over Samfundslivets fleerartede For-maal. Geheimeraad Joh. Bülow til Sanderumgaard, der saa virksomt understøttede Stiftsbibliothekets og det literaire Selskabs Stiftelse (ovenf. S. 294 og 295), bestemte ogsaa i sit Testament en Sum til Opførelse af en Bi-bliotheksbygning og et oldnordisk Museum, en Gave, som ifølge Testamentets midlertidige Disposition over Capita-lernes Rente endnu ikke er effectueret. Paa lige Maade forholder det sig med Kammerherre Jens Benzons store og mangfoldige Gave, 1839, hvorved, naar Accumulationen til 120,000 Rb. er tilendebragt, 90,000 Rb. vil tilflyde deels Trængende og Hjælpeløse deels Byen til flere vigtige Formaaes Fremme, saasom til Liighuus og et hensigtsmæs-sigt Varetægtsfængsel. Den ædle Givers Dispositioner i dette Testament ere selv Vidnesbyrd om hans klare Ind-sigt i Samfundets Tarv og hans varme Menneſkekjærlighed, og det er glædeligt, at der nu neppe vil være længe til-bage, inden Gaven kan træde i Virksomhed: nogle af de tilfattede Formaal har Byen imidlertid allerede anteciperet; andre allerede bestaaende Institutioner ville derved vinde nye Kræfter, saasom den af Stiftsphysicus Bojesen stiftede Indretning til Sygepleie, (Medicinalfonden) <sup>1)</sup> Be-

<sup>1)</sup> Stiftet 1808, conj. 27 Martz 1821.

spisningsanstalten og Afshet, og selv til Borgerfesten ved Skyttelauget har han villet lette Udgangen for ubemidlede Borgere. I glade Tider som i Livets tunge Dage bør disse Hædersmænd mindes af den Efterslægt, de have viist deres Kjærlighed i Gjerning!

Samtidig stiftedes et Understøttelsesfond for trængende Haandværkere, „Stiftelsen af 18 Sept.“<sup>1)</sup>, som ved aarlige Bidrag og Gaver har en anseelig Capital og en Bolig for Enker ved Munkemølle. Opfordringen dertil var en af S. Hempels sidste Fortjenester af Byen, ligesom han ogsaa stiftede Stiftelsen det nævnte Enkesæde.<sup>2)</sup> Kongerne have bidraget til den, og dens hele stille Virksomhed er et sjønt Beviis paa hvad der kan udrettes ved Sammenflod i det Mindre.

Som Overgang til det sidste Afsnit af Odense Byes Historie, vil det være passende endnu til Slutning at kaste et Blik paa Byens Næringsforhold i den Tid, vi nærmest kunne falde Gouvernementets sidste Tid. Det bemærkes om Odense i en Beskrivelse af Danmark af 1830, at „Velstand spores ei at være i Tiltagende.“<sup>3)</sup> Handelen var i det Hele trykket og indskrænket, og Landet, som især skulde give den Liv, var under samme Tryk. Byens Skibe angives endog den Tid kun til 32. Eiendommene faldt i Værdi i den Grad, at den store Adelsgaard paa Torvet (Putbusch's) kjøbtes for 2500 Rd. Alligevel var Byens Folkemængde i stadig Tilvæxt; den forsøgedes med omtrent 100 aarlig indtil 1845, da Byen talte 10,000 Indbyggere. Det maatte da atter væsentligst

1) Conf. 30 Dec. 1841.

2) Hans Levnetsbeskrivelse i Fyens Stiftstidende 1844, Nr. 10-31.

3) Jensen Provindsallexicon S. 341.

være *Haandværk* og *Industrie*, der skulde opretholde den. *Handfæfabrikationen* og *Udførselen* af *Handsker* var ikke længere af stor *Betydning*; derimod var *Snedkerhaandværket* nu det *betydeligste*, og *Snedkerne* havde allerede 1830 et anseet *Meubelmagazin*. Næst dette *Haandværk* stode *Hattemagernes* og *Skomagernes* og alt *Slags Læderarbejde*: blandt de flere *Farverier* havde et inde i *Byen* en *Wark-Wairmølle* (paa *Bestergade*), som nu er nedbrudt. Af *Udbyggerier* vare især to *betydelige*. I *Klædefabrikation* stete flere *Forsøg*. Allerede i *Årene* 1794-95 skal en *Klædefabrik* (*Schröder's*) have været i den store *Adelsgaard* paa *Torvet* Nr. 4-5, som ogsaa drevs der til 1820; men den *betydeligste* anlagdes i *Krigsårene* af en *Mand*, som havde en anseet *Fabrik* i *Middelfart*: han købte *Grev Rankhaus* forrige *Gaard* Nr. 17 i *Claregaden*, og *Fabrikken* drevs til omtrent 1830 <sup>1)</sup>, hvorefter dens *Maskiner* købtes til *Anlæg* af *Dalum Møllens Fabrik*. Men i samme *Locale* begyndte en *Odense Borger* 1835 en ny *Klædefabrik*, der 1839 *henslyttedes* til en anden *forhenværende Adelsgaard*, *St. Knuds Klosters gamle Hovedbygninger*, hvor *Driften* begyndte med den første *Dampmaskine* i *Odense*, der just er anbragt mellem de gamle *Klostermurens* *betydeligste* *Levninger*. Derhos var der et *Bomuldsvæveri* og et *Uldspinderie* og flere *betydelige Farverier*. En ny *Bane* blev brudt 1836 ved *M. P. Allerups Jernstøberie*: han begyndte, som ovenfor bemærket, i det lille *Huus*, som staaer endnu paa den *nordre Hede* ved *Hjørnet* af *Træ-*

<sup>1)</sup> Kochs og Hirschfeldts *Fabrik*. *Gaarden*, som nu kaldes efter den *Sidste*, tilhørte dengang *Stiftsprovst Lofstrup* og købtes for 12,000 *Rd.* Nu er den 1856 kjøbt af *Skolevæsenet* for 12,500 *Rd.*, og en af *Fabrikbygningerne* er 1859 ombyggt.

Hjøreriet (Nr. 1); men allerede 1839 kunde han gjøre  
 Begyndelsen til det store Anlæg paa den anden Side af  
 Søndergade, som gjennem mange Udvidelser nu indtager  
 den første Plads blandt alle Odenses Industrianlæg; den  
 anden Dampmaskine anbragtes der 1840 og afløstes 1851  
 af den større. Den første Sernbro udgik derfra 1844  
 og mangfoldige finbrige Maskiner til Brug for Ager-  
 dyrningen, hvis Virkninger for Kornproductionen at-  
 ter kom Byen tilgode. Dampkraften fandt endnu en  
 Anvendelse til et Dampbrænderie; men den større Indfly-  
 delse af denne vor Tids store Bevægelse ligger efter 1847.  
 Men ved det hidtil Anførte var Veien banet for den nye  
 Epoche, i hvilken Odense var istand til at indtræde fra 1847.

---

## Sjette Afsnit.

---

### Odense fra 1847 til 1861.

---

At der indtraadte en ny og en meget betydningsfuld Overgang i Odense Byes Historie med Aaret 1847, er det lettere at paavise, end det er, at paapege Grundene dertil. En meget væsentlig Laae i de høie Kornpriser, som netop da begyndte, og som saa betydeligt forøgede Landbefolkningens Forbrug af alle Arter. En anden Grund maa søges i, at en stor Kornspeculant drog Kornmarkedet til Byen i langt rigere Omfang end tidligere, da Kornet for en stor Deel endog i Odense selv var blevet opkjøbt af Udsendinge fra Kjøbmænd i de andre Søkjøbsteder; og dette gav Kornhandelen i det Hele et stort Opsving, der holdt sig, efter at dette første Huus (i Kluf Bagers Gaard paa Nørregade) efter en kort glimrende Epoche var faldet og kun har efterladt sig Spor i de store Pakhuse, det opførte paa Klintebjerg, hvor en Ladeplass har begyndt at reise sig; et andet ældre Huus drev ligeledes en storartet Kornhandel, meest fra Kjerteminde, saa at begge de gamle Handelsveie endnu gjorde deres Tjeneste. En tredie Grund var mulig at søge i Personligheder, som kom i Epidisen for Byens Anliggender; og da nu tillige Fabrikdrift af flere

Slags var i Opkomst, og den stigende Folkemængde, der 1845 beløb sig til 10,238 Sjæle, stillede Balget mellem Erhvervsveienes Udvidelse eller uundgaaelig Tilbagegang, faa førtes Odense temmelig brat ind i en overordentlig hurtig Fremmskridning. Den gav sig den ydre Skikkelse i en pludselig Udvidelse af Byens Byggegrund og mange nye Guse. Man havde hidtil søgt Udvidelsen udenfor de to af Byens Porte, (Møglebroport, hvor Forstaden dannede Frederiksgaden, og Vesterport, hvor Guustrækken forsøges i to Retninger, udenfor Vognsbro og ud paa Heden); men de lange Afstande fra Byens Midtpunct vare en solelig Ulempe. I Byens Indre var al Plads indtil Overfyldning optaget, og af de gamle Gader var det alene Bindegaden, der frembød Byggeplads; men dens Beliggenhed som en Wei udenom Byen gjorde den lidet beqvem, da den kun gennem begge sine Endepuncter stod i Forbindelse med andre Gader, medens Marker og Haver langs Siden laae mellem den og Byen: det var en af de Dannelser, som ere saa almindelige i gamle Kjøbsteder, der laae her, nemlig at lange Gader løbe langs med hinanden uden Tvergader; vi have seet een saadan blive ophævet i Odenses tidligere Historie ved Gjennemrydning af Torvestrædet og Aabning af Albanis (Skomager) Strædet, en anden staaer endnu ubrudt mellem Vestergade og Pugestrædet. Allerede tænkte man derfor paa en ganske anden Udvidelse, hvorved Byen ogsaa kunde føres tilbage til en mere affluttet rund Form, nemlig ved at indtage af Bymarken syd for Aaen og anlægge en ny Bro til Byens Midte; men en Privatmand fik den heldige Tanke paa eengang baade at aabne Byggeplads og at drage Bindegaden ind i Forbindelse med Byen. Han kjøbte to store Gaarde (forhen Adelsgaarde, den ene dengang Sjæstgivergaard) i Vestergade, som havde Haver lige



til Vindegaden, og af deres store Tilliggende dannedes een 600 Alen lang Gade, Kongensgade, og en mindre i Winkel, Grønnegaden. Byen kom Foretagendet imøde, og saaledes syntes Plads bundet for en lang Fremtid. Det Næste maatte have været at aabne een eller flere parallele Gader fra Egnen af Graabrødre Hospital og at bryde den altfor lange nye Gade med et Par Dvergader til disse. Men kort efter at Begyndelsen var gjort, indtraadte en pludselig Standsning ved Krigen 1848 og de lave Kornpriser. Dog, Krigens Tryk, som under den almindelige Enthusiasme for Konge og Fædreland kun blev lidet fornummet i Odense, bevirkede alene en midlertidig Standsning; efter dens Ende begyndte store Foretagender, der vidnede saavel om de Privates Velstand som om Communnens Evner og Tillid til Fremtiden. Den nye Gade blev snart fuldstændig bebygget, meest med 2 Etages Bygninger i en smagfuld fordringsløs Stiil; og samtidig reiste sig en utrolig Mængde af Smaaoliger, beregnede paa en enkelt Familie af Haandværksstanden, baade i Grønnegade og udenfor Bognsbro, paa Geden, i Hølsedore, der nu først blev en sluttet Huusrække, i Frederiksgaden og i Vindegaden. Det hører nemlig til de traditionelle Eiendommeligheder i en Provindsby, at Enhver stræber at boe i sit Eiendomsuus; og man saae derfor enhver Svend, der kunde tomre eller mure, reise sig selv et Huus, medens Ingen tænkte paa at bygge Arbejderboliger af noget betydeligt Omfang.

Uagtet Byens Bygnings-Historie ikke er sluttet med disse Udvidelser, maae vi dog afbryde den her for at omtale to store Fremskridt i Beboernes Interesse, der kunne have øvet deres Indflydelse paa den yderligere Bebyggelse. Paa saame Tid, som Kongensgade saaledes voxede frem, tilegnede

Communen sig som første By i Danmark Vandforsyning i Huse og Gasbelvning 1853: Vandet fra Moersdam hæves ved et Dampværk, som med fornødne Rensningsdamme er anlagt Best for Byen, saaat det forsyner alle Huse i alle Etager samt en stor Mængde offentlige Opstandere, og i de tørre Somre har dette Værk bestaaet den betænkkelige Prøve paa den meest tilfredsstillende Maade. Gasværket er anlagt udenfor St. Jørgens Port, og Gasen har fundet en overordentlig stor Anvendelse i Huse, ligesom den fortrinlig ophlyser alle Byens Gader; der brænde nu i dem 222 Gaslygter, istedetfor de første 83 Tranlygter, som Byen havde for 100 Aar siden.

Men medens Bebyggelsen af de ovennævnte Strækninger endnu var i fuld Gang, lagdes Grunden til endnu en stor Udvidelse til den sydlige Side. Forbindelsen med Landet hiinsides Aaen, som besværedes ved den snevre Passage i Frederiksgaden, vilde vinde meget ved en Bro og en Landevei, som kunde føre lige til det store Torv, og for et Par store offentlige Bygninger var ingen beqvem Plads at finde i den gamle By. Kjøbstad og Land forenede sig derfor om Anlæggelsen af en ny Bro over Aaen, lidet Øst for det Sted, hvor Frederik den Anden havde paatænkt at lægge sin Bro, og d. 6 Juli 1858 aabnedes den Bro, der fik den gamle Odense Helgens i Tidens Løb næsten uddøde Navn, Albanibroen, en Jernbro, som er den første i Danmark, der er construeret af Jernplade-Bjælker af en viid Spænding. Samtidig bleve de Marker, som udgjorde den gamle Befælsøkke, udlagte til Byggegrund og Gader afstukne, af hvilke Hovedgaden fik Navn af Albanigade. To store offentlige Bygninger, fuldførte 1861, fandt deres Plads i den: et Hospital for Byen og et stort Land-district, som nu skal afløse Sygeindretningen i Crea-

brødrehospital, og et Thinghuus for Bythinget og tre Thinglaug, som have deres Herredsfogeder i Odense, en Bygning, der ikke blot som et Mønsterfængsel har Arrester efter den nyeste Tids findrigeste og humaneste Anordning, men ogsaa fra Kunstens Side utvivlsomt er den smagfuldeste og meest geniale Bygning i Odense, opført i en alvorlig, adelig og reen, italiensk Stil.<sup>1)</sup> Af private Bygninger reiste sig enkelte, navnlig et stort bairisk Ølbryggerie (Albani Bryggerie 1859) i Tvergaden, der udgjør flere store Huse med et antik klosterligt Præg og store Hvelvinger under Jorden; ligeledes et paa Actier stiftet Dampkøkken med Badeindretning 1859 i en ziirlig Renaissance Maneer. Men kun i den første Afdeling af Albanigade nærmede Huusrækken sig langsomt og kun paa den ene Side til Afslutning, da den store Pengecrisis 1857 pludselig standsede den hele Byggevirkksomhed, saa at det hele store Albani Kvarteer med een kort Gade og enkelte spredte Bygninger og afstufne Gader endnu henligger som en paabegyndt By, der imidlertid engang, naar Tanken bliver til Virkelighed, vil blive Byens anseeligste og smukkeste Deel og værdigen vil kunne fornøje Mindet om Odenses ældste Helgen, der engang herskede paa den nordre Side af Naen, men der er blevet fortrængt af det verdslige Livs Magter. Ved den nye Landevei, der tænkes fortsat til Faaborg, har Byen altid bundet en betydningsfuld Forbindelse med Landets Indre, og da ogsaa en anden ny Indkjørsel er lagt fra Rugaardsveien ind til Kongensgade, har Odense nu Tilkjørsel ad 7 Landeveie foruden to mindre Veie og en Byvei, saaat den maatte have 10 Porte, dersom der endnu var Tale om saadanne,

<sup>1)</sup> Planen af Nebelong. Yderligere findes Oplysning om dette Foretagende i Fyens Stiftstid. for 20 Dec. 1861. Begge ere afbildede paa Traps Grundt. Pl. IV.

uagtet en af de gamle Porte (Windegadens) nu er indbygget i Byen selv.

Uagtet disse Udvidelser er endnu Byens Environ bleven forøget eller afrundet paa et tredie Punct, mod Nordost, ved Indtagelsen af de gamle Sortebrødre- og Graabrødrelokker bag Nørregade og Sortebrødretorv; af de derved opstaaede Gader er vel forholdsmæssigen kun meget Lidet bebygget; men en vigtig Passage er opnaaet fra St. Jørgensgade til Nørregade og et Terrain indtaget, som ogsaa kan give Plads for Ibergader og aabne Sortebrødretorv en ny fornøden Tilgang fra Vest. Derved er den sidste Forandring i Vandforholdene ved Odense slet: Vjente-mølle, som en tidlang havde liden eller ingen Betydning som Kornmølle, er nedlagt <sup>1)</sup>, Vjentedam fuldstændig opfyldt 1854, og Bækkens Vandløb føres nu gjennem en dækket Rende under Gaden, som til Grindring kaldes Vjentedamsgaden. Adamsengen (der kaldtes saaledes i Folketalen og har givet den anden nye Gade Navn af Adams-gaden) er ligeledes udgravet, og saaledes vil man snart søge forgjæves efter ethvert Spor af den Vandrigbed, der engang characteriserede dette Parti af Byen; men Vandet selv er der endnu, og stundom formaae de nye Løb ikke at afværge Oversvømmelse af de lavere Strækninger. I dette Dvarteer har Byen faaet en ny Østergade, egentlig en Forlængning af det gamle Skulkenborg og langt fra det, der i gamle Dage mere naturligt kaldtes saaledes.

I den gamle By er vel ikke slet store Forandringer, og gamle Bygninger staae endnu ved Siden af nye eller ombygte; men enhver Leilighed, som tilbyder sig, benyttes

<sup>1)</sup> Den tilhørte forskjellige Borgere, var tilsidst Valkværk under en Klædefabrik og blev kjøbt af Byen til Nedlæggelse 1853.

til at rette og udvide de gamle Gader: saaledes vil Vester-gade snart blive befriet for den snevre Krumning fra Mages-løs til Claregaden, der er en Arv fra den Tid, da Veien udenfor Porten tog en sydlig Retning, for at forene sig med den gamle Vej fra Holsterthor; hele Vester-gades til-kommende Brede er betegnet ved Indrykningen af Huset Nr. 30; den gamle Fattiggaard, som sprang frem for Ne-dergaden, er ved Ombygning trukket tilbage, hvorved en stor Deel af Pluf Wagers Bygning paa dette Sted er for-svundet; Vindegaden er noget afrettet, og især har Byen vundet en stor Forfjønneelse ved Redbrydelsen af Jenss Andersens gamle Bispegaard paa Flakhavnen, der gjorde Pladsen stæv og dækkede for St. Knuds Kirke. Denne Forandring skete 1857 og fuldendte paa denne Side, hvad J. Benzons havde begyndt ved Redrivelse af Pluf Wa-gers Gaard mellem Kirken og Torvet 1834. En anden Forfjønneelse er vundet ved samtlige 3 Kirkegaardes Plane-ring og tvendes nye Indhegning. Men een Banstikighed har endnu ikke ladet sig overvinde, at udvide den ualmindelig snevre Passage, som ligger i selve Byens Midtpunct, Passagen fra Vester-gade til Korsgaden.<sup>1)</sup> Odense har til alle Tider været anseet for en velbygget By, og naar man ikke vil stødes ved de mange Levninger af en ældre Tids Byggemaade, som ere tilbage i de mange Bindingsværks Gaarde i de gamle Gader, maa den ansees derfor endnu. Grundtypen for dens Bygninger ere to Etages Huse; ei mange have 3 Etager, og de fleste hidtore fra den seneste Tid, eller have modtaget Paabygning i senere

<sup>1)</sup> Allerede 1808 blev der klaget over den og gjort Forslag til den ringe Udvidelse, den dog ogsaa nu har modtaget ved Hjør-nerne's Afstumpning 1829 og 1853. Severs Avis 1808 Nr. 200.

Tib, hvorved endog et enkelt lidet Huus har naaet 4 Etager. (København Nr. 13.)

Talt er der 48 Gaarde og Huse af 3 Etager, og derimod omtrent 870 af 2 Etager og 590 af 1 Etage. Efter Brandforsikringsprotocollerne har Byen 1510 Eiendomsnumere med Assurancebeløb af 5 Millioner, og uagtet de ikke ganske ere de samme som Byens Gaarde og Huse, svarer Tallet dog paa det Nærmeste ogsaa til Husenes Antal. En ny Numerering er 1857 foranstaltet efter den franske Maade, og derved ere Gadernes Navne berigtigede, medens enkelte Smaagaders Navne ere forsvundne i Nabo-gadernes. Man vil finde en teen og ædel Stiil herskende i hele Byen, ingen maniereret Udsmykning og Overdrivelse, men ofte en smagsfuld Architectur og Decoration, som Vestergade Nr. 4, der er Byens smukkeste Privatbygning, og Nr. 54 og 93, Fiskertorvet Nr. 1, Kongens Gade Nr. 24 og selv i de mindre Bygninger som Korregade Nr. 16, Vestergade Nr. 53. Cathedralskolens grundige Stiil umiddelbar før den nyeste Bygningsperiode tør have udøvet en gavnlig Indflydelse i denne Henseende, og da der kun ere meget faa Lyststeder eller Landsteder omkring Byen, har den Anledning ei heller været tilstede her, som meest frister til at jage efter geniale Architecturer.<sup>1)</sup> En smuk Pavillonbygning paa Nonnebanken og en ziirlig Gothik paa

<sup>1)</sup> I Landsteder har Odense Borgere aldrig sat Meget, og ei engang landlige Bopæle have de søgt i Byens Udkanter. Tilbedels forbedt det sig selv, da Bymarken ikke blev udfiitet og Kongen eiede den øvrige Omgivelse. I det forrige Aarhundrede laae man paa Landet i Hinnerup (Biskop Ramus o. fl.), i Overgangen til dette vendte man sig mod Nord, hvor Chr. Frederik gjorde sit Tollelund berømt ved sindrige Anlæg (hvoriblandt et Batterie og et Monument for Stiftamtmand Buchwald) og Biskop Hansen o. fl. havde Lyststeder. Paa samme Sted havde Borgemeister Bendz en berømt Have, som borttoges af Canalen.

den nye Landevei til Hjallese, opførte som landlige Boliger, ere hver i sin Stil særdeles smagfulde Bygninger. Et Lyststed paa Grændsen af Byens Mark mod Dalum udmærker sig meest ved de Haveanlæg paa begge Sider af Aaen, som høre dertil; det har tillige foranlediget, at en let og ziirlig privat Bro nu er kastet over Aaen over Gjertrudsholm. Desuden findes nu foran Næsbhoved Skov et særdeles smukt Skovhuus, der har en fortrinlig Beliggenhed mellem Skoven og Canalen.

Medens den nyere Tids almindelige Decorationer af farvede og profilerede Steen, Carnisser og Gavlforzjiringer anvendes som allevegne, turde det være eiendommeligt, at her saa hyppigen i nederste Etage forekommer en Pylarstil og stundom den Anordning af Linierne, som blandt os begyndte med Thorvaldsens Museum, at de nederste Maal ere større end de øverste. Men er Odense ved Dagslyset en venlig og smuk By, gjøre dens Hovedgader (Overgade og Vester-gade) ved Gasbelysning et meget livligt Indtryk: der er Boutik ved Boutik, og mange af dem ere af en pragtfuld Indretning, alle oplyste med Gas og udbredende et fordoblet Lys over Gaden. Gasset er ogsaa allerede anvendt til et Uhr, som er anbragt paa Raadhusets Gavl. Hvilken Forandring i et Aarhundrede, da hver Mand for 100 Aar siden maatte gaae med sin Haandlygte ad Byens Gader! og hvilken Forandring i den ganske Stad i det Aartusinde, som dens Historie omtrent omfatter!

Til disse Fremskridt i udvortes Skikkelse svare ogsaa store Fremskridt i Befolkning og Livsrøre. Ved Folketællingen 1860 talte Byen 14,255 Indbyggere<sup>1)</sup>, hvori dog er indbefattet Garnisonen med 400 Personer og Straffe-

<sup>1)</sup> I 1850 endnu kun 11,122, men i 1855 allerede 12,932: den største Tilvæxt ligger saaledes mellem 1850 og 1855. (Trap

Anstalten med 141, altsaa for Byen selv 13,714, og med dette Folketal indtager Odense endnu stedsse den Plads, som den i det 17de Aarhundrede naaede <sup>1)</sup>. Tilvæksten fra 1855 til 1860 er deels en Følge af det Tal, hvormed Fodfles have oversteget Dødsfald, 707, deels af Forskjellen mellem Tilgang og Afgang, og denne udgjør 616, hvori dog er indbefattet en ufrivillig Tilgang ved en mere mandstærk Garnison af Infanterie, som har afløst Cavallerie.

En nærmere Betragtning af Befolkningsforholdene i de senere Tider giver Anledning til at bemærke, at Landadelen ikke mere søger Odense om Vinteren; Borgere og Embedsmænd udgjøre de væsentligste Bestanddele af Befolkningen, og Handel og Industrie skulle i Forening begrunde dens Flor. De ovennævnte 14,255 Indbyggere ved Folketællingen 1860 indbefattede 3,027 Familier (12,828 Personer) og delte sig efter Næringsforholdene saaledes, at de, som leve af Embeder og lignende Erhverv (deri Garnisonen indbefattet), udgjorde med Familie og Tyende 1479 Personer; af Agerbrug levede (ligeledes med Familie og Tyende) 161 Personer, og af Søfart 198; den industrielle Klasse, som lever af Producters Forædling eller Forarbejdning, udgjorde derimod (paa samme Maade beregnet) 6799 Personer; den handlende Klasse 2094 Personer; desuden levede af Pensioner, Formue, Dagleie og ubestemt tilfældig Erhverv 3019, og 538 Individider alene af det Offentlige <sup>2)</sup>.

---

stat. topogr. Beskr. I D. 569 og Stat. Tabelværk N R 12 Bd. I Afd.) Landsognene havde 1860 desuden 1569 Indbyggere, i 1855 kun 1432.

<sup>1)</sup> Efter Folketællingen 1860 har Aarhuus 11,009, Aalborg 10,069, Randers 9,725 Indbyggere, eller med Fradrag af Garnison og Arrestanter, respective 10,526, 9,614 og 9,282. (Følge velvillig Meddelelse fra det statistiske Bureau.)

<sup>2)</sup> En speciellere Angivelse vil forefindes paa Bilag 7.



Som Handel og især Industrien her fremtræde som Hovedsag, saaledes frembyde ogsaa de sidste Aar bethydningsfulde Fremtoninger i begge Retninger: Kjøbmændenes Antal er voxet til 106 (i Lauget) og flere; Skibenes Antal til 75. Byen har i Aaret 1858 kjøbt Canalen af Staten for 100,000 Rd. og allerede begyndt paa at forbedre den. Den electro-magnetiske Telegraph, som blev anlagt 1856 og har Station i Løseforeningens Gaard, giver tiligemed to Poster daglig fra hver Side Byen den letteste Forbindelse med Udland og Indland; en Dampskibsfart paa Kjøbenhavn, Horsens og Flensborg er etableret, og snart vil en Jernbane forbinde Odense med store og lille Belt; dens Banegaard vil blive nær Canalbasinet mellem den nye Rugaardsvei og Kørregade paa Nalskægaards Mark<sup>1)</sup>. Af industrielle Anlæg har Byen faaet en anden Klædefabrik 1857. paa Frue Kirkegaard og et nyt betydeligt Bomuldsbæverie i Vindegaden, som beskæftiger 60 Arbeidere; begge disse Værker drives ved Damp, medens et ældre Bomuldsbæverie og et Uldspinderie drives ved Haandkraft, og baade Tugthuset og Fattiggaaarden forarbejde Manufacturvare. Jernstøberiernes Antal er nu 4, alle med Dampkraft, og fra Allerups udgaae ikke faa Kirkeklokker, ligesom flere findrige Constructioner af Kaffelovne og Maskiner. Dets Arbeide vandt Præmie ved Industri-Udstillingen i Paris, og det beskæftigede før Pengecrisen 130 Arbeidere, nu 80. Ved disse Anlæg er ogsaa Industriens store Bevægskraft selv blevet et Odense-Product, idet flere af dem, navnlig Allerups og Kørrebroes Støberie, levere Dampmaskiner. Ialt er der 12 Dampmaskiner i Byen. Byen har faaet en

<sup>1)</sup> Banens Retning er angivet paa Markkortet paa Planché 3.

Stivelsefabrik, flere Vatfabrikker, et Træskjærerie 1854, som drives med Dampkraft ved det lille Naløb fra Vandværket, en Farvefabrik, et bairisk Ølbryggerie, en Svovlstikkfabrik, en Filefabrik, har nu to Lysestøberier, to Ødikebryggerier, et Salt- raffinaderi (et andet paa Klinteberg), to Sæbesyderier, foruden mange andre Fabrikationer og mindre Anlæg, der staae paa Grændsen af Haandværk og Huusflid, saasom Forarbejdelse af Lak, Chocolate, Tobaksspinderier, Garverier, og i Kunstens Sphære en Blomsterfabrik og tre photographiske Ateliers o. m. <sup>1)</sup>, og af de ældre industrielle Anlæg er kun Sukkeraffinaderiet ophævet siden 1835, ligesom der og i nyere Tid er gjort forgjæves Forsøg med en særlig Kunsthandel saavel som med de saakaldte Delicatesehandler.

I Byens nærmeste Omegn ere fremdeles af Borgere i Byen anlagte flere Kalkbrænderier og to Teglværker, hvis Muurværk for største Delen er opført af Jens Andersens nedbrudte Gaard paa Flakhavnen, og en Oliemølle paa Skibhuusveien. Dampmøllen og Munkemølle ere Byens eneste større Kornmøller (dog denne paa Landets Grund), men begge have tillige Værmøller, og desuden drives en Hestemølle, og i Nærheden ere tre Vandmøller, af hvilke ogsaa de to have Værmøller og den tredie tillige er Oliemølle. En Papiirmølle, hvorom der baade 1680 og 1780 var Tale <sup>2)</sup>, er derimod aldrig blevet til Virkelighed.

<sup>1)</sup> Jf. i det Hele Traps stat. topogr. Beskrivelse af Danm. 1 Bd. S. 570 og den fuldstændigere Underretning om Enkeltighederne, som vil findes i Meiers mercantile Calendar for Aar 1862.

<sup>2)</sup> Om 1860 s. ovenf. S. 214, og 1780 anbefalede Jversen dette Foretagende som høist nødvendigt.

Af Haandværker drives alle tidligere, og medens det ligger i Sagens Natur, at til en enkelt Tid en udmærket Arbejder kan præstere fortrinlige Ting (hvilket for Diebliffet er Tilfældet med Violiner og Photographier), synes det med Grund at kunne siges i Almindelighed, at Snedkerne og alle Slags Læderarbejdere endnu indtage den gamle Plads i deres Bedrift; en Odense Sadelmagers Arbejde tilbrog sig særlig Opmærksomhed ved Udstillingen i Hovedstaden, og Snedkernes og Skomagernes ved Byens egen Industri-Udstilling 1858. Og ligeledes kan Odense endnu ansees berømt for sine Knive, da navnlig en nu afdød Instrumentmagers Arbejder i dette Fag vandt Præmie paa Udstillingen i Paris. En Green af Production, hvori flere Haandværkere forene sig, er Bogfabrikationen, der i de sidste Aar har vundet Anerkjendelse og omfatter Bogne af alle Slags fra Diligencer til Jagtbogne. En ældre Tids Fortrin synes at fornyes i Odense Guldsmedarbejder, der ogsaa har vundet sig med Hæder paa Udstillingerne. Ogsaa Blikkenslagerarbejdet og Kunstdreierarbejdet staaer høit i Byen <sup>1)</sup>.

Til disse Fremskridt bidrage tvende Foreninger, Haandværker- og Industriforeningen, hiin stiftet 1857, denne 1858, og i ængere Kreds det af Snedkerne nu 1861 atter oprettede Magazin, efterat et mere omfattende Industrimagazin, beregnet paa Forskudslaan, ikke har vundet sig udførligt. Det er oprettet i den ofte nævnte Karnapgaard i Torvestrædet. Ligeledes understyttes Haandværker-

---

<sup>1)</sup> En Oversigt over Haandværksskølgene og Byens almindelige Næringsforhold ved Aaret 1860 findes som Bilag 7.

nes Flor ei lidet ved den Anviisning i Tegning, som gives Lærlinge ved et Selskabs Foranstaltning i Forening med det patriotiske, saavel som i Lahns Stiftelses Skole.

Men Forholdene ere nu ikke saadanne, at en Kjøbstads Productioner kunne finde stor Affætning paa fremmede Markeder: Handskeudførselen er i Tiltagende, og Fabricationen har endnu det Omfang, at Byen tæller 9 Handskemagere, af hvilke een endog giver mere end 70 Særsker stadigt Arbeide og forsender over 1000 Dusin Par Handsker til Udlandet. Skomagerarbeidets Udførsel finder ikke Sted, undtagen forsaavidt som Regjeringen gjør Bestilling af Leve-rancer. Den betydeligste Udførsel, næst Kornvarene og Landproducter, er fortiden af Lys og Brændeviin og bairisk Al.

I det Hele maa Productionen meest være beregnet paa Byens eget og Landets Forbrug, og derfor bestaaer endnu det gamle Forhold, at Landets Velstand betinger Byens, og dette gjælder ikke alene de egentlige Handlende og Haandværkere, men ved enhver Standsning i den regelmæssige Omsætning, saasom Pengecrisen, knap Høst eller blot truende Conjecturer, ere strax Virkningerne følelige for den store Klasse af Indbyggere, der leve af dagligt Arbeide, en Klasse, som i Odense er meget talrig.<sup>1)</sup> Det var derfor et særligt Held, at flere store offentlige Arbeider kunde sættes i Værk,

<sup>1)</sup> Foruden de egentlige Dagleiery er det mulig en Egenhed ved Odense, at der er en stor Mængde Træarbeidere, der kalde sig Klodslemagere, og mange Smaakjørere, der besørge Gade- og Havnekløjsel og Tilførsel af Brændsel. I Bilag 7, hvor det sees, at Træsko- og Klodslemagerne vare 40, som dermed ernærede sig selv og 81 Personer. Smaakjørerne ere indbefattede under de 41 Bogmænd, der tilsammen ernære 106 Personer. De egentlige Dagleiery udgjøre efter Folketællingslisten 472 Mandfolk og 306 Fruentimmer, som ernære tillige 1206 Personer, tilsammen 1984 Personer.

da Pengecrisen brød ind, og nu imødeses Jernbaneanlægget som et vigtigt Surrogat for den endnu hvilende private Foretagelsesaaud.

Paa en Tid, da Laugenes sidste Time er nær, vil det have sin Interesse at give den fuldstændigste Oversigt over Næringsforholdene, som kan have; derfor meddeles under Bilag 7 en Fortegnelse over Laugenes og Corporationernes Medlemsantal ved den nye Næringslovs Indtrædelse 1ste Jan. 1862; men da den vilde være lidet tilfredsstillende, naar ikke tillige Svendenes og andre Arbejderes Tal kan sammenholdes dermed, er der tillige givet et fuldstændigt Aftryk af det derhen Hørende efter Folketællingslisterne 1ste Febr. 1860, hvorved tillige et Indblik aabnes i Byens Erhvervsforhold i det Hele. Paa denne Fortegnelse komme mange Erhverv først tilshue, og andre, som vi forhen have forefundet, ere forsvundne; Listen giver derfor Anledning til et Par Bemærkninger om de forandrede Tider, naar den sammenholdes med Fortegnelserne fra 1778—99 (ovenfor S. 238-39). Parfykmagerens eller Friseurernes Antal var allerede 1778 her i Odense 6, og Vintersaisonen i Byen krævede formodentlig end flere Friseurer, indtil den franske Revolution forstyrrede Modeparfykken, og der var 1860 kun to Haarfjærere i hele Byen. Ogsaa andre Haandværk findes at være aftagne; men usforandret gennem alle Tiders Dypgivende staaer Byens eneste Skorstensfeier; man kan forstaae det for den Tid, da Fleertallet af Byens Beboere ikke lode deres Skorsteen feie eller gjorde det selv, men endnu har Byen kun een med 3 Medhjælpere. Skræddernes Antal var allerede 1799 saa stort, at det forholdsmæssigt til de andre Haandværk er voxet meget lidet; men ellers ere de fleste Haandværker stegne idetmindste til det Dobbelte (endog Skomagernes, der allerede forhen var

80) eller til det 3- og 4-dobbelte Antal, dog allermæst er Farvernes, Malernes og Tømrernes Antal voxet, Malernes endog fra 2 til 30: for 100 Mar siden maa man troe, at Folk malede selv Enhver for sig eller ventede paa reisende Malere.

Blandt de nye Navne er Conditorne, som selv ikke i Byhelivets glimrende Dage er forekommet. I Midten af det forrige Aarhundrede søgte Officierer og Andre sig den fine Forfriskning paa Apotheket: hos Apotheker Raadmand v. Westen var det saaledes, at en tydsk Stuespiller lod falde et ubefindigt Ord til Forhaanelse af dansk Nationalitet, hvilket havde den hele Troups sieblikkelige Oplosning tilfølgel<sup>1)</sup>. Apothekeren faldholdt ogsaa stadigen Kirsebærviin og mange Specerier. I Matriken 1776 er endnu intet andet Spor af Conditorie, end at en Enke, som boede i Skræddernes Laugshuus (Torvet Nr. 13), kaldes „Bakfelsebager“. Senere har mulig „Stadskokken“, som 1794 boede i Vestergade, traadt i Conditornes Sted, medens Borgerne søgte Klubværter og Gæstgiversteder. Den første Conditore forekommer ved Theatret 1810.

De 23 Modehandlinger under 22 Modehandlerinder danne Modfætningen til den Tid, da 1794 en reisende Modehandler var den eneste og engang aarligen bragte sine Vare tilfal, directe hjemkommen fra Paris. Men saavel deres som den senere Tids Gjæstfruers Gjæring maatte naturligviis til enhver Tid have fundet Sted, kun mere privat i Huusmødrenes Arbeidsstue, maaskee endog tildeels ved de Piger, som ogsaa Borgerfolk i Odense havde under Navn af Stadsmøer<sup>2)</sup>. Men i Tidernes Løb søgte man til leiede Sommerfær, Sypiger og Sykoner; deres Tal er

<sup>1)</sup> Ovenfor S. 275.

<sup>2)</sup> 1663 gjorde saaledes en gammel Borgemeesterfamilie sin Stadsmøes Brøllup. Bircherods Dagbog S. 86.

nu faa stort, at fortiden (foruden de i fast Tjeneste antagne) ikke mindre end 22 med 8 Hjælperster forsørge sig selv og 99 Personer med deres Arbeide! Lignende Tanker vækkes ved de 39 Fruentimmers Stilling, der leve i Læreembede eller Lærevirksomhed og dermed ofte forsørge Familie: Livets Krav voxer med Livets Udvikling og staaer ikke det svage Kjøen — kun at ogsaa Midlerne maatte være tilstede til at lette Dagenes Byrde, naar Arbeidskraften er fortæret!

Dog vi vende atter tilbage til Odense Byes almindelige Tilstand for at kaste et Blik paa de seneste Dages Historie. Det vil her være overflødigt at berette de Forandringer i Communalforfatning o. desl., som ere Følge af den almindelige Lovgivning og offentlig Foranstaltning. Mere særegent tør det være, at Odense som den største Kjøbstadcommune siden 1848 har sin særegne Stads læge forskjellig fra Districtslægen. I flere andre Tilfælde har den forenet sig med Landet til at fremme fælleds Formaal. Saaledes er det nye Sygehuus opført paa fælleds Bekostning forat tjene saavel Byen som Districter af Amtet. Det Samme er Tilfældet med det ligeledes ovenfor omtalte Thing- og Arresthuus, med Albanibroen og Landeveien til den.

Som Odense i denne Henseende har betraadt en Vej, der synes at være foretegnen Kjøbstederne for Fremtiden, saaledes har den i saa forunderlig mange Tilfælde som første By gaaet foran eller dog næst Hovedstaden, ofte vistnok kun ved Tilfældets Gunst, men ogsaa ofte formedelst dens egen indre Kraft<sup>1)</sup>, og selv om ikke ethvert Skud af det stærkere

---

1) Vi minde om de i saa Henseende mærkelige Facta, der ovenfor ere paaviste: den første danske Helgen S. 28, den første skrevne Bog S. 49, den første trykte og til Trykken forfattede Bog S. 52, Apothek S. 134, Båndkunst S. 144, Gymnasium S.

Livsrøre kan kaldes sundt og gavnligt, er det dog et Tegn, hvorefter Byens Standpunct maa maales. Vi bemærkede ovenfor, at Odense allerede i 90 Aar har havt to Bogtrykkerier og i 80 Aar to Aviser; nu har det et Steentrykkerie og tre Bogtrykkerier, og fra det tredie udgaaer en tredie Avis, hidtil meest beregnet paa Menigmand. Foruden den tredie Boghandling, i hvilken især Musik og Kunst kan ansees for Hovedfag, findes en saakaldet antiqvarisk, der dog endnu er ubetydelig. Medens Odense 1763 fik sin Postgaard ved Regjeringens Foranstaltning, fordi alle Byens Gjæstgivergaarde vare saa flette og indknebnede, at de ikke kunde forbedres (Rsc. 16 Septbr.), har Byen nu 3 anseelige Høteller, af hvilke Postgaarden 1837 og det, som ligger paa den ofte omtalte Grund i Korsgaden, 1853 have faaet nye Bygninger. Foruden alle almindelige Skoler er siden 1855 et theoretisk Landvæsenstinstitut oprettet af det patriotiske Selskab og i Reglen besøgt af 30—40 Elever, og indtil 1856 bestod en Realskole, hvorfra Flere dimitteredes til den militaire Høiskole. Det nyeste Fremskridt er Udførelsen af en ved det bülowske Testament angivet Idee, Oprettelsen af et Museum for Oldsager, der er stiftet af en privat Forening og har faaet Locale i Odense Slot 1860. Foruden det første Theater, Nationaltheatret eller Stads-theatret, har en privat Mand indrettet et andet smukt decoreret Theater, der er forbundet med en stor Circus og en fleerfoldig Forlystelsesanstalt, skjønt Byen neppe havde noget Savn i saa Henseende; dette Anlæg har taget Navnet

---

159, literair Bidskomhed S. 214, 247, 250, 295, Aviser S. 245 og 248, Theater S. 275, Fernbroer S. 291 og 307, Ushl S. 284, Svarekasse og Discontokasse S. 296, Industriforening S. 315, Gas- og Vandværk S. 306, Cellerængsel S. 307.



Pantheon og ligger i Vindegaden, i den forhenbærende Caserne, med en Passage fra Vestergade, som i Tiden kan blive en Dvergade. Til velgjørende og selkabelige Formaal ere flere Foreninger stiftede, af hvilke her kun skal nævnes et Fængsels-selskab, en Musikforening, flere Sangforeninger og et Selskab for Byens Forskjønnelse. Det sidste bestod i nogle Aar og foranstaltede en Spadseregang syd om en Deel af Byen samt en Plantning mellem Markedspladsen og Assistentkirkegaarden, hvor Skyttelaugets Marskhjydning holdes. Der benyttedes et Legat, som i dette Tidemed var grundlagt ved Sammenstod 1828, men da først kunde træde i Virksomhed<sup>1)</sup>; og det kan finde riig Anvendelse, da der endnu kun er gjort Lidet for Spadseregange ved Byen selv, medens de nærliggende Skove baade i syd paa begge Aaens Bredder og i Nord ved Næsbyhoved Sø ved private Gieres Omsorg tilbyde Odense Beboere særdeles venlige Hvilepuncter<sup>2)</sup>. For Kunsten i ængere Forstand er der endnu ikke megen Opmuntring, og de Malerier, som forhen prydede Odense Slot, ere endog nu bortflyttede ved denne Bygnings Anvendelse til Bolig for

<sup>1)</sup> Conf. ved Kgl. Res. 5te Juni 1829.

<sup>2)</sup> Navnlig i den Christiansdal tilhørende Skov, Fruens Bøge, hvor det ovenfor (S. 296) nævnte Selskab har en Pavillon, og i Malskæegaards og Næsbyhoved Skov, hvor Skovselskabet (S. 296) har Skovbane og Pavillon. Et landligt Forlystelsestæd, et Slags Livoli, var oprettet i Hannerup, under Navn af Fiona, men er nedlagt. I den fjernere Omegn søge Odense Beboere nu meest til Langesø Skov, Kjerteminde Klint og Munkebo Bakke; derimod søges Kraggsberg Skov ikke mere som i forrige Aarhundrede (ovenf. S. 244); men Jernbanen vil formodentlig aabne nye Veie til Skovene i Landets Indre og til Stranden ved begge Endepuncter. En Beskrivelse af Næsbyhoved i Mølbek's Ungdomsbandr. 2 D. S. 108 fgg.

Embedsmænd og Private (1860). Dog har Bhen nu en Maler, fra hvis Pensel baade endeel Altertabler (saasom Kjerterminde Kirkes) og andre Malerier udgaae, samt en fortrinlig Tegner, ved hvis Arbeide de betydeligste Levninger af Fortids Kunst vilke blive bekjendte i videre Kredse <sup>1)</sup>).

- 1) Overhovedet har Odense kun ved Claus Bergs Arbeider (ov. S. 74) haat nogen Maerkelighed at opvise i Kunstens Historie, da de Monumenter, der ellers findes i Kirkerne, neppe ere blevne til i Bhen selv. I det 16de Aarhundrede lod vel Oluf Bager sine Gaarde pryde med Malerier baade paa Laerred (ovenf. S. 149) og paa Vaeggene, hvoraf de sidste Levninger endnu for faa Aar siden saaes i den saakaldte gamle Fattiggaard; men de vare uden Kunstvaerd, og det Bedste fra hans Tid er det Familiebillede, der nu haenger i St. Hans Kirke (Ved. Sim. 3, 97). De Stene, hvormed han prydede Jordan og Apotheket, vare hollandske og i braendt Leer, og denne Decoration have ogsaa Andre optaget, da lignende Stene fandtes paa den uanseelige\* (ovenfor S. 255) omtalte Bindingsvaerks Bygning Vestergade Nr. 24, hvor endnu een er tilbage, som forestiller en romersk Keiser (Caligula), enten de nu skal antages at hidraere fra Michel Hansen 1568 eller fra P. Blanchenborg. I det 17de Aarhundrede forekomme forsaavidt svage Spor af Kunst, som Grundtarten 1683 naevner to Bildhuggere og „Jochum Contrafeiers Enke“, og i det 18de Aarh. forekommer ogsaa (1747 og 1776) en Bildhugger Jansen; men man veed Intet om Jochum Contrafeier selv, eller andre Portraitmalere i Bhen, medens reisende Silhouetteurer anmeldte deres Besog i Aviserne i det 18de Aarhundrede. Bildhuggerne vare mulig Billedskjaerere, hvis Kunst endnu i det 18de Aarh. hyppigen spores i Ornamenteer over Porte og Dorre, eller Steenhuggere, der leverede Gravsteen. Forst i den senere Tid har Bhen nu ogsaa en Saadan, som arbeider i Marmor tillige. — Paa Raadhuset foresindes, foruden hvad ovenfor (S. 242) er omtalt, et Kunstvaerk af en egen Art: Portraiter af Kong Christian den Ottende og Dronning Caroline Amalie, broderede med Silke, lignende de fineste Kobberstik, engang benyttede som Anbefaling for en Ansogning om en Falskmontners Benaadelse. Derimod er den Dør ei mere til, paa hvilken var malet en Konge, som

Af nationale Mindesmærker har Odense, foruden hvad der i Kirkerne kan henregnes dertil, kun eet, fra den sidste Krig: Byens Belliggenhed medførte, at den navnlig efter Slaget ved Fredericia modtog et større Antal Saarede, for hvilke Gaarden paa Vestergade Nr. 9 og Hospitalskirken bleve indrettede til Lazarether, medens Frue Kirke benyttedes til Depot; og ligesom Byen under hele Kri-gen var besjælet af den meest levende nationale Begei-string, der ogsaa frembragte Skrifter til Forsvar for Dan-marks gode Sag og til de Tappres Hæder, saaledes satte skjønnsomme Medborgere et Hædersminde over alle de Kri-gere, der her endte deres hæderlige Bane: paa Assistent-kirkegaarden staaer en hoi Mindesteen med Indskrift og Basrelief i Marmor imellem de Faldnes Grave; den blev indviet d. 6te Juli 1852 og vidner i ædel Sæmpelhed om Trofkab mod Kongen og Kjærlighed til Fædrelandet og den Gud, som „hidtil har hjulpet“<sup>1)</sup>. De samme Følelser have vedblevet at leve i Odense By, og oftere — vistnok ikke uden de Forskjelligheder i Anskuelserne om den rette Wei, som ere uadskillelige fra menneskelige Vilkaar — have de udtalt sig under Bevidstheden om den største Provindsbyes Kald og Ret saavel som hver Borgers Pligt, naar Fædre-landet kalder.

Disse Følelser fandt ogsaa deres Udtryk i de Dage, da Byen i dette Aar første Gang havde den Lykke at

---

flog en Mand til Ridder med de Ord: „donec justa fecero, hoc gladio pro me utaris, si injusta, contra me“; ei heller det Skab, hvorpaa stod den Indskrift: „ne quid res publica detrimenti capiat“. Begge nævnes i Bircherøds Manu-skrift tilligemed den ovenf. S. 270 omtalte Rude, paa hvilken stod: „Rex Canute Dei, quæso memento mei“.

<sup>1)</sup> See Beretn. derom i Mindesteen paa Odense Kirkegaard den 6te Juli 1852. Odense 1852.

see Hans Majestæt som Konge i sin Midte: da var, blandt mange andre Vidnesbyrd om Folkets Jubel over den ganske Stad, opreist en romersk Triumphbue paa det samme Sted, hvor Frederik den Anden havde modtaget Hertugernes Gylbing 1580; paa den samme store Plads modtog han sit frie Folks Gilsen i festlige Optog fra By og Land, og til et Festsmaalid samledes ogsaa dennegang Kongen med Folket i den Bygning, som staaer, hvor Mourik Podebusks Gaard dengang laae, og som ved en bedækt Gang var sat i midlertidig Forbindelse med Raadhuset, hvis store Sal var festlig smykket.

Med dette Kongebesøg slutte vi Odense Byes Historie: Forsynet lade de Dnister opfyldes, som da bleve udtalte for Byen og af Byen; da vil Konge og Fædreland og med begge Odense By i freidig og glad Forhaabning see Fremtiden iudsø under den Høiestes Varetægt.



# Bilag.



## B i l a g I.

---

### **Litteræ protectionis et privilegiorum confirmatio Consulibus et Civibus Otthoniensibus a Gerharo Comite Holsatiæ datæ.**

Universis præsentia visuris seu auditoris Gerardus, Dei gratia Comes Holsatiæ et Stormariæ Salutem in Domino sempiternam. Notum facimus universis tam præsentibus quam futuris protestantes publice, quod hos exhibitores præsentium, Dilectos nobis Consules et Cives nostros Otthonienses omnes et singulos cum ipsorum familia et bonis eorum quibuscunque mobilibus et immobilibus in dicta Civitate aut extra ubilibet constitutis ad ipsos spectantibus sub nostra pace et protectione suscepimus specialiter defendendos, dictis Consulibus et Civibus nostris dimittimus, concedimus et liberaliter indulgemus, nichilominus et per præsentis litteras nostras approbamus, confirmamus et meliori modo quo pomussu, ratificamus omnes libertates et quascunque gratias, sive in theloneis aut jurisdictionibus et quibuscunque aliis, quocunque etiam nomine, commodo et utilitate existant, quas a Regibus Daciæ plenius et liberius dinoscuntur habuisse, prout in litteris super hoc confectis lucidius continetur. Mandamus igitur et sub obtenta gratiæ nostræ districtius prohibemus, quatenus nequis advocatorum nostrorum aut officialium eorundem seu quisquam alius cujuscunque status aut conditionis existat, dictos Consules aut Cives nostros aut

aliquem de ipsorum familia in persona aut rebus contra libertates et gratias ipsorum ipsis a Regibus Daciæ . . . . ut præmittitur, indultas, audeat aliqualiter impedire seu molestare, prout indignationem nostram et ultionem debitam voluerit evitare. In cujus rei testimonium Sigillum nostrum præsentibus est appensum. Datum Otthoniæ Anno Dei MCCCXXX quinto, proxima sexta feria ante Dominicam qua cantatur Oculi.

(Af Brandt's documenta Otthiniensia, i det St. Kgl. Bibl. Ny Kgl. Saml. Nr. 406. fol.)

## Bilag 2

(s. ovenf. S. 32).

**Prier udtj Sanctj Knudts closter udtj Otthense  
sick bræff liudenndis somm her efftersølger.**

### **Christiann R.**

For gunst tillforrn, Viider att som wij tillforne haffue befallitt etther att skulle lade wybygge si Knuds Kierketornn, till att hennge stormclockenn och andre kierkens Clocker wdi, Och same thornn icke Gennndnu er fuldkomenn, Thij bede wij etther och wille, attj mett thett forste muligt er lader same taarnn ferdige giore, Och saa sterkt att thett forvden anndre Clocker kann taale att hennge same Stormclockenn wdi, Wij haffue wnnndt och tilladett, attj till same thaarnns wybyggelses behoff mue affbryde si Albans thornn, Och ther till brugge hues sienn och ann denn diell ther findes, Och hues aff same thorn offuerbliffuer, och icke kann bruggis till si Knuds thornn, Gaffue wij



wannt och giffuett Dsß Elfl. Borgemeſter och Raadmendt  
 wdj wor Kiøbſtedt Odennſe, till Byenns bygningß behoff,  
 Her wider etc.

Dat. Kolling thenn 19 Nouembris.

Mar 1c. Mdlviij.

(Regia maiestas manu)  
 (propria subscripsit.)

---

## Bilag 3.

---

### Braunii Theatrum Urbium.

#### Om Odense.

Civitatum Fioniæ maxima, interioribus tam publicis quam privatis ædificiis ornatior, quam propugnaculorum ac mæniorum ambitu munita, ut quæ Bellonæ furiis sepius agitata et deformata fuerit . . . . Porro Franciscanorum Cænobio, eximia etiam fundatoris aula existit, ubi nunc aluntur docentes omnes et studiosi pueri Scholæ trivialis, instituto et liberalitate Frederici Secundi Daniæ regis, Ubi etiam Nosocomium Regium et Palatium (sic) hujus insulæ generale. In hac etiam civitate est coenobium D. Johannis, ubi nunc defunctis fratribus Regia curia existit. Forum est amplum justiciarium et piscarium, ad cujus orientale latus quondam ædes D. Gertrudi sacra, plane nunc desolata. Publicum hic etiam cimeterium existit, quondam ad monasterium Dominicanorum spectans, quos Sortebrødre nuncupabant. Cujus quidem monasterii templum eleganter ornatum post fugam fratrum destructum, reliquis ejusdem ædificiis quibusdam loci Nobilibus distributis. Fuit et hic templum S. Georgii nunc desertum, habens quondam Nosocomium adiuctum (∩: adjunctum). Item T. D. Virginis,

cujus Præpositus et patronus est Cancellarius Regni. Ubi et præcipuam sedem et curiam habet. Pallatium quoque Episcopale Othini fuit, speciosum locum occupans, nunc in civium habitationes conversum. Præter forum piscarium Est hic etiam forum novum sive Regium, singulis sabbatinis diebus nundinis celebratum. In isto foro quondam erat Xenodochium vulgo da Glende hauß. In hoc foro Serenissimo Frederico II Daniæ Regi bonæ memoriæ, ejusque filio Christiano, nunc electo Regi Daniæ, homagium præstitum. Hic quoque ab eodem Serenissimo Rege, fælucis recordationis, collatum est feudum Slesvici et Holsatiæ Duci Adolpho et Johanni fratribus ut etiam Johanni juniore, quæ actio ad centenos ovasi (sic) annos quieverat.

---

## Bilag 4.

---

### Udtegnelser af Magistratens Embeds-Copiebog 1649.

(s. ovenfor S. 167, 170, 174.)

#### Af Byens Jordfylds-Bog 1643:

- Aff dend Norden Boning i Westerpoert. . . . . 2 Daler.  
 Aff dend Joerd Smellem Aaen och dend hauffge  
 Bed Lauridts Nielszen Byefoeget gaard. . . . 8 s.  
 Hans Anpart aff en gammell Bey till Holdzedaare 1 s.  
 Borgemester Hans Nielszen, hans Anpart aff  
 samme Bey. . . . . 2 s.  
 Aff en gaard i Westergade paa hiørnet Bed  
 Poesten, Som Kgl. Maj. tilforne haffde,  
 Som nu hrr. Poffuel i Dallum tillhör . . . . 5 Daler.
-

Margrethe S. Jens Moegenfens Aff et styche  
 Jord langs Ved hendis huus, Vdtill Torffuet 6 s.  
 M. Christen aff Sin Gaard han iboer Synder  
 Byetingett ..... 1 Daler.  
 Aff Welb. Fru Sidzell Høegs och Karen M.  
 Suend Pederfens Gaarde, Jordshyld ..... 1½ —

Af Byens Inventarium 1649:

Byens Brende med Lillie paa 1.  
 Læderspande hængendis i Raadhhuusgangen 73.  
 Brandstiger, Fyerhager och Stenger:  
 (deriblandt: „som henger i Anne Peder Pedersens  
 Stræde“ — og „i det Stræde mellem Rasmus Gaas  
 och Anne Jens Michelsens Huuse“, — „som henger  
 i Claus Mules Stræde“ og i „Hans Jensens  
 Stræde“) —

Jernlencher:

2 Store Jern Lencher hengende paa Hr. Poffuels och  
 Knud Jacobsens gaarde i Westergade.

1 Løndhe, som henger paa Peder Gaases huus till  
 Nedergaden.

Her foruden som Byens Inventarium er forbedret:

1 Brende til Bismet och fieringer

1 Brende til Guin

1 Spanshe felle

1 liff giortell

1 Kaaber Wandspruds med des tilbehøring. <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Dette er det første Spor af Brandsproiter. I Aaret 1730  
 havde Byen tre og Slottet een (Birch. Mstr.). Om den  
 engelske s. S. 269.

## Bilag 5

(til S. 173).

### Christian den Fjerde, medt Guds Naade Danne- marchis, Norgis, Wendis och Gotes Konnung.

Vor Gunst tilforn, wider efftersom oß Elskelig Sidhel  
Hoig, Afgangne Ebbe Munches Effterleffuersche for oß wu-  
derdannigst haffuer ladet andrage, huorledis hun paa hindis  
Gaardt vdi Vor Riobstedt Ottensee med forderligste noget  
Achter at reparere och forbedre, medt Vnderdannigst Begie-  
ring, Att Bytingett, som saa Nær paa hindis Gaardt er  
lagtt och Bygtt, at dendt Gaardenn ey lidet shall were thill  
shade, paa it Andet stedt motte henflottis, da bede wi eder  
och Raadigst Wille, attj forschreffne Byting lader forflotte  
Och paa it andet bequemt Stedt der i Byen hensettis.  
Der medt Scheer Vor Wille. Befalendis eder Gudt.  
Schreffuett paa wortt Slott Riobenhaffn den 29 April  
Mno 1643. Under vort Signett.

**Christian R.**

## Bilag 6

(til S. 174).

### Borgemestere och Raadmend wdi Ottensee

Siore Bitterligt, Att Efftersom Erlig och fornehme  
Mandt Knud Knudsen Borger her I Staden Wdi den  
Gaard, hand haffuer Dvert offuer for Sig, Imellem hen-  
rich Buntmagers Gaard och dett Stræde Ved Karen Gl.  
Bertell Wichmands, haffuer hafft en Post aff Byens Kæn-  
der, huilchen hand Erbiuder sig at afflegge paa det Sted  
och begierer en Kende fra Posten ind i den Gaard, hand

nu Siellff iboer deremoed maate nyde. Saa endog ofi well ehr beuist, hand den Post i forn Gaard wden Moedsigellse haffuer Nytt, er ofi dog iche nogen Adkom dertill frembwiist, huorfere wi paa Byens Begne med hannem haffuer accorderit saaledis, Att hand Imoed den Postes Affschaffellse i forn Gaardt, maa tilladis En anden Post i hans Gaard, hand nu Iboer Neeben for Tinget aff den Wandkumme Sammestedh med Byens Rendemester maa tilladis derfra ind i Knud Knudsen's Gaard att Indføre och legge, Saaledis att naar andre Borgere deromkring boende kand faae Wand aff samme Post, shall och maa (de) dett tilligge och efftersom det Kand taalis till hans Nyttelighed, Dog sparslig och ey till att spilde eller forsede, Och det Saalenge Knud Knudsen hans hustrøe eller Børn och Børnebørn sellff samme Gaard eyer och besidder Och alld dend stund nogen Ottenße Borgere, her i Byen Skatter och slyller, deri boer, Med saadan condition och Willkor, att Knud Knudsen eller de Samme frihed nyder, Marligen huer Martini till Ottenße Byes Kiemener Trej Slette Daler till Byens Wandings forbedring erlegget, dog naar Knud Knudsen, hans hustrøe og Børn och børnebørn, Alle ehre døde, eller saa snartt de Gaarden sellger eller affhender, Skall de, der effter Gaarden besidde will, Tage Borgemestere och Raad her i Byen deris Tilladellse. Men om nogen Tid kom dem der i att boe, som ey Borgere waahre, shall Byen dem intet Wand slyllbig werre att lade følge af Kummen eller Byens Render. Bloff och nogen till Sindß samme Wand eller Post Sellff att wille miße, Skulle de ey heller om de Trej Slette Daler Anmoedis eller slyllbig were at wdgiffue. Deß till widnißbiurd wnder woris Stadh Seigell.

Ottense den 9 Juni 1654.

(L. S.)

Den store Lillie  
i Bor.

## Bilag 7.

### Uddrag af Folketællingslisterne

1ste Febr. 1860

samt Angivelse af de sluttede Laugs og Corporationers  
Medlemmer i Decbr. 1861.

I de tvende første Rubrikker ere opførte de, som er nære sig og Familie af vedkommende Embede eller Erhverv, og forsaavidt som disse Opgivender ere afdeelte i to Rubrikker under hvert Køn, betegnes ved første Afdeling **S.** Hovedpersonerne, der forestaae Embedet eller Erhvervet, og ved anden Afdeling **M.** de Medhjelpere, der ere fast antagne under dem, altsaa Contoirbetjente, Svende, Dreng. Denne Fortegnelse er støttet paa de originale Lister, og til Forklaring kan bemærkes, at naar stundom Fabrikkerhverv ere opførte med Medhjelpere alene, har det sin Grund i, at Værket eies af Mænd, der have andet Hovederhverv og derfor ere opførte under dette.

I tredie Rubrik er anført samtlige Laugs og Corporationers Medlemmer ved Udgangen af Aaret 1861, da Ræringsloven træder i Kraft, samt i Parenthes enkelte Erhvervs nuværende Stand. Forsaavidt der paa flere Steder vil findes en paafaldende Uoverensstemmelse mellem Opgivendet for 1ste Febr. 1860 og denne Rubrik, f. Ex. ved Bøvere og Høkere, maa det bemærkes, at denne ikke altid hidrører fra en i Mellemtiden foregaaet Forandring, men har sin naturlige Grund i, at mangt Erhverv drives uden Tilslutning til det bestaaende Laug, og at Personer kunne være udtraadte af Lauget eller Corporationen uden at opgive Erhvervet.

		1. Febr. 1860.		Køng og Genf. 1860.	
		Mandsf.   Qvinder.			
		§.	M.	§.	M.
1.	I Embedsstilling ved Kirke og Skole	38	1	12	"
2.	Civile Embedsmænd (Løger 6) . . . . .	50	39	"	2
3.	Betjente under begge Embedsklasser	57		23	"
4.	Militaire. Officers . . . . .	23		"	"
	Underklasserne og Menige	206		"	"
5.	Lærde, Kunstnere og Practiserende (Løger 5) . . . . .	52		27	"
6.	Jordbrugere . . . . .	21	12	3	3
7.	Søfarende . . . . .	75		"	"
8.	Industrielle Brancher:				
	Bagere . . . . .	52	34	2	9 48
	Barberere . . . . .	5	2	"	"
	Billedskjærere . . . . .	3	1	"	"
	Blikkenslagere . . . . .	6	4	"	"
	Bogbindere . . . . .	5	15	"	"
	Bogtrykkere . . . . .	3	26	"	"
	Brolæggere . . . . .	6	1	"	"
	Bryggere (M:) . . . . .	5	7	1	"
	— (E-dise-) . . . . .	1	"	"	(2)
	Brændeviinsbrændere . . . . .	45	17	15	" 24
	Bundtmagere . . . . .	5	5	"	"
	Bødkere . . . . .	19	21	2	" 17
	Børstenbindere . . . . .	4	2	"	"
	Bøssmagere . . . . .	2	3	"	"
	Chemisk Svovlstikfabrikanter . . . . .	"	"	"	(1)
	Dreiere (Kunst- og Rokkedreiere). . . . .	18	12	1	" 13
	Farvefabrikanter . . . . .	2	2	"	"
	Farvere . . . . .	17	14	1	"
	Filehugger . . . . .	1	2	"	"
	Forgyldere . . . . .	1	"	"	"
	Garvere og Feldberedere . . . . .	20	13	"	" 40
	Gjortlere . . . . .	2	1	"	"
	Glarmestere . . . . .	4	4	1	" (3)
	Guldsmede . . . . .	13	7	"	" 10
	Handskemagere . . . . .	7	9	2	" 5 9
	Hattemagere . . . . .	8	5	"	" 5
	Hjulmænd . . . . .	5	15	"	"
	Hørsvingere . . . . .	5	"	"	"
	Jernsløbere . . . . .	5	43	1	"
	Instrumentmagere (mechanisk) . . . . .	3	1	1	"

	1. Febr. 1860.				Køng og Kv.
	Mandf.		Qvinder.		
	Ø.	M.	Ø.	M.	
Instrumentmager (musikalst) . . . . .	1	"	"	"	(2)
Kalkbrænder . . . . .	"	1	"	"	(2)
Kammagere . . . . .	3	1	"	"	
Kandestøber . . . . .	1	"	"	"	
Kastjetmagere . . . . .	2	2	"	"	
Klokkestøber . . . . .	1	"	"	"	
Klædefabrikanter . . . . .	2	7	"	5	
Knapmager s. Possementmager.					
Kobbersmede . . . . .	7	6	"	"	
Krølhaarsfabrikant . . . . .	1	"	"	"	
Kurvemagere . . . . .	4	4	"	"	
Lakkefabrikanter . . . . .	"	"	"	"	(1)
Liimfabrikant . . . . .	1	"	"	"	
Lysstøber . . . . .	1	"	"	"	(2)
Malere . . . . .	29	34	1	"	27
Maskefabrikanter . . . . .	3	1	"	"	
Murere . . . . .	19	108	1	"	
Møllebyggere . . . . .	4	3	"	"	
Møllere (Gryn-) . . . . .	5	13	"	"	
— (Dlie-) . . . . .	"	2	"	"	(1)
Maalemagere . . . . .	6	1	"	"	
Overskærere . . . . .	1	"	"	"	
Parykmagere (Haarstj.) . . . . .	2	"	"	"	(3)
Possementmagere . . . . .	3	2	"	3	
Pottemagere . . . . .	6	4	1	"	14
Rebslagere . . . . .	9	11	"	"	6
Sadelmagere . . . . .	20	35	"	"	16
Saltraffinaderie . . . . .	"	"	"	"	(1)
Seil- og Flagmagere . . . . .	2	5	"	"	
Sigtemagere . . . . .	2	1	"	"	
Stribsbyggere . . . . .	2	"	"	"	
Skifertækkere . . . . .	3	"	"	"	
Skomagere . . . . .	146	131	5	"	181
Skorsteensfeiere . . . . .	1	3	"	"	
Skræddere . . . . .	73	62	8	10	78
Slagtere . . . . .	23	18	2	"	24
Smede . . . . .	42	106	1	"	15
Snedkere . . . . .	61	105	1	"	48
Stearin- og Voksfabr. s. Lysstøber og Cæbesyder.					



	1. Febr. 1860.				Købt og søgt 1860.
	Mandf.		Qvinder.		
	§.	M.	§.	M.	
Steenhuggere .....	14	9	"	"	
Steenlager .....	1	"	"	"	
Steenrykkere .....	2	6	"	"	
Stivelsesfabrikant .....	1	"	"	"	
Stolemager .....	6	2	"	"	
Strømpefabrikanter .....	1	4	"	"	
Sæbesydere .....	2	4	"	"	
Syersker .....	"	"	222	8	
Sømfabrikant .....	1	"	"	"	
Tæpiefabrikant .....	1	"	"	"	
Tæpiefæretter s. Sadelmager.					
Teglbrændere .....	"	1	"	"	
Tobaksspindere .....	15	13	1	1	
Træskomagere og Klodslemagere ...	38	2	"	"	8
Tømrere .....	13	99	"	"	
Uhrmagere .....	14	14	"	"	
Uldspindere .....	1	"	"	2	
Våtsfabrikanter .....	4	3	"	"	
Vognfabrikanter .....	2	2	"	"	8
Vævere .....	40	26	7	20	8
8. Handel og Omsætning:					
Apothekere .....	2	9	"	"	
Boghandlere .....	3	3	"	"	(4)
Brændehandlere .....	2	"	"	"	
Commissionairer .....	14	"	"	"	
Conditore .....	4	2	2	2	
Frugt- og Bildthandlere .....	1	"	4	"	
Høfere .....	59	3	16	"	28
Kjøbmænd .....	112	166	12	"	
Kludesamlere .....	3	"	4	"	
Kniplingshandlere .....	2	"	1	"	
Landfræmmere .....	7	"	4	"	
Læderhandler .....	1	"	"	"	
Meel- og Grynhandlere .....	3	"	2	"	
Modehandlere .....	1	"	22	4	
Mæglere .....	1	1	"	"	
Meubelhandlere og Marschandisere	6	"	3	"	
Papirhandler .....	1	"	"	"	
Porcellainshandler .....	"	"	1	"	
Strømpehandlere .....	3	"	"	"	

		1. Febr. 1860.				Rang for 1860
		Mandf.		Qvinder.		
		§.	M.	§.	M.	
	Tobakshandlere .....	2	"	"	"	
	Tracteurer og Gjæstgivere.....	53	1	6	4	
	Trævarehandler .....	"	"	1	"	
	Viinhandlere.....	4	6	"	"	
	Bogtmænd (Smaakjøbere) .....	39	2	2	"	
9.	Pensionister .....	45		95		
10.	Capitalister .....	20		84		
11.	Dagleiere .....	472		306		
12.	Lhende uden fast Tjeneste .....	9		21		
13.	Ubestemt Næring.....	40		214		
	Desuden i Graabrødre Hospital.....	50		86		
	Almisfelemmer.....	113		148		
	I Straffe-Anstalten og Arrester.....	98		43		

---

## U n h a n g .

---

### Om Odense Byes Historie, dens Kilder og Monumenter, samt de medfølgende Steentryk.

---

Fra ældre Tider har man kun to trykte Skrifter om Odense, som dog begge bleve ufuldendte. Det første er en liden Bog, der bærer Titel: „Om St. Knuds Kirkes og Klosters og de latinske Skolers i Odense første Begyndelse og Opkomst, af et gammelt Manuskript samlet og med Anmærkninger forsynet, fra Odense indsendt af L—L.“ (o: L. L u j a , som var Professor ved Gymnasiet), trykt i Kjøbenh. 1726. 4to (kun 1 Ark). Bogen findes paa Universitetsbibliotheket; men dette Manuskript's Værd kan kjendes af den Beretning, at i Christian den Tredies Tid 1529 (!) skulde Biskop Jørgen Hansen (o: J. Jensen Sadolin) have ansat en reformert Skolemester i Odense.

Det andet er „*Janus Aagaard historica descriptio Othinæ, Haun. 1737. 1738.*“ — udgivet i to Brudstykker som to academiske Disputatser paa Borchs Collegium, i Qvart. Forfatteren var født i Odense 1714 og døde som Præst i Sjælland 1762; hans Bog angaaer imidlertid kun en Deel af de offentlige Bygninger og den catholske Tids Institutioner og giver meest kun en lærd Samling af Enkeltheder udaf de almindelige Kilder og andre Lærdes Undersøgelser.

I Haandskrift høves fra samme Tid en liden anonym dansk Beskrivelse af Byen: „Topographia Ottoniensis“, som opbevares paa det St. Kgl. Bibliothek (N. Kgl. Saml. No. 184, Svo); men den er kort og ubetydelig <sup>1)</sup>. Af de Forarbejder, som de flere lærde Mænd af Rabnet Birchertod her i Odense gjorde, til Byens Historie, fremgik vel omsider en eller tvende ordnede Samlinger, men som dog ikke kunne kaldes noget Forsøg paa Byens Historie og Beskrivelse. Den ene, af Aaret 1730, findes paa Universitetsbibliotheket, den anden paa det Kgl. Bibl. (Ny Kgl. Saml. No. 729, Qvart) og med liden Afvigelse i tvende Afskrifter her i Byen, paa Cathedralskolens Bibl. i Qv. og i Procurator Hansens Besiddelse i Fol. I dette Værk beklager Forfatteren, Jac. Thomesen Birchertod, Savnet af en tidligere Bearbejdelse, som han havde overgivet til Grev N. Rankau; men denne synes dog ikke at have været Andet end den førstnævnte Samling. Disse ordnede Samlinger tilligemed en stor Deel Blade, Tegninger og Opsatser, der opbevares paa det Kongelige Bibliothek (N. Kgl. Saml. fol. No. 404, 405, 407), ere imidlertid af ikke ringe Vigtighed for de specielle Undersøgelser, men deres væsentligste Indhold for Byens Historie er gaaet over i

„Bedel. Simonsens Bidrag til Odense Byes ældre Historie 1 og 2 Deel og 3 D. 1 S. Odense 1841—44“. Under denne beskedne Titel har den fortjenstfulde Historiker givet en meget riig Samling, hvortil baade alle trykte og endeel utrykte Kilder (Manuskripter og Cancellie-Registranterne) ere benyttede; men ligesom den alle-

1) Imidlertid indeholder den een Ting, som ikke er umærkelig, nemlig det udtrykkelige Vidnesbyrd, at Myntergaarden laae paa Sortebrødre Kirkegaard, og den viser sig saaledes at have fulgt en sandere Tradition end Lagaard, der havde ladet sig fortælle, at man endnu dengang saae Spor af Myntværkstedet i Myntergaarden, og altsaa maa have meent Gaarden paa Hjornet af Dvergaden.

rede for det 16de Aarhundrede er mindre fuldstændig, saaledes slutter den ganske ved dets Udgang. Dog havde han samlet Mere, endog ligetil 1830, og hans Manuskript findes i to Exemplarer i det Oldnordiske Museums Værg; men det indeholder (med Undtagelse af Krigsaarene 1658—60), ikke Meget om det 17de Aarh. og endnu mindre for den senere Tid, da det meest kun er uddraget af Rescriptsamlingen, Byens ene Avis (Stiftstidenden) og andre almindelige Kilder. Smidlertid har jeg benyttet det, da det velvillig er blevet mig udlånt.

Omsider fik Odense en Beskrivelse, men fortættet og uden historisk Tilbageblik; den findes i det paa Dansk og Tydsk udgivne Værk: „Danmarks Kjøbsteder og Slotte i Kobber af Bruun, historisk-topographisk beskrevne og udgivne af Sander, Nyerup og Lahde“ 4de Hefte, som udkom 1805 (i stort Rodesformat). Odenses Beskrivelse (9 Blade) er vel anonym, men vides at være forfattet af H. J. Gottschalk, som da var Hospitalspræst og Sognepræst for Paarup og døde 1816. I al sin Korthed er denne Beskrivelse meget indholdsrig og giver et godt Indblik i Byens daværende Tilstand. Den er ifølge indre Kjendemerker forfattet 1798 og 99.

Siden den Tid har kun en og anden Rejsende, som Wedel (indenlandske Reise 1804), Mølbech (Ungdomsvandringer 2 Deel), Tregder (Haandbog for Rejsende 1824) og M. Boiesen (Reise igjennem Danmark 1856) givet Bidrag til Skildringer af Byen.

Ved Siden af Beskrivelser maae dernæst nævnes Afbildninger, baade Prospector og Grundtegninger, og det saameget mere, som det er fra disse, at egentlig nærværende Foretagende har sin Foranledning. Odense har det særegne Fortrin at være afbildet i et særdeles omhyggeligt og paalideligt Fugleperspectiv fra Aaret 1593. Det findes i et originalt Exemplar paa Raadhuset og er nu copieret i det Steentryk, som danner 1ste Planché i denne Bog. Om dets Historie og Værd er der talt paa

fit Sted (S. 177 fgg.), og jeg skal her kun tilføie, at der foruden det trykte Kobber findes en Tegning af samme Billede i en privat Samling, hvorfra den har været mig velvilligen meddeelt, da jeg mulig i den tænkte at finde Originalen til Kobberet; men det har viist sig, at Tegningen tvertimod er Copie af dette; maaskee er det dog (ifald den er taget af en Odense Beboer) ikke uden Betydning, at Spirene paa Frue og St. Hans Kirker ere ubeladte saavel som den svage Antydning af St. Gjertruds Spir (jf. S. 209, 210 og 84).

Det er et Spørgsmaal, om man har et ældre, eller dog et med hiint af 1593 samtidigt Billede af en Deel af Odense, i Resens „Frederik den Andens Historie“, hvor Hertugernes Gylthing paa Odense Torv 1580 er afbildet. Men efter den nøieste Undersøgelse vil man deri neppe finde Andet end en Composition efter den historiske Beretning og kun støttet til et løst Bekjendtskab med Localiteterne — et tydsk Kobberstik fra Midten af 17de Aarhundrede. (Jf. ovenf. S. 142).

Resens eget Fugleperspectiv, som er taget nær ved Aaret 1660, maa ansees for det næste efter hiint ældste — det er afbildet paa Pl. 2 efter hans uudgivne Værk, til hvilket Kobberne vare stukne. (Derom ovenfor S. 182 fgg.)

Fra Slutningen af 17de Aarh. (1698) have*s* i Hs. Maj. Kongens Samling et stort Landkort over Fyen, tegnet af Cas. Im senbaum og prydet med Landets Lindorm. Dets Dimensioner ere imidlertid for smaae til at Odenses Situation kunde oplyses deraf, ligesom det eiheller kan ansees for paalideligt i det Enkelte.

Det Samme gælder et Situationskort, som findes i Cathedralskolens Bibliothek i en Festsact i Anledning af Frederik den Femtes Fødselsdag 1759, der væsentlig har til Niemed at anbefale Anlæget af en Canal; Festsaleren, Præsten v. Haven, fremlagde derved dette ældre Situationskort, som han siger at være forfattet 50 Aar tidligere.

Grundtegningen af Byen er løs og uklar, men for Martines Benævnelse er dette Kort ikke uden Betydning, hvorfor nogle Angivelser af det ere overførte paa vort Situationskort af 1717.

Fra Aaret 1717 foresindes i Hs. Maj. Kongens Samling et høist elegant tegnet Situationskort over Odense og Omegn (Titlen in blanco), hvorfra vi paa Pl. III give en formindsket, lidt udvidet, Copie for at vise Vandforholdene især norden for Odense, som de vare i forrige Aarhundrede. (Sf. ovenf. S. 271). Derimod have vi ladet copiere Byen selv i uformindsket Maalestok, da denne Grundtegnings findes udført med saamegen Omhu (Planche 3). Ristnok er den ikke ganske uden Feil, navnlig ved Provstegaarden og Rosenbækkens Løb, men i Henseende til Aaen og Broerne over samme er den af høj Interesse og giver nogle smukke Afbildninger af endeel Bygninger, blandt hvilke St. Hans Kloster sidste Gang og Frøkenklostret første Gang her ere fremstillede.

Fra Aaret 1747 hidrøre tre Kobberer, hvorfra de to forestille Odense i Prospecter fra St. Jørgensport og fra Heden, og det tredie giver et Parti af Slottets Forgaard. De findes i et stort Kobberværk, som blev udgivet i Anledning af Frederik den Femtes Reise gjennem Riget, af Sølieuten. Grønvald; men da dette Værk er meget sjældent, er det heldigt, at man paa et andet Sted kan paavise det ene og vigtigste. Det er nemlig et af disse Kobberer, der i Pontoppidans Danske Atlas er givet som første Prospect af Odense — et livligt og smukt Billede af Byen fra den Side, som da var dens Hoved-Avenue, fra Bakkerne udenfor St. Jørgens Port. Imidlertid har Pontoppidan ladet gjøre een Forandring paa det, nemlig at han har ladet Veien og Gaden tomme, medens de paa Originalen ere opfyldte af det kongelige Indtog. Paa denne, hvorfra et Exemplar, som Skilderie, findes her i Byen, sees den kongelige Kareth mellem de første Huse med et Detachment af Garder for og efter; til Højre i Gaden paradere to Compag-

nier unge Kjøbmænd som Livslyttere, længere inde et Compagnie Borgere. Iøvrigt er Copien tro; dog skal jeg bemærke, at den har gjort Møglebro mere krum, end den er paa Originalen, hvor den næsten er ganske lige. (Se iøvrigt ovenf. S. 241). Prospecten fra Heden er af underordnet Værd, da dens egentlige Hensigt er at præsentere en Nevu paa Marken; det tredie Kobber fremstiller Kongens Ankomst til Slottet og viser bl. A. St. Hans Kirke, paa hvilken der er den Mærkelighed, at de sydlige Capellers Gavle have høie Muurtinder i Form af opstaaende Smaataarne (eller Rectangler).

De næste Fremstillinger ere Pontoppidans Grundtegnning og andet Prospect, som begge gives paa Planche 2; de maae være tagne før 1767, da Bogen udkom, og rimeligviis endog adskillige Aar tidligere, dog efter 1752 (formedelt Sukkergaarden og Tugthuset).

Samtidig med dette er et Situationskort med en særdeles nøiagtig Grundtegnning af Byen, som findes i den ovennævnte Festsact af Aaret 1759 i Cathedralskolens Bibliothek. Det er tegnet af en Odense Borger, Dalin, og uagtet det er forfattet for at anbefale Anlægget af en Canal til Stibhusene, er det alligevel for Byens Vedkommende udført med en saadan Nøiagtighed, at de enkelte Gaarde og Huse, Have og Gaardsrum lade sig skjelne, skjønt Maalestoffken ikke er sønderlig større end paa Pontoppidans Grundtegnning. Jeg anseer det for yngre end Pontoppidans, fordi det i mange Puncter utvivlsomt er nøiagtigere.

Ogsaa fra samme Tid er Prospecten i Sanders, Nyerups og Lahdes ovennævnte Værk; thi skjønt dette, som anført, først udkom 1805, er Prospecten fra en langt ældre Tid. De Kobbere, som Lahde udgav, vare nemlig den kongelige Kabinetsskildrer S. S. Brunns Novus Atlas Daniæ, hvoraf et Bind udkom i Kbh. 1761 i Folio. Hans Kobbere vare stufne af Dvirst, men have i Lahdes Udgave kun Underskrift: „fecit J. J. B.“ Odenses er en langstrakt Prospect af Byen, taget fra Gunnerup Høider, tør



og haard i Sammenligning med Pontoppidans Prospector og ikke fri for Feil, skjønt den giver nøiagtige Billeder af flere fremtrædende Bygninger. Den bærer ligesom Spor af at være optaget af en Fremmed, idet den i Forklaringen har: „en Vandmølle“ for Munkemølle, og „Kunnebankerne“ for Nonnebakken.

Der hengik nu omtrent 70 Aar, uden at — saavidt mig bekjendt — nogen Tegning af Odense blev taget og udgivet; Udgaven 1805 af Kobberet fra 1761 maatte træde istedetfor en saadan. Den næste er nemlig en Grundtegning af N. F. Suel, 1839, som er steentrykt i det egl. Steentrykkerie (jf. ovenfor S. 292), og en formindsket Udgave deraf 1846 i Anledning af Landmandsmødet, som tiligemed en smuk Prospect fra Torvet imod St. Knuds Kirke er tegnet af M o c og trykt i Altona.

Fra 1852 habes en Prospect af Odense, seet fra Nonnebanken, tegnet af N. Richardt, lith. i Gm. Bærentsens lith. Institut, omgivet af flere af Byens Bygninger. Paa samme Forlag er fremdeles udkommen en smuk Tegning af Byen, seet fra Helteengen, hvor Gasværket viser sig i Forgrunden, tegnet af W. Petersen, i „Danmark i Billeder“ 11te Hefte. Ligeledes har en dansk Maler i Wittenberg, A. T. Heiden, udgivet en Prospect, taget fra Nonnebakken og omgivet af Randtegninger, der fremstille flere Bygninger i og udenfor Byen. Endelig habes flere Smaaprosectorer paa Brevpapiir, udgivne af Bog- og Papirhandlere her.

Med Byens store Udvidelse i den senere Tid var imidlertid en ny Grundtegning bleven et føleligt Savn, indtil 1859 den største Grundtegning udkom i Traps' stat. topogr. Beskr. af Danmark, med Randtegning af de betydeligste Bygninger, blandt hvilke dog den af Frue Kirke ikke svarede til Nutiden. Da ogsaa Kortet selv havde flere Mangler, har Geheime-Statsraaden nu ladet optage en ny Grundtegning, af Capitain Klüwer, og det er denne, hvoraf det litteraire Selskab har erholdt

Exemplarer til nærværende Skrift. En mindre er bebudet fra samme Haand.

Istedetfor Markkortet i samme Værk og som Situationskort for Nutiden har Selskabet derhos tilføiet det nye Markkort, aftrykt paa 3die Planche, tegnet af Cap. Klüwer.

Ved de oftere her nævnte Randtegninger ere tillige Byens mærkeligste Bygninger afbildede. Det literaire Selskab har foranlediget Optagelsen af den ældgamle Skolebygning (nu Siigcapel) paa Grundtegningen (Pl. IV.) og af Graabrødrekirke paa Planche II. Paa den tidligere Grundtegning i Geh.-St. Traps Værk sees tillige Slottet og Frøkenklostret. Den ovennævnte Prospect af 1852 fremstiller ogsaa disse og tillige Flakhavnen, paa hvilken da sees Raadhuset og den nu nedbrudte Bispegaard (som hidt var Realskole); derhos findes der Afbildning af Toldboden, Hempels astronomiske Observatorium og Frederiksbroen. Den i Wittenberg udgivne Prospect giver Tegning af Comediehuset, den gamle Latinske Skole og Bispegaarden, samt af de to nu ombannede Bygninger i Byens Omegn, Marienborg ved Canalen og Fiona ved Hunnerup. Naar hertil komme nogle partielle Prospector, som ere udgivne enkeltviis, (nlg. et, som fremstiller de svenske Troppers Modtagelse paa Torvet 1848, og flere, som ere tegnede af N. Ringe, der ogsaa har leveret to af St. Knuds Kirkes Indre 1840), eller endnu ere i Private's Eie, (saasom flere af Adj. Hancock og den ny nævnte Ringe) maa Odense By siges at være vel opløst ved Kunstens Anvendelse, og vi skulle kun i Forbigaaende bemærke, at Meget desuden ogsaa er gjort for Detaillen af Byens Mærkværdigheder baade i ældre Tider og i nyere og befinder sig deels i særlige Skrifter, (saasom om St. Knuds Kirke, Odense Monumenter, Kong Hans's Monument, Altertablen i Frue Kirke), deels endnu i private Tegninger, Manuskripter og gamle Kobberplader. <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Jf. bl. N. de ovenfor S. 4. 218. 290. 322 nævnte Samlinger af v. Haven, Bircheroderne etc., hvortil endnu kan føies

Af umiddelbare Kilder for Historien indtage Documenter og Monumenter stedse den første Plads. Dens er imidlertid ikke riig paa historiske Documenter. Raadstue-Archivet maatte i denne Henseende være det første Sted, Tanken søger, og man finder ogsaa der endeel originale Pergaments- og andre Breve fra 15de og 16de Aarhundrede af; de fleste gamle ere nu trykte i de Samlinger af Actstykker, som det literaire Selskab har udgivet 1841-45. At der engang maae have været flere, er vel utvivlsomt; men allerede i Bircherods Dage var der ikke meget Mere af Bøthed end nu, og den megen Ry af en usvarlig Dmgang med Byens Archiv fra de uafhængige og myndige Borgemestres Side turde saaledes meest gjælde en tidligere Tid, skjont de vistnok ikke heller senere viste stor Agtelse for deslige Ting. Man bestjødte En, Jens Madsen, formelig for at have borttaget et Document og endog Kong Frederik den Tredies Pergamentsstjøde paa Bikkelsø, og i Aaret 1699 forespurgte Borgemester P. Blancheborg i Cancelliet, om han skulde indsende et Pergamentsbrev af 1335, han havde forefundet blandt Byens Privilegier, eller han skulde kassere det. <sup>1)</sup> Spørgsmaalet røber Betragtningmaaden, og i samme Skal Borgemester Martfeldt have handlet med det Gamle, ligesom ikke heller i det 18de Aarh. nogen Orden blev iagttaget til Opbevarelsen af det Aye. Da Bedel-Simonsen 1811 undersøgte Byens Archiv, fandt han en Masse Papiret paa Loftet, nedtraadt og halv fordærvet: man sagde, at de laae der fra Raadhusets Reparations Tid; han fandt ingen Registrant og ingen Omhu for at sikke det Gamle. Men ligesom der for den senere Tid

---

en Tegning af et Partie af Dvergaden med en Berport af 1840, det Huus, hvori H. C. Andersen blev født, Leveapotheket og andre private Gaarde.

- <sup>1)</sup> Ved.-Sim. Manusk. ved 1670 og 1699. Svaret paa Blancheborgs Spørgsmaal kjendes ikke: Documentet er borte; men da jeg har forefundet en Afskrift af det fra forrige Aarhundrede (paa Kongens Bibl. i Kbh.), meddeles den ovenfor som Bilag I. S. 327. Dersom det skulde være Bilaget til det, han har casferet, er Tabet rigtignok stort.

(navnlig fra 1795, dog især fra 1804) ere fuldstændige Samlinger og Copiebøger, saaledes er ogsaa en stor Deel af det Ældre reddet og nu omhyggelig bevaret, hvorimod det rigtignok maa ansees tvivlsomt, om de spredte og usammenhængende Levninger fra det 17de og 18de Aarhundrede kunne bringes til nogenlunde Fuldstændighed. Om Tabet er stort, kan vanskelig siges; og dersom man tør slutte af de Extracter (eller det Register), Birchers og giver af Archivets Indhold til Aarene 1690 ell. 1700, kan Historien, idetmindste Byens almindelige Historie, ikke have tabt Meget for den ældre Tids Bedkommende; thi næsten Alt, hvad han opregner, kan enten endnu forefindes eller det kan undværes, fordi det erstattes ved Extracten eller er andenstedsfra bekjendt<sup>1)</sup>. Men for Slutningen af det 17de Aarh. og det hele 18de er Archivet saa at sige ikke til, da et Hundrede Konge- og Cancellibreve næsten er Alt, hvad der findes, idetmindste indtil en grundig Ordning, som paatænkes, fremdrager Mere. Fra samme Tider findes derimod Thingbøger, Vantebøger, Raadstue-Protocoller og andre offentlige Bøger, og en gunstig Skjæbne har bevaret enkelte isolerede Protocoller af almindeligt og specielt Indhold (saasom en Protocol, hvori Magistratens Copier af Laugsartiklerne, Byens Grundtaxt og Jordskylsbog og andre Embedsinstruxer ere indførte, hvilken jeg i det Foregaaende ofte har benyttet under Navn af Magistratens Copiebog 1649, samt en ny Grundtaxt af 1776).

Man vil heraf see, hvad jeg har kunnet finde, og har det tildeels været nok til at fremstille Byens almindelige Historie i større Omrids, er det klart, at det baade maa undskylde mangt et Spring i Fortælling, som kunde ønskes fortløbende, og Savnet af mangen Oplysning, der nu kun kan blive en Formodning<sup>2)</sup>, samt at en Fremtids Forstær af denne Kilde vil endnu kunne vente meget Udbytte.

<sup>1)</sup> Jeg har kun følt Savnet af eet Brev af 1598 (ovenf. S. 181), hvor derhos Birchers og's Manuskript er usikkert.

<sup>2)</sup> Saaledes er det rimeligt, at Oprindelsen til det nye Navn

Bispe=Archivet har ifølge Sagens Natur ikke kunnet give Meget, saa overflueligt som det end er ved en i Aaret 1762 forfattet Registrant.

Uf hvad der kunde ventes i Byens Archiv, forefindes derhos Adskilligt saavel her i Byen i Karen Brahes Bibliothek, i en Samling af Documenter om Odense, som i det St. Kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn under Navn af Monumenta Othiniensia coll. Brandt (Ny Kgl. Saml. fol. Nr. 406), hvoraf bl. A. her hiint Document af 1335 er meddeelt. Desuden findes endeel Actstykker af almindeligere Interesse i Christen Poulsens saakaldte Regnskabs=Bog (egentl. St. Knuds Klosters Jordskjlds= og Adkomst=Bog), som have paa det St. Kgl. Bibl. (Gl. Kgl. Saml. fol. Nr. 851), og Meget i Cancellieregistranterne i Geheime=Archivet, (skjønt det Meste fra disse allerede er gaaet over i Vedel=Simonsens Bidrag til Odense Byes Historie), og Mere vil efterhaanden fremkomme ved Randsagning af de mange Skatte, som bebares der. Kirkebøger og Kirkeegnsskabsbøger, Præsternes Embedsbøger o. desl. ere naturligviis ogsaa at nævne blandt Byens Histories Kilder, ligesom ogsaa mangt et Herregaards=Archiv kan indeholde Bidrag til samme <sup>1)</sup>.

Til Detaillerne af Byens Mærkværdigheder ere Birkerødernes Samling en riig Kilde, for hvilken dog liden Anvendelse har været i Byens almindelige Historie. De findes

---

Helte-Engen eller Helt-Engen vilde kunne med Sikkerhed angives: nu maa det kun være en Formodning, at den har det efter Dr. Helt, som i det 17de Aarh. havde den i Veie, eller efter en anden Helt, da flere Mænd af dette Navn forefindes i det 18de Aarhundrede. Saaog at Dandsestrædet kan have faaet Navn af en Dandssemester (Schade), som boede 1776 i Dr. Musæi Gaard (nu Sparekassen).

<sup>1)</sup> Saaledes skjedes Hvedholm Archiv den Extract af Oluf Bagers Skjøde paa Bispegaarden, som er meddeelt i Rettelserne til S. 150, og som stadfæster den yttrede Formening om den catholske Bispegaards senere Ombygning til det nuværende Frøkenkloster.

fuldstændigst paa det Kgl. Bibliothek, deels i det ordnede Manuskript (Ny Kgl. Saml. 4to No. 739), deels i løse Noticesamlinger, Afskrifter og Afbildninger. (Smstd. fol. No. 405 og 407) <sup>1)</sup>.

Den sidste Kilde ere disse Monumenter selv, hvoraf endnu saamange ere tilbage iblandt os, hvormeget end Tidens Tand og Uret har ødelagt. Vi henvise her til de specielle Undersøgelser for Kirkernes Bedkommende; paa Byens Gader og i Gaardene ere endnu endeel tilbage, og det vilde være en fortjenstfuld Gjerning at aftegne og afskrive, hvad der endnu er tilovers. Jeg har i Historien benyttet Et og Andet, og skal her kun for Fremtids Forskere gjøre opmærksom paa den Critik, som derved maa anvendes. Et Snitværk, som engang har siddet paa et Forhuus, kan nu findes langt tilbage over en Bagport (Overgaden No. 14); Billeder, der have haft Plads paa Murene ud til Gaden, kan nu findes indfatte til Gaarden (Vestergade No. 1), ligeledes Indskrifter, der engang sadde over Gadedøren eller Porten (Overgaden No. 50 og Vestergade No. 24). Men betænkeligere bliver det, naar en Porthjælpe med Uluf Bagers Navn og en anden med Apotheker Beckers Naaben findes i en Gaard fra det 19de Aarhundrede, hvor der laae lutter Haver for 100 Aar siden; det er Tilfældet Vestergade No. 108; men den første er fra den 1834 nedbrudte Gaard ved St. Knuds Kirke, den anden fra den gamle Klub, som blev ombyggt 1840. Dette mindes endnu. Men der sidder en Steen med Christen Poulsens Navn og Aarstallet 1561 i den gamle Latinskoles Gang: er den Vidnesbyrd om, at Christen Poulsen efterkom Kongens Befaling at forlænge Skolebygningen? Hvo skalde ikke troe det? Men Bircherød beretter 1730, at denne Steen blev funden i hans Tid i

---

<sup>1)</sup> Den ovennævnte Brandt har ogsaa søiet Tillæg til dette Bircherøds Mon. et inscript. Othin. uberiorib. notis illustr. (Smstd. 4to No. 185.)

St. Knuds Kloster, som da beboedes af Fru Devik! <sup>1)</sup> Noget lignende fortæller Bedel: Simonsen om en Steens Vandringer: der sad en Steen paa St. Knuds Klosters nordre Muur med Christen Poulsens Vaaben og Aarstal 1548; den udtoges i Slutningen af forrige Aarhundrede og fandtes 1811 i Tollelund, hvor den endnu befinder sig. <sup>2)</sup> En Steen med Olf Bagers Bomærke skal i Begyndelsen af forrige Aarhundrede have siddet i den tredie Milepæl paa Næsensveien <sup>3)</sup>; hvor den er bleven af, vides ikke, saalidet som hvor den var fra; men kommer den et Sted tilshue, kunde den forlede til besønderlige Misforstaaelser. De Stene, som sad paa Jens Andersens nedbrudte Gaard paa Flakhavnen, ere sikrede derimod ved Optagelse i Musæet for Oldsager; den, som sad paa hans Dispersidents (Frøkenklostret), er for Tiden borte; om den findes et Sted, vil Fremtiden vise. Men dette er nok til at minde om, at selv Stene kunne vandre, og at der derfor behøves en aarbaagen Critik.

<sup>1)</sup> Pal.-Müller i Henriksens Progr. 1846 S. 13. At Aagaard fort efter fortæller, at den sad i Skolens Muur, (desc. Otth. p 32) releverer ikke meget og beviser kun, at den da var kommen der, og Aagaard havde i det Hele sine Efterretninger om det Factiske fra en lidet critisk Kilde, Bnens Borgemestre og andre Venner.

<sup>2)</sup> Bed.-Sim. Odense Bn 2, 2, 48.

<sup>3)</sup> Dette staaer fortalt i den ovenf. S. 340 nævnte lille anonyme Beskrivelse af Odense. Milepælene vare dengang, som bekjendt, Pyramider af opstablede Kampesteen.

## Kættelser og Tilføielser.

---

- §. 17 L. 4. Lignende Fund 1811 omtales hos Ved.-Sim. 1, 159.
- 32 - 12. nu i — læs: nu, i.
  - 69 - 1. Peder Michelsen — læs: Michel Pedersen. (Vigelede§ §. 97 L. 8-9)
  - 76 - 1. Munkemose, som i Oldtiden kaldtes „Munkegang“, fik St Knuds Kloster ved Kong Erik§ Gave, og den regnedes ligesaa vel som Nonnebjerg og Hunnerup til Landet eller Herredet (Ved. Sim. 1, 2, 203, 2, 1, 18) og 2, 2, 52). Klofretet mageskiftede de sidstnævnte til Dalum Kloster, men Munkemose blev ved Møllen, der af Klofretet 1548 regnedes til indenbyes Eiendom (smst. 2, 2, 50); men da Møllen blev under Klofretets særlige Jurisdiction, blev den aldrig indlemmet i Byen. (Hsc. 27de Jan. 1804.) Derimod turde det være Klofretet og de andre kirkelige Stiftelser, som have draget de Jorder til sig, der senere udgjøre Byens Marker ind for Laen: St. Knuds Kloster eiede en Løkke ved Siden af Nonnebanken (Skriverløkken), saaog den senere Bispeløkke (Ved.-Sim. 2, 2, 51) og Munkeviis ved Rødegaard (smstid 2, 2, 144), og Frue Kirke eiede andre Strækninger paa samme Strøg (s. ovenf §. 82) Ved at udleies og fæstes til Borgere efter Reforma.io.en kom da disse Marker under Byen, ligesom de allerede 1548 regnedes til Klofretets indenbyes Eiendomme. (Chr. Poulf. Regist. a. St §. 50-51.)
  - 77 - 1. Liggerklostrenes — læs: Liggerklostrenes.
  - 79 - 12. Svend Alfisæ Søn — læs: Svend Alfisæ Søn.
  - 87 - 21. Oprindelsen til Navnet St. Gjertrudsstræde turde være, at der ved Graabrødre Klofrets Port laae en Gaard, som tilhørte St. Gjertruds Alter i Albani Kirke. (Ved.-Sim. 2, 1, 119 (ml. med 111 og 124.)



- S. 95 L. 2 Det nuværende Navn paa Byens Bæk — Rosen-  
 bækken — hænger mulig sammen med dens Udspring  
 af Rocrødam, ihvorvel det dog maaskee er af for ny  
 Oprindelse til at hidrøre derfra; i ældre Tid kaldtes  
 den alene „Bækken“, eller betegnede med det simple  
 Udtryk, som endnu kan høres, men i det 16de Aarhun-  
 drede brugtes i offentlige Actstykker (Ved. - Sim. 2,  
 2, 157).
- 117 - 8 f ned Navnet Møglebroholm har ingen Beret-  
 tiggelse; Blegpladsen hed „Møglebromadt“, og den  
 vest for liggende Dalene „Holmen“, „den lille Holm“  
 eller „Bescholmen“.
- 134 - 1. Alban — læs: Albani.
- 150 - 8. En Extract af Oluf Bagers Skjøde paa Bispe-  
 gaarden af 10de Jan. 1579 er kommen mig ved  
 privat Meddelelse tilhænde og lyder paa „det Jords-  
 mon, som Bispegaarden tilforn har staaet paa,  
 med hvib (hvad) gammel Eteen i samme Huus der  
 fandtes, og den lille Holm, som derhos ligger, fri  
 Wei til Jordsmonnet ad Adelsveien som fra gammel  
 Tid“ (=: formodentlig blot Jærfjorjel) og til Hol-  
 men skulde Lehnmanden „forevise, hvor der skulde  
 lægges en Bro over Jordsmonnet frit for Jordskuld,  
 men af Holmen skulde gives aarlig 1/2 Daler til St.  
 Hans Kloster“. (Extracten findes i Hvedholms  
 Archiv)
- 161 - 9 f. ned. Tilføies Dr. Ol. Jacobsen (Bloch, f. S. 1, 66.)
- 167 - 7. 14 — læs: 15.
- 168 - 6. Smedelauget har en Tid havt et Laugshuus paa  
 Torvets nordlige Side ved Hjørnet af Skomager-  
 strædet (nu indbefattet i Larsens Høtel); der findes  
 det 1683 og kan forklare, at Hesen kalder Skoma-  
 gerstrædet Smedestrædet.
- 174 - 9 f. ned. Norden — læs: neden.
- 184 - 3. sencre — læs: dengang (jf. S. 242 Not. 1).
- 185 - 15. At Smedenes Laugshuus endnu 1683 laae paa  
 Hjørnet af dette Stræde og Torvet, er bemærket  
 ovenfor til S. 168
- 186 - 5. Claus Møllers Stræde er vist ved en Feiltagelse  
 paa Hesen's Grundtegnning kaldt saaledes for Claus  
 Mule's Stræde, som forekommer i Magistratens  
 Copibog, f. S. 331.

- §. 189 L. 9 f. ned. Formodningen om Oprindelsen af Navnet Skræppestrædet stadfæstes ved det Factum, at Jens Skræp udskjttede en af St. Jørgensgaardene, som blev Gillestedgaarden (ogsaa kaldet Skræppegaarden) og udskjttede Gaardens Grund til Huse, som kaldtes Skræppehusene, (meddeelt af Proc. Hansen), og dette Navn afveerler ogsaa med Skræppestrædet (s. S. 261).
- 198 - 11 f. n. af — læs: anf.
  - 199 - 1. Nøbergaden — læs: Øvergaden mellem Løvestrædet og Skomagerstrædet.
  - 240 - 22. Landdistrictet — læs: udenbyes Landbrugere. (Thi disse Gaarde og Marker regnes i Skatter o. besk. endnu til Byen selv og ikke til Landsfognets Commune.)
  - 242 - 8. Læger i det 18de Aarhundrede: Dr. Hannemann fra Holsteen, † 1709, Dr. C. Musæus fra Ungarn, † 1754, Prof. Dr. S. Hee, † 1756, P. v. Westen, Dr. Joh. Fichel fra Slesvig, 1754-1805 † 1817, Dr. Ritter, og Stadschirurg Lielde, samt Chirurg Wandeler og Regimentschirurger Voigt, Schmalz, Brohm.
  - 246 - 21. Markfesten paa Gymnasiet holdtes saa trolig, at den sidste Professor, som var ene tilbage, S i b b e r n, endnu udførte denne Embedspligt 1799-1803.
  - 247 - 4 f. ned. tilføies den frugtbare juridiske Skribent Dr. C. D. Hebegaard, som var Birkeдомmer ved Rytterdistrictet til 1769 og levede til 1781 (i P. Blanchenborgs Gaard). Han udgav just sine første Skrifter (fra 1743) i Odense, de senere meest i Kjøbenhavn.
  - 256 - 4. Enkelte tre Etages Bindingsværksgaarde synes ogsaa at have været i Byen, navnlig Fiskertorvet No. 9 og Øvergaden No. 2, hvis Bygninger ere høit ansatte i Grundtarten 1683.
  - 261 - 14. Tilføies: Præstestrædet.
  - 261 - 26. Kræmmergæden mangler endnu 1776 eller var uden Navn som den ubeboede Udkjørsel til Skibhuusveien. Det er den eneste Gade i Odense, der har Navn af Gæde, og saavel denne som en meget stor Have udenfor Nørreport, der kaldtes „Kræmmerhaven“, have rimeligviis faaet Navn efter en eller anden Mand af den store Kjøbmandsfamilie

Kræmer, der forefindes i 16de Aarhundrede og af hvilken Jørgen Kræmmer endnu 1618 boede nær ved Nørreport. (Jordtjyldsbogen i Mag. Embeds-Copibog.) Kræmmermarken har da atter faaet Navn efter dette Naboskab; i Klosterets Tid synes de Løkker, der senere udgjorde denne store Mark, at have heddet Pleieløkke, Husekjærsløkke o. m. (Wed. Cim. 2, 2 100 og 101), og senere at have været indbefattede under Navn af Ladegaardsmarken (Kjbr. 1635). Først paa Kortet fra 1700-10 forefindes Navnet Kræmmermarken.

- §. 264 L. 6 f. ned. Falen forekommer allerede Bøns Jordestjyldsbog 1613 og skrives der Fallben. Ligeledes forekommer der „Skøemagerhuset“. Men intetsteds er Cancellihuset forekommet mig.
- 280 - 1 og 3 f. ned. rettes Tallene efter §. 301 Note til 1856 og 12500 Rd.
- 322 - Dgsaa 174 nævnes en „Skildrer“, Leihammer, som boede i et ringe Huus i Mynterstrædet.
- 323 - 3 f. n. Disse Ord stode i et Bispesegel.



# Sag - Register.

## A.

- Aaen**, Odense-, kaldes Kalveaen 1, 14, 37, og Elemosena 124, dens Vandløbs Størrelse 11-12 og Forandring ved Kunst 12, 117, 265, 288, ved Tilstopning 126, ved Canalen 272, jf. Skibsfart og Havn og Møller og Munkemølle.
- Aalborg**, dens Forhold til Odense 191, 192, 267, 312.
- Aalevad** 98.
- Aaløkken** tilhørte Byen 75, kom til St. Hans Kloster 75, dens Navn 98, folgetes 241.
- Aaløkkegaard** 241, 321.
- Aarhuus**, dens Forhold til Odense, 267, 312.
- Aasum** 2, 15. Bro 94, 127.
- Achismat** 93, f. Helt-Engen.
- Adamsengen** 263, 308.
- Adamsgade** 308.
- Adel**, Odense-, 131, 152, (199) 202.
- Adel i Odense**, indfaldt af Eric af Pommern 66, i det 16de og 17de Aarh. 141, 153-56, forlader Byen 198, 199, søger den atter i det attende Aarh. 242, benytter Slottet 244, optræder glimrende 273, foranstalter Skuespil 275, Odense adelige Klub 278, Bopale 289.
- Adelens Gaard** 54, 99, kjøbes 155, opgives 198, 265, jf. Landsthinget.
- Adelgade**, i Alm. 135, 183, sørlig 84, 86, 111, 184, 261.
- Adelsgaarde** i 16de og 17de Aarh. 156, i 18de 242, 256, 289.
- Adelsfråde** 183, 261.
- Adressecontoir**, f. Aviser.
- Afbildninger af Byen og Bygninger** Anhang 341.
- Agerbrug** 240, 312 (og Rettelserne p. 354).
- Albanus's Reliquier** indføres 21, forsvinde 27.
- Albanibro** 306, 319.
- Albanibryggerie** 307.
- Albanigade** 306.
- Albani Kirke**, dens Oprindelse 21, ombygges 32, 34, Beliggenhed 104, staaes Byen 118, bestemt til Skole 159, til Leievaaninger 133, Taarnet nedbrydes 133, om Kirkens Nedbrydelse 134, 139, 180, 183, Pladsens Behyggelse 180, 181, 183.
- Albani Menighed** faaer Graabrødre Kirke 203, St. Knuds Kirke 206.
- Albanigvarteer** 307.
- Albanistrade** 86, 183.
- Algaden** 84.
- Altertable** i Graabrødre Kirke 74, 204, 286, i St. Knuds Kirke 206, i Frue Kirke 33, 209, 286.
- Altomahuset** 264, 291.
- Ambition** 68, 163, 170.
- Anlæg omkring Byen** 321, 346.
- Apothek**, første Apothek paa Fladhavnen 119, 134, flyttes 222, Løveapothek 271, det andet (Hospitalsapotheket) 269, Svaneapotheket (259), 271 — Conditorie 218 — see Løveapoth.
- Apothekere** 222.
- Arbejdsanstalter** 282.
- Architektur** 307, 310.
- Archiv**, Raadstuens og andre, Anh. S. 347.
- Armod** i Communen 197, 200, 201.
- Arsens** 1, 14, Forhold til Odense 40, 73.
- Arsifflentkirkegaard** 269, 270.
- Arsurancens Beløb** 267, 310.
- Aryl** 284.
- Arylgaden** 284.
- Aviser**, skrevne 216, første Adresseavis 245, første Avis 247, anden 248, tredie 320, (Theaterblad 277).

## B.

- Baago Strand j. Boga.**  
**Badstue** 55, 231.  
**Bangsboder** 187.  
**Baptister** 296.  
**Baraager** 254, 266.  
**Befæstning**, Odenses, 39, 90, 178, 194. Indlobet til Fjorden 195.  
**Becken**, Byens Bek (Rosenbakken), 6, 132, 353, overløbommer 308.  
**Belehnig** 1580, 138.  
**Benedict's Helgenstrin** 27, 31, 293.  
**Bescholmen** 104, 117, 146, 150, 353.  
**Besøtten** 104, 146, 306.  
**Bespiisningsanstalt** 284, 300.  
**Betserie** 281.  
**Bibelfelstabet** 295.  
**Biblioteker** 294-95, Albani Kirkes 53, Karen Brahes 158, 294, Gymnasiets 161, Stiftsbibl. 294, det kgl. Slotsbibl. 294, militaire 295, Læseforeningens 295, private 217, 223, Biskop Plum's til Stiftsbiblioteket 294.  
**Bildhuggere** i 17de og 18de Aarh. 322, for Tiden 322.  
**Bispedømmet** 18, 48.  
**Bispegaarden**, 1) den catholske Biskops Residens 48, Bygning 104, Kongens Gd. 119, Residens 136, bliver 1579 privat Eiendom 150 156, 353, Kloster 158, 179, 182, see Frøenkløster, — 2) paa Flakhavnen 49, bliver Apothek 119, 134, privat Eiendom (Adressecontour) 247, Adelsgaard 289, Realstole 281, og nedbrudt 309, 314, — 3) den evangeliske Biskops 114, 116, 200, 214, 285, 287 (jvfr. Clara Kloster).  
**Bispegaardstrædet** (ogsaa Albani) 183, 186.  
**Bispens Plan** 108, 262 og Stræde 262.  
**Bjærnsløkke** 88, 189, 291.  
**Blæsenborg Huse** 189, 263.  
**Bogbindere** 52, 214, 215, 295.  
**Boghandling** i 17de Aarh. 216, første Boglade 250, den tredje 295, 320.  
**Bogtrykkerie** 52, første i Odense 214, Brandts 245, Bierings 247, Iversens 248, et tredje 320.  
**Bogo Strand** 128, inddæmnet 272.  
**Borgemejstre**, første 63, 64, Valg 70, Række fra 1530 til 1660, S. 164 og 220, fra 1660—1790, S. 220.  
**Borgerklubben** 278.  
**Borgerdåbning** 167, see Corps.  
**Borgnonner** 37.  
**Botanisk Hæde** paatænkt 249.  
**Brandspoitte**, første 331, første engelske 269.  
**Brazenholme** 13, 271.  
**Braunil theatr. urbium** 177, 341.  
**Broer**, Bogusbro 6, 88, Møglebro 82, 135, ved Bispegaarden 102, ved Dronningegaarden 116, Langebro 117, (fra Torvet 1578 paatænkt 146 s. Tillæg 353), Frederiksbro 291, Albani Bro 306, ved Gjertrudsholm 311 — see Aasum, Jordbroen.  
**Brolægning**, Spor af gammel, 17, 352, Kongebud derom i det 16de Aarh. 132, 135, Brolægn. i det 18de 269, Tilstand i det 19de 292.  
**Brygning** i det 15de Aarh. 71, s. M.  
**Bryllupper** og Saerd paa Raadhuset 143, 198, senere i Schulys Huus p. Overgaden 198, (jf. Till. 354).  
**Brandeviinsbranding** i 18de Aarh. 239-40.  
**Brande** 17, 144, paa Torvet 140.  
**Buthuus** 80, 91.  
**Byfoged** 63, 166, 252.  
**Byfred** 82, 89, 93, 98.  
**Bygning**, Kongebud 83, 135, privat 135, Oluf Bagers Tid 253, i 17de Aarh. 177, i det 18de 253, 259, mellem 1790 og 1847 289-92, efter 1843 305-310, s. isvr. Gaarde.  
**Bygningsstil** 258, 259, 289, 307, 310-11.  
**Bymarker**, ældste 75, 125, tabes 76, 240, nogle gjenvindes 189, 241, 352, andre regnes til Byen (Møllegaarden og Kragsberg) 241 og 354, deres Anvendelse 241, Inddeling 269.  
**Bystat** fra 13de til 17de Aarh. 40, 72, 170, i 17de Aarh. 170.  
**Bythinget**, Sted 85, 166, 172 (Bythinghuus 175), 184, Retten 166, 174, Seqf 174, nyt Thinghuus 307, 319.

## C.

**Canalen**, paatænt i Frederik d. 4des og Frederik d. 5tes Tid 232, anlagt 269, 271, kjøbes af Byen 313.  
**Cancelliet** forlagt t. Odense 157.  
**Capellanier** nedlagte 279, 294.  
**Capeller** 46, 47, nye 294.  
**Catecheter** 229, ordineret Catechets Bolig 230.  
**Catechetiske Skoler** 228.  
**Cathedralsskolen**, Reform 279, ny Bygning 280, 310, Udvidelse med Realklasser 280.  
**Catholiker** 296.  
**Chinesiskhandlere** 233 (ogsaa Guineiskhandler).  
**Christiansdal Skov** 321.  
**Christine**, Dronning, 73, 110, 114-15.  
**Claragaden** 88, 108, 112, 184.  
**Clarækløstret** anlægges 47, 115, forlades 116, s. Bispegaard 3) og Dronningegaard.  
**Claræ Plan** 262.  
**Clas Møles** (Møllers) Stræde 186, 331, 354.

**Clausbet** 89.  
**Closet** 98.  
**Colonihaver** 284.  
**Comedier** i det 17de Aarh. 274, i det 18de tydskt 275, dansk 276, i det 19de tydskt og dansk 277.  
**Communitet** 147.  
**Communalforfatning** begynder 63, i Middelald. 70, efter Reform. 163, Raadmændenes Antal indskrænkes 202, 252, Borgemeftresnes 252.  
**Conditore** 318.  
**Consistorium**, stænk 205, Udsesforer 161.  
**Consumtion** 267.  
**Contrafeier** 322, (Skildrer 355).  
**Corps**, grønne ridende 141, borgerlige 167, Fricorps 293.  
**Cultur**, ældste hebenste 1, ældste kristelige 56, i Slutningen af Middelalderen 73, i 16de Aarh. 142, s. Literatur, Kunst, Overdaadighed.

## D.

**Daareanstalt** 284.  
**Dalum Kloster** stiftes 37, 40, forbundet med Clara Kloster 115, med St. Knuds 119, sgl. Lehn 138, 194, Møllen 57, 314, Klædefabrik 301.  
**Dampjokken** 307.  
**Dampmaskiner**, første 301, 302, fabrikeres i Byen 313, Antal 313.  
**Dandsestrædet** (186), 261, (Navnets Oprindelse S. 349).  
**Discontocasse** 296.

**Diisenter** 296-97.  
**Djævelen**, Forskrivning til, 162, 163.  
**Djævelsrækken** 95.  
**Doctors Boder** stiftes 157, optages i Hospitalet 269, 288.  
**Domcapitel**, indrettet og afflaffet 29.  
**Domstue**, i Graabrødre Hospital, 154, 155.  
**Dramatisk Selskab** 244, 275.  
**Dronningegaarden**, Christines, 110, 112, Bygning 114, Pølebro 116, sgl. Clarækløstret.

## E.

**Eibymølle** 57.  
**Eibystrædet** 82, (185), 262.  
**Eilshous Boliger** 253, 266 og Leegat 297, og Gaver 253, 268.  
**Elende Gilde**, i den cath. Tid 60-61, stænktes Byen til Skolen 184,

dets Steenhuus 101, stænktes til Landsstjning 154, sælges 154, nedbrødes 140.  
**Ellemose Na** og **Ellemose** (Skibshavn) 124, forlades 128, see Naen.

## F.

**Fabriker** i 18de Aarh. 236-37, mellem 1790 og 1847 301=2, efter 1847 313-14.  
**Falen** 264, 355.  
**Fandens Krog** 264.  
**Fattiggaard** paatænkt 269, paa Dvergaden 283, i Vindegaden 284.  
**Fattigstole** 283.  
**Fattighøjen** i Middealderen 53-54, ved Reformationen 118, 120, i det 17de Aarh. 157, i det 18de og 19de: 269, 281-84.  
**Fjendtligt Overfald** 38, 40, 64, (69), 123, 194 fgg.  
**Fiona** 321, 346.  
**Fjord**, Ødense, tilhørte Byen 125, 126 blev bedre kjendt 129.  
**Fjættørret** 96.  
**Fliakhavnen** 124.

**Folketal** i det 17de Aarh. 191, i det 18de 243, 267, i det 19de 288, 300, 311=12.  
**Foreninger** 231, 241, 269, 278, 295-96, 315, 321, f. Selskaber, Skyttelaug, Klub.  
**Frederiksbro** og Gade 291.  
**Frelserens Krog** 263.  
**Frimurerloger** 296.  
**Frue Kirke** 20, 32, 205, 8-9, 294, 309, 342, dens Liigcapel 50, 346.  
**Froskenloftet** stiftes 158, dets Bygning 257, 347, Patronatsbolig 258, Udvidelse 158.  
**Fængselsfælskab** 321.  
**Fæstningsværker** om Byen 39, 90, 116, 178, 194, ved Fjorden 195.  
**Fousfore** 14, 19.

## G.

**Gaarde og Huse** 1) i Byen, i Alm. 83, 136, 148, 257-60, 292, 309, Antal 191, 266, 310, enkelte Gaarde 68, 140, 149, 198, 219, 242, 244, 255-58, 310, Herrehuset 85, 153, Jordan 148, Riksrufsgaard 10, 179, Klengenberg 106, 113, 261, Krageborg 101, den røde Gaard 92, det stettiniske Huus 66, Mageløse 191, f. iøvrigt Myntergaarden, Adelsgaarde, Laugshuse, Priorgaarden, Magasinsgaarden, 2) udenf. Byen 189, 263-65, 310-11, Kluset 98, Rødegård (Kragssberg) 13, 291, Koffehuset, Snavind 265, Nonnebækken 310, Tolkelund 310, og flere 263-65 og 354-55.  
**Gabestofte** 185.  
**Gadelgæter**, første 251, Gasngæter 306.  
**Gadenavne**, aflagte for Smaagader 310, udstrakte (f. Vestergade, Dvergade) 185, indskrænkede (f. Vindegaden) 98, forlagte f. Østergade 308 og Sortebrødrestræde 185, 309.  
**Gader**, 1) i Alm. Navne 82-116, 183-90, 261-64, 304-10, Bestaffenhed 83, 135, 292, 2) ældste 41, 84, (183), 3) aflagte 69, 100,

101, 137, 98, (310), 4) nye 113, 183, 188, 189, 261, 263, 291, 305 fgg.  
**Galge** 96, 185.  
**Garnison**, svenske Drag. 200, 226, senere holsteenske Drag. 225.  
**Garnisonspræst** 225, og Kirke 226.  
**Gas** 306, 310.  
**Geistlighed**, cath. 20=50, evang. 162, 163, 203, 243, 294.  
**Gilder** 58-62, 71, 167, f. St. Knud, Glende o. f. v.  
**St. Gjertruds Capel** og Gilde 46, 84, øde 120, bebygges 148, 184.  
**Gjertrudsholm** 150, 311.  
**Gjæstgiverie**, Klostrenes Pligt 55, Borgeres 138, Gjæstgivere 231, 320.  
**Gouvernementet** 293.  
**Granbrødre Kloster** stiftes 41, Omgivelser 87, begunstiges af Dronn. Christine 43, 74, stænktes til Hospitaal 118, =Kirke 42, bliver Sognekirke 118, 203, forlades 205, staaer ubrugt 206 (Tydsk Præd. 225), 252, nedbrudt 285, 293, Altertavle 207, =Hospitaal 118, Tilstand 211-14, inddr. i Byen 252, Fornyelse 270.  
**Granitsoiler** 237, 202.



- Grabene** 95, 97, 186, Slagterboder 269-70.  
**Grundeendom** erhvervet af Kirken 77, fortages 78-79.  
**Grundlagt** sættes 1682 S. 191, 198, 258, senere Udskrift 1776 S. 261, 266, Gaarde uden Grundlagt 200.  
**Grundtegninger** af Byen, H. Rantkaus 177, Refens 182, Pontopp. 262, Dalins 232, 263, fra 1700 smstd., fra 1717 Planché 3, nyere 292, nyeste Planché 4; jf. Anhang 341 fgg.

## 5.

- Haandværker** 60, 71, 167 fgg. 233, 301, 314-15.  
**Haandværkerforeningen** 315.  
**Handel** 14, 71, 73, 124, 130, 142, 232, 272, 300, 303, 312-13.  
**Handts-Fabrikation** og Handel 234, 235, 316.  
**Hanebet** og Hanebekshuse 93-94, 263.  
**St. Hans 1)** Kloster stiftes 44, 77, 96, 110, fgl. Lehnsmands Bolig 119, 199, Kongsgaard 136, ombyggt 137, 226, see Slot, 2) Kirke 35, 210, 236, 252, 269, 294, 342, 344.  
**Hans Jensens** Stræde 96, 186.  
**Haver** udenf. Byen, Klosters 82, 88, Borgernes 150, 218, 310.  
**Havn** i Ellense 124, i Munkbo 127, i Vogø Strand 128, see Skibhuset, Canalen.  
**Helliggeisthuse**, stiftede 45-46, 1) p. St. Hans Kirkegd. 118, 2) ved Bythinget 85, 120, (148), 175-77, 184, 3) Hovedgaard 119.  
**Helsingør** 173, 215, 216, 267.  
**Helt-Engen** 93, 221, Ravnets Opvinding 349.  
**Herregaarde** kjøbes af nobiliterede Familier 152, af Borgere 222-23, 241.  
**Herrehuset** (67), 85, 154.  
**Herreproces** 162.  
**Hof** 73, 293.  
**Holebækket** 89.  
**Hollanderhuset** 237, 263.  
**Holstedøre** Port 64, 89, 309, Gade 89, 90, 185, 305.  
**Hørsetorvet** 107, 111-12, paa Heden 145.  
**Høtel** 320, Larjens 176, 184, 289, Billes 304, 289, Postgaarden 320.  
**Hovedvagt** 200, 266.  
**Hummehuset** 104, 263.  
**Hunnerup**, ældste Ravn 3, Etymologie 13, Nyttsteder og Skov 310, 311, 321.  
**Huse**, see Gaarde.  
**Huusnumere**, første 260, nye 310.  
**Huus's Boliger** 288, 297.

## 3.

- Julebad** 98.  
**Julebrande** 69, 70, 123.  
**Indbyggere** 161, 243, 312, Bilag 7, f. Folkemængde, Avel.  
**Inddeling** i Quarter og Roder 166, 167, (jf. 353) 260.  
**Indquartering** 170, 196, 201.  
**Industrie** 74, 234, 237, 301, 312-15.  
**Industriforening** 315.  
**Inquisition** 51.  
**Jernbane** 313.  
**Jernbroer** 291, 306.  
**Jernstøberie** 168, 301, 313.  
**Jomfrudammen** 287.  
**Jomfruspringet** 196.  
**Jordan** 149-50, 254, 256.  
**Jordbroen** 74, 97, 271.  
**Jordgods** kjøbes af Borgere 152, 222, 241.  
**Jordstyd**, Kirkerne, 78.  
**Jurisdiction** 166, 252, f. Byfoged.  
**Jøder** 296-97.  
**St. Jørgensgaard** og Kirke 45, 54, 93, 189.  
**St. Jørgensgade** 190, 263.  
**St. Jørgens Port** 263.  
**St. Jørgensstræde** 189.

## K.

**Kagen** 96, 185.  
**Kahletorp** 14.  
**Kalveaen** 1, 14, 38.  
**Kartefabrik** 283.  
**Kattedammen** 117, 287.  
**Kjerteminde**, Ravnet 126, **Dense Havn** 126, 229, 303.  
**Kirkegaard** 120, 187, 189, 270, 309.  
**Kirkelige Tilstande** for Ref. 20-64, efter Ref. 162, 203, 294.  
**Kirker** i den cath. Tid 47, i det 17de Aarh. 203 fgg., i det 19de 294.  
**Kirkestræde**, St. Knuds (Adelgaden), 111, 184, Frue 83, 186.  
**Kjæmpehøje** 16.  
**Kjærusgaard** 90, (179).  
**Kjovmand**, Gilde 60, 71, 130, Compagnie 232, 313, Anseelse 71, lade sig nobilitere 73, Velmagt 130, 233, 297, 303, Antal 233, 272, Bilag 7.  
**Klingenberg** (59), 106, 113, 261.  
**Klinteberg** 125, (Klinte) 272, 303, 314.  
**Klodfemagere** 316.  
**Klokkedynget** 34, 186.  
**Klokketabning** 168, 313.  
**Klostret** s. Frotenklostret.  
**Klubben** 244, den adelige 278, Borgerklubben og fl. 278.  
**Klædefabriker** 236, 301, 313.  
**Knibe**, Ddense-, 199, 233, 315.  
**Knud den Hellige** i Ddense 21, 22, Helgenstræde 26-27, 205, 123, 293-94.  
**St. Knuds** Gilde, 58, 130, 179.  
 — Kirke, første Bygning 22, 26, Gifcos Bygning 30, Capeller 31, Pulpitur 70, Taarnet opføres 32, 133, (Klokkerne paa Klingenberg? 106), Spir paa Choret 161, dens Brug og Tilstand under Leinet 204,

bliver Sognekirke 205-6, Baa-  
 behuus, Altertavle 206, Kir-  
 lens Historie i det 17de og  
 18de Aarh. 207, Kirkegaarden  
 208, Spirenes Brøstfaldighed  
 og Indskrænkning 253, Lige-  
 capel, nyeste Forbedringer 293-  
 94, 309.  
 — Kloster anlægges 28, 36, 301,  
 Lærde og Skole 49, beskrives  
 106, seculariseres 119, afgiver  
 Jord 208 og Bygninger 160,  
 afhændes 199, (Beboere 289,  
 351), nuværende Brug 301.  
 — Messe og Marked 59, 121,  
 Inlemarkedet 216, 198.  
**Kobberstik** af Ddense 177, 182,  
 241-42, 267, 114. Jf. Anhang 341.  
**Kobbertryk** 248.  
**Kogekunst** 142, (197), 274.  
**Kongegrave** 42, 43, 136, 203, 205,  
 286, 288.  
**Kongensgade** (Nørregade 190), 305.  
**Kongsgaard** 39, 42, 108, 111, 114,  
 s. St. Hans Kl. og Skottet.  
**Kornpriser** 48.  
**Korsgaden** 86, 185, 261, Nørre-,  
 Over- og Vester-Korsg. 261.  
**Korsstog** 39.  
**Kort** over Ddense Omegn 232, 271-  
 272, over Fyen 165, jf. 344.  
**Kottehusene** 152.  
**Krageborg** 101, 140.  
**Kragsberg** 244, 321, s. Nodgaard.  
**Krafte**, Møg., Stiftelse 31, 54,  
 119, 155.  
**Krigspreslurer** 165, 196, 197.  
**Krigsrustning** 73, 170, 194, 165,  
 293, 393.  
**Kræmmermarken** og Gyden 353-54.  
**Kunst** 74, 314, 322-23 og Kunst-  
 jager 164, 322-23, 355, -Handel  
 314.

## L.

**Lahn's** Stiftelse 279, 298, 316.  
**Landemøde**, Adelens, 153, 197.  
**Landsathing**, Adelens Ret 153, Dom-  
 huus 154, Domstuen i Graabr.  
 154, Landsatingsgaarden 265,  
 Gaardens Hist. 54, 99, 155, 198,  
 265, 269, 280.

**Landsbøjsens-Institut** 320.  
**Lang** 60, 71, 167, 232, 317.  
**Langshuse**, Njøbmændenes 130,  
 Skomagernes 100, Stræddernes  
 gamle og nye 100, Smedenes p.  
 Albani Kirkegaard 100, 140, paa  
 Torvet 353, i Smedestrædet 39, 168.

Laurentii Kirke 45, Gilde 60.  
 Leiebibliothek 250, 279.  
 Leigcapeller, ældste St. Knuds 208,  
 Grue Kirkes 50, 209, 230, St.  
 Hans Kirkes 211.  
 Litteratur i Odense 49-53, 217,  
 246-51, 294, 320, 323, 354, om  
 Odense s. Anh. 339 fgg.  
 Lydes, Pernille, Sjøleboder 157.  
 Lyststove 244, 321.

Lyststeder 310-11.  
 Læger 74, 85, 96, 161, 219, 223, 354.  
 Lærde 49 fgg., 217 fgg., 246, 295, 354.  
 Lærereinder 309.  
 Læseforening 295.  
 Læseforening 279, 295.  
 Loffer 75-76, 88, 95, 352, 354.  
 Lov-Apotheket opført 148, Grund-  
 tart 219, 258, Ombyggn. 256,  
 Ravn 271.

## M.

Magangården (183) opført 256,  
 269, 283, Rectorbolig 281, Læse-  
 forening 295.  
 Mageløs 88, 191, 289.  
 Magistrat 66, 163, 202, 220,  
 252.  
 Malere 321-22, 355.  
 Malmoe 73, 192.  
 Maria Pjalter 52, 62.  
 Marienlund 241.  
 Markeder 59, 72, 145, 197, 198.  
 Marker 11, 75, 82, 125, 240, 352,  
 354, s. Bymarker.  
 Medicinalfonden 299.  
 Midtbovsogn 125, befastet 195.  
 Michaels Kirke og Sogn, see St.  
 Hans.  
 Militsten 200, s. Borgervæbning og  
 Indqvartering.  
 Modehandel 274, 318.

Monument paa Assistentkirkegårds-  
 den 323, ved Tollelund 310.  
 Munkebo 127.  
 Munkemoje 116, 352.  
 Munkemolle 56, 58, 107, 117, 265,  
 287, 314, 352.  
 Munkemøllevort 265.  
 Munteris 352.  
 Museum, oldnordist 299, 320.  
 Myntprægen 79, 151.  
 Myntergården 80, 91, 119, 182,  
 187, 198, 254, 340, gammel  
 Myndt 80.  
 Mynterstrædet 91, 187.  
 Møglebro (Møllebro) 82, 344, bort-  
 skillet 135, Frederiksbro 291.  
 Møglebrovadt 104, 353.  
 Møglebroport 82, 291.  
 Møller 56, 58, 107, 314.  
 Mørkestrædet 185, 261.

## N.

Nedergade 83, 185.  
 Niensstedt 186.  
 Nonnebanken 8, 36-37, 39, 310, 352.  
 Nyborg Port 263.  
 Nystrædet 183, 261.  
 Næringsforhold 300, 312, 316-17,  
 Bilag 7.

Næsby 12.  
 Næsbyaa 272, s. Stavis Aa.  
 Næsbyhoved Slot 75, Sø 12, 272,  
 310, Mølle 57, 314.  
 Nærreport 97, 263, 291.

## O.

Odenses Navn 2-4.  
 Odense-Adel 82.  
 Odensefjord 125, 129.  
 Odensegaard, Dronningegd., 111,  
 St. Hans Kl. 136.  
 Odins Tempel 7, 10, Billede 176.  
 Oldtidsslevninger 3-4, 16, 17, 250,  
 s. Museum.  
 Østebek 82, (Østerbek) og Østebek-  
 huje 263.

Otto, Keiser, hans Billede 3, 175,  
 hans Brev 18.  
 Overdaadighed 197, 267.  
 Overgaden 90, 185, 190.  
 Overførsegade 261.  
 Overstrædet (Claus Mutes Str.)  
 186, 354, Graabrødre Overstr.  
 261.  
 Øvertro 162.

## P.

- Pallesmark** 13.  
**Palnatotes Høi** 15.  
**Pantheon** 321.  
**Papirmølle** 214, 314.  
**St. Peders Kirke** 43.  
**Pjentedam** 6, 9, 92, 94, 308.  
**Pjentedamsgade** 308.  
**Pjentemølle** 20, 56, 93, 201, 308.  
**Pjenteport** 20, 93, 263.  
**Pjledam** 88, 188, 163-64, 290-91, 307.  
**Piiholm** 219.  
**Plyndring** 123.  
**Politik** 171, 322.  
**Porte** 82, 88, 93, 97, 98, 134, 185-188, 263, 290-91, 307.  
**Posthuus**, **Postgang**, **Postgaard** 216, 241, 309, 320.  
**Priorgaarden** 46, 86, 119, 289, 309.  
**Priser** 48, 71, 142, 169, 267.  
**Privilegier**, **Byens**, 63, 65, 71, 82, 124, 166.  
**Progresser**, **Danmarks literariske**, 249.  
**Prospecter af Odense** 241, jf. Anh. S. 341 fgg.  
**Provstiet**, **lufset** 20, **Domcapitel** 29, **seculariseret** 118, **opløst** 199.  
**Provstigaarden** ell. **Provstegaarden** 20, 29, 48, 118, 199.  
**Prædicens** 162, 240, 294.  
**Præstestrædet** 92, 353.  
**Pugestrædet** 87, 107-8.  
**Putbusch's Gaard** paa **Torvet**, **første Bygning** 103, 134, **nedbrudt** 137, **ny Bygn.** 180, **kjøbt af P.** 156, 242, 184, **ombyggt** 256, **Beboere** 289, **senere Hift.** 300, 301.

## Q.

**Qvarterer**, 166, 260.

## R.

- Raadhuus**, 1) **det nuværende**, **Sti** og **Udseende** 67, 171, 202, **Stegerstet** og **Strædet ved Stegerstet** 100, 143, **Brug** 143, 171-72, **Bytting** 174, **Toldbod** 233, **Comedie** 274, 275, **Prædiker** 242, (266, 322, 270), **Restaurationer** 143, **ved Potterie** 251, **sibste store** 272, **Uhr** 311, 2) **om et ældste Raadhuus** 175-77.  
**Raadmand**, **første** 63, **Antal** 163 og **Valg** 165, **dømme** 166, **Reduction** 202, 220, 252.  
**Ramsherred** 186, 188.  
**Realskole** ønskes 279, **private** 280, 320, **i Cathedr.** Skolen 281.  
**Realskolens Gaard**, **f. Bispegd.** p. **Flakhavnen**, jf. Anh. 346.  
**Rectorresidentis** 116, 266, 281.  
**Reenlighed** 132, 135, 252.  
**Reformationen** **forhandles** i **Odense** 74, **dens Bytte** 75, 118-20, **dens Kamp** 122.  
**Reisende**, **om Odense**, **Holst. Jacobaus** 199, **Bernon** 226, 233, **en Sadser** 234, 243, 260, **Molbed** 277, 292 (jf. Anh. S. 341).  
**Religiøs Tilstand** i **17de Aarh.** 162.  
**Ribe** 73, 192, 240.  
**Ridehuus** 269, 273.  
**Rigsdage** 64, 171 og **Rigsraad** 155.  
**Roder** 167, (jf. 353), 260.  
**Roersdam** 5, 76, 144, 306.  
**Roerstov** 13, 76, 88.  
**Rosenbækken**, **om Navnet** 353, **f. Bækken**.  
**Rosentilde** 98.  
**Rodegaard**, **udenfor Byen** (**Kraagsberg**), 13, 223, 240, 291, 354, **dens Luststov** 244, — **i Overgaden** 92.

## S.

- Saltraffinaderie** 314.  
**Samlinger**, **almænnyttige** 248, **antiquarist** 250.  
**Schach-spil**, **det svenske**, 195.  
**Selskab**, **det litteraire** 295, **det lærde** og **typographiske** 250, **det patri-**

- otiske 295, 316, 320, det physiske 279, for fortabte Medborgeres Redning, 269, for Byens Forskjønnelse 320, — jf. Afsl., Bibel-, Gængsel-, Lese-, Skytte- og Foreninger.
- Sildeboderne** 84.
- Sjælebad** 55.
- Sjæleboder** (84), 157.
- Sjafot** 145, 185.
- Statter**, Bystat 40, 72, 170, 201, eftergivet 172, Krigsstatter 170, 192, 201, Brandstat 195, Consumtion 267, Communalstatter 240, 251, 280, 283.
- Stibshuset** (Strandhuset) 128-29, Stibhusene 272.
- Stibhusveien** 129, 233.
- Stibsart** 14, 124, 233, 300, 313.
- Stibsmå** 124.
- Stjolden** 83, (Hovedvag 200).
- Stoler**, farde, 50, 106, 158, 179, 243, 281, 350, danske 106, 227-28, de muleste 229, Fahn 279, Borgerskolen 280.
- Stomagerne** 168, 234, 315, 317, f. Laugshuus.
- Stomagerstrædet** 86, 185, 353.
- Storstensfeier** 317.
- Stotter** 170.
- Strifter om Odense**, Anh. S. 339.
- Stræppestrædet** 189, 261, (Stræppehusene, Stræppegaarden, Tillæg S. 354).
- St. Ikenborg** 97, 190.
- Stjttelaug** 231, 300, 321.
- Styttecorps og Selskab** 24, 296, 310.
- Slagterboder** 269, 270.
- Slottet** 226, 244, 293, 320, 321.
- Slotsgaden** 98.
- Smaakjører** 316.
- Smedehaven** 269.
- Smedelaug** 72, 168, f. Laugshuus.
- Smedestrædet** i 17de Aarh. 185, 353, senere 168.
- Snapind** (Snape) 265.
- Sogne** 203.
- Sortebrodrer Kloster** stiftes 43, 95, bliver benyttet til Forsamlinger 43-44, 153, henlagt til Graabrødre Kl. 118, beboes af Adel 156, nedbrudes 187, =Kirke (St. Peders) 43, 187, nedbrudt 187, =Kirkegaard, alm. Gravplads, 121, 187, Plads 187, 262, 276, =Løkke 76, 95, 188, 308.
- Sortebrodrerstræde** (Mellemstr.) 186, nu 188.
- Sortebrodrertorb**, senere Navn for S. Kirkegaard, 308.
- Spanste Kappe** 185.
- Sparekasse** 296.
- Staastræde** (86, 98), 186.
- Stadsfot** 274, 318.
- Stadslæge** 319, Stadshirurg 354.
- Stadsmøe** 318.
- Stadsfegl** 27.
- Stavis** Na 12, 272.
- Steen. Hfferie** 320.
- Stjttammand** 202, 289, 265, 269.
- Stiftelsen af 18de Septbr.** 300.
- Stiftsbibliothek** 294, 299.
- Stige** 129.
- Storgade** 185.
- Studehandel** 131.
- Sulferraffinaderie** (Sulfergaarden), 237, 314, (223).
- Svaneapothek** 259, f. Apothek.
- Svenske i Odense** 194-97, 346.
- Sveriker** 318.
- Syggehjætet** 306, 319.
- Sygeindretningen** 269, 271, 306.
- Sæbesyderie** 237, 314.
- Soefart** 12, 14, 312, f. Stibsart.

## I.

- Lageløkken** 76, 95.
- Lægnist Kæseselskab**, 295.
- Telegraph** 313.
- Terrainet**, hvorpaa Byen ligger, 16-17, 131, 200, 254.
- Theater**, første 276, andet 320.
- Theaterblad** 277.
- Thinghuus** 294, 307, 319, f. Bything.
- Thorslund** 10.
- Tidskrifter** 248, 249, 295.
- Toldbod** 233, 272, 346.
- Tollrund** 13, 75, 150, 310.
- Torve** 72, 84, 96, 99, 107, 133, 144, 183, 187.
- Torvets Dannelse** 118, 140, 144, 180, 182-83.
- Torvestrædet**, forhen 140, 183, Nystrædet 261.

<p>Træstole 269.  Lugthuset 236, 266, 282, 294.  Løergaden 307.  Lydst Indskydelse 62-64, 65-66,</p>	<p>202, 224-25, 235, 275-77, tydske  Navne 63, 64, 66, Sprog 69,  tydsk Abel 65, tydsk Comedie 275,  Prædiken 225.</p>
--	--

## U.

Uhre, første offentlige 143, senere 311. | Uhrmagere i Smedelaug 168.

## V.

<p>Vaaben, Byens 27, 270, Landets 28.  Vagthold 167.  Vandflod 126, 135, 262.  Vandleddning 144, 240, udvidet  268.  Vandværk 306.  Vangsbrogade 6, 88.  Vangsbrogade 264.</p>	<p>Velgjørende Stiftelser 45, 53, 297-  300.  Vestergade 185, Vester-Norsgade 261.  Vesterport 135, 185, 188, 290.  Viholm 10.  Vikkelsø 128, 150, 201.  Vognfabrication 237, 315.  Vognsbrogade 6, 88.</p>
--	---

## Y.

Ysjesø (Sunnerup) 3.

## Ø.

<p>Ødelæggelser 38, 40.  Øl, Odense-, 71, 131, 233, 307,  314, 316.  Østerbetsshufene 263.</p>	<p>Østergade 92, 190, ny 308.  Østerma 93, j. Achismat.  Østerport 189.</p>
--	---

## Navne - Register.

### A.

- Aachen, S. M., 247.  
 Abel, Hrtg, 40.  
 Akelei (Michel Pedersen) 73,  
 97, 110, 131, 152, 156, 164,  
 (Chr. Knudsen) 157.  
 Allerup, M. P., 290, 301, 313.  
 Amersbach 164.

- Ancher, L., 247, 353.  
 Ancherfen, S., 247.  
 Andersen, S. C. 277, 290, 347.  
 Andersen, Jens A. Weldeat,  
 48, 53, 98 o. ofte.  
 Armstrong 170.  
 Afscherleben, M., 156.

### B.

- Baad, J., 156.  
 Baden, G. L. 295.  
 Bager, Oluf, 81, 130, 147, 244,  
 321, 347, 350-51, N. Dl. 127.  
 Balslev, C., 188, 218-19.  
 Bang 132, 261, S. 97, N. 222.  
 Banner, C., 202, 212.  
 Beder, J. G., 222, 219, 188, 244.  
 Bendz 220, 269, 310.  
 Benedict 25.  
 Benzon, J., 269, 283, 289, 294,  
 299.  
 Berg, Claus, 74, 91, 233, 322.  
 v. Bergen, A., 248, 250, 220.  
 Berthelsen, J., 219, K. 87.  
 Biering, C. Gormsen, 247.  
 Bild 97, N. 134, 156, 182, P. 183.  
 Bille, S., 256, 265, M. 157.  
 Bille-Brabe 158, 294.  
 Bircherod, Ja., 217, Fe. 217 o.  
 ofte, J. Th. 217-18, 227, Th.  
 B. 217.

- Bjornsen 97, J. 112, Th. C.  
 91, 112.  
 Blanchenborg, P. 220, 222, 255,  
 322, 347, K. Jacobsen Blanch.  
 164.  
 Blesf 220, 223.  
 Bloch, L., 249, J. C. 249 (Note).  
 Boiesen, B., 299.  
 Bolt, M., 219, S. 216.  
 Bonde, P., 68, 73, 113.  
 Brahe, A., 156, J. 156, 160, Ka-  
 ren 158, 258, Pr. 182, 219,  
 Cuf. 258.  
 Brandt, J. C., 245.  
 Braun 177.  
 Brixen, J., 164, S. 239.  
 Brockenhuus, F., 136, 156.  
 Bryfte, C., 156, G. 96, K. 156, 190.  
 Buchholz, J., 156.  
 Buchwald, J., 268 o. fg., 310.  
 Bülow, J., 294, 295, 299.  
 Bülow, D. N., 247, 281.

### C.

- Carl Gustav 194.  
 Christensen, J. Skovbo, 220,  
 Esild 160, 161, 181, 183.  
 Christian I, 70, 71, II 65, 73,  
 78, 111, 114, 136, 286, III 121,  
 132 fgg., 136, 153, 203, IV 142,  
 169, 172, 194, 205, V 225, VI  
 231, VIII 284, 287, 293, 295,  
 300.  
 Christine, Kg. Hans's Enke, 47,  
 54, 73, 110, 114 o. oft., 286.  
 Christine Munk 160, 195.  
 Christophor af Baiern 66, 78.  
 Cunniger 275.

## D.

- Daa 97. | Driberg 256, 289, 298.  
 Dewis 219, 255, 289, 351. | Düvel, S., 50.

## E.

- Eichel, J., 269, 291, 354. | Erik Lam 107.  
 Eilshou, P., 253, 263, 297-98. | Erik Wloppenning 40.  
 Eilisen, P., 53. | Erik af Pommeren 65, 66, 79.  
 Else (Fru E. Th) 113, 119. | Ernst, Frot, 297.  
 Er chsen, J., 219, 220. | Eskild (Christensen) 160, 161,  
 Erik Slipping 41, 55, 79. | 181, 183

## F.

- Faber, L. N., 248, N. 295. | V 232, 241, VII 291, 295,  
 Fey fybr, D., 66. | 323.  
 Fiuren 131, 157. | Frille 97  
 Foltekin 79. | Friis 156, E. 164, S. 164, J.  
 Frederik I, 71, II 135 fg., 147, | 92, 220, 221.  
 166, III 171, IV 225 fg., 265, | From 259.

## G.

- Geert, Greve, 63, 327. | Gottschalch, S. J., 247, 268, 341.  
 Gheysmer 50. | Grothe, A., 63.  
 Gifco 50, 50. | Gyldebove, Chr U., 156.  
 Gisc, M., 113. | Gyldevierne 97, S. 66, 621,  
 Glob, A., 93. | J. 99, K. 112, N. 156.

## H.

- Hahn, J., 219. | Helst, 161, 349.  
 Hahne 221. | Hempel, C., (156), 248, 251,  
 Hamsfort, C., 119, 131, 157, | 277, 300.  
 160, 161, ( 78) | Hindsholm, L. J., 196.  
 Hannemann 354. | Hogni 14  
 Hans, K., 43, 61, 73. | Horn 220, F. 221, P. 247.  
 Hansen, C., 285, M. 255, P. 270, | Holsten, Frot, 230, War. 256,  
 280 (285), 311, Th 220. | 283, 289.  
 Harald Blaafand 3, 18. | Hubald 22.  
 v. Haven, C. 230, 232, 250, | Huus, C., 288  
 271. | Hvitfeld, A., 118  
 Hedegaard, C. D., (247) 354. | Hørg, C., 156, 73-71, 181, (Wil.  
 Hee, J., 247, C. 351. | p. 332), M. 157.

## I.

- Jacobsen, Chr., 222, K. 164, | Jensen, C., 174, S. 96, Niels 51.  
 M. 228. | Jespersen, J., 96, N. 154, 131.  
 Jens Grydestøber 166. | Jvetsen, C., 248, 275, 296, 310.



## K.

- Kaas, N., 204.  
 Kammervend, D. S., 164.  
 Kingo, Lh., 159, 202 fgg., 219, 222.  
 Knud d. St. 19, d. Hellige 21.  
 Knudsen, K., 174, 220, (Bil. 332), Chr., f. Akelei.  
 Kofod 281.  
 Kofod 220, P. 249.  
 Koster 161.
- Kotte 131, 152, S. 164, 165, N. 73.  
 Kraffe, M., 31, 48, 54, 70, 99, 204.  
 Krage, L., 156.  
 Krämer, H. og J., 73, 355.  
 Kurrelbaum 216.  
 Kyhn 231, 244, 278.  
 Kølensbrunn (S. Nielsen) 164, 165.

## L.

- Lahn, J. M., 235, 279, 298.  
 Landorph, B., 218, 221.  
 Langsted 261.  
 Lasken, J., 199.  
 Lerke, P. Pedersen, 160, 228.  
 Leth, J., 164.  
 Limbel 97.
- Lindenow 202.  
 Lohmann, S., 161.  
 Luja, C., 219, L. 245, (if. Unhang 339).  
 Lunge, J., 156.  
 Lykke 156, Pern. 157.

## M.

- Madsen, Jac., 159, Jens, see Rosenberg.  
 Margrethe, Dronn, 64, (74).  
 Marsvin 99, 54, S. 140, P. 87.  
 Martfeldt 220.  
 Mathiesen, P., 219.  
 Meelby 216.  
 Michael 52.  
 Michelsen, S., 160.  
 Maaard 278.  
 Mule 91, 131, A. 229, C. 228, S. 68, 164, 165, 176, Jens 92,
- Møb 46, 97, Joh. 51, Jerg. Hansen 164, M. 50, N. 87, 132, 152, 175, Mich. 73, P. 46, R. 228.  
 Müller, C. R., 224, Paludan-295.  
 Munk, C., 156, (Christine M. f. C.)  
 Musæus, C., 354.  
 Muus, C., 221.  
 Møller, J., 220, 222, Sigv. 259, Sør. 259, 298.

## N.

- Nannestad, N. C., 247.  
 Nielsen (Borgem.) 220, A. 50, Hans N., f. Rosenbrunn.
- Nissen 278, Gl. 250.  
 Naraa, L. P., 184.

## O.

- Olfen, Jerg., 46.  
 Øsfade, D. v., 217.
- Otto, Keiser, 3, 18, 176.  
 Dre, P., 170.

## P.

- Paaſte, L. 102, 167.  
 Pagh, P., 50, 104.  
 Pave, S., 100.
- Pedersen, C., 100, Siv. 164, Sv 161, 181, Michel P. f. Akelei.

- |                                 |                                 |
|---------------------------------|---------------------------------|
| Peter, Zar, 223.                | 141, 155, Putbusch, N. C., 256, |
| Petersen, Cl., 278.             | M. 242, R. A. 219, 242.         |
| Pingel, F. C., 247.             | Poulsen, Christen, 82, 52, 99,  |
| Plum, F., 294, 295.             | 133, 159, 204, 211 o. oft.      |
| Podebusz, S., 156, 242, M. 119, | Priegsbuet, J., 202, 224.       |

## D.

Dvigom 157.

## N.

- |                                   |                                  |
|-----------------------------------|----------------------------------|
| Nafn, C. C., 295.                 | Nosenberg, J. Madf., 219, 220.   |
| Nam, St., 161, 188.               | Nosenkrantz 221, C. 137, S. 157, |
| Namus, C., 159.                   | 160, J. 156, 198, 354            |
| Nanzau, B., 156, C. 289, S.       | Nosendinge, Jørg. Mogensen,      |
| 178, N. 227 (Anh. 340).           | 164, Mogens Henriksen 105,       |
| Negner 41.                        | 164, 190, Will Jensen 220, 258.  |
| Niisbriagh, L. B., 149, 164, 193. | Nub, K., 157.                    |
| Nising 259                        | Nønnow 157, C. 97, 156, M.       |
| Noepstorf 237, 284.               | 147.                             |

## S.

- |                                   |                                 |
|-----------------------------------|---------------------------------|
| Sachmann, D., 200.                | Silou, S., 64.                  |
| Sadolin, J. Jenz., 53, 122.       | Simonsen, B., 220.              |
| Sack 195.                         | Soubø, f. Jens Christensen.     |
| Schinkel 97, S. 156, J. 209, 219, | Skriver, C. Sør., 164, Jørg.    |
| Netts 91, Mort. 125.              | Nielsen 164, Mort. 132.         |
| Schrøder, J., 215.                | Skray, S., 123, 189-60, J. 189  |
| Schult, D., 202.                  | (Xill. S. 354).                 |
| Schult, J., 198, 219, (jf. 354).  | Sperling 157.                   |
| Sceblad 132, D. R. 164.           | Steen, N., 93.                  |
| Schefted, C. Thom., 118, 157.     | Stryg, S., 87.                  |
| Seidelin 220, C. 247, J. 248.     | Svend Grathe 39, Alfse Søn 79.  |
| Seydlig, C. G., 247.              | Sømær 41, 79.                   |
| Severin, Løge, 96.                | Sørensen, Th., 298, (Chr. S. f. |
| Sibbern, S., 247, (Xill. S. 354). | Skriver).                       |

## T.

- |                     |                   |
|---------------------|-------------------|
| Tauber, J. S., 247. | Thenner, S., 157. |
| Tetens, St., 295.   | Trampe 277, 289.  |

## U.

- |                          |                                 |
|--------------------------|---------------------------------|
| Unkerfen, J. og S., 164. | Urne, C. 156, S. 33, 52, 55, R. |
| Unsenius 219.            | 156, Siv. 157.                  |

## W.

- |                                    |                                  |
|------------------------------------|----------------------------------|
| Waldemar I 39, II. 55, IV. 64, 75. | Werkmester, D., 83.              |
| Walfendorph, Chr., 159, Henn       | v. Westen, J. C., 222, 251, 318, |
| 157, 163, 207.                     | P. 222-23, 246-50, 256.          |

Wichmann, B., 186, S. 219. | Winterfeldt, S. D., 202.  
Willum Bogbb. 52. | Wolmer 235.  
Willumfen, S., 101, f Rosenvinge.

**W.**

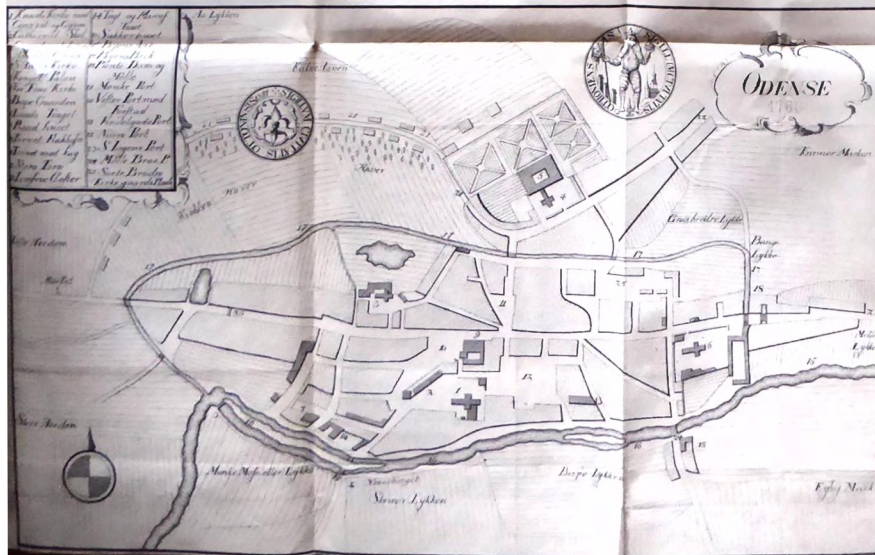
Weth 49, (217).

**D.**

Dstrup 256, 258.

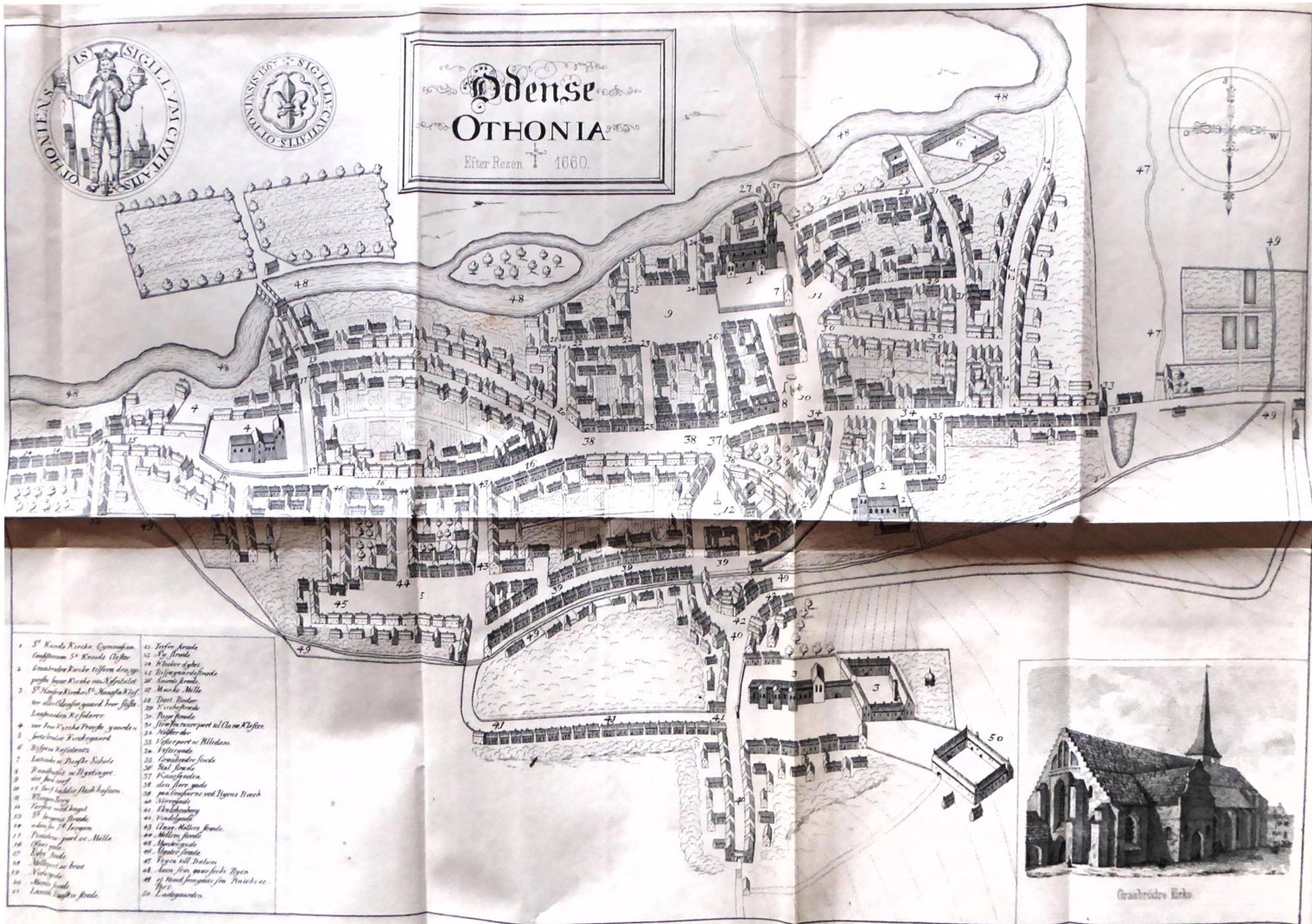
---







**Odense**  
**OTHONIA**  
Efter Resen 1660.

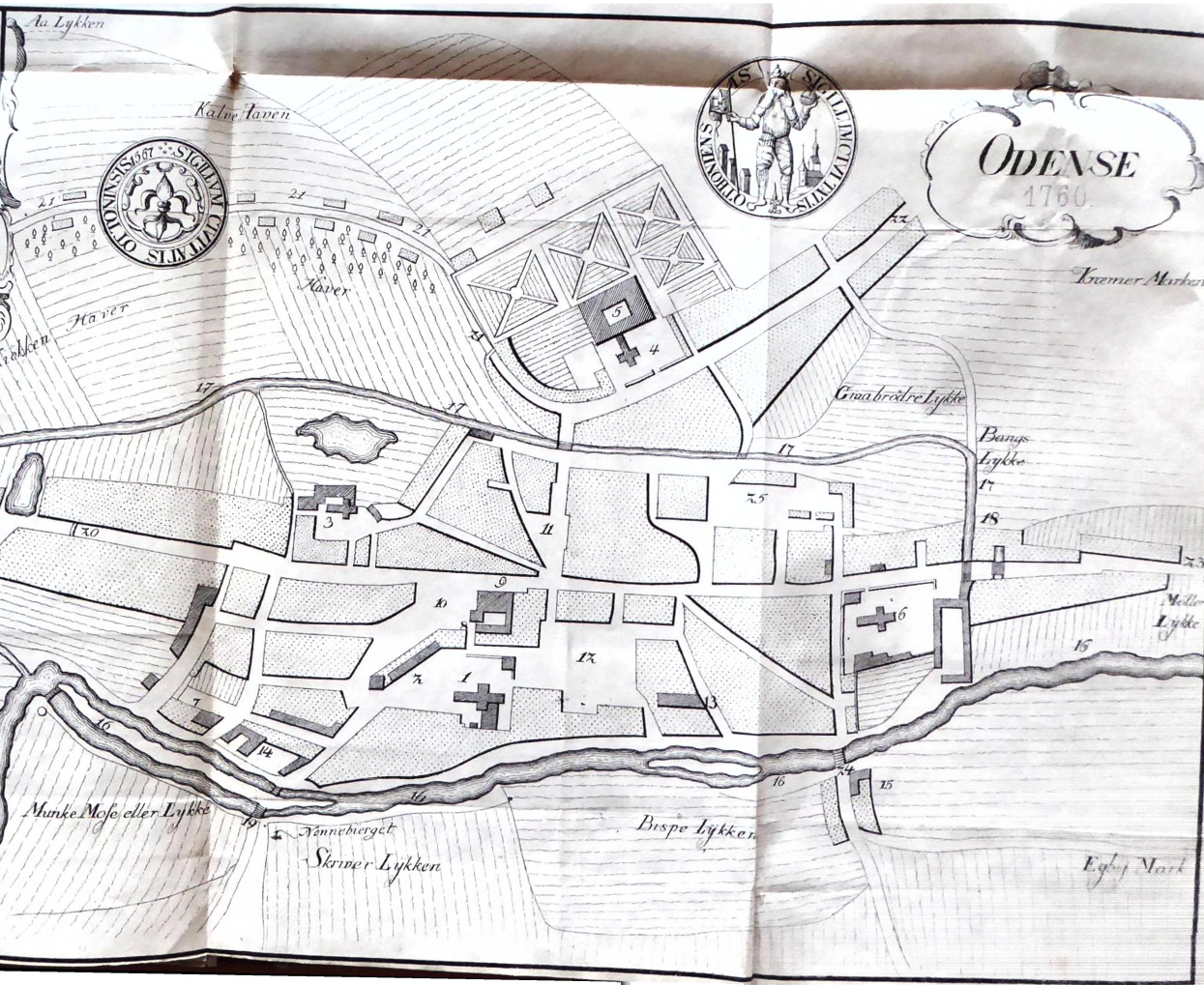


- |    |                                |    |                           |
|----|--------------------------------|----|---------------------------|
| 1  | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 12 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 2  | Gravbrødre Kirke, tilfjældet   | 13 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 3  | St. Mariæ Kirke, St. Margareta | 14 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 4  | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 15 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 5  | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 16 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 6  | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 17 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 7  | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 18 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 8  | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 19 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 9  | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 20 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 10 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 21 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 11 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 22 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 12 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 23 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 13 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 24 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 14 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 25 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 15 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 26 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 16 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 27 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 17 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 28 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 18 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 29 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 19 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 30 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 20 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 31 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |
| 21 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus      | 32 | St. Knuds Kirke, Cyrenæus |



Gravbrødre Kirke

Knuds Kirke med 17 Tugl og Plaus  
 Consist og Capm Tuset  
 Cathedrals Skole og Sukkerhuset  
 S. Ta. Kirke 12 Rensalkirk  
 Kongel. Selsk 12 Rensalkirk  
 Vor Frue Kirke 12 Rensalkirk  
 Buspe Gaarden 12 Rensalkirk  
 Laands Tingel 12 Rensalkirk  
 Torvet Plakke 12 Rensalkirk  
 Torvet med kag 12 Rensalkirk  
 Store Torr 12 Rensalkirk  
 Lombro Cofter 12 Rensalkirk



# ODENSE

1760

Alle Heeden

Middel

Store Heeden

Aa Lykken

Kalve Taven

Krokkon

Harvet

Harvet

Gwa brædre Lykke

Bangs Lykke

17

18

Melle Lykke

Egls Mark

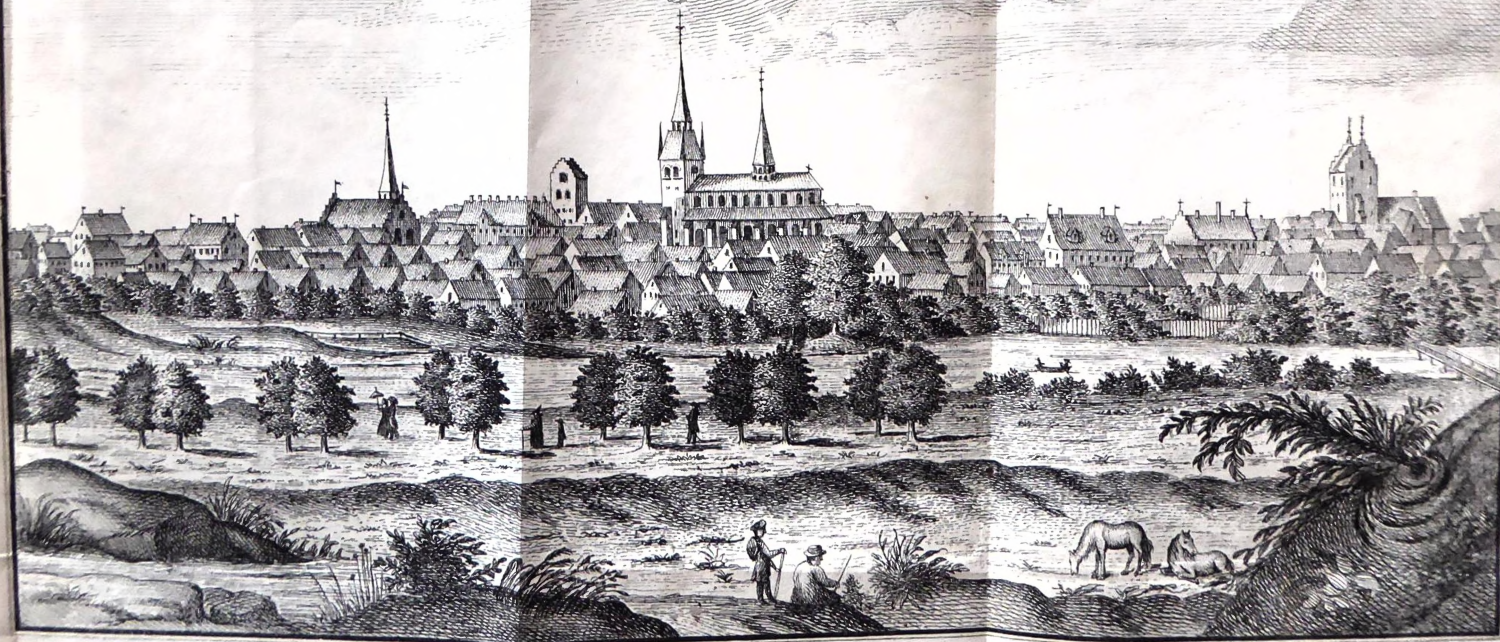
Munke Mose eller Lykke

Tønnebjerg

Skræm Lykken

Dispe Lykken

ODENSE.

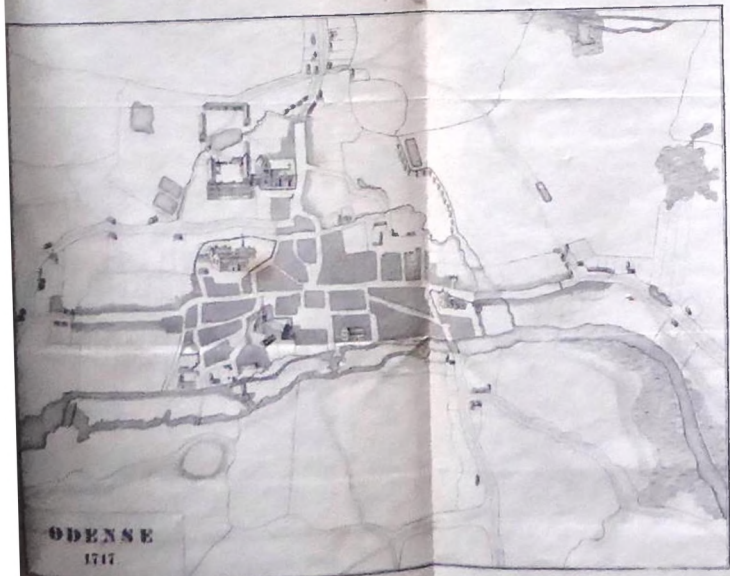


Efter Pontoppidans Atlas.





ODENSE 1717.

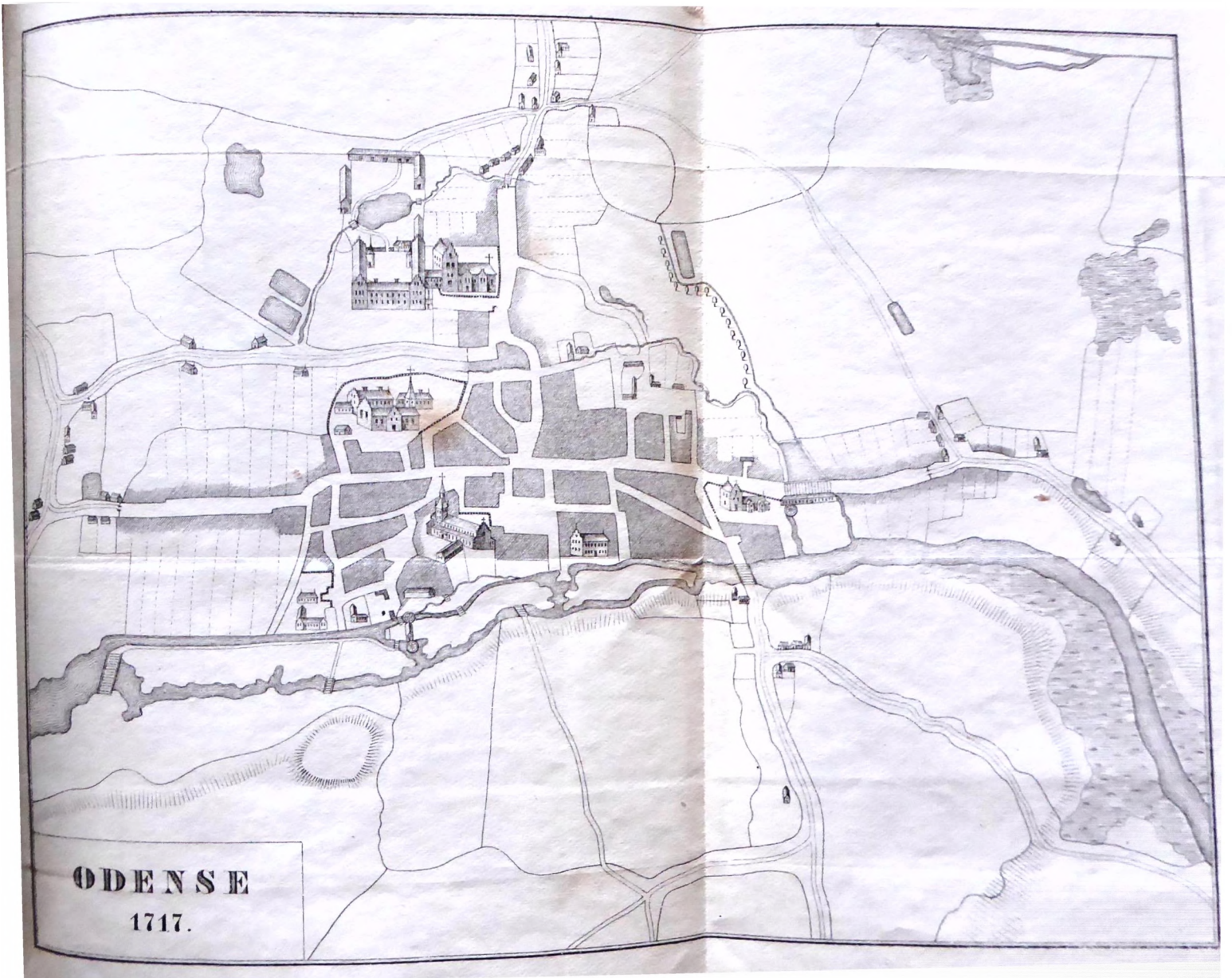


ODENSE 1717



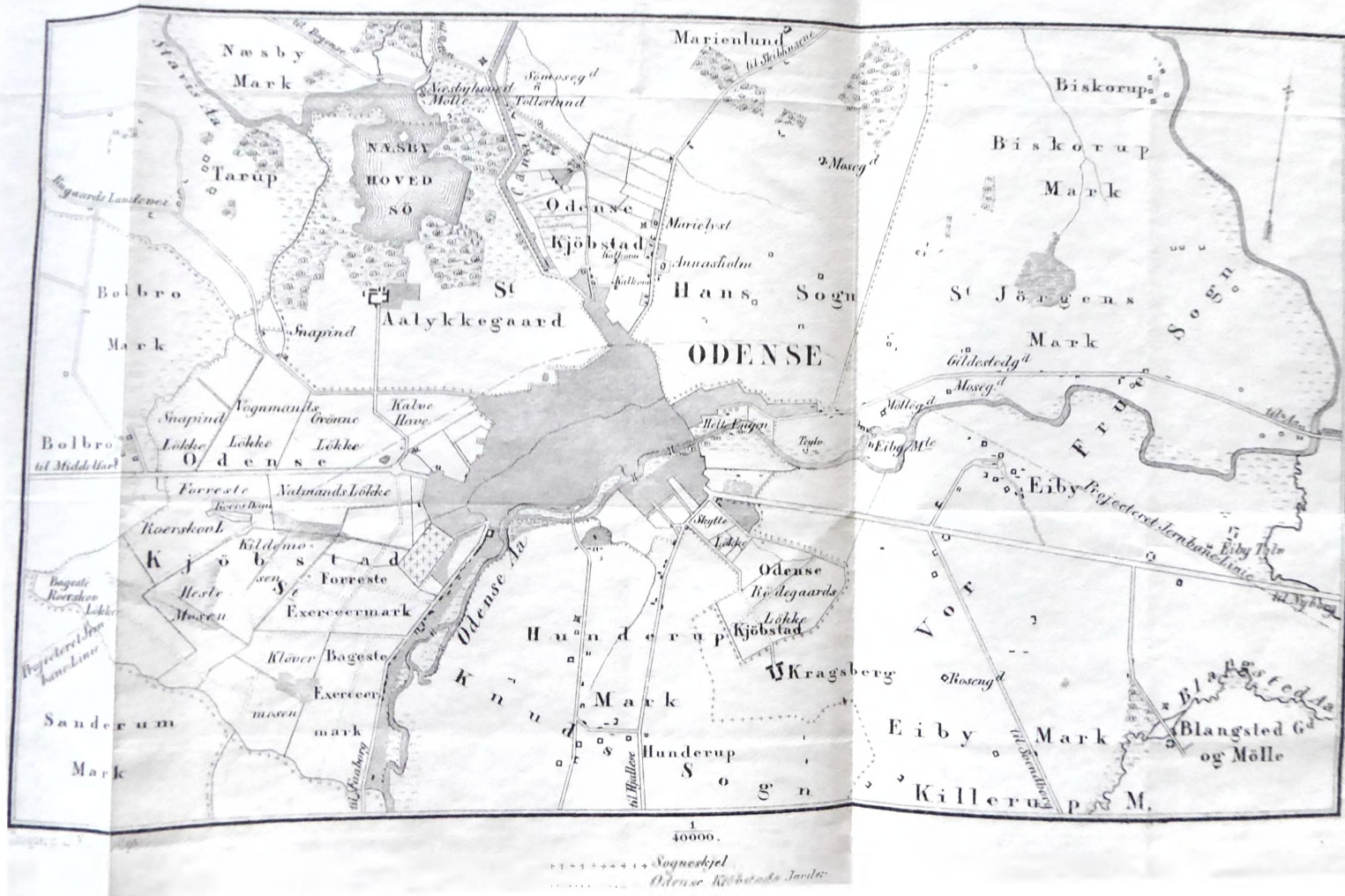
ODENSE KJØBSTADS JORDER  
samt  
det omkringliggende Terrain





**ODENSE**  
1717.

ODENSE KJÖBSTADS JORDER  
samt  
det omliggende Terrain.



# ODENSE

1861.

- 1. Sankt Nikolaj
- 2. Sankt Hans
- 3. Sankt Petrus og Paulus
- 4. Sankt Mariæ
- 5. Sankt Nikolaj
- 6. Sankt Nikolaj
- 7. Sankt Nikolaj
- 8. Sankt Nikolaj
- 9. Sankt Nikolaj
- 10. Sankt Nikolaj
- 11. Sankt Nikolaj
- 12. Sankt Nikolaj
- 13. Sankt Nikolaj
- 14. Sankt Nikolaj
- 15. Sankt Nikolaj
- 16. Sankt Nikolaj
- 17. Sankt Nikolaj
- 18. Sankt Nikolaj
- 19. Sankt Nikolaj
- 20. Sankt Nikolaj
- 21. Sankt Nikolaj
- 22. Sankt Nikolaj
- 23. Sankt Nikolaj
- 24. Sankt Nikolaj
- 25. Sankt Nikolaj
- 26. Sankt Nikolaj
- 27. Sankt Nikolaj
- 28. Sankt Nikolaj
- 29. Sankt Nikolaj
- 30. Sankt Nikolaj
- 31. Sankt Nikolaj
- 32. Sankt Nikolaj
- 33. Sankt Nikolaj
- 34. Sankt Nikolaj
- 35. Sankt Nikolaj
- 36. Sankt Nikolaj
- 37. Sankt Nikolaj
- 38. Sankt Nikolaj
- 39. Sankt Nikolaj
- 40. Sankt Nikolaj
- 41. Sankt Nikolaj
- 42. Sankt Nikolaj
- 43. Sankt Nikolaj
- 44. Sankt Nikolaj
- 45. Sankt Nikolaj
- 46. Sankt Nikolaj
- 47. Sankt Nikolaj
- 48. Sankt Nikolaj
- 49. Sankt Nikolaj
- 50. Sankt Nikolaj

